Oral Sander

Siyasi Tarih

İlkçağlardan 1918'e

İMGE kitabevi

23. BASKI

Oral Sander, 1964 yılında Ankara Üniversitesi SBF'nin Siyasi Şubesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan olarak girdi ve bu alanda 1968 yılında doktorasını verdi. 1975 yılında doçent, 1988 yılında da profesör oldu. Ankara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkan Yardımcılığı ve Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı yaptı. Öğreniminin bir bölümünü Harvard Üniversitesi'nde tamamlayan Sander, ABD'nin çeşitli üniversitelerinde dersler ve dizi konferanslar verdi. 10 Eylül 1995'te yitirdiğimiz Sander'in yurtiçi ve dışında yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Sander'in Eserleri:

- *Sovyet Dış Politikası* (AÜ SBF, 1967)
- *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964* (AÜ SBF, 1979)
- *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'*e (İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 1992, 1994, 1995, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003-2 baskı, 2005-2 baskı, 2006, 2007, 2008, 2009-2 baskı, 2010, 2011-2 baskı, 2012)
- *Siyasi Tarih: 1918-1994* (İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 1991, 1993, 1994, 1996, 1998-2 baskı, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005-2 baskı, 2007-2 baskı, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)
- *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 2000, 2003, 2006, 2008, 2010, 2012)
- *Türkiye'nin Dış Politikası* (İmge Kitabevi Yayınları, 1998, 2000, 2006)
- *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)* (Kurthan Fişek ile birlikte, Çağdaş Yayınları, 1977; İmge Kitabevi Yayınları, 2007)

İmge Kitabevi Yayınları

Ankara / Kızılay
Konur Sokak No: 17
Tel: (312) 419 46 10-419 46 11
Faks: (312) 425 29 87
E-Posta: imge@imge.com.tr

İstanbul / Taksim
İstiklal Cad. Zambak Sok. No: 2/4
Tel: (212) 249 34 79
Faks: (212) 249 35 79
E-Posta: imge@imge.com.tr

Genel Dağıtım

Ankara / Kızılay
Konur Sokak No: 17
Tel: (312) 417 50 95-417 50 96
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: imge@imge.com.tr

İstanbul / Cağaloğlu
Ankara Caddesi No: 17/A
Tel: (212) 527 40 45
Faks: (212) 527 41 45
E-Posta: paraf@paraf.com.tr

Oral Sander

~

Siyasi Tarih

İlkçağlardan 1918'e

23. Baskı

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-043-3

© İmge Kitabevi Yayınları, 1989

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: 1989 • 2. Baskı: 1992
3. Baskı: 1994 • 4. Baskı: 1995
5. Baskı: 1997 • 6. Baskı: Haziran 1998
7. Baskı: Mart 1999 • 8. Baskı: Nisan 2000
9. Baskı: Haziran 2001 • 10. Baskı: Nisan 2002
11. Baskı: Şubat 2003 • 12. Baskı: Aralık 2003
13. Baskı: Ekim 2005 • 14. Baskı: Kasım 2005
15. Baskı: Ekim 2006 • 16. Baskı: Eylül 2007
17. Baskı: Eylül 2008 • 18. Baskı: Nisan 2009
19. Baskı: Aralık 2009 • 20. Baskı: Ekim 2010
21. Baskı: Eylül 2011 • 22. Baskı: Kasım 2011
23. Baskı: Eylül 2012

Kapak
Aslı Sezer

Dizgi
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Matbaacılar Sitesi 558. Sok. No: 28 Yenimahalle-Ankara
Tel: (312) 395 25 80-83• Faks: 395 25 84
www.pelinofset.com.tr.
Sertifika No: 16157

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Sertifika No: 11546

Önsöz

10 Eylül 1995'te yitirdiğimiz Prof. Dr. Oral Sander'in *siyasi tarih* alanına en büyük katkısı, konuyu çok geniş bir çerçevede ele almasıdır. Diplomat için "her şeyden anlayan kişi" tanımı da yapılır. Profesör Sander de *diplomatik tarihi* (*siyasi tarihi*) çok yönlü, disiplinlerarası bir çerçevede ele almıştır. Siyasi tarihi bir *uygarlık tarihi*, *kültür tarihi* temeline oturtmuştur. Oral Sander *siyasi tarih* ile *tarih felsefesi ve uluslararası ilişkiler teorisi* arasında da yakın bağlantı kurmuştur.

Profesör Sander'in bu geniş bakış açısı çokyönlü kişiliğinin, derin kültür birikiminin, gerçek aydın kimliğinin sonucuydu.

Yurtdışında önde gelen birçok üniversitede araştırmacı, konferansçı ve konuk öğretim üyesi olarak bulunan Oral Sander, ülkemizdeki seçkin öğretim kurumlarında da ders ve konferanslar verdi.

Profesör, iki cilt olarak hazırladığı *Siyasi Tarih* kitabı ile ders ve konferanslarında ortaya koyduğu temel bilgi ve yorumlarını bir araya toplamaktadır. Kitap, bilgiye ve yoruma dengeli biçimde yer vermektedir. Böylece, bunlardan yalnız biriyle yetinmenin eksik, hatta yanlış olabileceğini de kanıtlamaktadır.

Oral Sander iyi bir araştırmacıydı. Öğrenmeyi olduğu kadar öğretmeyi de çok severdi. Derste öğrencinin ilgisini canlı tutmakta

gerçek bir üstattı.

Bu kitap da hem siyasi tarih öğrencilerinin, hem de genel okuyucunun ilgisini çeken, yararlı bir temel başvuru kaynağı niteliği kazanmış durumdadır. Eski bir öğrencisinin "kitabı pek çok kez okudum; her defasında da yeni şeyler öğrendim" sözleri, kitabın değerini gayet iyi belirtmektedir.

Kendisine belki de en çok muhtaç olduğumuz, en verimli olabileceği bir dönemde yitirdiğimiz Oral Sander kitaplarıyla hep bizimle yaşayacak...

Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu
AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi

Üçüncü Baskıya Önsöz

Bu kitap basılalı neredeyse üç yıl oluyor. Bir tarih kitabı için üç yıl hem kısa, hem de uzun bir süre olabilir. Eğer basıldığı andan bugüne dünya tarihini temelinden değiştirecek önemli olaylar olmuşsa, kitap eskimiş demektir. Son iki üç yıl içinde o kadar önemli olay o kadar ani biçimde ortaya çıkıyor ki, bir hafta bile bir tarih kitabını eskitebilir. Bu bakımdan, elinizdeki kitap da eskimiştir.

Ancak, şunu söylediğinizi duyar gibi oluyorum: "Bu tarih kitabı zaten 1918 yılına kadar gelmektedir. Ne denli önemli gelişmeler olursa olsun, geçmiş olaylar değişmeyeceğine göre, kitabın da eskimesi söz konusu olamaz." Yanlış! Geçmiş olaylar, "olay" olarak değişmez, ama o olayların yorumu değişir. Geçmiş olaylar anlamında tarih, "ölüdür". Yaşayan ve gerçek tarih diyebileceğimizse yalnızca yorumdur ve bu yorum zamanın ileriye doğru akmasıyla, yeni bilgilerin edinilmesiyle, yeni bakış açılarının ortaya çıkmasıyla değişir.

Bu söylediklerimden, üçüncü basımın, ilk ikisinden değişik olduğu ya da olması gerektiği anlaşılıyor. İki temel nedenden dolayı bu yanlış! Birincisi, kitapta önemli değişiklikler yapacak zamanı bulamadım. Bu, öznel bir neden; ama nesnel olanı da var. Şu günlerde dünya o denli birdenbire ve temelinden değişiyor ki, tarihçinin tarih kalıplarını yakalayabilmesi, bu kalıplarla geçmiş ile bugün arasında

karşılaştırmalar yapabilmesi ve geçmiş tarihi yeniden yorumlayabilmesi olanaklı değil. Eski düzen yıkıldı ama yenisi kurulamadı; dünyada tam bir kaos yaşanıyor. Dolayısıyla, karmakarışık ortamda, çoğu yanlış çıkacak yeni değerlendirmelere girişmek yerine eskilerini sürdürmek daha iyi diye düşünüyorum. Bu tutum, belki de tembelliğimin saygın bir gerekçesi. Bilemiyorum.

Bir tarih kitabının, üçüncü basımı yapması mutluluk verici. Hele Türkiye gibi çok az okunan bir ülkede şaşırtıcı. Ama bu mutluluğu, kitabın niteliğinden çok sınırlı sayıda da olsa okuyucunun heves ve bilgisindeki artışa bağlamak daha doğru olur. Bunu biliyorum.

Oral Sander
Ankara, Mart 1994

I
Tarih Nedir?

A. TARİHTE OLAY[1]

Tarihin ne olduğu ya da nasıl tanımlanacağı konusunda tam bir anlaşma yoktur. Her bilim dalında tanım vermek güç ve bir dereceye kadar yanıltıcı bir uğraştır. Tanım genellikle kolay anlaşılır ve açık seçik de olmaz; okuyucunun belleğinde kolayca yerleşemez. Çağdaş İngiliz tarihçisi *A. J. Taylor*, "Tarihçinin ana görevi, şu çocuksu soruyu yanıtlamaktır: Sonra ne oldu ve sonra kim geldi?" derken, basit ve anlaşılır bir biçimde, tarihte olayların önemini vurgulamaktadır. Tarihçi, *öncelikle* olayları ele alacak ve bu olayları kronolojik ve sistematik bir biçimde inceleyecektir. Kısaca, tarihçi çözümlemeden (analiz) çok, betimleme (tasvir) ile uğraşır. Önemli görevi, sayılamayacak kadar çok olan olaylar arasında önemli olanları bulmak ve inceleme için ayırmak, önemsiz saydıklarını ise elemektir.

Bu açıklamaya katılmayan tarihçiler de var. Bunlar, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, tarihte de çok sayıda ve değişik olaylar arasında nedensel yasaların bulunabileceğini öne sürerler. Ancak, tarihçinin asıl görevi, son derece karmaşık olan, aralarında yapısal benzerliklerin kolay kolay bulunamadığı değişik olaylar arasında

zorunlu ve sıkı bağlantılar, evrensel geçerlikte yasalar bulmak değildir. Tarihin incelediği olaylar, kendi başlarına, kendi içlerinde anlamlıdırlar. Fizikte yerçekimi yasası, bir taşın düşmesi olayından daha açıklayıcı, değerli ve anlamlı olabilir. Ama, Napolyon'un 1812, Hitler'in 1941 Rusya seferleri, aralarındaki benzerlikler ne kadar çok olursa olsun, kendi başlarına gerçek, açıklayıcı ve daha da önemlisi anlamlıdırlar.

Disiplinler arasında işbirliği ve işbölümünün son derece geliştiği bugün, tarihçinin ana uğraşısı, çok karmaşık olan, incelenmesi ve açıklanması uzun zaman alan tarihi olayları ortaya koymaya çalışmaktır. Bu açıdan tarihi, "geçmişteki insan davranışlarını inceleyen ve olayların yorumunu yapan bir bilim dalı" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Dikkat edilirse tanımda "olayların yorumu" deyimi geçti. Bu deyim bizi tarihin yalnızca "olaylar"dan ibaret olmadığı sonucuna götürüyor.

B. TARİHTE NEDEN

Olaylar ve bu olayları açıklığa kavuşturan belgeler tarih ile uğraşanlar için temel konular olmakla birlikte, tarihçi olaylardan bir "fetiş" yaratmamalıdır. Olay, tarihin tek kurucusu değildir. Tek tek olayların nedenlerinin ortaya konması da tarihçinin çabası içinde olmalıdır. Tarihi bir inceleme, bir ölçüde, nedenlerin incelenmesidir; yoksa yapılan kronoloji olur. Ama, tarihçinin araştırdığı nedenler hem çok, hem de karmaşıktır. Örneğin, I. Dünya Savaşı'nın nedenleri, belki tüm insanlık tarihindeki önemli olayların bileşimi içinde bulunabilir. Böylesine karmaşık nedenlerle karşılaşan tarihçinin önemli görevlerinden biri, bunları önemlerine göre sıraya sokmak, bunu yaptıktan sonra, hangi nedenin ya da nedenler kategorisinin en önemlisi olduğuna karar verip, nihai nedeni ya da nedenleri bulmaktır.

Tarihçinin bu yaptığı nedir? Bu, yukardaki tanımda belirtildiği gibi, işlenen konunun yorumudur. Her tarihi olayın incelenmesi, nedenler arasında öncelik çevresinde döner. Yani, neden belirli bir olay, tarihin genel akışının belirli bir noktasında ve o biçimi ile ortaya çıkıyor? Tarihçi sürekli bu soru ile uğraşır. "Neden" sözcüğü, bilimle

uğraşanların aklına kendiliğinden "sonuç" sözcüğünü de getirir. Tarih, insanoğlunun dünyada görüldüğü ilk andan başlayarak, kopuksuz bir çizgi biçiminde, bugüne doğru aktığına ve geleceğe doğru akacağına göre, her bilim dalında bulunan "neden-sonuç" ilişkisi, tarihin de ilgilenmesi gereken bir bağlantı olmalıdır. Üstelik, tarihte belirli bir olayın sonucu ya da sonuçları, daha sonraki bir olayın nedeni ya da nedenleri arasındadır. İşte, tarih, bu "sonuç-neden-olay-sonuç-neden-olay-sonuç..." zinciri içinde ileriye doğru bir hareket olarak görülebilir. Tarihin bu hareket niteliği, bizi onun bir başka özelliğine götürüyor.

C. TARİHTE EĞİLİM

Tarihte, doğa bilimlerindekine benzer yasalar yoksa da, tarihçi yalnız olayları, neden ve sonuçlarını ortaya çıkarmakla yetinmez. Tarihin "hareket" demek olduğunun, dünden bugüne ve yarına aktığının bilincinde olan tarihçi, her harekette olduğu gibi tarihte de "eğilim" arar. Hareket eden bir araç demek, (x) noktasından (y) noktasına doğru belirli bir hızla giden bir nesne demektir. Bu noktalar ve hız, bir bakıma, hareket halindeki aracın nesnel eğilimidir. Başlangıç noktasını, doğrultusunu ve hızını bildiğimiz zaman, aracın belirli bir zaman biriminde hangi noktada olacağını, verilerimizin elverdiği ölçüde bir kesinlik derecesi ile bilebiliriz. Tarihin eğilimleri bu kadar kesin bir biçimde bilinemezse de, bu eğilimler tarihçinin dünü, bugünü ve bir ölçüde yarını anlamasında önemli ipuçları sağlarlar. Kısaca, çağımızın olaylarını anlamak ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için tarihçi, tarihin eğilimlerini bulmak durumundadır.

Tarihçi, elindeki incelenmiş tarihi olaylarla, adım adım, tam bir bilimsel çabayla eğilimleri bulabilir. Örneğin, ilerde görüleceği gibi, 19. yüzyılın Avrupa tarihini inceleyen tarihçi, seçtiği önemli tarihi olayların bazı ana doğrultuları gösterdiğini, endüstrileşme, liberalizm ve milliyetçilik gibi güçlü akımların 19. yüzyılın olaylarıyla etki-tepki ilişkisi içinde olduğunu anlayacaktır. Bugünü anlamaya ve anlatmaya çalışan tarihçinin, bu eğilimleri, bir başka deyişle, tarihin itici güçlerini dikkate almaması, bir madencinin maden ocağına fenersiz girmesinden farksızdır.

Bir tarihçi, "hiçbir kuşak, bir önceki kuşağı, tarih de kendisini kesinlikle tekrarlamaz; değişiklik tüketilemez, her şey yenidir" derken haklı olabilir. Ama, tarihin eğilimleri, her zamanda tarihte belirli bir süreklilik de sağlarlar. Birbiri ile çelişir gibi görünen bu durum, gerçekte tarihteki hareketliliğin, dirikliğin (dinamizmin) göstergesidir. Tarihte sürekli görünen hiçbir şey değişikliğin aşındırıcı etkisinden kurtulamadığı gibi, ne kadar birdenbire ve şiddetli olursa olsun, hiçbir değişiklik de geçmiş ile bugün arasındaki sürekliliği tam anlamıyla bozamaz. Aslında tarih, bir anlamda, değişiklik ile sürekliliğin çatışmasından başka bir şey değildir. İlerde görüleceği gibi, 19. ve 20. yüzyılların siyasi tarihi incelenirken, bu temel varsayımdan yararlanılacaktır.

II
Siyasi Tarih Nedir?

Şimdiye kadar tarihten söz edildi. Tarihten daha dar anlamda kullanılan ve onun bir bölümü olan "siyasi tarih" terimi, Türkçede yanlış anlamaya uygun bir terimdir. İlk bakışta, siyasetin tarihini inceler gibi görünüyor ama bu tam olarak doğru değildir. Bu disiplin, devletlerden, devletlerin ortaya çıkışından, değişme, gelişme, yıkılışlarından ve devletler arasındaki siyasal ve bir dereceye kadar ekonomik ilişkilerden söz eder. Bu bakımdan sözü edilen disipline özellikle Batı'da "uluslararası ilişkiler tarihi" de denmektedir. Ancak, Türkiye'de hemen hemen elli yıldır "siyasi tarih" terimi kullanılageldiğinden, bugün için terimi değiştirmek pek doğru olmasa gerek.

"Siyasi Tarih" terimi, yukardaki anlamda kullanıldığı zaman, dilimizde iki kavramı birden içermektedir ve böylece karışıklık daha da artmaktadır.

(i) Devletlerin kuruluşlarını, geçirdikleri değişiklikleri, gelişmeleri, devlet içindeki insanların, sınıfların, grupların birbirleriyle çatışmalarını ve devletlerin genel dünya tarihi ve dünya devletler mozaiği içindeki yer ve önemlerini inceleyen siyasi tarih. Buna

İngilizce'de *political history*, Fransızca'da ise *histoire politique* denmektedir.

(ii) Bağımsız devletlerin, yani uluslararası sistemin temel birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin tarihini inceleyen siyasi tarih. Buna İngilizce'de *diplomatic history*, Fransızca'da *histoire diplomatique* adı veriliyor.

Bu kitapta her iki anlamda siyasi tarih inceleme konusu yapılacaktır. Çünkü, ilerde anlaşılacağı gibi, devletlerin başka devletlerle olan ilişkilerini, söz konusu devletlerin iç siyasi ve ekonomik yapısını bilmeden, siyasi tarih kitaplarının çok sayıda sayfa dolduran ünlü konuları, "Alman ulusal birliğinin kuruluşu"nu ve "Bismarck ittifakları"nın niteliğini anlamak zordur. Yine, 1917 tarihli Bolşevik Devrimi sırasında Rusya'nın iç politikasına değinmeden yapılacak bir "Sovyet dış politikası" çözümlemesi yüzeysel kalır. Hitler'in Alman ulusunun örgütlenmesi konusundaki temel düşüncelerini bilmeden, Almanya'nın o zamanki komşularıyla olan ilişkilerini ve saldırgan dış politikasını anlamak kolay olmayacaktır.

III
XIX. Yüzyıla Kadar Dünya Tarihinin Anahatları

Türkiye'de siyasi tarih kitaplarının hemen hemen hepsi, dünyadaysa çoğunluğu, incelemelerine başlangıç tarihi olarak ya 1789 Büyük Fransız Devrimi'ni almakta ya da daha geniş olarak, araştırmalarına 19. yüzyıldan başlamaktadırlar. Bunun temel mantığı şudur: Tarihin ne durduğu ne de başladığı sihirli bir nokta vardır. Tarihçi, bu durumda, tarihin kesintisiz akışı ya da süreci içine bir noktadan girmek zorundadır. Ayrıca, genellikle dünyada ve özellikle Avrupa'da modern devletlerin kuruluşu ve bu devletler arasında bugün anladığımız anlamda diplomatik ilişkilerin başlaması, daha çok 19. yüzyılın bir olgusudur. Siyasi tarih de bir bakıma, devletler arasındaki ilişkilerin tarihi olduğuna göre, 19. yüzyıldan başlatılması mantıklı görünmektedir. Üstelik, bundan sonraki bölümlerde görüleceği gibi, insanlık tarihinde görülen büyük değişme ve gelişmeler son iki yüz yıllık süre içinde olmuştur. Bir bakış açısına göre, dünya tarihi *Neolitik* dönemden bugüne kadar iki döneme ayrılabilir: (i) Neolitik dönemden Büyük Fransız Devrimi'ne kadar ve (ii) Büyük Fransız Devrimi'nden bugüne kadar.

Bu mantığın doğruluğunu tümüyle yadsımamakla birlikte, okuyucuya daha önceki tarihin hiç olmazsa anahatlarını vermeden, siyasi tarihe 1789 Devrimi'nden başlamak, çoğu kez yanıltıcı oluyor. İlerde görüleceği gibi, 19. ve 20. yüzyıllar, hemen hemen tüm dünyada Avrupa'nın egemen olduğu yüzyıllardır. Dolayısıyla, siyasi tarihi 19. yüzyıldan başlatmak, daha doğrusu, 19. yüzyıl öncesinin tarihi konusunda hiçbir değerlendirme yapmadan siyasi tarihe girmek, onu Avrupa-merkezli biçime sokmaktır. Sonuç olarak, okuyucu siyasi tarihin konusunu tümüyle Avrupa tarihi olarak anlamakta ve bu da ya Avrupa'nın gereğinden çok yüceltilmesine ya da onun hepten yadsınmasına yol açmaktadır. Üstelik bugünkü Avrupa'yı Avrupa yapan ya da Batı'yı üstün kılan değerler 19. yüzyılın çok öncesinde yatmaktadır. Öte yandan, yeryüzünün ilk büyük uygarlıklarını doğuran Ortadoğu ve genel olarak Asya'nın yakın çağlara kadar kurduğu büyük devletleri, bunların neden ve nasıl yıkıldıklarını anlamak çok önemlidir. Çünkü, çok kısa bir anlatımla, tarihten doğru dersler çıkarmamıza yardım eder. Fransız tarihçi ve siyaset adamı *Alexis de Tocqueville*, "geçmişten çıkarılan yanlış dersler, tarihi hiç bilmemekten daha zararlıdır" derken herhalde doğruyu söylüyor.

Tarih, bugünü ve geleceği anlamak için elimizdeki tek anahtardır. Ne olduğumuzu bilebilmek için, geçmişte ne olduğumuzu bilmemiz gerekiyor ve bu geçmiş de kesin bir çizgi ile 19. yüzyılda başlamıyor. Avrupa'yı taklitten ya da yadsımaktan çok, onu iyi anlamak ve değerlerini nasıl kazandığını bilmek gerekiyor. Daha da önemlisi, uzun dünya tarihi içinde Avrupa'nın dünya üstünlüğünün ancak belirli ve kısa bir dönemi kapsadığını tarihin genel akışı içinde öğreniyoruz. Bu düşüncelerle, 19. yüzyıl öncesi dünya tarihine son derece kısa bir giriş yapmak yararlı olur. Doğal olarak, burada yapılacak olan, olayların ayrıntılarından çok belirli dönemlerin genel eğilimlerinin kısa bir biçimde verilmesidir.

Genellikle tarihin başlangıcı olarak kabul edilen MÖ 5000'lerden bugüne kadar geçen 7000 yıllık süre içinde tarihin önemli olaylarını etkileyen ya da biçimlendiren, bir bakıma tarihin akış çizgisini saptayan üç genel eğilim göze çarpmaktadır ve 19. yüzyıl öncesi dünya tarihinin anlatımı, bu eğilimler her zaman göz önünde tutularak yapılacaktır.

İnsanoğlunun yeryüzündeki yaşamını tüm yönleriyle değiştiren, temelinden etkileyen ve belki de gerçekten "devrim" diye nitelendirilebilecek en önemli iki olgu, *tarım ve endüstrinin bulunuşudur.* İnsanoğlunun günlük yiyeceğini, oturduğu yeri, kurduğu siyasal ve toplumsal kurumları, yakın ve uzak çevre ile ilişkilerini, kısaca mutluluk ya da mutsuzluğunu belirleyen bu iki temel olgu, tarihin anlaşılır dönemlere bölünmesinde de başlıca rolü oynar.

İnsanın tarım ve endüstri ile yarattığı uygarlık, tarım insan yaşamında başat geçim kaynağı olduğu sürece, yerel ya da belirli coğrafi bölgelerle sınırlı kalmıştır. Uygarlık, endüstrinin ilkel biçimiyle de olsa başlamasıyla birlikte genişlemiş, modern teknolojinin ortaya çıkmasıyla evrensel ya da global bir nitelik kazanmıştır. Zaten, 7000 yıllık insanlık tarihinin, bir bakış açısına göre en önemli özelliği, uygarlığın belirli ve sınırlı merkezlerden çevreye doğru genişlemesidir. Örneğin, MÖ 5000'lerdeki Sümer kent-devletlerinin yerelliği ile tam bir zıtlık halinde, bugünkü dünya toplumu global bir nitelik göstermektedir.

İnsanlık tarihinin bir başka önemli eğilimiyse, birbirleriyle etkileşimleri aralıklı ve geçici olan küçük çaplı bağımsız siyasal ve ekonomik birimlerden merkeziyetçiliğe doğru gelişmedir. Yani, insanlık tarihinde küçük kent-devletlerden merkezileşmiş imparatorluklara ya da bugün görüldüğü gibi, güçlü merkezi devletlere doğru bir eğilim görülmektedir.

Bu düşüncelerin ışığı altında insanoğlunun tarihini, çok kaba bir biçimde, üç ana bölüme ayırıp incelemek mümkündür.[1]

1. Tarıma dayalı uygarlıklar ya da Ortadoğu bölgesinin üstünlüğü dönemi. Bu dönem, MÖ 5000'lerden MÖ 500'lere kadar olan 4500 yıllık süreyi kapsamaktadır ve temelde Mezopotamya bölgesi uygarlığının öyküsüdür.

2. Uygarlığın global bir nitelik almaya başladığı dönem. Bu dönem, MÖ 500 ile MS 1500'lere kadar olan süreyi kapsar ve üç ayrı altbölüme ayrılabilir: (a) Grek uygarlığı ve bu uygarlığın Makedonyalı İskender tarafından "Helenizm" adıyla genişletildiği dönem, MÖ 500 ile MS 500 arasındaki 1000 yıllık süreyi kapsar. (b) İslamiyet'in doğuşu ve dünya üstünlüğünü sağladığı 600-1000 yılları arasındaki

dönemden sonra, (c) Steplerin dünya üstünlüğünün tarihi başlar ve 1000 ile 1500 arasında Moğol ve Türklerin başat güç haline gelişleri, dünya tarihinin ana teması olur.

3. İnsanoğlunun tarihinin üçüncü dönemi 1500'lerde başlar ve içinde bulunduğumuz bugüne kadar sürer. Bu, modern ve global dünyaya geçiş, başka bir deyişle, Avrupa'nın dünya egemenliğinin sağlanması dönemidir. Önce, Avrupa denizlerde üstünlüğü sağlamış (1500-1700), sonra dünya dengesi sarsılarak uygarlığın globalliğine geçiş başlamış (1700-1850), sonunda da Avrupa kesin dünya üstünlüğü sağlamıştır (1850-1950). İnsanlık tarihinin bu en son dönemine, tarihin genel akış sürecinin mantığına uygun biçimde, "global kozmopolitanizm" adı da verilmektedir. 1950'den bugüne kadar olan dönem, Avrupa'nın dünya üstünlüğünün sarsıldığı ama temel niteliği bugünden tam belli olmayan bir tarih kesimidir.

Siyasi tarih, yukarda özetlenen dünya tarihinin genel panaromasında, uygarlığın global bir nitelik kazanmaya başladığı Avrupa üstünlüğü dönemini başlangıç noktası olarak almakta ve bugüne kadarki siyasi gelişmeleri incelemektedir.

A. TARIMA DAYALI UYGARLIKLAR ORTADOĞU'NUN ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ (MÖ 5000-MÖ 500)

1. Yerleşik Topluluklar

Ortadoğu'nun bazı insan gruplarının MÖ 7000 dolaylarında tarıma başladıkları ve kimi hayvanları ehlileştirdikleri bilinmektedir. Gerçekten, "tarım devrimi", çok kısa olarak, "insanoğlunun bazı bitki ve hayvan türlerini denetleyip, geliştirme ve genişletmeleri süreci" olarak tanımlanabilir. Tümüyle tarıma dayalı uygarlıkların hiçbiri global ya da dünya çapında bir kapsam göstermemektedir. Bunlar, bir bakıma kendi kendilerine yeterlidir ve dışlarındaki dünya ile anlamlı ve bilinçli temasları yoktur. Ortadoğu'nun ve dünyanın ilk yerleşik

toplulukları olan Mezopotamya ile Mısır uygarlıkları, ne kadar üstün olurlarsa olsunlar, böyledir.

Büyük akarsu vadi ve deltalarının, üzerlerinde göreli olarak geniş toplumsal ve siyasal birimlere yol açtıkları, tarihin iyi bilinen ve yerleşmiş özellikleri arasındadır. Fırat ve Dicle de, Mezopotamya bölgesine sağladıklarıyla bu varsayımı doğrulamaktadır. Bunların taşıdıkları suyla bereketlenen topraklar üzerinde MÖ 5000'lerle birlikte, Sümer kent-devletlerinin kurulduğunu ve ilk uygarlığı yarattıklarını görüyoruz. Bunun ilginç olan nedeni, Fırat ve Dicle'nin akışının düzensiz, kabarma zamanlarının belirsiz olmasıydı. Bunlar, bazen kuraklığa yol açabilecek kadar az su taşırken, bazen de taşarak her yanı su altında bırakabilirlerdi. Akarsuların bu özelliği, bölge insanlarını yaşayabilmek için gelişmiş su kanalları ve setler yapmaya ve bunların sürekli bakımını sağlamaya zorlamıştır. Mezopotamya insanının kanallar üzerindeki uğraşısı, tarihin ilk otoriter monarşilerinin bu bölgede kurulmasını sağlamıştır. Yaşamsal öneme sahip olan kanal sisteminin kurulması ve bakımı, çok sayıda insanın düzenli çalışmasını gerektirmiştir. Bu ise, mutlak bir siyasal bağlılık, gelişmiş bir bürokrasi ve yönetim teknikleriyle sağlanmıştır. Akarsulara değil de, mevsimlik yağışa bağlı tarımın uygulandığı ve dolayısıyla kanal sisteminin bulunmadığı ya da gelişmemiş olduğu yörelerde, örneğin o dönem Avrupasında, bu çeşit güçlü kent-devletler göremiyoruz.

Bundan başka, yerleşik toplulukların oturduğu merkezlerin dışında yaşayan göçebe kavimlerin, zengin kent-devletlere karşı giriştikleri yağmaya yönelik saldırılara karşı savunma ihtiyacı, Mezopotamya'da düzenli ordu kurmayı gerektirmiştir. Bunun da kent-devlet içinde merkezi otoriteyi güçlendirici etkisi olmuştur. Öte yandan, Mezopotamya bölgesinin göçebe saldırılarına açık olan topografyası ve bir de kent-devletler arasındaki sınırların belirsizliği, bölgede sürekli savaşlara yol açmıştır. Bu durum, bir yandan yöneticilerin otorite ve baskılarının artması, öte yandan siyasal istikrarsızlıkla birlikte güçlü ve geniş bir imparatorluğun kurulamaması ya da çok kısa ömürlü olması sonucunu doğurmuştur.

Bölgenin, yılın büyük bir bölümünde bulutsuz olan gökyüzü, yıldızlardan hep büyülenmiş olan insanoğlunun belki de kurnaz bir

bölümünü, herkesi yakından ilgilendiren hava koşullarıyla ilgili kehanetlere iterek, din adamlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece, bazen iktidarı birlikte kullanan ama çoğu kez çatışan kral-din adamı çelişkisi yaratılmıştır. Bu çelişki, en az 19. yüzyıla kadar Avrupa tarihinin ana teması haline gelecektir.

İnsanoğlunun ilk kez kent-devletler içinde siyasal örgütlenmesi ve buna bağlı olarak yaratılan üstün uygarlıklar arasında daha önce sözü geçen Sümer kent-devletleri, 2500'lerde Akadlar, 1700'lerde Asur kent-devletleri, Babiller ve Anadolu'da Hitit devleti belleğimizde yer etmiş olanlarıdır. Aynı dönemde bir başka akarsu vadisinde, Nil'de kurulan ve kronolojik olarak birbiri arkasına dizilen Mısır devletleri ve uygarlığı da, Ortadoğu'nun dünya üstünlüğü çerçevesi içinde değerlendirilebilir.

Mezopotamya'da biriken zenginliğin bir nedeni de, bölgede ağaç, taş ve değerli madenlerin bulunmamasıdır. Bu durum bölge insanını ürettiği tahıl karşılığında bu maddeleri elde etmeye itmiştir. Böylece, bölgede gelişen ticaret hayatı ve ortaya çıkan tüccar sınıfı bol tahıl ürünüyle birlikte değerlendirildiğinde, kolayca anlaşılacağı gibi, zenginliği artırmış ve uygarlığın gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak, Mezopotamya'da ticaret temeline dayanan bir tarımın, yani ticaret amacıyla üretimin geliştiği söylenemez. İlk ticari tarım daha sonra Grek yarımadası ve Batı Anadolu'da başlayacak ve bu da bölgede yaratılan yeni bir uygarlığın temeli olacaktır.

Mezopotamya çeşitli devletlere bölünmüşken ve bölgede siyasal istikrarsızlık kol gezerken, Mısır'da kent-devletler ve dağınıklık görmüyoruz. Burada kurulan siyasal birliğin ve bir bakıma üstün uygarlığın nedeni, yine coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Nil akarsuyunu çevreleyen geniş ve kolay geçit vermeyen çöl bölgesi, yabancı güçlerin ve özellikle göçebe halkların Nil'i ele geçirmelerini zorlaştırarak, bölgede siyasal birliğin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır.

Mezopotamya'da buraya kadar özetlenen gelişmelerin gelecek yüzyıllara şu önemli katkıları olmuştur:

1. İlkel de olsa belirli bir siyasal kuram ve siyasal bağlılık duygusu
2. Gelişmiş bir bürokrasi ve profesyonel askerler

3. Gelişmiş yönetim teknikleri
4. Ticaret ve tüccar sınıfı
5. Hammurabi döneminde tanık olduğumuz gelişmiş bir hukuk anlayışı
6. Din adamları ve bunların hâlâ tartışmalı olan siyasal yetkileri

Mezopotamya uygarlığı kısa bir süre içinde merkezden çevreye doğru yayıldı. Mısır, Girit, İndus vadisi ve Çin, Mezopotamya'ya göre çevresel sayılabilecek, dönemin büyük uygarlıklarıdır. Ama, başta Girit ve Mısır olmak üzere bunların tümü, şu ya da bu biçimde, Mezopotamya uygarlığından etkilenmişlerdir.

2. Göçebeler

İlk uygarlıklar döneminde bu merkez ve çevre yerleşik topluluklarının ötesinde, Avrasya'nın step ve yüksekliklerinde davar güdücü göçebe halklar yaşamaktaydı. Bunlar zaman zaman, savaşçı aristokrasiler tarafından yönetilen, çok gevşek bağlarla birbirlerine bağlanan çeşitli "konfedere" birimler halinde örgütlenmekteydiler. MÖ 2000'lere gelindiğinde, bu göçebeler arasında Grek ve Romalıların ataları ile kendilerine "Aryan" adı verilen ve Hazar Denizi çevresinde yaşayan kavimler de vardı. Hayvan yetiştiren ve bunların arkasından verimli otlaklara göç eden bu göçebe kavimler, et dışındaki gıda maddeleri açısından büyük ölçüde yerleşik toplulukların ürettiklerine dayanmaktaydılar. Herhangi bir nedenle bu iki tip topluluk arasında değiş tokuş durduğu takdirde, göçebe topluluklar ihtiyaçları olan gıda maddelerini savaşarak zorla elde ediyorlardı.[2]

Böylece, incelenen dönem boyunca birbirleriyle mücadele eden iki karşıt "kamp" görüyoruz: Bir yanda göçebeler (Avrasya'nın step ve dağ insanları) ile savaşçı aristokrasiler ve öte yanda köylüler, zanaatkarlar, krallar, din adamları ve tüccarlar.

Bu iki "kamp" arasındaki amansız mücadele, hem dönemin ilkel uluslararası ilişkilerinin ana teması olmuş, hem de merkezdeki uygarlığın çevreye doğru yayılmasını sağlamıştır.

Buraya kadar anlatılanlardan ve ilerde de görülecek olanlardan anlaşılacağı gibi, "uygarlık" dediğimiz bütünün doğduğu noktada, yerleşik ve göçebe halklar arasındaki uzun mücadelenin yol açtığı kültürel etkileşim yatmaktadır.

3. Din ve İlk Buluşlar

Mezopotamya'da yerleşik ve tarımcı halkların dinleri dört önemli özellik gösterir: (i) Güneşe tapma, (ii) ölüme karşı aşırı bir ilgi, (iii) çoktanrılılıktan tektanrılılığa doğru yavaş bir evrim ve (iv) bu dönemlerde ortaya çıkan Yahudi ve sonra gelen Hıristiyan tektanrılı dinlerinin etkileneceği "ruhlar dünyası" ya da "yüce kat" kavramı.

Dünya tarihinin ilk döneminin bu çok kısa betimlemesinde, son olarak, Ortadoğu'nun bu üstünlük çağında dünya uygarlığına katkıları olan ilk buluşları sıralamak yerinde olur. Ortadoğu'da yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte ilk kez buğday yetiştirilmiş, ilk metalurji bilgisi edinilmiştir. Takvim, hiyeroglif ve çivi yazısı, rakamlar sistemi, ağırlık ve uzunluk ölçüleri ilk kez Mezopotamya uygarlıkları tarafından bulunmuştur. Anadolu'da ise ilk kez yaşamın denizlerde başladığı fikri ortaya atılmış, parşömen üzerine yazı yazılmış, alışverişte gümüş ve altın para kullanılmıştır.

4. Avrupa

Mezopotamya uygarlığının geliştiği dönemde Avrupa'da durum çok farklıydı. Burada, büyük taş bloklarının birbiri üstüne konmasıyla oluşan tapınaklarıyla hâlâ ilkel bir "megalit" kültürü yaşanmaktaydı. Bu kültürü yaşayanlar, dönemin ilkel tarım aletleri göz önüne alınırsa, verimsiz sayılabilecek Avrupa topraklarında (fazla yağışın yol açtığı çamur tabakasının yarılamaması) ancak çok küçük çaplı tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı.

MÖ 1700'lerde, doğudan gelen, Hint-Avrupa dillerini konuşan ve bronz yapmayı öğrenmiş bulunan barbar[3] kavimler, Atlantik Okyanusu kıyılarına kadar yayıldılar ve buradaki barışçı ve megalit

yapan insanları denetimleri altına aldılar. Zamanla Hint-Avrupa dili kıtaya egemen olacak, bu barbar kavimler bugünkü Avrupalının ilk çıkış noktasını oluşturacaklardır. Böylece uygarlığın yarattığı teknik ile göçebeliğin cesaret ve atılganlığını birleştirecek olan Avrupa insanı, belki de bugüne kadar süren, savaşkan değerlere sahip atılgan özelliğini kazanacaktır.

B. UYGARLIĞIN "GLOBAL" NİTELİK ALMAYA BAŞLAMASI (MÖ 500-MS 1500)

Globalleşme, kısaca, "çeşitli insan topluluklarının global bir sistem içine alınması süreci" olarak tanımlanabilir. "Sistem", parçaları arasında düzenli ilişkiler olan bir bütünse, çeşitli uygarlıklar arasında düzenli ve sürekli bir alışverişin, etkileşimin bulunması, bir dereceye kadar bugünkü dünyanın temel özelliğidir ve yarın büyük ölçüde böyle olacaktır.

Bilinen tarih boyunca, insan topluluklarının coğrafi kapsamlarının genişlemesine doğru bir eğilim görülmektedir. Bu eğilim, toplumsal örgütlenmenin genişleyen çerçevesini gösterir. 6000 yıl önce Mezopotamya'nın kent-devletleri arasında "büyük" bir toplum oluştuğu zaman, bu bölgenin çapı en çok 1000 km iken, 2000 yıl önce Roma İmparatorluğu Akdeniz çevresinde başat güç olduğu zaman, 3200 km.'lik bir alana yayılmıştı.

Uygarlık alanının genişlemesi, bu dönemde Çin ve Hint dünyalarında da görülmektedir. Bu süre içinde Mezopotamya, Anadolu ve Mısır kültürü Grek dünyasına, Helen kültürü Hindistan'a kadar uzanmış, Çin'de Hun İmparatorluğu Hindistan'la temasa geçmeye başlamıştı.

Ne var ki, bu karşılıklı etkileşim uzun bir süre aralıklı ve dolaylı olmuş, bugünkü ve gerçek anlamda "global" bir nitelik kazanamamıştır.

1. Grek Uygarlığı ve Helenizmin Genişlemesi (MÖ 500-MS 500)

a. İyonya'da Modern Bilimin Temelleri

MÖ 6. yüzyılda Batı Anadolu sahillerindeki İyonya bölgesinde (kuzeyde İzmir ile güneyde Didim arasındaki kıyı şeridi ve kıyıya yakın adalar) yeni bir kavram, insanoğlunun en önemli düşüncelerinden biri doğdu: Evrenin bilinebileceği, çünkü bir iç düzene sahip olduğu, tümüyle başına buyruk ve tahmin edilemez olmadığı ve onun bile uyacağı kuralların varlığı. Ama, modern anlamıyla bilim, neden önce İyonya'da doğdu?

İyonya'nın birçok avantajı vardı. Her şeyden önce, adalar ve küçük körfezler ülkesiydi. Dış dünyadan tam olmayan bir tecrit çeşitlilik yaratır. Böylece, farklı ada ve körfezlerde, farklı siyasal sistemler oluştu. Tek bir güç merkezi, bölgenin tümünde toplumsal ve entelektüel bir tekdüzelik sağlayamamış, böylece özgür düşünce ve serbest araştırma mümkün olmuştur. Ayrıca, İyonya değişik uygarlık çevrelerinin kesişme noktasındaydı. Burada, Ortadoğu'nun Fenike alfabesi Grek diline uygulanmış, okuma-yazma yaygınlaşmış ve din adamlarının tekelinden kurtarılmıştı. Üstelik, siyasal güç tüccarların eline geçmiş ve onlar da zenginliklerinin dayanağı olan teknolojiyi etkin bir biçimde geliştirmeye çalışmışlardır. Bu da, bilimle uğraşanların desteklenmesine yol açmıştır. Bütün bunların sonucu olarak, Doğu Akdeniz'de, başta Mısır ve Mezopotamya olmak üzere, Asya, Afrika ve Avrupa uygarlıkları kaynaşmış ve bilime dayalı uygarlığın bereketli tohumu atılmıştır.

Gölgelerinden piramitlerin yüksekliğini hesaplayan *Thales*, ilk deneyi yapan ve yıl ile mevsimlerin uzunluğunu hesaplayan *Anaksimandres*, kilit ve anahtarı bulan *Teodorus*, tıp mesleğini kuran *Hipokrat*, atom sözcüğünü bugünküne yakın biçimiyle ilk kullanan *Demokritus*, bilimsel anlamda ilk astronom olan *Anaksagoras* ve dünyanın yuvarlak olduğunu ilk söyleyen *Pisagor* İyonyalıydılar. Gerçekten MÖ 6. yüzyıl dönemin bilinen dünyasında entelektüel ve manevi büyük bir uyanış çağıdır. Bu yüzyıl yalnız İyonyalı bilim adamlarının değil, aynı zamanda Afrika kıtasının denizden çepeçevre dolaşımını sağlamış bulunan Mısır Firavunu *Necho*'nun, İran'da din adamı *Zerdüşt*'ün, Hindistan'da *Buddha*'nın ve Çin'de *Konfüçyüs* ile *Lao-Çe*'nin de dönemidir.

Bu faaliyetlerin birbirinden tümüyle ayrı ve bağlantısız oldukları düşünülemez. Dolayısıyla, MÖ 5000'de Mezopotamya'da yerel nitelikte başlayan uygarlığın, MÖ 500'lere gelindiğinde, giderek global bir nitelik almaya başladığı ve merkezden çevreye doğru genişlediği görülüyor.

b. Grek Uygarlığı

MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda İyonya üstünlüğünü Grek yarımadasına kaptırır. MÖ 12. yüzyılda Grek yarımadasına gelen davar güdücü Dorlar, eski Girit ve Miken uygarlığına karışıp Grek adı verilen uygarlığı oluşturdular. İlk Grekler, İlyada'dan anladığımız kadarıyla, ne basit göçebe ne de uygar insanlardı. Klasik Grek uygarlığı, en az onlar kadar üstün bir uygarlık yaratmış bulunan bir "eski"nin üstüne kuruldu. Kısaca, Grekler kendilerine özgü bir uygarlık kurmak yerine, bir uygarlığı yıkıp, onun külleri üzerinde ve ona büyük ölçüde bağlı bir başka uygarlık yarattılar.

MÖ 5. ve 4. yüzyıllara gelindiğinde, eski Mezopotamya uygarlığının kurulduğu topraklarda, tarımla uğraşan, edilgen, siyasete karşı kayıtsız ve yönetici aristokrasi tarafından ezilen köylülerin bulunduğu toplumsal ve siyasal bir düzen egemen olurken, Grek yarımadasının kent-devletlerinde ilk demokratik yönetimlerin kurulduğu görülüyor. Burada kırsal nüfus etkin ve yoğun bir biçimde devlet sorunlarıyla uğraşmakta ve siyasal bir canlılık hüküm sürmekteydi. Bunu iki ana nedene bağlamak mümkündür.

Greklerin askerlik alanında, sık saflarda yürüyen mızrak ve kalkanlı askerler alayını (*Phalanx*)[4] yaratmaları, önemli siyasal ve toplumsal gelişmeleri de beraberinde getirdi. Saflardaki askerler arasında toplumsal statü ve zenginlik farklılıkları ortadan kalkmış, bunların yerine güç, cesaret ve disiplin önem kazanmıştı. Bu da, doğal olarak, kentin askerleri arasında dayanışma duygusunu artırmış ve eşitlik anlayışına yol açmıştır. İyi bir kent yurttaşının ölçütü, kendini geçindirecek büyüklükte bir toprak parçasına sahip, gerektiğinde kendisini mızrak ve kalkanla silahlandırıp savaş alanında yurttaşlık görevini yapacak bağımsız çiftçinin alçakgönüllü yaşamı haline gelmiştir. Böylece, canlı bir eşitlik ruhu ve toplumsal dayanışma

duygusu, Grek kent-devletlerini, dönemin öteki uygarlıklarından ayırıcı nitelikler olmuştur.

İkinci olarak, Grek yarımadası ve Batı Anadolu'da tahıl üretimi önemli yerini korumakla birlikte, zeytinyağı ve şarap gibi iki değerli ve kolayca taşınabilir maddenin de üretilmesi, tarımın ticari bir temele oturmasını sağlamış ve çevre kavimlerle canlı bir ticaret başlamıştır. Dolayısıyla, ticari tarıma geçiş, Atina, Milet, Sparta ve Efes gibi kent-devletlere büyük avantajlar sağlayarak, demokrasi eğilimini güçlendirmiştir. Canlı ticaretin doğurduğu zenginlik, ilkel biçimiyle de olsa, demokrasinin ortaya çıkması ve bir önceki yüzyılın İyonya uygarlığı, Grek yarımadasında Perikles, Sokrat, Aristo, Plato, Tukidides ve Batı Anadolu'da Herodot gibi düşünür ve tarihçilerin yetişmesi için uygun bir ortam hazırlamıştır.

Ancak, Grek uygarlığının bu klasik döneminde toplumda hiçbir hakka sahip olmayan tutsakların bulunması, Grek demokrasisini bugünkü demokrasi anlayışından ayıran önemli bir özelliktir. Bu ve Greklerin kent-devletin ötesinde daha geniş bir siyasal örgütlenme ufkuna sahip olmamaları, klasik Grek uygarlığının ve düşüncesinin iki önemli engelini oluşturur. Greklere bu geniş ufku Makedonyalı İskender sağlayacaktır.

c. Makedonya ve Helenistik Dönem

Zamanla Grek uygarlığının siyasal ve toplumsal yapısı, giderek artan bir biçimde, daha eski Ortadoğu uygarlığının kalıpları içinde erimeye başladı. Bu süreç içinde Grek kültürünün ayırt edici özellikleri canlılığını yitirmiş ve Doğu'nun düşünce ve davranışlarını içererek genişlemiştir. Bu döneme "Helenistik Dönem" adı veriliyor. 4. yüzyılın ortalarından başlayarak, klasik Grek'in savaş taktik ve stratejilerini geliştiren Makedonyalı İskender, Grek kültürünü genişletmiştir.

MÖ 4. yüzyılda doğuda güçlenen ve Anadolu'ya doğru ilerleyip kent-devletleri tehdit etmeye başlayan Persler'e karşı Grek kent-devletleri gereken siyasal ve askeri birliği kuramayınca, bunu Makedonya Kralı Philip'in emperyalist gücü sağladı. Oğlu Büyük İskender ise, Ortadoğu'nun kaynaklarını önüne sererek Grek

dünyasında büyük bir dönüşüme yol açtı. MÖ 334'te Çanakkale Boğazı'nı geçerek Asya'ya girdi. Anadolu'yu geçip Suriye ve Mısır'ı işgal etti. Sonra İran'a, Hindikuş dağlarını aşıp Buhara, Taşkent ve Keşmir'e kadar yayıldı. Bu askeri kampanyalarla Grek dünyasının ufkunu genişletti. Grekler, artık yerel bir topluluk olan kent-devletin (polis'in) değil, gittikçe genişleyen "Helen" dünyasının, bir bakıma geniş bir "kozmopolis"in üyesi olduklarının bilincine vardılar. Öte yandan, aynı İskender, özgür ve bağımsız olan ve giderek olgunlaşan Grek bölgesini yıkmış, bunun yerine geniş ve merkeziyetçi bir imparatorluk kurmuştur. Kısa bir süre içinde dağılmasına rağmen, kurduğu imparatorluk, globalleşmeye başlayan yeryüzünün ilk habercisidir.

ç. Roma İmparatorluğu

MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda tarihin ana teması olan Helenizmin askeri, siyasal ve toplumsal genişlemesi, MÖ 200'leri izleyerek hızını yitirmeye başladı. MÖ 200 ile 146 arasında yeni bir imparatorluk gücü, yani Roma, kolaylıkla Grek yarımadası ve Makedonya'ya kadar denetimini genişletti. Roma İmparatorluğu, öteki tüm imparatorlukların aksine, büyük bir fatihin yarattığı bir imparatorluk değildi. O, küçük bir Cumhuriyet tarafından kuruldu.

Roma, bir köyler öbeğiyken, MÖ 6. yüzyılda büyüyerek, bildiğimiz anlamda bir kent-devlet oldu. MÖ 500'lerde 850 km^2'lik bir alana sahip olan Roma, MÖ 260'ta 130.000, km^2'lik bir bölgede etkin denetim kurdu. Nüfusu da 25.000 iken üç milyonu bulmuştu. Kartaca ile yaptığı savaşlardan sonra (MÖ 260-201) Kuzey Afrika'yı, daha sonra Makedonya, Grek yarımadası, Batı Anadolu ve Suriye'yi ele geçirdi. MÖ 130'a gelindiğinde, bugünkü Fransa ve İberik yarımadası dahil Akdeniz'e kıyısı olan tüm toprak şeridi üzerinde egemenlik kurdu. MÖ 90-89 yıllarında bütün yarımada halklarına Roma yurttaşlığı hakkının tanınmasıyla, İtalya siyasal açıdan birleşti.

Roma'nın tarihteki önemi şudur: Tarihte Roma'ya kadar hiçbir cumhuriyet bir kent-devletin küçük coğrafi sınırlarının ötesine taşamamıştı. Atina "İmparatorluğu" bile, müttefiklerini yöneten bir kent-devletti. Roma'da ise MS 212 yılında imparatorluk içindeki tüm

özgür insanlar Roma yurttaşı olma hakkını kazanmışlardı. Roma, insanlık tarihinde ilk büyük cumhuriyet olup, Batılı anlamda "modern devlet"in öncüsü sayılabilir.

Ne var ki, Roma'nın Akdeniz'in her yanında artan gücü, iç ve dış gerilimlerin doğmasına da yol açtı. Zamanla, cumhuriyet anayasası, Sulla, Pompey ve Sezar gibi bir dizi askeri diktatör tarafından kaldırıldı. İmparatorluk, MS 331'de Batı ve Doğu olmak üzere ikiye bölündü ve Roma MS 5. yüzyılda *Vizigotlar* ve *Vandallar* gibi barbar istilacılarca yağma edilerek, 493'te yarımadada bir O*strogot* krallığı kuruldu. Doğuda, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Türklerin 1453'te İstanbul'u almalarına kadar ayakta kaldıysa da, Bizans Roma'nın gerçek bir devamı olmayıp, İskender'in Helen İmparatorluğu'nun bozuk bir kopyası olarak değerlendirilebilir.

Roma'nın yıkılışı, devletin birliğini sürdürememe nedeniyle açıklanabilir. Roma'nın güçlü olduğu dönemlerde yurttaşlar arasında adalet, yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü geleneği vardı. Emperyalist genişlemenin yarattığı bozukluk, artan zenginlik ihtirasları ve seçim sisteminin bozulması, bu birleştirici geleneği yok etti. Roma'nın yurttaşlık bağları, dinsel olmaktan çok ahlaki bağlardı; yüce ve birleştirici bir dinsel önderlik yoktu. Bir kere yurttaşlık düşüncesi zayıflayınca, sistemin iç ve bir bakıma gerçek kimlik ve birliği kalmadı. Kısaca, Roma İmparatorluk sistemi temelde zayıf bir siyasal yapıya sahipti. Roma, en güçlü dönemlerinde bile, "dünya barışı"nı koruyan bürokratik bir yönetim olarak nitelendirilebilir. Değişen koşullara ayak uyduramadı ve görevini yapamaz duruma düştü. Roma'da özgür ve özgün düşünce kök salamadı, zenginliğe değer verilip, bilim aşağılanmıştı. Büyük ama bilgisiz ve yaratıcılıktan yoksun imparatorluk, ileriyi görüp değişen koşullara uyum gösteremedi.

Helenizmin genişlemesi konusunda buraya kadar anlatılanlardan, MS 3. yüzyıldan başlayarak bugüne kadar dünyayı etkileyecek olan üç önemli yapısal düşüncenin biçimlenmiş olduğu görülmektedir: (i) Mezopotamya, Mısır, Hint ve Çin uygarlıklarının katkılarıyla İyonya'da doğan bilimsel düşünce, (ii) Makedonya ve daha sonra Roma'da ortaya çıkan "dünya politikası" kavramı, kısaca uygarlığın global bir nitelik almaya başlaması ve (iii) evrensel tanrı anlayışı.

d. Hıristiyanlık

Dar anlamda Hıristiyanlık, MS 27-30 yılları arasında Filistin'deki Nazareth kentinde İsa'nın vaaz vermesi ve ölmesiyle başlamışsa da, öğretisi bölgede uzun süreden beri var olan Musevilik'in değişik koşullar altında bir bakıma tekrarı, bir bakıma da geliştirilmiş biçimi sayılabilir.

Yahudi dini hem tektanrılı dinsel bir genişlik, hem de dar ve katı bir ırkçılığın ilginç bir karışımıydı. İsa'nın yaşadığı döneme gelindiğinde, Yahudiler, tüm insanları doğru yola çekecek ve onları "Tanrı'nın seçtiği halk" olan Yahudilerin iyilikçi ama sıkı denetimi altına sokacak olan bir kurtarıcı ya da "Mesih" bekliyorlardı. MÖ 63 yılında dolaylı bir biçimde Roma'nın baskıcı ve bozuk yönetimine giren Yahudiler ve bölgenin çoktanrılı dinlerine inanan yoksul ve ezilmiş toplulukları, Tanrı'nın ya da tanrıların sürdürülen haksızlıklara daha uzun süre izin vermeyeceğine ve yeni bir kurtarıcı göndereceğine şimdi daha çok inanmaya başlamışlardı. İşte, İsa böyle bir kurtarıcı olarak ortaya çıktı ve öğretisi gerek Yahudiler, gerekse yoksul ve umutsuz halk arasında hızla yayıldı.

Yeni öğreti birçok bakımdan Yahudi inançlarına dayanmaktaydı: Başka inançlara karşı hoşgörüsüzlük, birbirine sıkı bağlarla bağlı bir cemaat, dış dünyanın temelde yabancı ve kötü olduğu inanışı, inananlar arasında dayanışma ve geleceğe umutla bağlanma gibi. Ama, bazı önemli noktalarda iki inanç arasında farklılıklar da vardır. Bir kere, Museviliğin aksine, İsa'nın öğretisine Tanrı'nın insanlar arasında ayırdığı "seçilmiş bir halk" yoktu; tüm insanların kardeş olduğu vurgulanmaktaydı. İkinci olarak, Yahudiler aşırı derecede aile bağlılıkları olan kişilerdi. İsa'ya göreyse, "Tanrı sevgisinin büyük seli karşısında dar ve sınırlı aile bağlarının yeri olamazdı". Üçüncü olarak, İsa'nın öğretisi tüm özel zenginlik ve kişisel avantajlara karşıydı. Tüm insanlar, maddi ve manevi varlıklarıyla birlikte, Tanrı'nın katına aittiler.

Daha önce Hindistan'da Budizm ve Hinduizmin, şimdi de Filistin'de Hıristiyanlığın yayılması, insanoğlunun tarihinde önemli değişiklikleri başlatmıştır. Her şeyden önce, üç inanışta da var olan, bu dünyanın başka bir dünya için kısa bir başlangıç olduğu anlayışı,

insanların her türlü güçlüğe ve felakete karşı göğüs gerebilmelerini mümkün kılmıştır. Hıristiyanlığın yayılıp güçlenmesini, büyük emperyalist devletlerin yıkılması sağlamıştır denebilir. Hiç olmazsa saf biçimiyle ilk ortaya çıktığı zaman yoksulun ve baskı altında inleyenlerin acılarını dindirdiği için, böyle zor zamanların inanışı olmuştur.

İkinci olarak, üç inanış da, şimdi gelişmekte ve genişlemekte olan kentlerde egemen olan kişisellikten uzak resmi ilişkiler bütününe ve insanların birbirlerine karşı duyarsızlığına çok uygun bir yanıt niteliğindeydi. Her an bir yabancı ile karşılaşılan, yoksul ve varsılların aynı yerde ama ayrı kültürel dünyalarda yaşadığı, günlük yaşamın önceden tahmin edilemeyecek değişiklikler gösterdiği büyük kentlerde, iç huzuru artık doğa ve devlet dinleriyle sağlanamıyordu. Dolayısıyla, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm, kent uygarlığındaki güç ve yeni yaşam biçimine başarılı bir şekilde uymuşlardır.

Üçüncü olarak, bu üç tektanrılı ve hiçbir coğrafi, kültürel ve siyasal sınır tanımayan kapsamlı din ve özellikle Hıristiyanlık ve daha sonra ortaya çıkacak olan Müslümanlık, uygarlığın global bir nitelik almaya başladığı dönemde gelişerek, bu sürecin hızlanmasında yardımcı olacaklardır.

Son olarak, Hıristiyanlığın başlangıç dönemi, bir yanda Nazarethli İsa'nın gerçek öğretisi ile öte yanda kendisini izleyen ve öğretisini yaymak isteyen ama onun kadar yetenekli olmayanların yanlış anlamaları ve abartmaları arasındaki mücadelenin öyküsüdür. Ancak, Roma İmparatorluğu'nun ekonomik koşulları bozuldukça özellikle kentlerde Hıristiyan dinini kabul edenler hızla çoğaldı. Özellikle 4. yüzyılın başlarında İmparator Konstantin yeni dini kabul edince Hıristiyanlar, bir kurum olarak Hıristiyanlık ve onun başına geçecek olan "Papa", hesaba katılması gereken güç oldular. Bundan sonra, dünyevi monarklarla ruhani Papalık, yani Kilise ile devlet arasında yetki mücadelesi başlayacaktır. Bununla birlikte, Roma barbar istilaları karşısında çökünce, geniş mülkleri ve yaygın etkisiyle klasik geleneği koruyan ve Avrupa'yı olduğu kadar Hıristiyanlığı da yeni bir çağa götüren, Kilise oldu.

2. İslam Dünyasının Üstünlüğü (MS 600-1000)

a. Doğuşu ve Niteliği

Uygarlığın global bir nitelik almaya başlamasında, Helenizm'in genişlemesinden sonraki ikinci aşama, MS 600 ile 1000 yılları arasında İslam dünyasının üstünlüğü ele geçirmesidir. İslamiyet'in doğuşu, Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Çin uygarlıkları arasındaki dört merkezli kültürel "dengeyi" tam anlamıyla bozmamışsa da, dengenin parçaları arasındaki sınırları keskinleştirmiş ve Ortadoğu'nun göreli ağırlığını artırmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile büyük coğrafi keşiflerin başlamasına kadar dünya tarihinde İslamiyet'in doğuşundan daha önemli bir olay bulmak zordur.

MS 613 yılında Hz. Muhammed, bir ticaret kenti olan Mekke'de, kentin çoktanrılı inanışını reddedip, yeni bir tektanrılı dinin savunuculuğunu yapmaya başladı. Hz. Muhammed'in yeni dinin ana teması ile ilgili olarak söyledikleri son derece basitti: Bir tek Tanrının, Allah'ın varlığı, onun evrenin yaratıcısı ve düzenleyicisi olduğu, hüküm gününde insanlar hakkında nihai kararı vereceği, her insanın Allah'ın Peygamberi Hz. Muhammed tarafından açıklanan iradesine kesinlikle uymaları gerektiği, onun varlığına inananlara karşı son derece iyi ve bağışlayıcı olduğu...

b. İslamiyet'in Tutunması ve Nedenleri

Çok geçmeden Mekke'nin zenginleri bu tektanrılı dinden korkmaya başladılar. Çoktanrılı dinlerin alametlerinin bulunduğu Kabe'ye Arap dünyasından ziyaretler azalabilir ve hac ticareti zarara uğrayabilirdi. Hz. Muhammed baskılar sonucunda Medine'ye göç etti (622) ve burada yeni dinin taraftarları artmaya başladı. Medine, Mekke'nin aksine, bir tarım kenti olup, sakinleri tektanrılı dinlere daha yakındılar. Sekiz yıl süren savaşlardan sonra yeni din Mekke'de de egemen oldu. Bu sekiz yıl içinde İslamiyet Arap yarımadasına yayıldı ve dinin toplumsal kuralları gelişti.

İslamiyet'in, çürümekte olan Hıristiyanlık ve ırkçı Yahudiliğe karşı önemli üstünlükleri vardı ve bir ölçüde bu yüzden hızla tutundu. Her şeyden önce, günlük yaşamda nezaket, sevecenlik ve zayıf olana karşı merhamet duygusu önemli bir üstünlük sayılabilir. Ayrıca, İslamiyet hiç ödünsüz bir tektanrılılık üzerine oturmuş olup, tüm insanoğluna seslenmekteydi ve Yahudi dininin belirli bir "seçilmiş halka" dayanan sınırlılığına sahip değildi. Üstelik, ayrıntılarıyla ve titiz bir biçimde tanımlanmış bulunan ve böylece ilerde yanlış anlamalara yol açmayacak olan ibadet kuralları koymuştu. Kısaca, İslamiyet'te bu konularda yorum yapabilecek bir rahipler sınıfı yoktu.

Böyle bir dinin karşısında, Tanrı'yı belirli bir ırkın güdücüsü olarak gören Yahudi dininin ve Tanrı'ya nasıl hizmet edileceği konusunda ortalama insanın bir türlü anlayamadığı çeşitli yorumlar, doktrinler, mezhepler ortaya çıkaran ve sık sık yeni değerlendirmelere konu olan Hıristiyanlığın, Arap dünyasında pek bir şansı kalmadı. Aslında, İslamiyet tüm insanoğluna daha üstün değerler sunmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun kapitalist ve tutsaklığa dayanan sistemi ve Avrupa'nın edebi, kültürel ve toplumsal geleneği çürümeye başlamıştı. İşin ilginç yanı, insanoğlunun İslamiyet'in temsilcilerinin içtenliğine inancı sarsıldıktan sonra İslamiyet de zayıflamaya başlayacak ve birliği bozularak çeşitli bölüntülere ayrılacaktır.

Başlangıçta İslamiyet başka dinden olanları zorla döndüren bir din değildi. Hz. Muhammed, Yahudilik ve Hıristiyanlığı tektanrılı dinler olarak saymış, İbrahim'den İsa'ya kadar tüm peygamberleri kabul etmişti. Yahudi ve Hıristiyanlar vergi ödemekten başka bir yükümlülükleri olmaksızın, kendi inançlarını serbestçe sürdürmüşlerdi. Hz. Muhammed'in mesajının teolojik basitliği ve tartışmasız kuralları, inandırıcılık taşımaktaydı. Özellikle, göçebe yaşamı bırakıp tarım ve ticaretle uğraşmaya başlayan ve geleneksel göçebe değerleri yeni tip yaşam biçimlerinin gerekleriyle bağdaştırmada güçlük çeken Araplar arasında tutundu. Daha önce Yahudi dini ve bir dereceye kadar Hıristiyanlık, Arap toplumundaki bu rahatsızlığa yanıt vermeye çalışmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, bu dinler yerleşik toplumun gereksinmelerini karşılamaktaydı. Ama, Arap gururu bu yabancı sayılan dinlerin kitlesel olarak kabulüne uygun değildi. Şimdi, Hz. Muhammed, bir Arap olarak, doğrudan

doğruya Araplara seslenmiş ve yerleşik kent yaşamının kurallarını koymuştu.

c. İslamiyet'in Genişlemesi

(i) *Halifeler ve Emeviler Dönemi:* Hz. Muhammed'in 632'de ölümünden 661 yılında Emevi hanedanlığının kurulmasına kadar olan döneme "Halifeler Dönemi" denir. Sırasıyla, Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali, Müslüman dünyasının hem dini hem de siyasal önderleri oldular. Bu dördü İslamiyet'i Arap yarımadasında güçlendirmişler, Bizans İmparatorluğu ve İran'da Sasani devletinin Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve İran topraklarını ellerine geçirmişlerdir.

Bu dönemde Emevi adı verilen bir aile yönetim konusundaki yetenekleriyle güçlenmekteydi. 661 yılında Ali'nin öldürülmesinden sonra, bu aile yüz yıla yakın sürecek bir hanedanlık kurarak halifeliği devraldılar. Emeviler İslam dünyasına önemli değişiklikler getirmişlerdir. Başkenti Şam'a taşıdılar, devletin sınırları içine Kuzey Afrika, İspanya ve Asya'nın bir bölümünü kattılar, yönetimi yeniden düzenlediler ve seçimle işbaşına gelen halifelik yerine ırsi bir sistem kurdular. Ayrıca, iktidarları süresince, İslam topluluğunun tümüyle Arap olan yapısı değişmeye ve başka ırkları da içermeye başladı.

(ii) *Abbasiler Dönemi:* Emevi yönetiminin ikinci yarısında Ortadoğu iç savaşlarla çalkalanmaya başladı. Emevi önderleri aleyhindeki çürüme ve dine aykırı hareket suçlamaları, Hz. Muhammed'in soyundan gelen Abbasilerin hilafet üzerindeki iddialarını güçlendirdi ve 750 yılında Abu al-Abbas Emevileri devirerek Abbasi hanedanlığını kurdu; başkenti Bağdat'a taşıdı. Emeviler ise bir süre İspanya'daki Endülüs Emevi devleti ile varlıklarını sürdürdüler.

Abbasi dönemi İslam uygarlığının gerçek dünya üstünlüğünü her yönüyle vurgular. Dört temel uygarlığın başarılı bir bileşimi ve belki de en üst noktası olarak değerlendirilebilir. Arapların dil, din ve hukuk; Greklerin bilim ve rasyonel düşünce; Hintilerin matematik ve astronomi; Perslerin de edebi ve yönetsel yetenekleri Bağdat "potasında" birleşmiştir. Kuruluşunu izleyen yıllarda Türklerin de yönetici olduklar bu Abbasi bileşimin sonucunda büyük bir hoşgörü

ve araştırma hevesi ortaya çıkmış ve güçlü bir uygarlık doğmuştur. Kindi ve Farabi gibi filozoflar, Tabari ve İbn-i Sina gibi tıp adamları ve İbn-i Haldun gibi sosyolog, hukukçu ve bilim adamları, döneme damgalarını vuran İslam büyükleri arasındadır.

Abbasilerin bu başarılarının yanındaki önemi, İslam dünyasında Arap ve Arap olmayan Müslümanlar arasındaki ayrımı etkili bir biçimde ortadan kaldırmalarıdır. Bu koşullar altında, Arapların kabile bağlılıkları yavaş yavaş gücünü yitirmiştir. Yalnız Arabistan çöllerinde eski göçebe Arap kültürü (Bedevi) hemen hemen hiç değişmeden bugüne kadar gelecektir.

Abbasi Halifeliği, 10. yüzyılın ortalarında zayıflamaya başlamış ve topraklarının çoğunu Selçuklu Türklerine kaptırdıktan sonra 1258'de Moğolların Bağdat'ı ele geçirmelerine kadar kör topal yaşamıştır. Devletin Kuzey Afrika topraklarında daha önce kurulmuş bulunan Fatimilerin elinde bulunan Mısır'da, Türk asıllı Memluklar 1260'ta yönetimi ellerine geçirdiler ve 1517'de Osmanlı Türklerine yenilene kadar eski İslam-Arap kültürünü bölgede yaşattılar. Bu tarihten sonra hemen hemen 400 yıl (yani I. Dünya Savaşı'na kadar) Arap toprakları Osmanlılar tarafından yönetilecek ve "Arabizm" derin bir uyku dönemine girecektir.

Orta Asya steplerinden gelen Türk kavimlerinin batıya doğru göçleri sırasında, 10. yüzyıldan başlayarak İslam dünyasının sınırları içine girmeleri, İslamiyet'e yeni ve askeri bir canlılık vermiştir. Bu canlılık, İslam dünyasını batıda Hıristiyan ve doğuda Hindistan'dan ayıran sınırlarda açıkça kendini gösterecektir. Böylece, 1000'li yılların başlamasıyla birlikte İslamiyet, kültürel, dinsel, askeri ve siyasal açılardan Türklerle yeni bir gelişme dönemine girecektir.

Dünya tarihinin bu önemli dönüm noktasında dünyanın bilinen topraklarının siyasal haritasına bir göz atmakta yarar var. Atlantik kıyılarından doğuya doğru tüm Kuzey Afrika, Doğu Anadolu ve Kafkaslar da dahil tüm Ortadoğu (Hindistan ve Tibet sınırına kadar) Abbasilerin egemenliği altındayken, bu toprakların büyük bir bölümünde Türk yöneticilerin başta bulunduğu ya da çoğunluğu oluşturduğu devletler kurulmaktadır. Rize ile Tarsus'u birleştiren çizginin batısındaki Anadolu ve Balkan yarımadasının büyük bir bölümünde, şimdi içten içe çürümeye başlayan Bizans hüküm

sürmektedir. Tuna vadisinde geniş bir Bulgar, Karadeniz'in kuzeyinden neredeyse Baltık denizine kadar olan bölgede Türk kökenli Hazar İmparatorlukları vardır. Bugünkü Almanya dahil Fransa'nın tümünde Frank (Karolenj) İmparatorluğu hükümrandır. Hindistan ve Tibet'in kuzey ve kuzeybatısındaki bölgede Türk yöneticilerinin kurduğu Gazneliler, hemen hemen bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin topraklarında büyük Çin İmparatorluğu, onun kuzeyinde Doğu Türkleri ve Tibet'in kuzeyinde Batı Türkleri egemendir.

3. Steplerin Egemenliği: Moğollar ve Türkler (1000-1500)

Siyasi tarihin ana konusu olan "modern devlet" ve çağdaş uygarlık, birbirine zıt gibi görünen iki düşüncenin bileşimi ile oluşmuştur. Yerleşik toplulukların yarattığı inanç ve itaate dayanan düşünceyle göçebe toplulukların yarattığı kendi kendine yeterli ve bireysel çabaya dayanan, irade düşüncesi. Şurası açıktır ki, sürekli yer değiştiren ve savaşan bir toplumda, birey kendi kendine yeterli ve disiplinli olmak zorundadır. Böyle toplulukların önderleri de zorlayan değil, izlenecek şefler olmak zorundadırlar. Önder genellikle seçimle işbaşına gelir. Yerleşik topluluklardaysa, önderlerin tanrısallıkları vardır ve doğuştan gelen doğal bir hak olarak yönetirler. Bu koşullar altında, göçebe halklar, yerleşik topluluklara dönem dönem yeni yönetici ve aristokrasi sağlamışlardır. Bu, tarihin eski dönemlerinin en önemli olgusu ya da "ritmi"dir.

Göçebe fethinin yarattığı yenileme ve canlılık yeni bir uygarlık çıkarmış, bu uygarlık bir süre sonra çürüyüp yıkılmaya yüz tutunca, yeni bir göçebe fethinin doğurduğu canlılık, binlerce yıllık dönemsel değişikliğin ana temasını oluşturmuştur. Bu dönemsel değişiklik, modern toplumun ve çağdaş tarihin temelidir. 1000 ile 1500 yılları arasında 500 yıllık dönem, stepten başlayan ve Ortadoğu ve Avrupa'ya kadar uzanan istilalar, bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

Söz konusu dönemde, dört-merkezli dünya kültürel dengesi, iki önemli olaydan köklü bir biçimde etkilendi. Biri, 13. yüzyılda Cengiz Han ve ardıllarının istilasıyla en büyük noktasına varan, Türk ve

Moğol kavimlerinin Avrasya steplerinden çevreye doğru yayılmaları; ötekiyse Batı Avrupa'da güçlü ve canlı bir uygarlığın yükselmeye başlamasıdır. Bu iki önemli olay, aynı sırayla incelenecektir.

1000 ile 1500 yılları arasında "steplerin egemenliği" olarak adlandırılan dönemi, olayların genel akışı dikkate alındığında, üç ayrı başlık altında incelemek mümkündür:

(i) Türkler'in siyasal egemenliği dönemi (1000-1200)

(ii) İslamiyet'in genişlemesinin Moğol istilalarının etkisiyle duraklaması (1200-1300)

(iii) Türklerin egemenliklerini yeniden sağlamaları (Osmanlı Devleti) ve Avrupa'ya doğru genişleme (1300-1500)

a. Türklerin Siyasal Egemenliği (1000-1200)

1000'li yıllara gelindiğinde (13. ya da 14. yüzyıl) Avrasya steplerinde canlı bir yaşam hüküm sürmekteydi. Bu tarihte, kavim üstüne kavim, daha iyi otlaklar bulmak amacıyla batı yönünde hareketlendiler. Önce Hint-Avrupalılar, sonra Türkler ve en sonunda Moğollar batıya göç ettiler. 10. yüzyılda Türklerin Orta Asya'dan güney ve batıya doğru genişlemeleri sonucu, yerleşik tarımcılarla göçebeler arasındaki dengede bir kayma oldu.

İran'dan başlayarak Ortadoğu'ya giden Türkler, Türk dilinin Aral gölü ile Hazar denizinin güneyine kadar yayılmasını sağladılar. Bu Türkler İslam dinini kabul edip, onun bazı davranış kalıplarını benimsemekle birlikte, İslam dünyasında benliklerini yitirmediler. Askeri yeteneklerinin gururuna dayalı bir üstünlük duygusu, Türklerin İslam toplumunda erimelerini engellemiş, dil ve savaşkan değerlerini korumuşlardır.

İki unsur daha, Türklerin Ortadoğu'ya uyumlu bir biçimde sızmalarını ve ilerideki askeri ve siyasal başarılarını kolaylaştırmıştır. Bir kere, Ortadoğu'ya geldiklerinde bölgede Şii yöneticiler çoğunluktaydı ve Türkler hiç olmazsa manevi alanda bağımsızlıklarını vurgulamak için Sünniliği seçmişlerdir. Sünnilikse, Halifelik döneminin görkemli günlerinin inanışıydı ve halkın büyük çoğunluğu tarafından benimsenmişti. Böylece, Türk yönetimini kabul ederek, hem dinde bir sapmanın ortadan kalkmasını, hem de eskinin mutlu ve

güçlü olunan günlerine dönülmesini beklemeye başladılar. Gerçekten de Türkler, İslamiyet'in ilk doğduğu günlerdeki saf dini coşku ile doluydular. Bölgede yeni bir hevesin uyanmasına yol açarak, İslam dünyasının dikkatini bir kere daha Hıristiyanlığa karşı "kutsal savaşa" doğru çevirmeyi bilmişlerdir.

İkincisi, İslamiyette "gaziler" tarafından verilen "kutsal cihat" kavramıydı. İslamiyet'in sınırlarının ötesinde Hıristiyanlara karşı savaşa girişmek, savaşçı geleneğe sahip Türkler'e İslam dünyasında büyük bir prestij sağlamış ve batıda Hıristiyan, doğuda Hindistan'a karşı mücadelede sürekli destek bulmuşlardır.

Bu coğrafi, dini ve kültürel koşullar, Türklerin kitle halinde İslam toplumuna girmelerini kolaylaştırmıştır. İslam yöneticilerinin ve askerlerinin çoğunu 11. yüzyıldan sonra Türkler sağlamış ve gerek Hıristiyanlığa, gerekse Hindistan'a doğru genişlemenin etkili kılıcı olmuşlardır. Ancak, bunlara rağmen, 11. ve 12. yüzyıllarda İslam dünyasında kurulan Türk devletleri kısa ömürlü olmuştur. En istikrarlısı sayılan Selçuklular, birliklerini ancak elli yıl kadar sürdürebilmişler (1037-1092) ve sonunda çeşitli beyliklere bölünmüşlerdir.

Selçuklular ve ardılları halife değil sultan unvanını taşıyorlar ve ülkeyi Abbasi halifeleri adına yönetiyorlardı. Evrensel yönetim iddiasında değillerdi ama sınırlı ülkelerinde, nüfusun yavaş yavaş İslamiyet'i kabulünden varlık bulan dengeli ve uluslararası bir İslam toplumu düzeni geçerliydi. Bu düzeni, ortak bir din ve yasa, bunların ifade edildiği Arapça ve Akdeniz, Karadeniz, Hint Okyanusu boyunca uzanan deniz yollarıyla Asya karayollarında sürdürülen yaygın ticaret ayakta tutuyordu. Bu ticaretin örgütlenmesinde Bağdat kentinin hâlâ önemli bir rolü vardı.

İslam dünyasında kurulan devletlerden daha uzun ömürlü olanı, Birinci Haçlı Seferi'nde (1097-1099) Hıristiyan başarılarına karşı Müslüman tepkisinden yararlanan Selahattin-i Eyyubi'nin Mısır, Suriye ve Irak'ta sağladığı birliktir. Kurduğu Eyyubi devletinin sınırları Nil'den Dicle'ye kadar uzanmış ve 1187'de Kudüs'ü Haçlı kuvvetlerinin elinden geri alarak, bunların Filistin'deki topraklarını çok küçültmüştür. Eyyubi soyundan gelen yöneticilerden sonuncusu 1250'de ölünce, daha önce de değinildiği gibi, Türk tutsak askerleri

Mısır'da iktidarı ele geçirmişler ve 1517'ye kadar sürecek ilginç bir oligarşik rejim kurmuşlardır. Bu sıralarda İslam dünyasının öteki ucunda, bir Türk tutsak askerinin oğlu olan Gazneli Mahmut, bugünkü Afganistan'daki merkezinden Pencap ve Yukarı Ganj vadisine akınlar yapmış (998-1030) ve başarılı Kuzey Hindistan'ın Müslümanlarca istilasına yol açmıştır. Ama, 1206 yılına kadar burada kurulan devletler istikrarlı olamamış, bu tarihten sonra yine Türk yöneticiler Delhi'de, ilerde Memlukların Mısır'da kuracaklarına benzer bir rejim kurarak, istikrarı sağlamışlardır.

b. Moğol İstilaları (1200-1300)

13. yüzyılda İslam toplumunun dengesi, askerlerinin çoğunluğu Türklerden oluşan Moğolların istila dalgalarıyla altüst oldu. Bağdat 1258'de alınarak Abbasi Halifeliği tümüyle sona erdirildi. İstilacılar çok geçmeden İslamiyet'i kabul ederek, İslam toplumunun içinde eridiler. Doğuda önce Moğollar, sonra Timur tarafından kurulan benzer kökenli bir hanedanlık hüküm sürdü.

Moğollar tarihe, Çin'in kuzeyinde Hun ve Türklerin çıktıkları yer olan bölgede, 12. yüzyılın sonunda birdenbire çıkmışlardır. Göçebe halklar tarafından kurulan her imparatorluk gibi, başlangıçta tam anlamıyla askeri bir imparatorluk, yani merkezi bir devletten çok, çeşitli kavimlerin içinde yaşadığı bir "çerçeve" niteliğindeydi. Önderlerinin en ünlüsü olan Cengiz Han (1206-1227) büyük bir kavimler konfederasyonu kurmuş ve askerleri üzerinde sıkı bir disiplin sağlamıştır. Üstün bir askeri yönetim, ordularının ve bugün genelkurmay denen yüksek planlama, Moğollara, karşılaştıkları düşmanlar üzerinde mutlak üstünlük kazandırmıştır. Cengiz Han'ın ölümünde, Volga'dan Amur'a kadar tüm Avrasya step bölgesi geniş bir askeri konfederasyon içinde birleşmiş oldu. Cengiz'in ardılları, bu konfederasyona Doğu Avrupa, İran, Irak, Anadolu'nun bir bölümü ve 1279'da Çin'in tümünü katmışlardır.

Moğolların dünya tarihine etkisi çok büyüktür. Asya ve Avrupa'nın büyük bir bölümünde siyasal yapı değişmiş, kavimler birçok bölgenin etnik özelliklerini temelinden değiştirecek biçimde, yerinden edilmiş ve dağıtılmıştır. Büyük İskender bile Moğol topraklarının genişliğine

ulaşabilmiş değildir. Moğolların, yeni şeyler öğrenmeye çok meraklı insanlar olarak, Avrupalıların düşüncelerini geliştirme ve düş güçlerini harekete geçirmedeki etkileri de büyük olmuştur. Moğol istilaları sonucu, İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki dinsel düşmanlığın Asya ile Avrupa arasına koyduğu engeller azalmıştır. Tarihte, Moğolların istila ve katliamları hakkında çok şey okumamıza rağmen, onların Asya ile Avrupa arasında deneyim ve bilgi taşıyıcıları olarak iki kıtayı, kısa bir süre için de olsa, birleştirdikleri ve böylece Avrupa'nın ortasından Pasifik Okyanusu'na kadar uygarlığın global nitelik alması yolundaki katkılarına pek yer ayrılmamaktadır. Ayrıca, eski tarihin genel ritmi içinde, Moğolların göçebe fethi, çürümekte olan Avrupa uygarlıklarına yenilenme ve canlanma olanağı sağlamıştır. 15. yüzyıldan sonra Avrupa'nın yükselmesinde Moğolların istilalarının etkisi çok önemlidir.

Etnik bakımdan Moğol istilalarının en çarpıcı sonucu, Türk kavimlerinin Batı Asya'ya geniş çapta yayılması oldu. Kıraç ülkeleri büyük bir nüfusu beslemeye elverişli olmadığı için Moğollar kalabalık bir kavim değildiler. Bu yüzden Cengiz Han, ordularını bağlılıklarına güvenebileceği Türk boylarıyla güçlendirmekte bir sakınca görmemişti. Ne var ki, sonunda Moğol ordularındaki Türklerin sayısı, yerli Moğolları bir hayli aştı. Böylece, Türk dili Moğol ordularıyla birlikte Asya boyunca ilerledi. Moğolca konuşan azınlık, Türk kitlesi içinde eridi ve Moğolca yalnız Moğol anayurdunda varlığını sürdürdü.

c. Türklerin Üstünlüğü Yeniden Sağlamaları: Osmanlı Devleti (1300-1500)

Osmanlı Türklerinin 14. yüzyılın başında kurdukları devlet, 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde tüm Ortadoğu ile Kuzey Afrika, Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünü egemenliği altına alacak boyutlara ulaşmıştı. Varlığını 600 yıl sürdüren, Türk devletlerinin en uzun ömürlüsü olan Osmanlıların öyküsü, belki de o dönem tarihinin en önemli konusu sayılabilir.

Her şeyden önce, Osmanlı Devleti, gazi uç beylerinin yarıbağımsız açık topluluklarından, merkezileşmiş bir hanedanlık devletinin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısına geçişin büyük

hünerini göstermektedir. İkinci olarak, Osmanlı Devleti, İskender ve Sezar'ın Makedonya ve Roma imparatorluklarının gerçekleştirdiklerinin çok ötesinde, Doğu ile Batı'yı, Hıristiyanlık ile Müslümanlığı, eski ile yeniyi, göçebeliğin irade, savaşkanlık ve disiplini ile yerleşikliğin itaat ve toplumsal düzenlilik ve uyumunu aynı siyasal sınırlar içinde birleştirmeyi, aynı pota içinde eritmeyi denemiş ve belirli bir süre başarılı da olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti, yeryüzünün global bir nitelik almaya başladığı bir dönemde, bu sürece katkısı olan en önemli siyasal birimlerden biri olmuştur.

Osmanlıların bir başka özelliği, Hıristiyan Avrupa'ya giren ilk ve tek Müslüman gücü olarak burada kazandığı başarının gizinde yatar. O kadar ki, bir ara Müslümanlığın genişlemesiyle birlikte çatışmaya başlayan ve çatıştıkları bölgelerde uygarlıklar arasına yüksek engeller koyan bu iki dinin arasındaki engellerin azaltılması bile söz konusu olabilmiştir.

(i) *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üstünlükleri:* Osmanlı Türkleri, Batı Türkistan'ın Cengiz Han tarafından işgalinden sonra güneybatı yönünde göç eden bir kabiledir.[6] Orta Asya'dan çöller, dağlar geçip, yabancı diyarlardan yol bulup, yerleşebilecekleri topraklar aradılar. Sonunda, Selçuklu Türkleri arasında ve Anadolu platosunda yerleşim alanı buldular. O âna gelindiğinde Anadolu dil açısından Türk, din açısından Müslüman olmuştu bile. Ayrıca, burada damarlarında Hitit, İyon, Frig, Truva, Lidya, Galat ve Bergamalı kanı dolaşan Anadolu insanı da vardı. Ama, bunlar ata bağlarını çoktan unutmuşlardı. Zamanla, Osmanlılar bölgede önem kazandılar ve Selçukluların yıkılmasından sonra kurulan Anadolu beylikleri arasında başat öğe oldular; "Rum" ülkesinde büyümeye başladılar. Ama, irili ufaklı bir sürü beylik arasında neden Osmanlılar?

Bunu, Osmanlıların kuruluş üstünlükleriyle açıklamak yanlış olmayacaktır. Selçuklular Batı Anadolu'ya "Roma Ülkesi" diyorlardı. "Rum" ve "Rumeli" (Roma ili) sözcükleri buradan gelmektedir. Daha sonra Batı Anadolu'da kalan ve Grekçe konuşanlara "Rum" denmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş üstünlükleri coğrafi, siyasal ve toplumsal olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Osmanlı

Devleti antik Bitinya bölgesinin Söğüt kasabasında kurulduğu için Bizans İmparatorluğu, yani Hıristiyan dünyası ile sınırdaştı.

Böylece, "kafir"e karşı Müslüman davasını yürüten bir "Gazi Cemaati" olarak, İslam dünyasında prestiji çok büyük oldu. Bu dünyanın dört köşesinden gönüllü savaşçılar çekti. Ayrıca Osmanlılar, kuruluş yıllarının dinamizmi içinde göçebe değerlerini sürdürmekteydiler ve savaşkan yetenekleriyle Hıristiyanlığa karşı önemli bir davanın en başta gelen savunucusu oldular. Üstelik coğrafi bir avantaj olarak, siyasal istikrarsızlıklarla çalkalanan Trakya'nın hemen yanı başında kurulmuşlardı.

Osmanlıların kuruluşta belki de en önemli üstünlükleri, askeri fetihlerin meyvelerini etkin bir siyasal yapı biçimine dönüştürmekteki başarılarıydı. İlk önderleri olan Osman, Orhan ve Murat gibi sultanlar, iyi asker oldukları kadar iyi de yöneticiydiler. İnanmış Müslümanlar olarak, ilk Müslüman önderlerinin saf dinsel hevesiyle doluydular. Taraftarları kendilerine çok bağlı olup, bölünmemiş kişisel hükümdarlıkları, sürükleyicilikleri vardı. Hemen batıdaki Bizans ve doğularındaki Selçuklu beyliklerindeki hanedanlık çatışmalarından uzak, birleşik bir beylik olarak kuruldular. Devlet, kuruluşunu izleyen ilk yüzyıl içinde iktidar mücadelesine sahne olmadı. Siyasal birlik sağlamdı.

Osmanlıların bir başka üstünlüğü, daha önceki Müslüman Arap fetihlerinin yaratmış olduğu imajın aksine, düşmanlarına dinsel bağnazlıktan uzak bir biçimde bakmalarıdır. Bu son Roma İmparatorluğu'nu yakından inceleyip, yönetimsel yeteneklerinden yararlanmayı bilmişlerdir. Devletin sınırları içine giren Hıristiyanların zorla dönüştürülmesine başvurulmamış, dinlerini ve kültürel benliklerini sürdürmelerine, büyük bir hoşgörü ile izin verilmiştir. Ayrıca, Bizans'ın merkezi otoritesi bozulunca, güvenlikleri kalmayan ve ağır bir vergi yükü altında ezilen Trakya'nın Hıristiyan köylüleri, Osmanlıları kurtarıcı gibi görmüşler, direnme göstermemişlerdir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlılar kurulup geliştikleri dönemde Asya ile Avrupa, Doğu ile Batı ve göçebelikle yerleşiklik değerlerini bir araya getirerek, dünya görüşünde pragmatik, daha doğudaki Türk beyliklerinin kültürel ve toplumsal sınırlamalarından uzak bir devlet

oluşturdular. Yani Osmanlılar, ömrünü tamamlamakta olan Bizans'ı dönüştürebilecek tek toplumdu.

Bizans İmparatorluğu, batısında Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından doğan boşluk üzerine kurulmuştu. Selçuklular ise doğudaki Arap imparatorluklarının bıraktıkları boşluktan yararlanarak, Türk-İslam karışımı bir uygarlık kurmuşlardı. Şimdi, Osmanlı Devleti batısında Bizans, doğusunda Selçukluların bıraktıkları geniş boşluğun tam ortasında kurulmuştu ve bunu doldurmaya kararlıydı. Yani, Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'nın ortasındaki topraklarından, Arap imparatorluklarının Asya ve Afrika'daki sınırlarına kadar, merkezi Akdeniz olan geniş bölgede siyasal birliğin bu genç ve dirik devlet tarafından kurulacağı bir bakıma önceden belliydi. Avrasya steplerinin güneyini kuşatan bu dünyanın en eski uygarlık alanında, belki de yeni bir senteze varacak devletin bereketli tohumu atılmıştı. Bu durum, şimdiye kadar sürekli belirtildiği gibi, uygarlığın merkezden çevreye doğru genişlemesi ve bağımsız küçük siyasal birimlerden güçlü, kapsamlı ve merkezi devletlere doğru gelişme yönündeki dünya tarihinin temel eğilimlerinin canlı bir göstergesi ve önemli bir aşaması olarak değerlendirilebilir.

(ii) *Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da Genişlemesi:* Şimdiye kadarki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, burada Osmanlıların ayrıntılı tarihine girmek, çizilmeye çalışan genel çerçevenin dışında kalmaktadır. Bu bakımdan, siyasi tarih açısından önemli bazı değerlendirmelerle yetinmek gerekiyor.

Osmanlıların ilk üç kurucu sultanından Osman Gazi, küçük bir kavmin başındayken, dirayetiyle ve hoşgörülü yönetimiyle çevresindeki aşiretleri denetimi altına almış ve Osmanlı tarihine, çevresine halk toplayan bir kavim şefi olarak geçmiştir. Orhan Gazi, babasının çevresine topladığı bu halkı devlet biçiminde örgütlemiş ve Avrupa'ya yerleşmek için ilk adımı atmıştır. Devlet kurucu olarak Osmanlıların ilk "devlet başkanı" sayılabilir. İlk geniş zaferlere girişen I. Murat, babasından devraldığı devleti, bir imparatorluk biçimine sokan sultandır. Döneminde devletin sınırları Grek yarımadası hariç hemen hemen tüm Balkan yarımadasını içine alacak biçimde genişlemiş ve burada 5 yüz yıl sürecek bir egemenliğin ilk tohumları atılmıştır. Bu egemenlik, birbirinden çok farklı din, dil ve ırk

unsurlarını aynı potada bir araya getiren yeni Osmanlı uygarlığının doğuşunu simgelemektedir.

Osmanlıların Balkanlar'da ilerlemeye başlaması, Batı'da çöküşle aynı zamana rastladı. Esnek olmayan ve dirim gücünü yitiren Avrupa toplumu çöküşünün en alt noktasındaydı. Köylüler toprak ağalarına, işçiler tüccarlara başkaldırıyorlardı. Kara ölüm (veba) Batı Avrupa ve Akdeniz'i mahvetmişti. Coğrafi keşifler, Avrupa'nın geriye kalan enerjisini Atlantik Okyanusu'nun ötesine götürmüştü. Bu durum, ancak Osmanlıların işine geliyordu. Osmanlıların Balkanlar'daki ilerlemesine karşı Papa Urban bir Hıristiyan birliği sağlamak istediyse de, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki düşmanlık bunu engelledi: "Osmanlılar yalnızca düşmandırlar, ama hizipçi Yunanlılar düşmandan da beterdir" sözü o zamana aittir. Osmanlılar bu ayrılıktan yararlandılar ve Katolikliğe karşı Ortodoks Kilisesi'ni himayeleri altına aldılar.

I. Murat, Balkanların himaye altındaki devletlerinin Hıristiyanlarına belirli bir hoşgörü göstererek, olası bir tepkiyi önledi. Ortodoks Patriği 1385'te Papa'ya yazdığı mektupta, Sultan'ın kilisesini tam bir serbesti içinde bıraktığını söylemektedir. I. Murat ayrıca Balkanlardaki askeri sınıfın üyelerini Osmanlı hizmetine geçirdi. Böylece, hâlâ kendi prenslerinin komutası altında savaşan binlerce savaşkanı çok akıllı bir biçimde kullanmaya başladı. Buna karşılık onlara vergiden bağışıklık ve belirlenen devlet topraklarından yararlanma hakkı sağladı. Devletin askeri gücünü daha da artırmak amacıyla babası tarafından koruma birliği olarak kurulan "yeniçeri" birliğini tam bir milis gücü biçimine dönüştürdü. Böylesine bir özümleme süreciyle uzun yıllar sağlıklı bir biçimde işleyecek olan çok ırklı, çok dinli ve çok dilli bir imparatorluğun tohumlarını atmış oldu.

Osmanlıların bu genişlemesinin nedenlerini yalnız askeri yeteneklerine bağlamak çok eksik olur. Devletin, üzerinde egemenlik kurduğu halkların din ve toplumsal yaşamlarına karışmaması, "cizye" adı altında az bir vergi alınması, keyfi muamelenin olmaması ve Bizans'ın bozuk yönetimine karşı can ve mal güvenliğinin tam olarak sağlanması, bu başarılı genişlemeyi etkilemiştir. Özellikle Ortodoks halk, Osmanlı yönetimini, Katolik baskısına karşı bir kurtuluş olarak görmüştür. Bir başka kolaylaştırıcı öğeyse, Balkanlara yüzyıllar önce

gelip Hıristiyan olan ama Türklerle aynı ırktan gelen kavimlerin (Peçenekler, Gagavuzlar, Kumanlar, Vardar Türkleri gibi ve bazıları hâlâ Türkçe konuşan kavimler) özümleme sürecine yardımcı olmalarıdır.

Dolayısıyla, bu kuruluş ve genişleme dönemlerinde Osmanlı yönetimine karşı, Haçlı Seferlerinde bile, bir halk ayaklanmasına tanık olmuyoruz. Osmanlıların genişlemesinin maceracı ve çapul bir istila olmadığı, tarihteki öteki Doğu istilalarının aksine, belirli bir program içinde bilinçli bir yayılma olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı genişleme politikasının başarısının en güzel göstergesi, I. Murat'tan sonra iktidara geçen I. Bayezıt'ın (Yıldırım) yenilgisinden sonra devletin ayakta kalmasıdır.

Atalarının özümleme politikasını Anadolu'da uygulamayan, gazi geleneğinin çok ötesinde, yeterli kaynaklara sahip olmadan devletin yeteneklerini zorlayan Bayezıt, 15. yüzyılın başında Timur kuvvetlerine Ankara yakınlarında yenilince, Anadolu topraklarında yalnız ordusu değil, devleti de parçalandı. Anadolu'da daha önce Selçukluların Moğol istilasıyla yıkılmaları gibi, bu önemli yenilgi de Osmanlıları kısa ömürlü bir devlet yapabilir, tarihin bölgedeki kaderi aynen tekrarlanabilirdi. Ama, devlet Anadolu'da belirli bir süre dağıldıysa da Balkanlar'da dimdik ayakta kaldı ve I. Mehmet devleti yeniden toparlamak olanağına sahip oldu. Bu yenilginin ortaya çıkardığı önemli gerçek, bozgunun Balkanlar'daki Hıristiyan tebaa üzerinde hiçbir tepki yaratmaması ve düzenin sürerek Osmanlı yönetimine bağlı kalınmasıdır. Anadolu'da parçalanan "zorba" bir Müslüman gücüne karşı, üzerlerinde "zorla" egemenlik kurulan ve dolayısıyla "ezilen" Hıristiyan unsurların fırsattan yararlanarak ayaklanmaları işten bile değildi. Tek başına bu bile Balkanlar'daki Osmanlı yönetiminin, öteki devletlerinkinden daha adil, yumuşak, bilinçli, kısaca daha iyi olduğunu göstermektedir. Ne var ki, bu basit gerçeğe Batılı tarih kitaplarında çok az yer verilmekte, bunun yerine basmakalıp suçlamalar doldurulmaktadır.

(iii) *Osmanlı Devleti'nin Yükselmesi:* Uygarlık kuşağının en geniş bölgesindeki siyasal ve kültürel boşluk üzerinde, böylesine güçlü ve akıllı bir biçimde kurulmuş bulunan bir devletin dünyanın başat

güçlerinden biri haline gelmesi, tarihin belki de en az şaşırtıcı olaylarından biridir.

I. Mehmet'ten sonra gelen sultanlar, güçlü mirası akılcı bir biçimde kullanarak dönemin en büyük imparatorluğunu oluşturmuşlardır. II. Murat'ın sınırlarını daha da genişlettiği devlet, II. Mehmet'in (Fatih) saltanatı sırasında Bizans'ın ünlü başkenti İstanbul'u ele geçirmiştir. 1453 tarihi, tarihin genel akışı içinde, ortaçağ ile Modern Çağ arasında dönüm noktası olarak geçer. Bu, simgesel açıdan doğrudur. Gerçekte, İstanbul'un fethi, tarihin değişiklik getiren, sürekliliği bozan unsurları arasında bir tanesidir. 1453 Doğu Roma İmparatorluğu'nun sonunu vurgular. Bizans'ın bıraktığı boşluk, tedrici olarak ve 150 yıllık bir süre içinde, Osmanlı kabile devletinin gazi serhat savaşçılarının oluşturdukları yeni bir çağdaş imparatorluk tarafından doldurulmuştur. Olayın en önemli anlamı budur.

II. Mehmet döneminin en çarpıcı ve siyasi tarih açısından önemli özelliği "milletler sistemi"dir. İstanbul'un fethiyle birlikte Ortodoks Kilisesi ve Avrupa'daki baskıdan kaçıp Osmanlılara sığınan çok sayıda Yahudi, bir Müslüman devletin hükümranlığı altına girmişti. Bu bağlılık karşılığında Hıristiyan ve öteki dinsel topluluklar ibadet serbestliği ve geleneklerini sürdürme ayrıcalığı kazandılar. Çeşitli Hıristiyan ve öteki dinlerden topluluklar, halkının yönetiminden ve iyi davranışından merkezi otoriteye karşı sorumlu olan kendi önderlerinin yönetiminde, kendi yasaları ve yaşam biçimlerini koruyan "milletler" biçiminde örgütlendiler. Belki, fethedilmiş halk olarak birinci sınıf yurttaş olma hakları ve siyasal özgürlükleri yoktu, ama bu sınırlamalar içinde barış ve benliklerini geliştirme olanaklarından yararlandılar. Zamanla Türklerin pek itibar etmedikleri ticaret alanına el atarak zenginliklerini artırdılar. Böyle bir yönetim, o dönem Avrupasının çokuluslu devletlerinde görülmemektedir.

II. Mehmet'in yerine geçen II. Bayezıt, babasının aksine, barışsever eğilimlere sahipti. Buna rağmen, Avrupa diplomasisinin manevraları içine, istemeyerek de olsa, çekilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti yalnız karada değil, denizde de hesaba katılması gereken bir güç olmuştur. II. Bayezıt Haçlı Seferlerine bir son vermek amacıyla babasının başlattığı deniz gücü kurma çabasını hızlandırmış

ve Akdeniz'de deniz üstünlüğünü eline geçirmek istemiştir. İşte, bu faaliyetler üzerine, özellikle İtalya'daki kent-devletler birbirlerine karşı bir koz olarak Osmanlı desteğini sağlama tehdidini kullanmaya başlayacaklardır. Venedik'le girişilen savaşlarda Akdeniz'deki Venedik deniz üstünlüğü sona erdirilmiştir. Bundan sonra Osmanlılar yalnız Doğu Akdeniz'de değil, Batı Akdeniz'de de deniz seferlerine girişeceklerdir. Buralarda Osmanlılar, İspanya ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlarca "deniz gazileri" olarak karşılanmışlardır. Bu da, Osmanlıların Akdeniz'de deniz üstünlüğünü ele geçirmelerinde yardımcı olmuştur. Bundan başka, II. Bayezıt imparatorluğun ticari ve ekonomik genişlemesini de teşvik etmiş ve İtalyan kent-devletleriyle kârlı ticari ilişkilere girmiştir. Ayrıca, 15. yüzyılın sonundan başlayarak, İspanya'dan sürülen Yahudileri Osmanlı topraklarına kabul etmiştir.

I. Selim (Yavuz) döneminde devletin doğuya doğru genişlediği görülüyor. Selim tahta çıktığı zaman, babasının döneminde Anadolu'da başlayan ve devletin bütünlüğünü tehdit eden Sünni-Şii çatışması sürüyordu. Bu iç huzursuzluğa son vermek isteyen Selim, Anadolu'daki Şiileri destekleyen İran Şahı İsmail'in üzerine yürüdü ve onu Çaldıran'da yendi (1514). Böylece, devletin içteki birliği sağlanmış oldu. Ama, Çaldıran zaferinin en önemli ve uzun süreli sonucu, devletin Doğu Anadolu yüksek bölgesinin tümünü içerecek biçimde genişlemesi ve böylece doğudan gelebilecek bir saldırıya karşı (Timur'un saldırısı gibi) doğal ve kolaylıkla savunabilecek sınırlara kavuşmasıdır. Böylece, 16. yüzyılın başında Asya'daki güç dengesi Osmanlılar lehine bozulmuş olmaktaydı.

Çaldıran zaferini izleyen Mısır seferi ve burada Memluk yönetimine son verilmesi (1517) Halifeliğin Osmanlı sülalesine geçmesini sağlamıştır. Kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi, Mekke ve Medine gibi kutsal kentlerin ve Hicaz hac yollarının denetimi, Osmanlı Devleti'nin artık tüm İslam dünyasının koruyucusu olduğunu simgelemekteydi. Memluk sultanları gibi, artık I. Selim de İslam dünyasının tartışmasız başı olduğunu iddia edebilirdi.

I. Süleyman'ın (Kanuni) tahta çıktığı tarih (1520) Avrupa uygarlık tarihinin dönüm noktasına rastlar. Feodal kurumlarıyla birlikte geç ortaçağların karanlığı, yerini Rönesans'ın altın ışığına bırakmaktaydı.

1500'ler, Habsburg İmparatorluğu'nda Şarlken'in, Fransa'da I. Fransuva'nın, İngiltere'de VIII. Henri'nin, bir Leonardo da Vinci ve Mikelanj'ın ve de Makyavel'in dünyasıydı. Şimdi bu güçlü monarkların karşısında ve Rönesans'ı yaratanların arasında 26 yaşındaki Süleyman vardı.

İstanbul'un fethinden sonra Avrupa devletleri artık Türkleri ciddiye almak durumundaydılar. Önemli bir tehdit olan bu ilerlemeyi yalnız askeri değil, aynı zamanda diplomatik manevralarla da karşılamaya çalıştılar. Bir Osmanlı müdahalesi tehdidi, bir gizli Osmanlı bağlaşması, Avrupa devletleri arasında yararlı bir diplomatik silah olmuştu.

Sultan Süleyman, düş gücünü pratik yetenekleriyle birleştiren, eylemle kültür ve zarafeti bir arada yürüten, kısaca, içine doğduğu Rönesans havasına tam uyan bir hükümdar olmuştur. İçten bir mümin olarak merhamet ve hoşgörü ile doluydu. "Müminlerin komutanı" olduğunu hiç unutmayarak ve atalarının "gazi geleneğini" sürdürerek, Hıristiyan dünyasına karşı askeri gücünü kanıtlamış ve kutsal bir savaşçı olmuştur. Ufukları doğudan çok batıya yöneliktir. Amacı, tıpkı İskender gibi, Doğu ile Batı'nın toprak ve insanlarını birleştirmekti. Bu amaçla, Doğu Avrupa'daki mevcut Osmanlı sınırlarının ötesine, Fatih'in bile ufkunun çok ötesindeki Orta Avrupa'nın emperyal kalbine, yani Viyana ile birlikte Avusturya ve Macaristan topraklarına yöneldi. Bunu gerçekleştirmek için, Şarlken'le boy ölçüşmesi, onu yenip topraklarını ele geçirmesi gerekiyordu. Dönemin askeri ve siyasi tarihinin tüm öyküsü, bu Osmanlı-Avusturya çatışmasıdır. Her ne kadar Viyana kuşatmasında başarısız olmuşsa da (1529) devletin sınırlarını en geniş boyutuna çıkardı.

Sultan Süleyman akıllı ve yetenekli bir komutan olarak şunu anladı ki, Orta Avrupa'da, onun ötesine geçilmesi yarardan çok zarar getirecek bir nokta vardır. Bu bakımdan, o zamanın askeri olanakları ve stratejisi açısından Viyana, İstanbul'daki herhangi bir sultanın erişebileceği noktanın ötesinde bulunmaktadır. Bu nedenle Viyana'yı bir daha kuşatmadı. Ardıllarından IV. Mehmet ve onun komutanı Kara Mustafa Paşa 1683'te bu önemli dersi unutacaklardır.

Süleyman döneminin uzun sefer yıllarından sonra Avrupalıların Türk tehlikesi karşısındaki korkuları arttı ve gücüne saygı duyulmaya

başlandı. Karşılarında Asya steplerinden geçen "barbar sürüler" değil, Batının o zamana kadar karşılaşmadığı kadar modern bir biçimde örgütlenmiş ordular vardı. Osmanlı Devleti artık Avrupa sorunlarında mutlaka hesaba katılması gereken bir güç olmuştu. Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'ni ilerde "Avrupa Uyumu" diye adlandırılacak olan sistemin kalıcı bir unsuru biçimine dönüştürmüştü.

Sultan Süleyman'ın "Kanuni" sıfatıyla anılmasının nedeni, içerde hukuki düzenlemelere gitmiş olmasıdır. Sultanın gerçekte Tanrı tarafından konan ve Peygamber tarafından iletilen kutsal yasa olan Şeriat'ın ilkelerini değiştirme ya da görmemezlikten gelme yetkisi yoktu. Böylece Şeriat, sultanın hükümran otoritesini sınırlandırmaktaydı. Aslında, Sultan Süleyman'ın, iyi bir Müslüman olarak, bunu yapmaya niyeti de yoktu. Ama, halkının hızla değişen bir dünyada iyi bir Müslüman toplum olarak kalabilmesi için, yasaların uygulanmasında değişiklikler yapılması gerektiğini de görmemezlikten gelememiştir. Yüzyılın başında fethedilmiş bulunan topraklardaki nüfusun çoğunluğu Hıristiyanken, Asya'da yapılan fütuhat sonucu, eski Hilafet merkezleri olan Mekke, Medine, Şam, Bağdat ve Kahire kentleri ele geçmişti. 20 ayrı ırktan ve 21 ayrı hükümet altında yaşayan 15 milyonluk nüfusun 4/5'ü şimdi Asyalı nüfustu. Kısaca, Süleyman'ın yönetimi altında Osmanlı Devleti daha Müslüman bir nitelik kazanmış ve bu durum da yeni bir yasal düzenlemeyi gerektirmiştir. Bu yüzden, Sultan Süleyman, Halepli Molla İbrahim'i bu işle görevlendirmiş ve ortaya çıkan yasaya "Mülteka-ul-utber" (Denizlerin Kavşağı) adı verilmiştir. Bu düzenleme, 19. yüzyılın reformlarına kadar yürürlükte kalacaktır.

Sultan Süleyman'ın ölümünde (1566) devletin sınırları Avrupa'da Buda'dan Arap yarımadasının ucundaki Aden'e, Kuzey Afrika'da Fas'tan Asya'da Hazar denizine kadar iki diyagonal çizginin uçlarını birleştiren alanı kapsamaktaydı.

Bu bölümü şöyle özetleyebiliriz: 13. yüzyılın başından 15. yüzyılın sonuna kadar geçen üç yüz yıl içinde Hıristiyanlığın gerilediği görülür. Bu yüzyıllar daha çok Moğol ve Türk halklarının yüzyıllarıdır. Orta Asya'dan gelen göçebelik, bilinen dünyaya egemen olmuştur. Bu dönemde İran'da, Hindistan'da, Çin'de, Mısır'da, Kuzey Afrika'da, Balkanlar'da, Macaristan ve Rusya'da, Moğol ve Türk

yöneticiler ve geleneği egemendir. Osmanlılar denize de çıkmışlar ve Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Viyana kuşatılmış ve Türkler savunanlardan çok havaya yenilmişlerdir. 1571'de İnebahtı'ya kadar bu üstünlük sürer.

Şimdi, ileride yeniden geri dönmek üzere Osmanlı Devleti'ni ve steplerin üstünlüğünü bırakıp, 1500'lerde başlayan ve bugüne kadar süren "Batı Egemenliği" dönemi üzerindeki açıklamalara geçebiliriz.

C. MODERN VE GLOBAL DÜNYAYA GEÇİŞ BATI[7] EGEMENLİĞİ DÖNEMİ (1500'DEN GÜNÜMÜZE)

I. Batı'nın Yükselmesinin Temel Nedenleri

Batı'nın dünya üstünlüğünü ele alması çok uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu üstünlüğün büyük bir bölümünün öyküsü, zaten siyasi tarihin de ana temasını oluşturur. Ancak, bugün Batı'nın ekonomi, siyasal ve toplumsal örgütlenme ve askerlik alanlarındaki başarılarının sağladığı bu yükselişin, bu kendine özgü uygarlığın temellerinin bilinmesi, en az sürecin bilinmesi kadar önemlidir. Batı'nın yükselmesinin temel nedenleri 10. ve 11. yüzyıllarda, yani geç ortaçağda bulunabilir ve çok çeşitli ve karmaşıktır. Ama bunları altı ana kategoriye bölerek incelemek mümkündür.

a. Ağır Sabanın Bulunması ve Sonuçları

Roma İmparatorluğu döneminde ve hatta onun yıkılmasından sonra Avrupa ve özellikle Kuzey Avrupa düzlüklerinde ekonomik yaşam hâlâ son derece ilkel bir nitelik gösteriyordu. Ayrıca, tarım ürünlerinin bölgeler arasında değişiklik arz etmemesi, ticareti de son derece düşük bir düzeyde tutuyordu. Ne var ki, tam bu dönemde, yani 10. yüzyılda, bugün adına "Batı" dediğimiz uygarlığın temelleri atılmaya başlandı. Bunlar içinde en temel ve önemli olanı, "ağır saban"ın bulunmasıdır.

Kuzey Avrupa düzlüklerinin iklimi çok yağışlıdır. Toprağa düşen su miktarının fazlalığı ve drenaj sisteminin de bilinmemesi, ekilebilecek alanları çamur yığını içinde bırakmaktaydı. Bu durum, uzun süre, Akdeniz'in göreli olarak kuru ikliminde kullanılan tarım yöntemlerinin Kuzey Avrupa'da uygulanmasına olanak vermemiş ve bu bölgede yeterli nüfus birikememiştir. Bir iki yüzyıl öncesinde bulunan, ama 10. ve 11. yüzyıllara kadar yaygın bir biçimde kullanılamayan ağır saban drenaj sorununu çözdü. Toprağın derinine inebilen bu saban, iki yana ayrılıp biriktirdiği büyük toprak yığınlarıyla, en düz arazide bile suyun belirli yerlerde toplanmasını ve dolayısıyla kuru kalan yerde tarım yapılabilmesini sağladı.

Bunda, ağır saban kadar, sabanın çekilmesi için dört tane öküzün sabana koşulması tekniğinin bulunmasının da katkısı olmuştur. Zamanla, saban çekici olarak öküzle birlikte at da kullanılmaya başlandı. Romalılar atı, boynuna bir yular atarak kullanırlardı. Ancak, ağır yüklerin çekiminde hayvan boğulabileceği için, bu yöntem atın çekim hayvanı olarak kullanılmasını engellemişti. Avrupalılar atın omuzuna geçirilen koşum takımını ve sonra da birden çok hayvanı sabanın önüne koşmayı bulunca durum değişti. Böylece, hayvan gücü hem çeşitlendi, hem de arttı.

İnsan gücünden başka enerji kaynağının bilinmediği o zamanın dünyasında bu yolla sağlanan gücün önemi açıktır. Ayrıca, bugün Hollanda ve Belçika'nın bulunduğu Flander düzlüklerinde ve hemen hemen aynı zamanlarda yel değirmeninin bulunması da mevcut enerji kaynaklarını artırmıştır. İşte, Avrupa ya da geniş anlamda Batı üstünlüğünün çıktığı nokta budur: Koşulların zorladığı yaratma yeteneği ve adale gücünden başka ve daha üretken enerji kaynaklarının bulunması…

Hayvan gücüyle çalışan ağır sabanın ve ürünün öğütülmesi için rüzgâr gücünün kullanılması, Kuzey Avrupa düzlüklerinde gıda maddelerinin hızla artmasına ve bu da doğal olarak nüfusun birikmesine yol açmıştır. 11. ve 14. yüzyıllar arasında tüm Avrupa'da ekilebilir alan son derece genişledi. Tarım alanlarının genişlemesiyle ortaya çıkan ürün fazlası, eski Akdeniz uygarlık merkezlerini çok aşacak olan Batı zenginliğinin, gücünün ve kültürünün temeli olacaktır.

b. Feodalizm

Avrupa'nın askeri bakımdan gelişmesi de, bir bakıma, ağır saban ve hayvan gücünün sağladığı tarım ürünleri fazlasına dayanır. Çünkü, şimdi göreli olarak zenginleşen köylülerden alınan vergi ve kirayla güçlü bir profesyonel ordu kurulabilmiştir. Bunun en tipik örneği zırhlı süvari, yani "şövalye"dir. Daha önce Roma ve Bizans, step akıncılarına karşı benzer askeri güçler oluşturmuşlardı ama şövalyeliğin ortaya çıkışı, Latin Hıristiyanlığı'nın durumunu komşularına karşı temelinden değiştirdi. Güçlü bir köylü sınıfına sırtını dayayan şövalyelere karşı step insanı eski üstünlüğünü yitirdi. Böylece, bundan önceki dönemin ana teması olan, Avrupa'yı birbirine katan step istilaları, bu yeni askeri güç sayesinde çok azaldı. Avrupa, temel ekonomik ve siyasal kurumlarını kuracak enerji ve zamanı kazanmış oldu.

Şövalyeliğin ortaya çıkmasının bir başka nedeni, üzenginin bulunmuş olmasıdır. Bu küçük ve ilk bakışta önemsiz gibi görünen aygıt, tüm savaş tarihini değiştirmiştir. Çünkü, atın üzerinde şimdi çok daha rahat ve dengeli bir biçimde oturan süvari, ellerini savaşmak için daha etkili kullanmaya başlamıştır. Bu noktadan sonra süvari, savaş alanlarının en müthiş gücü olacaktır. Böylece, şövalye, dönemin Avrupasına damgasını vuran saygın ve etkili bir kişi haline gelmiş ve şövalyelik de dönemin en belirgin toplumsal ve siyasal kurumu olan feodalizmin temelini oluşturmuştur.

Tarımın gelişmesi için gerekli olan barış ve güvenlik, etkili merkezi otoritelerin henüz kurulamamış bulunduğu Avrupa'da, kısaca "feodalizm" denen kurumların gelişip güçlenmesiyle sağlandı. Akdeniz uygarlıklarında bunun despotik ve güçlü merkezi devletler tarafından gerçekleştirildiği daha önce belirtilmişti. Feodalizmin özü, örgütlenmiş devletin bulunmadığı yerel düzeyde, bir çeşit hükümet görevini yürütmesiydi. 500-1000 km^2'lik bir toprak parçası üzerinde en önemli ve güçlü kişi, daha az toprağa sahip olanların koruyuculuğunu üstlenmiş ve onlar da bu kişiye bağlılık sözü vermişlerdir. Böylece, feodal "lord", "vassal" ve toprağa bağlı (serf) köylüleriyle, feodalizm ortaya çıkmıştır.

Feodalizm, "lord" ile "vassal" arasında karşılıklı hak ve görevler ilişkisine dayanır. Her ikisinin birbirlerine karşı önceden belirlenmiş

hak ve görevleri vardır. Lord, vassalı koruyacak, adaleti, toprağını işleme ve ürününü toplamasını sağlayacak, vassallar arasında çıkabilecek toprak anlaşmazlıklarını çözecekti. Bir vassal genç yaşta ölecek olursa, çocukları ve eşine lord bakacak ve ilerde mirasın hak sahibini bulmasını sağlayacaktı. Vassal ise, yılda daha önce belirlenmiş süre içinde savaşkan olarak lorda hizmet edecekti. Vassal vergi de verecekti, ama bu vergi ancak üç durumda alınabilirdi: (i) Lordun çocuklarının evlenmesi, (ii) savaşta tutsak düştüğü zaman fidyesinin ödenmesi ve (iii) vassalın toprak mirası elde etmesi.

Anahatları bu olan feodal sistem, Avrupa'da hızla yayıldı ve gelecek yüzyılların güçlü merkezi devletlerinin de çıkış noktası oldu. 987 yılında Fransa'daki lordlar aralarında bir kral seçerek, onun vassalları oldular. Bunu izleyen 200 yıl içinde Fransa kralları fazla yetkiye sahip olamadılar, ama kurulan bu krallığın ardılları Büyük Fransız Devrimi'ne kadar tam sekiz yüzyıl, hem de yetkileri artarak, iktidarda kaldılar. Almanya'da vassallar 911 yılında bir kral seçtiler ve bu kral 962 yılında imparator olarak taç giydi. Böylece, ortaya Avrupa'nın güçlü devleti Kutsal Roma İmparatorluğu çıktı. İngiltere'de ise kral seçimle gelmedi. Ada, 1066 yılında Normandiya Dükü William tarafından fethedildi. Normanlar İngiltere'de merkezi ve etkili bir feodalizm kurdular. Sonuç olarak, İngiltere'de başlangıçtan beri kral önemli yetkilere sahip oldu ve Ada'da Kıta'dakinden daha çok güvenlik ve toplumsal barış sağlandı. Böylece, güçlü bir monarşi sayesinde, özerk İngiliz kurumları çok seyrek bozulan bir düzen içinde gelişme olanağına kavuştular. İngiliz anayasal kurumlarının, Avrupa'da, pek görülmeyen evrimsel gelişme çizgisi, Ada'nın bu özelliğinden kaynaklanır.

Feodalizmin bizim açımızdan en önemli özelliği, lord ile vassal arasındaki "karşılıklılık esası"dır. Feodalizmde hiç kimse tam anlamıyla hükümran değildi. Kral ile halk ve lord ile vassal bir cins "mukavele" ile birbirlerine bağlıydılar. Bu mukaveleye aykırı hareket edilirse, karşılıklı hak ve görevler sona ermekteydi. Bu durum, sık sık karışıklıklara, siyasal istikrarsızlıklara ve hatta savaşlara yol açmışsa da, gelecek çağların "anayasal hükümet" anlayışı, işte feodalizmin bu mukaveleye dayanan niteliğinden doğacaktır.

"Feodalizm" sözcüğü, Batı ve Kuzey Avrupa dışındaki yerlerde ortaya çıkan benzer kurumlar için kullanılırsa, bu pek doğru olmaz. Eski Çin'deki toprak rejiminin, köylünün korunma karşılığında, "lord"un toprakları üzerinde çalışmasına dayandığı doğrudur. Ama, zamanla soylu "lord"ların yerini bir tip hükümet memurları almış ve Avrupa feodalizmindeki "mukavele" ilişkisi Asya rejimlerinde gerçekleşememiştir. Asya'nın öteki uygarlıklarında da durum hemen hemen aynıdır. İşte, Batı ve Doğu "feodalizm"leri arasındaki asıl fark burada ortaya çıkıyor. Konuyu biraz daha açmak gerekirse; Avrupa'daki toprak sahibi olan lord, Doğu'daki toprak sahibinin aksine, hemen önemli bir kişi haline gelip, kralla karşılıklı hak ve görevlere sahip olurken, Doğu'daki karşıtı her an yerinden atılabilecek bir cins "devlet memuru"nun ötesinde toplumsal ve siyasal bir statüye erişememiştir.

Feodal Avrupa, belki "feodal" Doğu'dan ve özellikle dönemin Çin ve Hindistan'ından daha yoksuldu, daha az yaratıcıydı ve büyük ordulara sahip değildi. Ne var ki, artık sistemin tümü göçebelikten kurtulmuştu. Şimdi Avrupa, çeşitli hakları bulunan, sorumluluk ve dolayısıyla yetki sahibi olan, yani kendi kendinin efendisi soyluların, din adamlarının, tüccarların ve köylülerin oluşturdukları yerleşik topluluklar Avrupası'ydı.

Kısaca, Avrupa'nın büyük toprak sahipleri, merkezi otoriteye karşı birer direnme odağı haline gelirken, Rusya da dahil Doğu'da merkezi otorite, bunlara kendine bağlı birer hükümet uzantısı gözüyle bakmayı sürdürmüş ve böyle de davranmıştır. Bu kısmi özgürlük ve kendi kendine yönetim, Avrupa'ya dünya üstünlüğünü sağlayacak olan Rönesans'ın doğmasında da etkili olmuştur.

c. Ticaretin Doğuşu ve Kent Yaşamı

Avrupa'da, göreli de olsa, yerel güvenliğin sağlanmasının çok önemli sonuçları oldu. O zamana kadar Avrupa'daki yerleşik toplulukların karabasanı haline gelen, karada haydut saldırıları ile deniz ve kıyılarda korsanlık, çekici meslekler olmaktan çıkmaya başladı. Yerel güvenliğin sağlanmasıyla, değer verilen maddelerin ele geçirilmesinde zora başvurma geçerli yol olmaktan çıkınca, bunların ticaretle sağlanması seçeneğine başvuruldu. Böylece, etkili yerel savunmanın gelişmesiyle,

korsan gemileri yerini ticaret gemilerine, haydutlar da tüccarlara bıraktı. Hatta çoğu haydut ve korsan, meslek değiştirerek, tüccar oldular.

Burada önemli olan nokta, haydut ve korsan ile şimdi ortaya çıkan tüccarın aynı bağımsızlık ve özgür davranış alışkanlıklarına sahip olmalarıdır. Tıpkı haydut ve korsanlar gibi, tüccarlar da bağımsızca kendi işlerini kendileri görmeyi ve hatta savunmalarını kendileri sağlamayı yeğlemişlerdir. Köylü ve lordları yabancı ve işe yaramaz "aylaklar" olarak görüp, ayrı bir tüccar kişiliği yaratmışlar, çalışkanlığı en önemli ve soylu değer olarak benimsemişlerdir. Zamanla bu tüccarlar topluluğu, ticarete uygun ve savunması kolay yerlerde uzun süreler geçirmeye, sonra buralara sürekli olarak yerleşmeye başladılar. İşte, bu çekirdekten Batı ve Kuzey Avrupa'nın kentleri doğdu.

Bizans, Ortadoğu, Hindistan ve Çin'deki kent insanı, Avrupa'nın bu modern "korsan"larından temelde çok farklıydı. Avrasya uygarlıklarının tüccar ve zanaatkarları, öncelikle, devlet görevlileri, toprak sahipleri ve yöneticiler gibi toplumun üst tabakalarına hizmet eden kişiler durumundaydılar. Yukardan düzenleme ve vergilenmeye alışmışlardı ve bunun karşılığında savunma gereksinimleri karşılanıyordu. Avrupa'nın saldırgan, çalışkan, acımasız ve kendi kendine yeterli tüccarları[8] ile Doğu'dakiler arasında tam bir zıtlık vardı. İşte, daha sonraki Avrupa tarihinin kendine özgü niteliği buradan kaynaklanmaktadır. Böylesine tüccarlar tarafından kurulan Avrupa kentleri, bir kere yaşamsal ekonomik ve askeri sorunlarını çözünce, üstün bir uygarlığın çıkış noktaları oldular.

Kentlerin sayılarının artması ve genişlemeleri, doğal olarak, gıda ihtiyacını da artırdı. Bunun üzerine lordlar ekim alanlarını genişletmeye başladılar. Eskiden köyler birbirlerinden çok uzakken ve aralarında hemen hemen hiç etkileşim yokken, ekim alanlarının genişlemesi ve yeni köylerin kurulması bunları birbirlerine yakınlaştırarak, haberleşme ve etkileşimi hızlandırdı. Bu faaliyetlere nezaret eden lordlar, köylülerin yeni açılan ekim alanlarına gitmeleri için özendirici tedbirler almaya başladılar.[9] Bunların başında da köylüye özgürlüğünü vermek geliyordu. Bir iki saatlik mesafede halkının özgür olduğu bir köy varken, belli bir köyün lordunun kendi

köylüsünü serflik içinde tutması, giderek zorlaştı. Üstelik, şimdi köylüler ürettiklerinin bir kısmını kentlerde satarak biraz para da kazanıyorlardı. Ayrıca, kentler paranın satın alabileceği mallar üretmeye başladığından, lordların da paraya ihtiyacı doğmuştu. Böylece, lorda yıllık olarak verdiği para karşılığında kişisel özgürlüklerini kazanan ve kendi topraklarına sahip olan köylüler hızla artmaya başladı. 12. yüzyılda Kuzey Fransa ile Güney İngiltere'de, 15. yüzyıla gelindiğindeyse hemen hemen tüm Avrupa'da serflik kurumu, fiilen olmasa bile, hukuken ortadan kalktı.

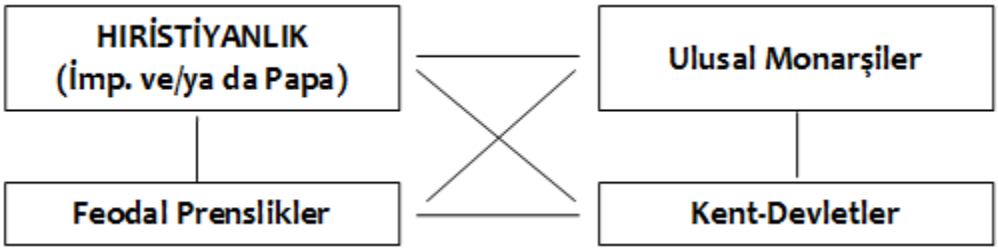
Ticaret ve değişik bir kent yaşamının ortaya çıkışının, Avrupa uygarlık ve üstünlüğünün doğuşundaki payı gerçekten çok büyüktür. O kadar ki, eğer Avrupa'da böyle canlı bir ticaret doğmamış ve bağımsız özelliklere sahip kentler kurulmamış olsaydı, 15. yüzyılın Rönesans'ı ya gerçekleşemez ya da en azından çağımızın temellerini oluşturacak yenilikleri etkisiz ve kısa süreli kalırdı.

Ticaret ve kentleşme, belki de, dünya tarihinin en önemli iki dönüm noktası olan tarım ve endüstri devrimleri arasındaki uzun zaman dilimi içindeki "basamak taşı"nı oluşturmuş ve insanların birinden ötekine geçmelerini sağlamıştır. Belki de, dünya tarihinin en az onlar kadar önemli bir olayıdır. İngiltere'nin 19. yüzyılda bir endüstri devi olmasından çok önce büyük bir ticaret devleti haline geldiği unutulmamalıdır. Bu, bir dereceye kadar, öteki Batılı devletler için de doğrudur.

ç. Siyasal Yetki Mücadelesi

10. ve 11. yüzyıllarda, yerel düzeyde güvenlik göreli olarak kurulmuş ve barbar istilalarına bir son verilmiş olmakla birlikte, Avrupa genelinde barış ve düzen sağlanamadı. Dış baskının azalması, yerel lordların bu kez birbirlerine düşmelerine yol açtı. İşin aslına bakılırsa, 11. yüzyılı izleyen dönemin karışıklıkları ve sürekli savaşları (1337 ile 1453 yılları arasındaki Yüzyıl Savaşları gibi), siyasal bütünleşme düzeyleri, yani bir bakıma yetki alanları çatışan dört temel birimin birbirleriyle giriştikleri siyasal yetki mücadelelerinin ürünüdür: (i) Gücü giderek azalmakta olan Kutsal Roma İmparatoru ve/ya da Papa tarafından yönetilen Hıristiyanlık; (ii) bu geniş yetki alanına karşı

çıkan ulusal monarşiler; (iii) ister dini, ister laik nitelikte olsun, feodal lord ya da prensler ve (iv) uyanan ticaretin doğurduğu kent-devletler.

Bu dört nokta arasındaki dört köşeli mücadele, en azından 19. yüzyıla kadar Avrupa tarihinin özüdür.

Büyük dinsel saygınlığı ve "afaroz" gibi manevi bir silahı olmasına rağmen, Papalığın kendine ait önemli bir askeri gücü yoktu. Papalığın buyrukları monarşilerin uygulamalarıyla çatışınca, uzun vadede kazanan üstün askeri güçleriyle monarşiler oldu. 13. yüzyılda Fransa ile İngiltere'de göreli olarak homojen ve güçlü ulusal krallıklar kurulurken, Almanya ve İtalya'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun mirası üzerinde küçük kent-devletler kuruldu; daha önce kurulmuş olanlarsa bağımsızlıklarını sürdürdüler. Fransız ve İngiliz monarklarının bu yeni güçlerinin gizi, monarşi sınırları içindeki kentlerle monark arasındaki resmi olmayan ittifakta yatar. Kentliler, monarşinin kasasına sağladıkları vergi karşılığında, yerel feodal lordlara karşı korunma ve bazı temel özgürlükler kazandılar. Belirli ölçüde bir monarşi denetimi pahasına da olsa, monarşinin koruyuculuğu, İngiliz ve Fransız kent insanına, Almanya ve İtalya'da hüküm süren yerel anarşiden daha çekici gelmiştir. Almanya ve İtalya'daki merkezi otoritenin yıkılmasıysa, belirli bir anarşi pahasına da olsa, bu bölgelerde kent-devletlerin hükümran birimler haline gelmelerine yol açmıştır.

Bu konuda son olarak şu söylenebilir: 15. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'nın batısında ortaya çıkan ulusal devletler, gelecek yüzyıllarda parlak ve uzun bir gelişme ve güçlenme potansiyeline kavuşmuşlardır. İtalya ve Almanya bölgesinin kent-devletleri ise, 14. ve 15. yüzyıllarda kültürel ve ekonomik önderliği ellerine geçirmişlerdir. Yani, 1300-1500 yılları arasında Avrupa'nın siyasal dengesi, çevrede

ekonomik bakımdan geri olan ulusal devletlerle, Batı Hıristiyanlığı'nın ortasında küçük, ama canlı ve gelişmiş kent-devletleri arasında oluşmuştur.

İşte, bu siyasal çeşitlilik ve siyasal yetki çatışmasından doğan dört köşeli mücadelenin yol açtığı sürekli savaşlar dizisi, belki dönemin Avrupa insanına acılar ve güçlüklerle dolu günlere mal olmuştur. Ancak bu canlı ortam, Batı'nın dirikliğinin de çıkış noktasıdır.

d. Rönesans

11. yüzyıldan, Osmanlıların denizlere tam anlamıyla açıldığı 15. yüzyılın sonlarına kadar, Akdeniz sularına İtalyan yarım-adası egemendi. Hatta, 3. Haçlı Seferlerinden sonra (1189-1192) İtalyan savaş ve ticaret gemileri Karadeniz'e kadar sızmayı başarmışlardı. Başta Venedik ve Ceneviz olmak üzere, İtalyan kent-devletlerinin refahı, deniz üstünlüğünün güvencesinde, büyük ölçüde Doğu Akdeniz'le ticarete bağlıydı. Eğer bu ticaretin yarattığı ekonomik dürtü ve entelektüel uyarıcı olmasaydı, İtalya'da adına "Rönesans" denen ve İtalyan kent-devlet kültürünün çiçek açması olarak tanımlanabilecek uyanış çağı pek mümkün olamazdı.

İster Müslüman olsun ister Ortodoks, Doğu Akdeniz'in eski uygar halkları İtalya'nın, yani Latin dünyasının, bu üstünlüğüne karşıydılar. Bu karşıtlık, Osmanlıların Latin Avrupa'ya karşı Ortadoğu ve Balkanları birleştirmedeki başarısının önemli nedenlerinden biridir. 1453'te İstanbul'un fethi, İtalyan kent-devletlerinin Doğu Akdeniz'deki ve çevre limanlarındaki üstünlüğüne son verdi. 15. yüzyılın sonuna gelindiğindeyse, Venedik Ege'deki hemen hemen tüm toprakların yitirdi. Böylece, Batı Avrupa'nın bu ilk "denizaşırı imparatorluğu" Türkler tarafından yıkılmış oldu. Ancak, bu imparatorluğun yıkılmasının son derece önemli ve uzun süreli bir başka sonucu oldu. Avrupa kaşif, tüccar, misyoner ve askerlerinin dikkati Akdeniz'in dışına çevrildi. Böylece, yeryüzünün tüm okyanusları zamanla, Avrupa'nın ikinci denizaşırı genişlemesinin yolları haline geldi. Avrupa'ya zenginlik ve deney kazandıran büyük coğrafi keşiflerin 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında gerçekleşmesinin tarihi bir rastlantı olmadığı açıkça görülüyor.

İtalyan kent-devletleri, Alpler'in kuzeyindekilere göre, Hıristiyan olmayan dünyayla çok yakın ekonomik ve kültürel ilişkiler içindeydi. Bu bakımdan, Hıristiyan doktrin ve uygulamasının giderek daha geçersiz hale geldiği laik yaşam anlayışı, Avrupa'nın kuzeyinden önce İtalyan yarımadasında başladı. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğindeyse bu Rönesans kültürü Kuzey Avrupa kentlerine kadar genişledi.

"Yeniden Doğuş" anlamına gelen "*Rönesans*" (renaissance) sözcüğü, eski Roma ve Grek başarılarının yeniden canlandırılmak istenmesi sürecini anlatır. Rönesans döneminin yaratıcılığı, yenilikçiliği ve canlılığının asıl yürütücü gücüyse kent insanları, yani bir bakıma tüccarlardır. Bunlar, ne kadar zengin olurlarsa olsunlar, geniş kitlelerin efendisi olmadıklarından, enerji ve zamanlarını bu kitlelerin yönetimine değil, en kârlı ticaretin nereyle ve nasıl yapılacağına harcadılar ve bu yolla sağladıkları zenginlikleri sanat ve endüstri yeniliklerine yatırdılar. Ayrıca, Rönesans, Fransa, Alman İmparatorluğu, Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti gibi büyük ve despotik devletlerde değil, Floransa, Venedik, Portekiz, Hollanda ve İngiltere gibi despotik olmayan küçük kent-devletlerinde ya da metropollerde doğmuştur.

Aslında, Avrupa'nın temel kurumları, daha önce de değinildiği gibi, geç ortaçağda, yani 10. ve 11. yüzyıllarda oluşmuştu. Rönesans ise, Avrupa'nın bu kurumlarının uzun süreli bir dönüşüm sürecine girdiği bir düşünce ve duygu dönemidir. Ayrıntılarına girmeksizin, Rönesans'ı bir bütün olarak değerlendirirsek, şu temel anlayışlara dayandığı ve onlarla anlam kazandığı görülüyor: (i) Yeryüzü ilgi çekici ve araştırılmaya değer bir yerdir; (ii) insan güçlüdür ve bu gücüyle büyük başarılar elde edebilir; (iii) insanın sürekli faal olması onurlu bir şeydir ve (iv) gerçek güzeldir.

Rönesans, bir bakıma, insanın kendisini ve çevresini yeni bir algılama ve kavrama biçimidir. Rönesans anlayışına göre yaşadığımız dünya o kadar ilgi çekici bir yerdi ki, başka dünyaları düşünmenin ve ona hazırlık yapmanın pek bir anlamı olamazdı. Sakin, toplumdan uzak, dünyevi zevklerden yoksun "münzevi" bir yaşam, hareketli, serüvenlerle dolu ve başarılı bir "dünyevi" yaşamdan daha saygıdeğer de değildi. İnsan, Tanrı'nın koruyuculuğu altında bile olsa, zayıf bir yaratık olamazdı; gerçekte büyük bir güce sahipti. Eskiden ideal olan,

bu dünyanın işlerinden belirli ölçüde uzak kalmaktı. Yoksulluk, hiç olmazsa Hıristiyan doktrininde, saygı uyandırmaktaydı. Rönesans'la birlikte, zenginliğin olanaklarından doğrulukla yararlanmanın erdem olduğuna inanılmaya başlandı. Geçmişte, düşünceyle geçen yalnız ve edilgin bir yaşam gıptayla bakılacak bir davranış biçimiyken, 1433'te hümanist Leonardo Bruni, "insanın tüm şan ve şerefi faal olmasında yatar" diyebilmekteydi.

İnsanın faal olmasına karşı duyulan bu yeni saygı, toplumsal ve bireysel alanlarda önemli sonuçlar doğurdu. Bir yanda, cumhuriyet rejimini koruyan Floransa gibi kent-devletlerde yeni bir toplumsal bilinç, yeni bir "kamuya daha çok hizmet" anlayışı yerleşti. Öte yanda, ortak sorumluluk anlayışından vazgeçilerek, bireyin yetenekleri ve potansiyel gücü vurgulandı. Bu yeni Rönesans bireyciliğiyle insanın olağanüstü başarıları üzerinde duruldu. Servet tarafından yönetilen dünyada, birey kendi kaderini kendisi belirleyecekti. Erdemli bir kişi, ister savaşta, ister sanatta, ister devlet yönetiminde olsun, ne yaptığını bilen, potansiyelinden yararlanarak önüne çıkan fırsatları en iyi biçimde kullanan, bir bakıma kendi bildiğini okuyan ve yaptığı her işte en iyisini, en olağanüstüsünü ortaya çıkaran kişiydi.

Toplumsal ve bireysel alanlarla bu sıkı fıkılık yeni bir gerçekçilik ve nesnellik anlayışını da beraberinde getirdi. "Gerçek", evrende görülebilen ve dokunulabilen kişi ya da nesneler olarak ele alındı. "Nesnellik" ise, nesnelerin, onları algılayan her normal insana aynı görünmesi ve hissedilmesi demekti. Sanattan ve bilimden beklenen, bu gerçeği ve nesnelliği iletmesiydi. Bu büyük uyanış, resimden müziğe, heykeltraşlıktan mimariye, edebiyattan doğa bilimlerine kadar tüm insan faaliyetlerinde kendini coşkuyla gösterdi.[10]

e. Dini Reform (Reformasyon)

15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa insanının din alanındaki düşüncelerinde ortaya çıkan değişiklikler, bir yanda Batı'nın üstünlüğünün temel nedenlerinden biri olmuş, öte yanda daha sonraki yüzyılların siyasi tarihi üzerinde çok önemli etkide bulunmuştur.

Dini reform, Katolik Kilisesi'ne muhalefet olarak ele alınırsa, bu iki kaynaktan gelmiştir. Kilise, 15. yüzyıla gelindiğinde monarkların

ve zenginlerin vicdanlarında sahip olduğu önemli yeri yitirmeye başlamıştı. Ama, aynı zamanda sade vatandaşın da güven ve inancı sarsılmıştı. Monarklar ve zenginler üzerinde ruhani gücünün azalmasının etkisi, kendi içişlerine karışmasına, manevi sınırlandırmalarına, iddia ettiği genel hükümranlığa ve koyduğu vergilere karşı çıkılmasıydı. Kilise'nin güç ve mülküne itibar etmemeye başlamışlardı. Prenslerin Kilise'ye başkaldırmaları, ortaçağın da önemli temalarından biriydi. Ancak, 16. yüzyılda Kilise, daha önce dört köşeli siyasal mücadele şemasında gösterilen Kutsal Roma İmparatoru ile açıkça işbirliği yapmaya başladığı zaman, Kilise'den ayrılmayı ciddi ciddi düşünmeye başladılar. Monarkların bu isyanı, gerçekte, Kilise'nin dünya yönetimine ve Kutsal Roma İmparatoru'nun üzerlerindeki siyasal hükümranlık iddialarına karşı dini olmayan bir hareketti.

Sade vatandaşın Kilise'ye karşı isyanıysa, temelde dini nitelikteydi. Kilise'nin gücüne değil, zayıflığına karşı çıkıyorlardı. Güçlülerin kötülüklerine karşı olanları örgütleyecek ve onlara yardım edecek dürüst ve korkusuz bir Kilise istiyorlardı. Gönüllerinde yatan daha az değil, daha sıkı bir Kilise denetimiydi, ama bu denetim dini öğretiye uygun ve dürüst bir denetim olmalıydı. Papa'ya, Hıristiyan dünyasının dini önderi olduğu için değil, olmadığı için itiraz ediyorlardı. O, Hıristiyanların ruhani önderi olacağı yerde, varlıklı ve dünyevi bir prens haline gelmişti.

Bu monarklara ve sade halka bir de Kilise içinde reform isteyenleri katarsak, Avrupa'da 14. yüzyıldan sonra ortaya çıkan mücadelenin üç yönlü bir nitelik gösterdiği anlaşılır. Bu mücadelenin ortaya çıkardığı değişikliklere topluca "Reformasyon" adı veriliyor. Bir kere, monarklara göre bir Reformasyon vardı. Bunlar, Roma'ya akan parayı sürdürmek ve kendi toprakları üzerindeki ruhani otoriteye, eğitim sistemine ve Kilise'nin mal ve mülküne el koymak istiyorlardı. İkinci olarak, halka göre bir Reformasyon vardı. Bunlar, Hıristiyanlığı zengin ve güçlü olanların haksızlık ve kötülüklerine karşı güçlü bir otorite haline getirmek istiyorlardı. Üçüncü olarak, Kilise içinde bir Reformasyon vardı. Bazı azizlerin başını çektiği bu hareket, Kilise'yi doğru yola çekerek, onun gücünü artırmak peşindeydi.

Monarkların Reformasyonu, dinin başı olarak Papa'nın yerine monarkın, yani devletin geçmesi biçimini aldı. Amaçları, tahta bağlı ulusal kiliselerin kurulmasıydı. İngiltere, İskoçya, İsveç, Norveç, Danimarka, Kuzey Almanya ve Bohemya monarkları Roma Kilisesi'nden ayrılarak, dini denetimleri altına aldılar. Roma ile bağların kesilmesine yetecek ölçüde bir Reformasyona izin verdiler, ama bunun ötesinde İsa'nın ilk öğretisine geri dönüş ya da İncil'in doğrudan yorumlanması gibi kendileri için de tehlikeli sonuçlar doğurabilecek değişikliklere karşı direndiler. İngiltere'de Anglikan Kilisesi, bu ikisi arasında başarılı bir uzlaşmanın iyi bir örneğidir.

Ortalama vatandaşın Reformasyonu bundan çok değişikti. Onun başkaldırışı daha dürüst, daha karmaşık, daha sürekli, ama kısa sürede daha az başarılı oldu. Bunlar Roma ile bağlarını tam anlamıyla kesemediler; belki kesecek güçleri yoktu, belki de kesmek istemiyorlardı. Yapmak istedikleri, Kilise'nin otoritesine karşı, kendi İncil'lerine sahip olmak, kendi kiliselerini buna uygun olarak yönetmekti. Bu hareketin tipik örneği, sonunda başka yönlere de gitmiş olsa, Alman Protestanlığı'nın büyük önderi Martin Luther'dir (1483-1546).

Luther, Kilise'yi düzeltmek değil, onu alaşağı etmek ve yerine, İncil'den çıkarılacak ilkeler üzerinde yeni bir kilise kurmak istiyordu. Ona göre, her Hıristiyan İncil'i okumalı ve kendi vicdanına göre istediği yorumu serbestçe yapabilmeliydi. Din adamları da öteki insanlar gibi evlenebilmeli, manastır yaşamı sona ermeli ve din adamlarının Hıristiyan cemaatinin öteki üyelerinden farkı kalmamalıydı. Roma'ya ve Kutsal Roma İmparatoru'na karşı Almanya'da zaten birikmiş olan tepki dolayısıyla, Luther ateşli taraftarlar toplamaya başladı. Ancak, bu reformları yapabilmek için güce ihtiyacı olduğunu da biliyordu. Bu yüzden Alman prenslerine seslenerek, din üzerinde hakları olan denetimi kurmalarını istedi. Birçok prens bu çağrıyı heves ve sevinçle kabul etti. Böylece, Luther'in öğretisi, devletin otoritesine boyun eğme biçimine dönüştü. İyi bir Hıristiyan kurulu otoriteye tam anlamıyla sadık kalmalıydı. Luther, inanmış Alman Protestan köylülerinin prenslere karşı ayaklanmalarına ve kişinin dini bağımsızlığını savunmalarında prenslerin yanında yer alarak isyancıların bastırılmalarını isteyecek

kadar devletin üstünlüğünün propagandasını yaptı. Bu gelişmeler karşısında Kutsal Roma İmparatoru olan ve Habsburglardan gelen V. Charles (Şarlken) doğal olarak Katolik kaldı. Çünkü, Kutsal İmparatorluğun ancak Katolik dünyasında bir anlamı kalmıştı.

Artık tüm Almanya ve Batı Avrupa'da insanlar, Luther tarafından çevrilen ve çok sayıda basılan İncil'i büyük bir hevesle okuyorlardı. Bu faaliyet, çok anlaşılır bir biçimde, değişik görüş ve yorumlar ortaya çıkardı. Protestanlığı kabul eden monarşilerde, değinildiği gibi, dinin Papa'nın olduğu kadar, devletin de elinde olmasına karşı çıkan Protestanlar türedi. Bunlar, Almanya'da prensler tarafından büyük ölçüde ezildilerse de, İngiltere'de güçlü bir mezhep oluşturdular. Bundan sonra Alman ve İngiliz insanlarının davranışlarındaki ve belki de gelecek tarihlerindeki farklılık, bir bakıma Almanya'da özgür düşünce ve inancın bastırılmasıyla açıklanabilir.

Bu hareketlerin önemli siyasal sonuçları oldu. Almanya'da bir grup Protestan prens ve kent-devletler arasında bir birlik kurarak, Katolik Kutsal Roma İmparatoru'na karşı savaşmaya başladılar. Fransa Kralı I. François, iyi bir Katolik olmasına rağmen, bu Protestan birliğini destekledi. Siyasal çıkarlar, dinsel çıkarların üstüne çıkmıştı. I. François, Habsburgların "evrensel monarşisi"ne karşı Avrupa güç dengesini sağlamak için, Protestan Alman prenslikleriyle ve hatta Müslüman Osmanlı Devleti'yle ittifaklar kuracaktır. Bunu izleyen ve en azından 2. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde Katolik Fransa'nın dış politikası, ister dinsel olsun, ister siyasal, Almanya'nın bölünmüşlüğünün sürdürülmesi üzerine kurulacaktır. Fransa'nın desteğiyle Protestan Alman prensleri, İmparator V. Charles ve Katolik kalan prensliklere karşı 1546 yılında başlattıkları savaşı, 1555 yılında zaferle bitirdiler. Aynı tarihli Augsburg Barışı Protestanlık davasının başarısını simgeler. Aynı zamanda, Almanya'nın küçük ve bağımsız devletler mozayiği biçiminde parçalanmasına da yol açmıştır. Bu bölünmüşlük 19. yüzyıla kadar sürecektir.

Kilise içindeki Reformasyon'un 16. yüzyıldaki en önemli temsilcisiyse, İspanyol Loyola'lı Aziz İngatius'tur. İngatius, 1538'de "İsa'nın Toplumu" (Society of Jesus) adıyla bir tarikat kurdu ve bunlara "Cizvitler" (Jesuits) denmeye başlandı. Bu adamlar kendilerini tümüyle Kilise'nin emrine verdiler. Misyonerlik faaliyetiyle

Hıristiyanlığı Çin'e, Hindistan'a ve Kuzey Amerika'ya kadar yaydılar. Ancak, Cizvitlerin asıl başarıları eğitim alanındadır. Kurdukları okullar, uzun süre, Hıristiyanlık dünyasındaki en iyi eğitim kurumları olarak kaldılar. O kadar ki, İngiliz filozofu Sir Francis Bacon "eğitim açısından Cizvit okullarına danışmak gerekir, çünkü uygulamada onlardan daha iyisi yoktur" demekteydi. Cizvitler, genel bilgi düzeyini yükseltmişler, tüm Katolik Avrupa'da Kilise'nin itibarını yeniden kazanmasını sağlamaya çalışmışlar ve onlarla rekabete giren Protestan Avrupa'nın da uyarıcısı olmuşlardır.

Reformasyon hareketinin önemli bir sonucu, 16. yüzyılda Kilise'nin hemen hemen bugünkü biçimini almasıdır. Papalık bu tarihten sonra devlet yönetiminden ayrı dinsel bir örgüt olarak faaliyet gösterecektir. Bir başka önemli sonucuysa, Avrupalıların, ister devletler arasında, ister devlet sınırları içinde olsun, Hıristiyan dininin gerçeği üzerinde anlaşamamalarının, laiklik ve modern bilime giden kapıyı açmasıdır. Din ve devlet görevlilerinin işbirliği yapıp mükemmel bir dinsel uyum sağladıkları devletlerdeyse, entelektüel bir durgunluk hüküm sürecektir. Rönesans ile Reformasyon arasındaki karşılıklı etkileşim, Avrupa kültürünün özünde bulunan pagan Helen ile Hıristiyan geleneği arasındaki temel çelişkiyi çok belirgin bir hale getirerek, çeşitliliği ve Avrupa insanının yaratıcılık potansiyelini artırmış, kısaca Avrupa'nın entelektüel ve manevi enerjisini yükseltmiştir.

2. Batı'nın Denizlerde Üstünlüğü Sağlaması (1500-1700)

16. yüzyılın başına gelindiğinde, modern dünyanın temel özellikleri Avrupa'da belirginleşmişti. 16. yüzyılla başlayan globalleşme süreci içindeyse tüm dünyayı kapsayacak biçimde yaygınlaştı. Bu özelliklerden birincisi, global eylemde bulunabilme yeteneğidir. Avrupa'nın yöneticileri ve zenginleri, uzun mesafeli seyahat yapabilecek ticaret ve savaş gemilerine sahip olmuşlardı. Avrupa, Avrasya kıta kütlesinin en batı köşesiydi, ama 1500'lerde etkin, canlı ve kendine güvenen bir bölge haline gelmişti. Avrupalıları denizaşırı

keşifler düşüncesine daha 11. yüzyılda Haçlı Seferleri alıştırmıştı. Portekiz ve İspanyollar, yüzyıllardan beri Müslüman dünyayla mücadeleye girmişlerdi ve şimdi daha da ileriye gitmeye hazırdılar. Avrupa artık militan, iyi örgütlenmiş, silahlanmış ve saldırgandı. Ayrıca iyi eğitilmişlerdi. Matbaanın kurulmasından sonra yeryüzü hakkında bilgiye ve global bir bakış açısına sahip olmuşlardı.

İkincisi bağımsızlıktır. Avrupa büyük bir imparatorluk değildi ve hareketleri belirli bir merkezden yönetilmiyordu. Denizaşırı genişlemeyi sınırlandırabilecek olan Kutsal Roma İmparatorluğu, 13. yüzyıla gelindiğinde siyasal otoritesini büyük ölçüde yitirmişti. Ruhani önderliğini korumakta olan Papalıksa, askeri harekât ve dünya işleriyle Haçlı Seferlerinde olduğu kadar ilgilenmiyordu. Avrupa, özerk siyasal birimlerin, prenslerin, soyluların, tüccarların, loncaların, hatta üniversitelerin topluluğu biçimine dönüşmüştü. Duruma göre, bunların tek başlarına ya da birlikte hareketleri sonucu globalleşme serüvenine atıldı.

Üçüncüsü, milliyet düşüncesidir. Avrupa'da birkaç siyasal otorite, özellikle Portekiz, İspanya, Fransa ve İngiltere monarşileri, yönettikleri halkın güçlü siyasal bağlılığını elde etmişlerdi. Yavaş yavaş uyanmakta olan milliyetçilik bu monarşileri güçlendirdi ve globalleşme süreciyle bunun sağladığı dış dünyayla temas, siyasal bağlılığı artırdı. Kısaca, "ulus-devlet"in başlangıcı bu dönemde gözlenebilir.

1500-1700 arası dönemi çok değişik biçimlerde adlandırılabilir. Din Savaşları Dönemi denebilir. Ancak, dönemin savaşları dini olduğu kadar siyasal, ekonomik, toplumsal ve anayasal konuları da içermektedir. Okyanuslara açılma ya da Batı Avrupa devletlerinin denizlere egemen olmaları denebilir. Ama, bunların hepsi Batı'nın üstünlüğüne şu ya da bu biçimde katkıda bulunduğu için, "Batı'nın denizlerden başlayarak ve giderek karada da üstün duruma geçtiği dönem" adını vermek, en geneli ve bir bakıma en açıklayıcısı olacaktır.

a. Okyanuslara Açılma: Portekiz ve İspanya'nın Üstünlüğü (1500-1600)

Avrupa ve Asya'da 15. yüzyıla nasıl Osmanlıların dönemi diyorsak, 16. yüzyıla da tüm dünyada önce Portekiz, sonra İspanya'nın dönemi demek yanlış olmaz.

Atlantik Okyanusu, 1500'lere kadar Avrupa için büyük bir engel, bir sondu. 1500'lerde ise bir köprü, bir başlangıç noktası olmuştur. Portekiz Krallığı Atlantik'te keşfi teşvik edip mali destek sağlayınca, Vasco de Gama Afrika'yı güneyinden dolaşıp, kendisini daha önce bilmedikleri Arap ticaretinin tam ortasında buldu. Portekiz'in ticaret rekabetini istemeyen Arap, Türk ve Mısırlılara karşı savaştı. O zamana kadar görülmemiş bir barbarlık, vahşet ve kitlesel katliamla, Goa, Aden, Hürmüz Boğazı ve Doğu Afrika'da sürekli ticaret istasyonları kurdu. Portekizliler buradan Malaka Yarımadası, Çin'in limanları ve Yeni Gine'ye kadar uzandılar. Böylece, Avrupa'nın ateşli silahlar ve deniz gücüyle desteklenen ilk sömürge imparatorluğu kurulmuş oldu. Bu "imparatorluğun" kısa vadedeki en önemli sonucu, baharat gibi Doğu kökenli malların, çok el değiştirmemelerinden dolayı, Avrupa'da fiyatlarının esaslı biçimde düşmüş olmasıdır. Örneğin, 1504 yılında baharatın fiyatı, hâlâ eski ticaret yollarına dayanan Venedik'te, Lizbon'dakinden beş kat daha pahalıydı. Bugünkü terminoloji içinde belirtmek gerekirse, Avrupa'nın Asya ile ticaret dengesi, Avrupa lehine değişmeye başlamıştır.

Kraliçe Isabella'nın desteği ile Kristof Kolomb'un 1492'de Amerika kıtasını bulması, Portekiz'den sonra İspanya'yı da denizaşırı imparatorluk kurmaya itti. Doğu'da Portekiz'in üstünlüğünü dengelemek için İspanyollar büyük bir hevesle Amerika'nın içlerini de keşfe başladılar. Kilise yeni bir "Haçlı Ruhu" ile Hıristiyanlığı yeni kıtaya da yaymak için hem misyonerler gönderdi, hem de sömürgeciliği destekledi. Hükümet, hazinesini doldurmak için, kıtayı bir altın ve gümüş deposu olarak gördü. "Conquistador" denen İspanyol fatihlerinden Cortez Meksika'daki Aztek, Pizarro ise Peru'daki İnka uygarlıklarını tümüyle yok ettiler. Bu uygarlıkların eşsiz altın heykel ve süs eşyalarını eriterek paraya dönüştürdüler. Yerlilerin zorla ve ölesiye çalıştırılmaları bir yana, Afrika'dan 1560'ta sayıları 100.000'e ulaşan karaderili tutsak, Amerika kıtasına getirildi.

Denizlerdeki bu üstünlük, 10. yüzyıldan beri oluşan ve insanlık tarihinde misli görülmemiş olan Avrupa savaşkanlığına geniş bir

uygulama alanı sağladı. Zaten Avrupa'nın deniz üstünlüğü, İtalyan kent-devletlerinde başlayan ve daha sonra yüzü Atlantik'e dönük Portekiz'e geçen bilim, teknoloji ve irade gücünün bilinçli bir biçimde bir araya getirilmesinin sonucudur. Avrupa savaşkanlığı ile denizcilik tekniğinin bileşimiyse, çok kısa bir süre içinde, tüm yeryüzünün kültürel dengesini temelinden değiştirecektir.

Doğu ile Batı'nın denizlerine tam yüz yıl Portekiz ile İspanya egemen olacaklardır. Bu iki devlet 1494'te yaptıklar bir anlaşmayla yeryüzünü ikiye bölerek paylaştılar. Magellan'ın keşfettiği Filipinler İspanya'ya, Portekiz tarafından bulunan Brezilya Portekiz'e verildi. Bu ikisi dışında, İspanya tüm Amerika'yı, Portekiz ise Asya ve Doğu Hint adalarında ticaret hakkını elde etti. Böylece, yeryüzünde, kara yerine deniz ulaşımı dönemi başlamıştır. Bu yeni dönemde Avrupa kıtası, Amerika, Afrika ve Asya'nın erişebildiği bir "dünya merkezi" haline geldi. Ayrıca, ulaşım ve taşımacılık karalardan denizlere geçmeye başlayınca, şimdi çevrede kalan eski dünya içindeki Müslüman halklar, yeryüzündeki merkezi durumlarını yitirdiler.

Portekiz ve İspanya'nın deniz egemenliği 1600'lere kadar sürdü. Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi denizcilik potansiyeli olan devletler henüz İberik yarımadasının bu iki devleti gibi denizlere açılamamışlardı. Çünkü, devletlerin kaderini yalnız coğrafya belirlemez. Bu devletler, iç sorunlarını çözdükten ve Din Savaşları badiresini atlattıktan sonra, Okyanusların açtığı bu büyük olanaktan yararlanmaya başlayacaklardır.

35 yıldır Almanya'nın dini bütünlüğünü korumaya çalışan V. Charles, Augsburg Barışı'ndan bir yıl sonra, 1556'da tahtından feragat etti. Avusturya ve Bohemya ile Macaristan'ın Türklerin elinde bulunmayan bölümünü kardeşi Ferdinand'a (kısa bir süre sonra Kutsal Roma İmparatoru seçilecektir), İspanya'yı da oğlu Philip'e bıraktı. Böylece, Habsburglar biri Avusturya, öteki İspanya olmak üzere ikiye ayrıldı. II. Philip (1556-1598) Portekiz'i miras yoluyla eline geçirince (1640'ta yeniden bağımsız olacaktır) tüm İberik yarımadası siyasal açıdan birleşmiş oldu. Ayrıca, Hollanda'nın çoğu eyaletlerinin hükümdarıydı. Amerika'nın yanı sıra 1580'den sonra tüm Portekiz sömürgelerini devraldı. İspanya şimdi Batı Akdeniz'de yalnız Osmanlılar tarafından tehdit edilen bir üstünlüğe sahipti. 1571'de

Osmanlılara karşı İnebahtı'da (Lepanto) bir deniz zaferi elde ettiyse de, bu uzun süreli olmadı. Türkler iki yıl içinde kayıplarını karşılayarak, Tunus'u ellerine geçirdiler.

16. yüzyılın ikinci yarısında İberik yarımadasının deniz üstünlüğü tehdit edilmeye başlandı. Önce Hollanda'nın (1568), sonra İngiltere'nin (1588) İspanyol deniz kuvvetlerine karşı zaferleri İspanya'yı tahtından indirdi. Hollanda bunun hemen arkasından Portekiz'in Hint Okyanusu kıyılarındaki ticaret merkezlerine yerleşti.

b. Fiyat Artışı ve Merkantilizm

10. ve 15. yüzyıllar arasında gelişen ticaret, 16. yüzyıla varıldığında devletlerin en önemli uğraşı oldu ve bugün bildiğimiz niteliğini kazandı: Kapitalist ekonominin ortaya çıkışı ve kentmerkezli ekonomik sistemden ulus-merkezli ekonomik sisteme geçiş. Bu ekonomik dönüşümün önemli özelliği, 12. yüzyılda başlayan, ama 16. yüzyılın ikinci yarısında hızlanan fiyat artışıdır. Tüm malların fiyatları 1550-1600 arasında ortalama olarak iki kat artmıştı. 1650'de buğdayın fiyatı Paris pazarında 1500'dekine göre 15 kat daha pahalıydı. Bu sürekli enflasyon, her yerde ve her zaman olduğu gibi, en çok sabit gelirlileri etkiledi. İlerde incelenecek olan ve aynı dönemde ortaya çıkan din savaşlarında, enflasyonun bu kesim üzerinde yarattığı kötümserliğin, hükümetlerin vergileri artırmalarının ve sonuç olarak etrafı kasıp kavuran ekonomik "anarşinin" payı büyüktür. 16. yüzyıl enflasyonunun önemli bir nedeni, Amerika'dan Avrupa'ya akan yeni bulunmuş değerli madenlerdir. Maden miktarı, üretilen mal ve hizmetlerin hacminden daha hızlı arttığı için, madenin değeri azaldı. Bu da fiyatların yükselmesi demektir.

Fiyat artışı, para miktarının fazlalaşmasının ötesinde, önemli gelişmeleri yansıtır. Özellikle 13. yüzyıldan sonra sürekli artan nüfus, ekime daha az uygun toprakların da tarıma açılması zorunluluğunu doğurmuştu. Böylece, üretim maliyeti ve taşıma masrafları yükseldi. Tarım dışı, dolayısıyla beslenmesi gereken nüfus hızla artmaya devam ediyordu. Tarım teknolojisi fazla gelişmiş olmadığı için, fiyat artışı da en çok tarım ürünlerinde görüldü. Bu durum karşısında bazı hükümetler paranın değerini düşürdüler. Bu uygulama kısa sürede

kralın gelirini artırdıysa da, uzun vadede enflasyonu körükledi. Bazı hükümetlerse vergileri artırma yoluna giderek, buna izin vermeyen parlamenter nitelikte kuruluşlarla çatışmaya sürüklendiler. Böylece, 16. yüzyılın mali bunalımı, anayasal bunalımların ortaya çıkmasına yardım etmiştir. Bu anayasal bunalım sonunda, 17. yüzyılda İngiltere'de parlamento zafer kazanmış, öteki tüm Avrupa ülkelerinde kraliyet despotizmi kurulmuştur.

Fiyat artışının bir başka sonucu, "merkantilizm"in ortaya çıkışıdır. Kralın ve danışmanlarının, altın ve gümüşün kendi ülkelerine akması için tedbir almaları, merkantilist düzenlemenin iticisi oldu. Bu uygulamaysa, giderek, güçlü ve kendi kendine yeterli ekonomi kurma düşüncesine, yani merkantilizme yol açtı. Merkantilist düşüncenin temel noktaları şunlardı: Mamul maddelerin ihracatını artırmak, hammaddelerin ihracatını azaltmak; yaşamsal olan hammaddelerin dışında ithalatı yasaklamak ve böylece ticaret dengesini lehlerine çevirmek. Fransa, daha 16. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ile bu amaca yönelik ticaret anlaşmaları (Osmanlı tarihinde daha sonra kapitülasyonlar adını alacak olan ve devletin zayıflamasının ana nedenlerinden birini oluşturacak ayrıcalık anlaşmaları) yapmıştı. İngiltere, Kuzey Buz Denizi'nin keşfinden sonra, 1553'te Rusya Şirketi'ni kurmuştu. Bunu, kısa bir süre sonra Osmanlı Şirketi izledi. Bunların en ünlüleri, 1600'de İngiltere'nin kurduğu Doğu Hindistan, Hollanda ve Fransa'nın daha sonra kurdukları benzer şirketlerdir. Bu şirketler sayesinde Kuzey Avrupa devletleri, Portekiz ve İspanya'nın Amerika ve Doğu'daki tekelini kırmışlardır. Böylece, yeryüzünde yeni ve çok daha güçlü sömürge imparatorlukları kurulacaktır.

Tüm bu gelişmelerle biriken zenginlik, Avrupa tarihinin gelecek yüzyıllarının en önemli siyasal birimi haline gelecek olan "ulus-devlet"i doğuracaktır. Çünkü, 16. yüzyılla birlikte dünya ekonomisinin gidişi, ulus-devlet çapında ekonomik düzenlemenin en başarılı düzenleme olduğunu gösterecektir. Ayrıca, biriken zenginlik, devletlerin güçlü ve sürekli ordu besleyebilecek olanaklara kavuşmalarını ve dolayısıyla Kuzey Avrupa devletlerinin güçlerinin artmasını sağlayacaktır. Bu iki gelişme, yani ekonomik ve askeri olanaklar, ulus-devletin kuruluşunu kolaylaştırmıştır.

c. Savaş Teknolojisindeki Gelişmeler ve Ulus-Devlet

"Ulus" duygusu 15. yüzyılla birlikte, Portekiz ve İspanya'da belirgin olarak görülmüşse de, en başarılı örneğini İngiliz ve Fransız monarşileri vermiştir.

Ulus duygusunun yol açtığı "ulus-devlet" denen olgunun temelinde, buraya kadar özetlenen gelişmelerin bileşimi yatmaktaysa da, onun yaygın bir siyasal birim olarak ortaya çıkmasını olanaklı kılan, savaş teknolojisindeki gelişme ve özellikle topun bulunmasıdır.

Top, tarihte ilk defa Sırbistan'ı Osmanlılara tabi biçime sokan 1389 Kosova Savaşı'nda kullanılmıştır. 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kılıç, süvari, ok ve yay hâlâ savaşların sonunu belirlemekte, kalelerse yıkılmaz ve korkusuz taş yükseklikler olarak sürmekteydi. Ancak, Macar asıllı Urban'ın Fatih Sultan Mehmet için yaptığı o zamanın en büyük ve etkili topu, bu durumu değiştiren önemli bir teknik başarı oldu. Bu ve daha sonra yapılan toplarla, yüzyıllarca her türlü saldırıya başarıyla karşı koymuş olan Hıristiyan kent surları Türkler tarafından yıkılmış ve Avrupa'nın ortalarına kadar egemenliklerini yaygınlaştırmışlardır. Topun yalnız kalelere karşı değil, aynı zamanda savaş alanlarında düşman askerlerine karşı kullanılması da 1521'de Belgrad ve 1526'da Mohaç'ta Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir. 15. ve 16. yüzyılların en başarılı orduları, çok farklı bir örgütlenme anlayışına sahip Osmanlı ordusu ve tüm halkın kurulmasında katkısı bulunduğu ve dolaylı olarak vergilerle finanse ettiği ulus-devletinki olmuştur. Örneğin, dönemin en modern askeri birliği olan "yeniçeri"lerin çekirdeğini oluşturduğu Osmanlı ve süvari yerine piyadeden kurulan, soyluların bile ellerinde silah saflarda savaştığı İspanya ordusu, 16. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar, tartışmasız üstünlüğe sahipti. 15. yüzyılın ortalarında bulunan tüfek, askeri amaçlarla ilk kez Otuz Yıl Savaşları'nda kullanılacaktır. Ordunun arkasında bulunan ulus desteği, top ve tüfek, 16. ve 17. yüzyıllarda "sürekli ordu" anlayışını doğuracak ve Otuz Yıl Savaşları ilk kez böyle orduların mücadelesine sahne olacaktır.

Tüm bu teknolojik başarılar, ortaçağın başarılı kurumları olan çevresindeki surlarıyla feodalizmi, şövalyeliği ve hatta Rönesans kent-devletlerinin de sonunu vurguladı. Kentlerin ve feodal toprakların

yerelciliği ile Papalığın ve imparatorlukların evrenselliği, dönemin yeni ekonomik, siyasal ve askeri koşullarına uyum gösteremedi. Yerellikle evrensellik arasında bir bakıma ortalama yol olan ulus-devlet, bu yeni koşullara tam anlamıyla uyum göstermiş, açıkça belirlenen sınırları, iç düzeni ve güçlü kurumlarıyla, bundan sonraki Avrupa tarihinin ve giderek tüm yeryüzünün temel siyasal örgütlenme biçimi olmuştur. Ulus-devletin söz konusu gücü ve saygınlığı bugün de değişmiş değildir.

ç. Üstünlüğün İberik'ten Kuzeybatı Avrupa'ya Geçmesi

(i) *"Başat Güç" Kavramı:* George Modelski[11] tarafından geliştirilen bir kurama göre, 15. yüzyılla birlikte dünya tarihi, belirli devletlerin belirli bir süreyle yeryüzünde "başat güç" (*dominant power*) durumuna yükselmeleri ve sonra bu statülerinden düşmeleri zinciri içinde bugüne doğru akmaktadır. Bu başat güç durumuna yükseliş ve düşüş kabaca yüz yıllık sürelerle olmaktadır. Belirli bir devlet yükselerek dünya denizlerinde egemen duruma geçmekte (başat gücün tanımında okyanuslara egemen olmak önemli ve belirleyici bir özellik olarak gösteriliyor) ve bu egemenliğini hemen hemen yüz yıl sürdürmektedir. Bu süre içinde, başat güce meydan okuyan başka bir güç (*challenger*) çıkmakta ve ikisi arasında, belki sistemin öteki üyelerinden bir kısmının da katıldığı, büyük bir savaş yeni başat gücün belirmesini sağlamaktadır. Bu büyük savaştansa, genellikle başat güç ve meydan okuyan güç değil, üçüncü bir devlet kazançlı çıkarak, dünya egemenliğini kurmaktadır.

Modelski'nin kuramından hareket ederek şöyle bir kaba gözlemde bulunabilir: 15. ve 16. yüzyıllar, önce Portekiz, sonra İspanya'nın başat güç oldukları yüzyıllardır.[12] 1568'de Hollanda-İspanya Savaşları Portekiz ve İspanya'yı başat güç statüsünden düşürecektir. 17. yüzyıl Hollanda'nın, 18. yüzyıl ise Fransa'nın başatlığını vurgulamaktadır. 19. yüzyılda İngiltere denizlere egemen olarak başat güç statüsüne yükselecek ve bu egemeliğe karşı Almanya'nın meydan okuması, 20. yüzyılda iki dünya savaşına yol açacaktır. Bu ikisi arasındaki mücadeleden ABD yararlanarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında başat güç olacaktır. ABD'nin bu üstünlüğü, deniz, hava ve uzaydaki

egemenliği dikkate alınırsa, hâlâ sürmektedir. *Bu üstünlüğe meydan okuyan ise Sovyetler Birliği'dir.*

(ii) *Hollanda'nın Parlak Dönemi:* Daha önce görüldüğü gibi, İberik yarımadasının global tekeline karşı Hollanda ve İngiltere tarafından meydan okundu. Bu mücadele bir yüzyıl sürmüş ve kesin bir biçimde, belirli bir tarihte bitmemişse de, 1588'de İspanyol Armadası'nın yenilgisi önemli bir dönüm noktası olmuştur. İberik deniz gücü zayıflamaya başlayınca, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Doğu'nun baharat ticaretini Portekiz'in elinden aldı. Hollanda Batı Hindistan Şirketi ise, Amerika'daki İspanyol varlığına önemli bir tehdit oluşturdu.

Böylece, 17. yüzyıl Hollanda etkisinin altın çağı olarak nitelendirilebilir. Amsterdam, şimdi global bir nitelik gösteren ticaret şebekesinin merkezi oldu. Hollanda'yı besleyen noktalar dünyanın beş kıtasına yayılmış sömürge istasyonlarıydı. Ne var ki, Hollanda'nın kurduğu bu global şebeke öncelikle ticarete dayanıyordu ve tümüyle kâra yönelikti. Büyük askeri güce sahip olmayan Hollanda'nın bu deniz ticareti üstünlüğü uzun süreli olmadı.

(iii) *Fransa'da Bütünleşme, Almanya'da Parçalanma: Otuz Yıl Savaşları ve Westphalia Barışı (1648):* Fransa'da IV. Henri (1589-1610) uzun ve yıkıcı dini iç savaşlardan sonra monarşinin otoritesini sağladı. Devlet resmen Katolik kalmakla birlikte, Fransa'nın ulusal çıkarları Papalığın çıkarlarından hep ayrı düşünülmüştür. XIII. Louis'nin saltanatı sırasında (1610-1643) kralın başbakanı ve Kilise'nin kardinali olan Richelieu, orduyu merkezi otoriteyi kabul etmeyen kale ve kentleri ortadan kaldırmada başarılı bir biçimde kullandı.

Böylece, monarşi otoritesi Fransa'nın hemen hemen her yerinde ilk kez tam olarak sağlandı ve Fransız tipi mutlakıyetçi monarşi, Avrupa'nın modern hükümet biçimi olarak, başarı kazandı; öteki devletlerce öykülenecek bir model oldu.

Kardinal Richelieu, çıkarları gerektirdiği zaman, şimdi göreceğimiz Otuz Yıl Savaşları'nda olduğu gibi, Alman Protestanlarının yanında yer almaktan da geri kalmadı. Böylece, Fransa 1562-1598 yılları arasında dini nitelikte iç savaşlarından bütünlüğünü sağlamış, Almanya ise 1618-1648 yılları arasındaki aynı nitelikte Otuz

Yıl Savaşları'ndan parçalanmış olarak çıkacaktır. 18. ve 19. yüzyılların Avrupa tarihi de zaten, Fransa'nın bu bütünlüğü ve Almanya'nın parçalanmışlığı konusu çevresinde dönecektir.

1600'lere gelindiğinde Kutsal Roma İmparatorluğu resmen Katolik olmakla birlikte, İmparatorluk çerçevesi içinde Protestanlar çoğunluktaydı. Çünkü, 300 kadar devletin dini olduğu gibi, Habsburgların resmen Katolik olan devletlerinin de içinde çok sayıda bulunuyorlardı. Ayrıca, 1500'lerde Almanya Avrupa'nın gelişmiş bir bölgesiyken, 1600'lere gelindiğinde gerileme ve yerellik belirtileri göstermeye başlamıştı.

1555 tarihli Augsburg Barışı, her devletin vatandaşlarının dinini belirleme yetkisini tanımıştı. Ancak, bu hak uygulamada yürümedi ve 1608'de Protestan devletler haklarını savunmak için aralarında bir birlik kurdular. Dışardan destek sağlamak için Hollanda, İngiltere ve Fransa ile görüşmelere giriştiler. 1609'da ise, Katolik Alman devletleri Kutsal Roma İmparatorluğu'nun desteği ve Bavyera'nın önderliğinde birleştiler. Bunlar da İspanya'nın desteğine güveniyorlardı. Böylece, Almanya parçalanıyor, daha doğrusu dini bir savaşa hazırlanan ve birbirlerine karşı dış destek sağlamaya çalışan iki kampta toplanıyordu. Tüm bu gerilim ve baskılardan kaynaklanan Otuz Yıl Savaşları'nın, karmaşık bir hal alacağı ve bir "savaşlar dizisi" olacağı, daha başlangıcından belliydi; öyle de oldu.

Bir kere, Katolik ve Protestan davası üzerinde Alman iç savaşıydı. İkinci olarak, siyasal birliği korumak isteyen Kutsal Roma İmparatoru ile bağımsızlıklarını sağlamak için çabalayan üye devletler arasında bir iç savaştı. Bu iki iç savaş arasında tam bir aynılık yoktu; çünkü Protestan devletler kadar Katolik devletler de İmparator'un denetimini istemiyorlardı. Üçüncü olarak, Otuz Yıl Savaşları Alman topraklarında sürdürülen Fransa ile Habsburglar, İspanya ile Hollanda arasında ve işin içine Danimarka, İsveç ve Transilvanya'nın da karıştığı uluslararası bir savaştı.

Otuz Yıl Savaşları, Fransız Devrim Savaşları öncesinin en büyük Avrupa savaşıdır ve Protestanların zaferi sonucu 1648 tarihli Westphalia (Vestefalya) Barışı ile bitmiştir. Barışı hazırlayacak olan konferans, Avrupa'nın en büyük ilk konferansı sayılabilir. En önemli özelliklerinden biri, daha önceki uluslararası toplantılar dini

nitelikteyken, Westphalia'nın devlet, savaş ve iktidar sorunlarının tartışıldığı laik bir konferans olmasıdır. O kadar ki, Papalık temsilcisi dinlenmediği gibi, Papa'ya da imzalattırılmamıştır. İkinci olarak, Kilise'nin gücü tam anlamı ile sınırlandırılmış, Augsburg Barışı'nın hükümleri yenilenmiş ve Almanya'da Katoliklik, Protestanlık ve Calvinizm[13] geçerli dinler haline gelmiştir. Üçüncü olarak, uluslararası hukuk bakımından da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalanmış olduğu doğrulanmıştır. Hollanda ve İsviçre üzerinde de herhangi bir hak iddiası kalmamış, İsviçre bağımsızlığını kazanmıştır.

Westphalia Barışı ile 300 kadar Alman devleti hemen hemen hükümran siyasal birimler oldular. Üye devletlerin rızası olmadıkça İmparatorluğun vergi ve asker toplayamayacağı, kanun koyamayacağı, savaş ilan edemeyeceği ve barış antlaşması imzalayamayacağı hükme bağlandı. Böylece, Avrupa'nın öteki devletleri mutlakıyetçi monarşi altında birleşir ve güçlenirken, Almanya, ömrü çoktan tükenmiş olan feodal bir karışıklık içine itilmiş oldu. Bundan sonra Avrupa; kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır.

Belirli kurallara göre hareket eden ve aralarında düzenli ilişkiler bulunan parçaların (devletlerin) oluşturduğu bütün, uluslararası sistem, bugün anladığımız anlamda Westphalia ile doğmuş sayılabilir.

Sonuç olarak, Westphalia Barışı'nın, Katolik Habsburgların Avrupa'ya egemen olma tehdidini ortadan kaldırdığı söylenebilir. Bundan sonra çeşitli ve çok sayıda devletin uluslararası sisteme katılması ve değişik din ve mezheplerin yan yana yaşaması, Avrupa'da normal karşılanacaktır. Ayrıca, Almanya'yı küçük devletlere bölerek, Fransa'nın dünya üstünlüğünü eline geçirmesine de yardımcı olmuştur.

(iv) *Fransa'nın Üstünlüğü ve Güç Dengesi Politikası:* Fransa'da 14. Louis döneminin (1643-1715) ikisi iç ve biri dış politika alanında olmak üzere, üç önemli özelliği vardır. 14. Louis, ortaçağdan kalma soyluların (aristokrasi) feodal özgürlüklerini sona erdirerek, Avrupa sahnesinde doğmakta olan güçlü ve mutlakıyetçi ulus-devletin

üstünlüğünü sağlamış ve son zamanlarda gelişmekte olan güçlü ve disiplinli ordu anlayışını Fransa'da tam anlamıyla yerleştirmiştir. Bunlar yeni doğmakta olan modern devletin iki vazgeçilmez unsuru olacaktır. Dışardaysa, genişlemeci ve saldırgan dış politikasına karşı öteki devletler bilinçli bir "güç dengesi" (*balance of power*) politikası izlemeye başlayacaklardır. Güç dengesi, bu noktadan sonra önce Avrupa'nın, sonra giderek tüm yeryüzünün uluslararası ilişkilerini düzenleyen bir mekanizma haline gelecektir.

aa) İç Politika: 14. Louis 1643'te beş yaşındayken Fransız tahtına çıktı. Önceleri yönetim, Kral Naibi Kardinal Mazarin'deydi. 1661'de 23 yaşındayken memleketin yönetimini eline aldı ve 1715'te ölene kadar tam 72 yıl iktidarda kaldı. Modern tarihin en uzun süreyle iktidarda kalan monarkıdır ve Richlieu'nun başarılarını devralarak, Fransa'yı Avrupa'nın en güçlü devleti yapmıştır. Bu, içerde mutlakıyet yönetimi ile mümkün oldu 14. Louis, ortaçağa ait eski feodal özgürlüklerin ülkeye karışıklıktan başka bir şey getirmeyeceğini anladı. Daha Westphalia Barışı sırasında toprağa bağlı soylular, Kral Naibi Mazarin'e karşı ayaklanmışlar, bir ara Paris'te denetimi ele geçirmişler, Meclis'in (*Etats-Generaux*) toplanmasını isteyerek, Fransa ile savaşmakta olan İspanya ordusunu davet etmişlerdi. Feodal özgürlüklerini savunmak için "evrensel soylular dayanışmasını" harekete geçiriyorlardı. 1648 ayaklanması, eğer 14. Louis'nin sonu olmamışsa, nedeni budur. Gelişen ulusal ticaretin ürünü olan kent-soylular (burjuvazi) ve köylüler, soyluları bu davranışlarında desteklemediler. "Evrensel soylular dayanışması" ömrünü tamamlamakta ve yerini "milliyetçilik" duygusu almaktaydı. 1648 ayaklanmalarının belki de en önemli tarih dersi budur.

16. yüzyılın din savaşları ve 1648 ayaklanmaları, Fransız halkına, toprak aristokrasisinin üstünlük iddialarına karşı kralın güçlü yönetimini tercih etmeleri gerektiğini gösterdi. Bu koşullar altında, "devlet benim" diyecek kadar ileri gidecek olan 14. Louis, sınıflar ve dinlerle bölünmüş bulunan Fransa'da bütünleştirici gücün ulusal monarşinin mutlakıyetçiliği olduğunu anlamıştır.

14. Louis, merkeziyetçi otoriteyi sağladıktan sonra orduya çekidüzen verdi. Daha önce ordu, bir cins "özel teşebbüs" gibiydi. Para ya da çeşitli siyasal amaçlarla istedikleri hükümete hizmet eder

durumdaydılar. Nitekim, 1648 ayaklanmalarında soyluların yanında yer almışlardı. Dolayısıyla, bu askerlerin yaptıkları savaşlar devletin bir eylemi değildi ve sık sık amaçsız çapulcular mücadelesine dönüşüyordu. 14. Louis'nin bu alandaki en önemli başarısı, savaşı devletin bir eylemi biçimine sokmasıdır. Bunun için Fransa'da her askerin yalnız kendisi için savaşmasını sağladı. Kendisi en tepede olmak üzere, tam bir askeri hiyerarşi, emir-komuta zinciri kurarak, askerlere tek tip üniforma giydirdi, sürekli oturacakları barakalar kurdurdu. Kısaca, orduyu tam bir disiplin ve denetim altına aldı. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ordunun hâlâ belirli bir hanedana (Bourbon) bağlı kılınmasıdır. 19. ve 20. yüzyılların "yurttaş-ordu" ya da "ulus-ordu" anlayışı, ancak 1789 Büyük Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkacaktır.

bb) Dış Politika ve Güç Dengesi: 14. Louis, dışarda genişlemeci bir dış politika izledi. Genişleyebileceği iki alan vardı. Doğuya ve Ren bölgesine doğru genişlemek ve İspanya Hollandası'nı (Belçika) ilhak etmek ki, böyle bir politika Kutsal Roma İmparatorluğu'nun daha da parçalanması demekti. Bir de, tüm İspanya topraklarına veraset yoluyla sahip olmak istiyordu. (Belki de bu amaçla, İspanya Kralı II. Charles'ın gerek vücut, gerekse kafaca özürlü bulunan kızkardeşiyle evlenmişti) Böylece, 14. Louis'nin dış politika amacı açıkça ortaya çıkıyor: İspanya ile Fransa'nın kaynaklarını birleştirerek, Fransa'yı Avrupa'da, Amerika'da ve denizlerde üstün kılmak. Bu amacında başarı kazanırsa, kuracağı "evrensel monarşi", Avrupa'nın öteki devletlerinin bağımsızlıklarının sonu olurdu.

Avrupa'nın öteki devletlerinin bu "evrensel monarşi"ye karşı taktiği, "güç dengesi" politikasıdır. Daha on on-beş yıl önce, Habsburg üstünlüğüne karşı, başını Fransa'nın çektiği bir güç dengesi politikasıyla mücadele edilmişti ve Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalanan Westphalia Barışı bu politikanın başarısını simgeliyordu. Şimdi, aynı tehlike Fransa'dan geldiğine göre, güç dengesi politikası da ona karşı yöneltilecekti.

"Güç dengesi" kavramı birçok anlamda kullanılmaktadır. Bir kere, gücün birçok faklı devletler arasında dağıldığı denklik, denge anlamında kullanılmaktadır. İkinci olarak, bu dengenin bozulmasıyla ortaya çıkan bir anlamı vardır. Bir devlet, uluslararası sistemde üstün

duruma geçerse ve sistemin öteki üyeleri bağımsızlıklarını kaybetmemek için koalisyon kurarlarsa, o zaman bu koalisyona "denge" adı verilmektedir. Daha doğrusu, bu durumda, bozulan dengenin yeniden sağlandığı bir karşıt-ağırlık oluşturulmaktadır. Üçüncü bir anlamı da, güç dengesinin denetim altında tutulması anlayışından kaynaklanıyor. Burada, dengenin sağlanması için bir devletin elinde bulundurduğu güçten söz edilebilir. Eğer bir devlet, koalisyonun gerekli bir üyesi ve koalisyonun ona olan ihtiyacı onun koalisyona olan ihtiyacından çoksa, bu devlete, güç dengesini denetleyen devlet denebilir. Bu devlet, her zaman koalisyonun üyesi bile olmayabilir. Ama, çıkarları belirli bir bölgede ya da dünyada gücün dengede tutulmasında yatıyorsa ve bunu sağlayacak güce de sahipse, bu devlete yine aynı sıfat verilebilir.

17. ve 18. yüzyıllarda güç dengesi politikası izleyen devletlerin amacı, kendi hareket serbestliklerini en üst düzeyde tutmaktı. Amaç, barışı korumaktan çok, olası saldırılara karşı Avrupa devletlerinin bağımsızlık ve hükümranlıklarını korumaktı. Bu politika başarılı oldu sayılabilir. Nedeniyse, bağımsız dış politika izleme yeteneğine sahip çok sayıda devletin uluslararası sistem içinde bulunmasıdır. Devletler serbestçe bir ittifaktan ötekine geçebilmekteydi. Hele din savaşları bittikten sonra, kendilerini katı dış politika kalıpları içine sokacak ideolojilerin de olmaması, yukardaki tanım içindeki güç dengesi politikasının izlenmesini kolaylaştırmıştır.

Dönemin olaylarına gelince: Avusturya Habsburgları Westphalia Barışı ile sınırlandırılmıştı. İspanya Habsburgları ile Fransa arasındaki savaş on yıl daha sürerek, 1659 tarihli Pireneler Barışı ile bitti. 14. Louis'nin Hollanda'ya saldırısı, Hollanda, Danimarka, Brandenburg, İspanya ve Avusturya Habsburglarının koalisyonu ile 1678'de durdurulabildi. Ama bu savaşla Fransa, ordularını İsviçre ve Alsace sınırına getiren Franche-Comte bölgesini eline geçirdi. Bir yıl sonra, 1679'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alsace-Lorraine yöresine sızmaya başladı. 1681'de bağımsız bir cumhuriyet olan Strasbourg kentini işgal etti. Kutsal Roma İmparatorluğu 1686'ya kadar bu ilerlemeye karşı duramadı, çünkü doğuda Macarlar 14. Louis'nin kışkırtmasıyla ayaklanmış, ayrıca Osmanlılar da 1683'te Viyana'yı kuşatmışlardı. Doğu'daki badireler atlatıldıktan sonra, 1686'da 14.

Louis'nin Katolik ve Protestan düşmanları Augsburg Birliği'ni kurdular: Kutsal Roma İmparatoru, İspanya ve İsveç kralları, Hollanda Cumhuriyeti ve Bavyera ile Saksonya. 1688'de başlayan savaş, 1697'de Ryewick barışı ile sona erdi. Savaş nasıl belirsiz bitmişse, barışı da aynı belirsizlikte oldu ve pek bir şey çözemedi.

cc) İspanya Veraset Savaşları ve Utrecht Barışı (1713): Büyük bir miras bırakacak olan İspanya Kralı II. Charles'ın 1700 yılında ölmesi Avrupa'yı bir dizi savaşa daha götürdü: İspanya Veraset Savaşları. Bu savaşların dünya tarihi açısından önemli özellikleri vardır. Bir kere, 18. yüzyılın gelecek savaşlarının tipik niteliğini aksettirmektedir; tüm halk tarafından değil, profesyonel ordularca yürütülen bir savaşlar dizisi olmuştur. İkinci olarak, dinin çok az rol oynadığı ilk büyük çaplı savaş olmuştur. Asıl önemli olan dava, ticaret ve deniz gücüdür. Üçüncü olarak, "dünya savaşı" denebilecek ilk savaştır. Avrupa'nın önde gelen devletlerinin yanı sıra, denizaşırı dünyayı da içine almıştır.

II. Charles'ın iki kızkardeşiyle evli bulunan Fransa Kralı ile Habsburg İmparatoru, miras üzerinde en büyük hak sahibiydiler. Aslında, II. Charles ölmeden önce, güç dengesini bozmadan bu dünyanın belki de en büyük mirasının vârisler arasında nasıl paylaştırılacağı konusunda plan üstüne plan yapılıyordu. Avrupa, ölmek üzere olan "dede"nin başucunda, gözleri yaşlı ama akıllarında mirasın ne olacağı konusunda sorular bulunan akrabaları andırıyordu. Ancak, II. Charles'ın kendisinden beklenmeyecek kadar akıllıca bir vasiyet yazmış olduğu hayretle öğrenildi. İspanya toprakları parçalanmadan bir bütün olarak 14. Louis'nin torununa kalacak ama iki taht hiçbir zaman birleştirilmeyecek, 14. Louis kabul etmezse, Habsburg İmparatoru'nun oğluna aynı koşullarla verilecekti. En azından Fransa'nın etkisinin genişleyebileceğini düşünerek, 14. Louis bu mirası kabul etti ve kıyamet de koptu. İki yüzyıldır Avrupa içinde siyasal denge bu kadar tehdit edilmemişti. Güç dengesi politikasına uygun olarak, 1701'de İngiltere'de, Kutsal Roma İmparatorluğu, Hollanda, Portekiz ve Brandenburg ve Savua dükalıklarının katıldığı bir "Büyük İttifak" kuruldu.

Fransa'nın yenildiği İspanya Veraset Savaşları'ndan sonra imzalanan Utrecht Barışı'nın maddeleri, siyasi tarihin ana konusu olan 19. yüzyılın büyük çaplı olayları açısından çok önemlidir ve belki de

"modern dünya" Westphalia'dan çok Utrecht ile kurulmuştur. Antlaşmanın asıl konusu İspanya dünyasının paylaşımıdır. İngiltere Cebelitarık ile Minorka adasını, Savua Dükalığı Sardunya adasını aldı. İspanya'nın Akdeniz'deki öteki toprakları (Milan, Napoli ve Sicilya) ile İspanya Hollandası (Belçika) Avusturya Habsburglarına bırakıldı. 14. Louis'nin torunu İspanya tahtına II. Philippe adıyla geçti. Bundan sonra İspanya tahtı, belirli aralıklarla, 1931'deki cumhuriyetçi devrime kadar Bourbonlar tarafından işgal edilecektir. Fransa, Amerika'daki iki kolonisini (Newfoundland ve Nova Scotia) İngiltere'ye devretti.

Utrecht Barışı ile Fransız etkisi sınırlandırıldı, ama ortadan kaldırılamadı. Her şeyden önce, Alsace ve Franche-Comte'deki kazançlarını korudu; İspanya'daki etkisi artarak sürdü. Dil ve uygarlığı Avrupa'da yayılmaya devam etti. Yenilgiden sonra yeniden güçlenme yeteneği, ekonomik genişlemesiyle açıkça belli oldu.

Utrecht Barışı'nın önemi şuradadır: Bir kere, daha önce adı çok az duyulan iki küçük devlet, Savua ve Brandenburg, Avrupa'nın siyasal ufkunda yükselmeye başladı. İki ülkenin yöneticisi, galip tarafa katılmış oldukları için, "kral" kabul edildiler. Bundan sonra birincisine Sardunya ya da Piyemonte, ikincisine Prusya denecektir.

İkinci olarak, Westphalia ile kurulan uluslararası sistem yeniden doğrulandı. Üçüncü olarak, Almanya hâlâ feodal bir karmaşa içinde, "İtalya" hâlâ parçalanmış, İspanya ise Fransa'nın etkisi altına girmiş olduğu için, Utrecht Barışı'ndan İngiltere ile Fransa en güçlü iki devlet olarak çıkacaklardır. Ama, savaştan asıl kazançlı çıkan İngiltere olmuştur. İngiltere artık büyük devlettir. Savaş sırasında İskoçya ile birleşmiş, Minorka ve Cebelitarık'la Akdeniz gücü olmuş, Amerika'da iki toprak parçası elde etmiştir. Ama, daha da önemlisi, İspanya Amerikası'na Afrikalı köleler taşıma ayrıcalığını elde etmiş olmasıdır. Bristol ve Liverpool gibi kentlerin gelecek dönemdeki zenginliklerinin kaynağı, bu tutsak ticaretinden elde edilen kârdı.

(v) *İngiltere'de Parlamenter Hükümet:* 17. yüzyılda İngiliz tarihi, "modern devletin" doğuşunda büyük rol oynayan üç unsurun mücadelesinin öyküsüdür. Monarşi, özel mal ve mülk sahipleri ve hâlâ cahil olan ortalama halk.

Aslında, İngiltere'de özel mülk sahipleriyle siyasal otorite arasındaki mücadele 12. yüzyıla kadar geri gider. 15. ve 16. yüzyıllar,

Tudor ve Stuart hanedanlıklarının, İngiliz hükümet sistemini, Kıta Avrupası'nda olduğu gibi, "kişisel bir monarşi" biçimine sokma yolundaki çabalarını anlatır. Ne var ki, İngiliz monarşisinin bu yönde uğraşısının başarısızlığı, İngiltere'nin siyasal gelişim çizgisini, Avrupa'dakinden ayıran en önemli unsurdur.

Avrupa'nın hemen hemen her monarşisinde halkın temsili bir organı vardı. Ancak, hiçbiri İngiltere'deki kadar canlı ve güçlü olamamıştır. Bu sonucu doğuran ve İngiliz ve Kıta Avrupası parlamentolarını birbirinden ayıran beş önemli özellik vardır. Bir kere, İngiliz Parlamentosu'nun arkasında belirli temel ve evrensel hakları içeren belge ya da bildiriler vardı. İkinci olarak, İngiliz Parlamentosu yalnız toprak sahibi şövalyeleri değil, aynı zamanda seçimle gelen kentlileri de kapsıyordu. Üçüncü olarak, İngiliz Parlamentosu'nun hemen hemen tüm üyeleri mal ve mülk sahibiydi. Tüccarlar tarafından da desteklenen toprak sahipleri, monarkın vergileri artırması halinde zenginliklerinin tehlikeye gireceğini biliyorlardı. Dolayısıyla, krala karşı direnmek için yeterli nedenleri vardı. Dördüncü olarak, tüm ülke içinde tek bir parlamento vardı ve bu yüzden etkili olabiliyordu. Avrupa ülkelerinde görülen yerel nitelikte ve meclis gibi çalışan kuruluşlar olmadığı için, muhalefet bir yerde odaklaşabiliyordu. Son olarak, parlamento içinde Lordlar ve Avam olmak üzere iki "kamara" vardı. Toprak çıkarları bu ikisinde de temsil ediliyordu. Soylular Lordlar Kamarası'nda, yukarı orta sınıf ise Avam Kamarası'ndaydı. Aristokrasinin büyük bir bölümünü oluşturan bu sınıf, Avam Kamarası'nda tüccarlar ve kent temsilcileri ile bir aradaydı. Dolayısıyla, İngiliz Parlamentosu, Kıta Avrupası'ndakilerin aksine, sınıf farklarını keskinleştirmiyordu. Ayrıca, yine Avrupa'dakilerin aksine, din adamları ayrı bir güç olarak parlamentoda yer almıyordu.

Bu özellikler, İngiliz Parlamentosu'na monarşiyle mücadelelerinde güç vermiştir. Parlamento'nun etkinliğini sağlayan ilk belge, 1215 tarihli "Magna Charta" idi. Daha 13. yüzyılın başında, Kral'ın yurttaşın özgürlüğü ve kişisel malı üzerindeki yetkisini kaldırarak, İngiltere'yi bir hukuk devleti yapma yolunu açmıştı. İngiltere'deki siyasal çatışmanın önemli bir özelliği de, Kıta Avrupası'nı birbirine katan Katolik-Protestan çatışmalarına pek sahne olmamasıdır.

İngiltere'deki mücadele, dini olmaktan çok, özel mülk sahiplerini içeren Parlamento ile Kral arasında siyasal nitelikte bir hesaplaşmaydı.

İngiltere'deki siyasal mücadele I. Charles zamanında (1625-1649) bir iç savaş haline dönüştü. Kral, Avrupa tipi bir monark gibi hareket etmeye başlayıp, Parlamento'ya danışmadan İspanya ve Fransa'ya savaş ilan edince ve savaşı finanse etmek için vergileri artırınca, İngiliz Parlamentosu 1628'de dünya tarihine damgasını vuracak bir belge yayınladı: "Haklar Bildirisi" (*Petition of Rights*). Bu bildiri, Kral'ın yetkilerine sınır getirerek, hukuk sürecinden geçilmeksizin Kral'ın kimseyi suçlayamayacağı, cezalandıramayacağı ve halka karşı orduyu kullanamayacağını belirtmekteydi. Kral'ın tepkisi çok sert oldu. Parlamento'yu dağıtıp 11 yıl toplamadı; vergileri artırmayı sürdürdü ve Katolik Kilisesi ile her türlü bağı kesmiş olan İskoç Presbiteryen Kilisesi'ni, Katolikliğin bazı özelliklerini hâlâ sürdürmekte olan İngiliz Anglikan Kilisesi ile birleştirmek istedi. Bu sert tedbirler karşısında İskoçlar ve üzerlerine gönderilen ordu isyan etti. Serüvenci dış politikanın doğal sonucu olan mali iflas ve güvenebileceği bir orduya sahip olmaması, I. Charles'ı 1640'ta Parlamento'yu toplantıya çağırmaya zorladı. Parlamento, bakanlardan birini idama mahkûm etmek gibi faaliyetlerde bulunmaya başlayınca, Kral'ın uyguladığı baskı durumu iyice karıştırdı. Bu karışıklık içinde, Parlamento'dan, sonra general sıfatını alacak olan Oliver Cromwell çıkmıştır. Cromwell, 1642'de tam anlamıyla halktan oluşan bir ordunun başında Kral'a karşı mücadeleye girişti. Bu arada Parlamento, Kral'ı "vatana ihanet" suçundan yargılamaya başlamıştı. Halkın monarkı yargılaması insanlık tarihinde ilk defa görülüyordu.

Hemen hemen her devrim, çok büyük ölçüde yöneticilerin aşırılıklarından kaynaklanır. Ama, bu aşırılıklar hukukun çerçevesi dışında bir zorbalık ve kararlılık gerektirir. Bunun sonucunda patlak veren devrimse, başlangıçta istenmeyen ve öngörülmeyen daha da aşırı olan bir noktaya doğru sürüklenir. Bu, tarihteki siyasal nitelikte hemen her devrimde böyle olmuştur ve İngiltere'deki ayaklanma da genellemeyi doğrulamaktadır. Belki, İngilizler'in çoğunluğu, Kral'ın kral, halkın da özgür olmasından başka bir değişiklik istemiyordu. Kurtla kuzuyu yan yana yaşatmanın bir yolunu bulma arayışı içindeydiler. Ama, Cromwell'in, en aşağı tabakalar da dahil, tümüyle

halktan topladığı "yeni ordu" artık geriye dönecek ve ılımlı davranacak durumda değildi. Kral geri gelirse, kendisine ve "centilmenleri"ne karşı başkaldırmış olan "çapulcuların" oluşturduğu orduya acımasızca davranacağını biliyorlardı. Lordlar Kamarası'nın muhalefetine rağmen, Avam Kamarası Kral'ı yargıladı, suçlu buldu ve 1649'da idam etti. İngiltere bir cumhuriyet oldu ve "Commonwealth" adını aldı. Bu, eşine rastlanmaz önemde bir olaydı. Daha önce, krallar savaşta ölebilir, başka krallar tarafından öldürülebilir, hatta bir soylu tarafından zehirlettirilebilirdi. Ama, halkın bir bölümünün ayaklanıp kralı yargılamaları ve idam etmeleri görülmüş şey değildi. Hanedanların bu korkulu karabasanı, tüm Avrupa'da rahatsız edici bir rüzgâr gibi esti.

Cromwell, disiplinli ordusu sayesinde, yalnız İngiltere'deki duruma egemen olmakla kalmadı. Aynı zamanda İrlanda ve İskoçya'daki 1650 ayaklanmalarını bastırdı. Uzun deniz savaşları sonunda Hollanda'yı yenerek, İngiliz denizlerinden kovdu. Cromwell'le birlikte İngiltere, yükselen bir deniz gücü olarak ortaya çıktı.

Cromwell'in 1658'de ölümü üzerine –aşırılıkları halk tarafından zaten desteklenmemiştir– İngiltere'de alışılmış olana geri dönüldü ve monarşi yeniden kuruldu. Hatta idam edilen kralın oğlu, II. Charles adıyla tahta geçti. Ancak, Katolik olan kardeşi II. James kral olduğunda (1685) işler yeniden karışacaktır. Kral ile Parlamento arasındaki mücadele yeniden başladı. II. James, İngiliz tahtının sınırlamalarını anlamayarak, mutlakıyetçi bir monark gibi hareket edince Parlamento karşısına dikildi ve üç yıl süren mücadele sonunda 1688 yılında ülkeden kaçtı. Parlamento ise 1689 yılında "Haklar Yasası"nı (*Bill of Rights*) yayınladı. Buna göre, hiçbir yasa kral tarafından yürürlükten kaldırılmayacak, Parlamento'nun izni olmadan vergi ve asker toplamayacak, hukuk sürecinden geçilmeden hiç kimse tutuklanamayacaktı.

Böylece, İngiltere 1688 yılından sonra modernleşmeye başlayan dünyada gerçek bir aristokratik yönetimin en iyi örneği oldu. Toprak sahibi aristokrasi, krala karşı yalnız bazı ayrıcalıklara sahip olmakla kalmamış, hükümete de egemen olmuştur. Dolayısıyla, parlamenter

hükümet ve hukukun üstünlüğü gibi, 19. yüzyılın kilit ilkeleri, önce İngiltere'de yerleşmiş ve uygulama alanı bulmuştur.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, 1500-1700 yılları arasındaki dönemde, uygarlığın merkezi, çok çeşitli nedenlere bağlı olarak, Avrupa'nın batısına geçmiştir. Söz konusu dönemde, önce Portekiz ve İspanya denizlere egemen olmuşlardır. Ancak, 1600'lerle birlikte, gerek deniz üstünlüğü ve gerekse uygarlık, Avrupa'nın kuzeyine kaymış ve buradaki "ulus-devletler" dünya egemenliği yolunda önce denizlerde üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Üstelik, güçlü devletler olma yolunda temel siyasal, ekonomik ve toplumsal kurumlarını sağlam bir biçimde yerleştirmişlerdir. Bir sonraki dönem olan 1700-1850 yılları arasında bu uygarlık yeryüzünün hemen hemen tüm kıtalarına yayılmaya başlayacak ve bu süreç içinde Batı Avrupa daha da güçlenecektir. Bu konuyu ilerde işlemek üzere bırakıp, şimdi inceleme konusu olan dönemden Avrupa'nın doğusunda ortaya çıkan ve batısındakilerden çok farklı olan gelişmelere geçebiliriz.

d. Doğu Avrupa'da Zayıflayan ve Güçlenen Devletler: Avusturya ve Prusya

17. yüzyılda ve özellikle Westphalia Barışı'ndan sonraki dönemde, modern dünyanın kuruluşu açısından kalıcı etkileri olacak olaylar, Orta ve Doğu Avrupa'da ortaya çıktı. Yavaş yavaş zayıflamakta olan bir zamanların üstün güçleri, Kutsal Roma İmparatorluğu, Polonya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın yükselmesine tanık olundu.

16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, Batı Avrupa'da görülenin aksine, Doğu Avrupa'da köylü kitlesi giderek özgürlüğünü yitirdi. Batıda güçlü bir tüccar ve burjuva sınıfı yaratan ve emeğiyle çalışanları hukuken özgür ve hareketli bir işgücü haline getiren ticaret devrimi, Doğu Avrupa'da büyük toprak sahiplerini güçlendirmiş ve bunlar serflik kurumuyla zorla çalıştırılan geniş işgücüne sahip olmuşlardı. Doğu Avrupa'da temel toplumsal ve ekonomik birim, tarım arazisi olarak kaldı. Burada lord, zorla çalıştırılan köylüleri (robot) tam anlamıyla sömürmekteydi. Bu serflerin izinsiz başka yere gitme, evlenme ya da başka bir iş öğrenme özgürlükleri olmadığı gibi, 18.

yüzyılın ortalarına kadar haksızlıklara karşı başvuracakları bir hukuk kurumu da yoktu. Özet olarak, Doğu Avrupa'da toprak sahipleri güçlü ve yönetim genel olarak despotikti. Yeni yükselmekte olan Avusturya, Prusya ve Rusya'da da durum aynı olacaktır.

Gerilemekte olan Polonya, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti birbirlerinden çok farklıydılar. Kutsal Roma İmparatorluğu, eski Hıristiyan geleneğini bazı bakımlardan sürdürmekteydi. Polonya'nın Batı ile eskiye dayanan bağları vardı. Osmanlı Devleti'yse, Avrupa'ya yabancı sayılan Müslüman bir güçtü. Ancak, bu üç devlet birçok noktada birbirine benzemekteydi. Bir kere, her üçünde de merkezi otorite zayıflamıştı. Devletin varlığı, merkezdeki monark ile çevredeki valiler, askeri önderler, kısaca mahalli yöneticiler arasındaki anlaşmaya dayanıyordu. İkinci olarak, üçü de etkili bir yönetim sisteminden ve hükümetten yoksun kalmaya başlamışlardı. Fransa'da en iyi örneğini gördüğümüz "modern devlet" anlayışı bu üç devlette de yoktu. Son olarak, üç devlet de çok değişik uluslardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla, üzerinde oturdukları geniş toprak parçası siyasal açıdan zayıf, yani yeni devletlerin egemenlik kurabilecekleri kadar "yumuşaktı."

(i) *Kutsal Roma İmparatorluğu ve Güçlenen Devletler: Avusturya ve Prusya:* Daha önce sözü çok geçen Kutsal Roma İmparatorluğu, Voltaire'in deyişiyle, "ne kutsal, ne Romalı, ne de imparatorluktu". Ordusu, geliri ve işleyen bir hükümet mekanizması yoktu. Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra, nasıl sayıldığına bağlı olarak 300 ile 2000 arasında değişen sayıda hükümran haklara sahip devletten oluşuyordu (son sayıda, Güney Almanya'da bulunan "İmparatorluğun Şövalyeleri" de vardır). Tüm bu devletler, ısrarla "Germanik özgürlükler" adını verdikleri haklarını korumak istiyorlardı. Bu da, kısaca, küçük devletlerin İmparator tarafından denetlenmemesi anlamına geliyordu. İmparator seçilirken, "elektör" adı verilen devlet temsilcilerinin oluşturduğu seçici "diyet", seçilecek imparatordan üye devletlerin ayrıcalıklarını kabul etmesini şart koşuyor, pazarlığa oturuyordu. Dolayısıyla, 15. yüzyılın ortalarından beri sürekli imparator seçilen Habsburglar'ın yetkileri, Avrupa'nın öteki monarklarınki kadar geniş olmamıştı. Son diyet 1663'te Tuna'daki Osmanlı ilerlemesine karşı alınacak tedbirleri kararlaştırmak için toplanmıştı. İmparatorluk Diyeti

1806'da Kutsal Roma İmparatorluğu tarihe karışana kadar bir daha da toplanmayacaktır. Üye devletlerin İmparator'a karşı mücadeleleri sonucu, mutlakıyetçilik bir bütün olarak Almanya'da sınırlandırılmış oldu, ama 300 devlet içinde minyatür biçimiyle sürdü. Her devlet yöneticisi kendini bir 14. Louis, saraylarını da bir Versailles gibi görmek alışkanlığındaydı.

1700'lerle birlikte bunlar arasından iki tanesi, Avusturya ile Prusya, yöneticilerinin hüner ve iradesiyle güçlenmeye başladı. Uzun süre bunların, Avusturya Habsburgları ve Brandenburg ya da Hohenzollern hanedanlığı dışında sürekli kullanılan bir adları bile yoktu. Zamanla birine, yüzyıllarca Yukarı Tuna'da küçük bir arşidüklük olarak varlığını sürdüren Avusturya, ötekine yüzyıllarca Baltık kıyılarında ufak bir bölgenin adı olan Prusya denmeye başlandı.

Avusturya, Westphalia Barışı'ndan iki üç kuşak sonra büyük ve yeni bir imparatorluk haline geldi. Belçika ve İtalya'da ortaya çıkmış olmakla birlikte, aslında başkenti Viyana'da olan bir Orta Tuna İmparatorluğu'ydu. Macaristan ve Bohemya'yı da içerdiğinden, Alp, Bohemya ve Karpat dağ sistemleri arasında yayılan bir devletti. Alman etkisi güçlü olmakla birlikte, çokuluslu bir nitelik taşıyordu.

Habsburglar'ın tüm çabalarına rağmen, Avusturya monarşisi, I. Dünya Savaşı'nın sonunda yıkılana kadar, bir kişi çevresinde toplanan "uluslar koleksiyonu" olarak kaldı. Avusturya İmparatorluğu'nun bu niteliği, belki I. Dünya Savaşı'nın nedenlerinden birini oluşturacaktır.

1417'de Hohenzollern ailesi modern Prusya'nın çekirdeği olan Prusya'yı yönetmeye başladı. Modern Prusya, 17. yüzyılda bir iki küçük arazinin daha Hohenzollern Hanedanlığı'nın eline geçmesiye ortaya çıktı. Otuz Yıl Savaşları sırasında 1640'ta Frederick Wilhelm Prusya tahtına oturdu. Sonra "Büyük Frederick" adını alarak Prusya'yı güçlü bir devlet biçimine soktu. Frederick, ülkesinin küçük olduğunu, doğal savunma hatlarına sahip olmadığını ve güçlü komşuları bulunduğunu anladığından, yalnız genişlemek için değil, var olabilmek için de güçlü bir orduya dayanması gerektiği sonucuna vardı. Küçük de olsa güçlü ve disiplinli bir orduyla, büyük devletlerin Prusya'yı siyasal manevralarında hesaba katacaklarına ve böylece güç dengesi politikasında bazı avantajlar sağlayabileceğine inanıyordu. Devlet, kuruluşunu ve belki de varlığını orduya borçluydu ve ordusu

sayesinde güçlü bir siyasal birim haline gelecekti. Ancak, bu verilere dayanılarak yaygın biçimde inanılanın aksine, tarihinin son aşamaları hariç, Prusya savaşkan olmaktan çok militarist bir devletti. Saldırgan değil, ihtiraslıydı. Ama, özü orduya dayalı olduğundan, belki de Avrupa'nın en militarist devleti sayılabilirdi. Tüm devletlerde, devlet mekanizmasının bir dereceye kadar silahlı kuvvetleri destekleme amacıyla kurulduğu doğrudur. Ama, Prusya'da devletin dikkat ve enerjisinin büyük bir bölümü silahlı kuvvetlere yöneldi. Bu anlatılanların sonucu olarak, Prusya'nın toplumsal gelişme ve sınıf yapısı üzerinde ordu çok büyük etki yapmıştır.

Prusya yöneticileri, adlarına "Junker" denen büyük toprak sahiplerinin daha iyi subay olacağına, çünkü köylüleri sürekli komutla yönetmeye alışık olduklarına inanmışlardı. Dolayısıyla, Prusya ordusunda burjuva subay hemen hemen yok denecek kadar azdı. Ayrıca, Prusya'da orta sınıf, öteki Avrupa devletlerindekilerin aksine, zengin değildi. Özel mülk sahibi olarak toplumsal güçleri de azdı. Tipik bir orta sınıf insanı, hükümet için çalışan devlet görevlisi durumundaydı. Bunlar, soylulara büyük saygı duymaz, devlete hizmet eder ve ordularıyla gururlanırlardı. Büyük Frederick ile birlikte bunların oluşturduğu devlet hizmeti dürüstlüğü ve çalışkanlığıyla Avrupa'da ün yapmaya başladı. Kısaca, güçlü ve disiplinli ordusu, dürüst ve çalışkan devlet hizmetiyle Prusya, Avrupa'nın güçlü devletleri arasına girmeye namzetti.

(ii) *Polonya'nın Zayıflığı:* Polonya'ya "cumhuriyet" denmesinin nedeni, kralın seçimle işbaşına gelmesi ve anayasal özgürlüklerin yaygın olmasıydı. Bunun belki de en önemli nedeni, halkının çok karışık ve topraklarının çok geniş olmasıydı. Hiçbir merkezi sistem bu kadar geniş topraklar ve değişik ırkları etkili biçimde yönetemeyeceği için (bunun tek istisnası, 17. yüzyıla kadar, çok farklı bir devlet mekanizmasına sahip olan Osmanlı Devleti'ydi) özellikle merkezden uzak yerlerde yerel yöneticiler bazı ayrıcalık ve özgürlükler kazanıyorlardı.

Polonya'da toprak aristokrasisi, ülkedeki öteki sınıfları etkisiz hale getirmişti. Böylece, Polonya ne Fransa'daki gibi mutlak bir monarşi ne de İngiltere'deki gibi etkili bir parlamenter hükümete sahip olabildi. Kısaca, Polonya adı verilen topraklar bir güç boşluğu oluşturuyordu.

Özellikle Moskova ve Berlin gibi yüksek güç merkezleri gelişmeye başlayınca, Polonya sınırlarına yapılan baskı arttı ve sonunda bu güç merkezleri tarafından parçalandı.

(iii) *Rusya'nın Büyük Devlet Olması:* Bu arada Doğu Avrupa'da yükselen bir başka devlet de Rusya idi. MS 862 yılında Vikingler'in[14] saldırıları sırasında Kiev'de kurulmuş olan Rusya, Batı ile Doğu özelliklerinin bir karışımı haline gelene kadar, Batı ve Bizans'la ticari ve dini bağlarını güçlendirmişti. III. İvan (Büyük İvan) "Tüm Rusların Çarı"[15] iddiasında bulunduğu zaman (1462-1505) kendisini Bizans imparatorlarının sonuncusu olarak ilan edip, Rusya'nın Bizans'la bağlarını vurgulamaktaydı. Üstelik, Çarlığın alameti olarak, Bizans'ın çift başlı kartalını almıştı. Kremlin'deki sarayı da, Bizans imparatorlarının İstanbul'daki sarayının taklidiydi. Zaten, "İkinci Roma İmparatorluğu" iddiasında bulunan Bizans, Türkler tarafından yıkıldıktan sonra, Rusya'nın, Ortodoks Hıristiyanlığının gerçek merkezi olarak "Üçüncü Roma İmparatorluğu" olacağı tahmin ediliyordu. Rus önderliğinde Ortodoks Hıristiyanlığı güneye ve doğuya doğru genişleyerek, İslamiyet'in güçlü olduğu bölgeleri eline geçirebilirdi.

III. İvan tahta çıktığında, "modern Rusya"nın ulusal birliği sağlanmaya başlanmıştı bile. Oğlu III. Vasil 1533'te öldüğü zaman Rusya tam anlamıyla doğmuş ve ilk defa 12. yüzyılda bir sınır kasabası olarak adı geçen Moskova Prensliği Rus devletinin merkezi olmuştu. Zamanla, Avrasya step topluluklarının özgürlük ve yerellik anlayışını sürdüren ve eşit hükümran prenslerin konfederasyonu biçimindeki Kiev geleneği, yerini Çar'ın mutlakıyetçi yönetimine bıraktı. Rusya'nın kuruluş dönemi çarları ordularının büyük bir bölümünü süvari birlikleri, bir bölümünü de kentlerden topladıkları piyadeyle oluşturarak, feodal lordlara bağımlı olmaktan kurtuldular. Bu durum, merkezi otoriteyi güçlendirici ve çarların despotizmini artırıcı bir etki yaptı.

Rusya'nın bu tarihten sonraki gelişmesinin öyküsü, Avrasya düzlüklerinde kurulan bu küçük devletin Kıta'ya bir ucundan öteki ucuna kadar egemen olmak için genişleme mücadelesidir. Moğolların ve Türklerin batıya sızmaya başladıkları sırada, Ruslar da kürk peşinde

doğuya doğru genişlediler. 16. yüzyılın ortasına gelindiğinde, 1533-1584 yılları arasında Çar olan IV. İvan (Korkunç İvan) Orta Volga bölgesinde bir Müslüman Hanlığının merkezi olan Kazan'ı eline geçirdi. 16. yüzyılın bundan sonraki bölümünde ve tüm 17. yüzyıl boyunca, Don, Dinyeper ve Volga akarsularının bereketli vadileri Rusların denetimi altına girdi. Bu denetimin kurulmasıyla, doğu ve güneydoğu yönlerinde Rus genişlemesi kolaylaşmış oldu. 17. yüzyılın ortalarında tüm Asya kıtası doğuya doğru geçilerek, Pasifik Okyanusu kıyında Okhotsk kenti kuruldu. Rusya bundan sonra güneye doğru sarktı, ama bu yöndeki genişleme Amur akarsuyunda Çin'deki Manchu Hanedanlığı tarafından tam iki yüzyıl durduruldu. 1707'de Japon adalarının kuzeyinde Kamçatka yarımadası Rus bölgesi ilan edildi. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Ruslar Bering Boğazı'nı geçerek Alaska'ya girdiler ve Kaliforniya'ya doğru ilerlemeye başladılar. Bu genişleme, Amerika Kıtası'nın doğu ucunda bağımsızlığını kazanıp, batıya doğru tüm kıtayı egemenliği altına alma uğraşı veren ABD tarafından durdurulacaktır. Ruslar, batıya doğru genişlemelerindeyse, İsveç ve Polonya ile giriştikleri uzun mücadeleden sonra Baltık Denizi'ne, dolayısıyla açık sulara çıktılar.

18. yüzyılda I. Petro (Peter) ve Büyük Katerina'nın (1762-1796) hükümdarlıkları döneminde Rusya'nın öyküsü, batıya doğru genişleme ve Batılılaşma çabalarını anlatır. Her iki monark da, Hollandalı, Alman ve İngiliz teknisyenlerinin Rusya'ya göç etmelerini teşvik ederek, hem orduyu hem de devlet mekanizmasını güçlendirmek istediler. Batı'nın üstün gücü, ancak onların sahip olduğu araçlar ve anlayışla dengelenebilirdi. Kısaca, Rusya'nın "Doğulu" yüzünün değiştirilmesinde ve bir Avrupa devleti haline getirilmesinde kararlıydılar. Sarayda Avrupa giysileri giyilmeye başlandı ve Kuzey Avrupa Protestan devletlerinde olduğu gibi, Kilise, monarşinin denetimi altına alındı. Prusya'da Büyük Frederick'in yaptığı gibi, devlet ordunun ihtiyaçlarına göre yönetilmeye başlandı. Urallar'da bir silah endüstrisi kuruldu ve Rusya'nın "Batılılaştığının" bir simgesi olarak, başkent batıya, St. Petersburg'a alındı. Çar I. Petro'nun "Büyük Kuzey Savaşı" (1700-1721) sonunda Letonya ve Estonya gibi iki bölge İsveç'ten alınarak, Rus gücü Baltık'a tam anlamıyla yerleşti. I. Petro'nun öldüğü 1725 tarihine gelindiğinde,

Rusya önemli bir Avrupa devleti olmuştu. Çariçe Katerina'nın Osmanlılar'a karşı giriştiği 1768-1774 ve 1787-1792 savaşları sonunda, Rusya Karadeniz'in kuzeyine de yerleşti. Böylece, 18. yüzyılın sonunda, Baltık'tan Karadeniz'e ve oradan da Pasifik Okyanusu'na kadar geniş Avrasya bölgesi üzerinde, 20. yüzyılın ikinci yarısının "süper gücü" Rusya'nın çerçevesi kurulmuş oluyordu.

Rusya'nın 18. yüzyıl boyunca bu genişlemesi, 1700-1850 dönemindeki globalleşme süreci içinde, Batı Avrupa'nın bazı kurum ve düşüncelerinin Avrasya kıta kütlesi boyunca yayılmasını sağlamıştır. Dünya kültürel dengesinin bozulup, Batı'nın üstünlüğü karada da ele geçirmesi yolundaki tarihi süreç açısından önemi budur.

e. İslam Dünyasının Zayıflaması ve Osmanlılar[16]

1500'lerle birlikte Batı'nın yükselmesi ve 19. yüzyılın ortalarında dünya üstünlüğünü eline geçirmesi İslam dünyasında ve genel olarak Asya'da bir "düşüş" dönemidir. Hemen hemen dünyanın dört köşesi, Batı'nın siyasal, ekonomik ya da kültürel üstünlüğü altına girdiğine göre, İslam dünyası ve onun en güçlü ve belki de tek bağımsız devleti olan Osmanlılar da bu düşüşten nasiplerini alacaklardır.

(i) *İslam Dünyasının Gerileme Nedenleri:* 600-1000 yılları arasında en parlak dönemini Arap unsuruyla yaşayan İslamiyet'in, 16. yüzyılın sonlarına kadar Türklerle en geniş sınırlarına ulaştığı ve en güçlü dönemine girdiği, bundan önceki bölümlerden birinin konusuydu. Ancak, 16. yüzyılla birlikte İslam dünyasının bu üstünlüğünün kalktığına, daha sonraki yüzyıllardaysa gerilediğine tanık oluyoruz. Neden? Bu kadar geniş çaplı bir olayın nedenlerinin ne denli karmaşık ve çok sayıda olabileceğini de görmüş bulunuyoruz. Burada, uzun vadede önemli görülen nedenler genel birkaç kategori içinde verilmeye çalışılacaktır. İslam dünyası 16. yüzyılda bazı iç ve dış sorunlarla karşılaştı. Genel olarak İslam dünyası ve özel olarak Osmanlı Devleti bunların etkilerinden uzun süre kurtulamayacaktır. Bazı ülkelerinse hâlâ kurtulmuş oldukları söylenemez.

İslam dünyasına karşı İberik yarımadasının 16. yüzyılda Akdeniz, Atlantik ve Hint okyanuslarından gösterdiği tepki, uzun vadeli ve önemli sonuçlar doğurmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi,

Portekiz, 16. yüzyıldan önce Batı ve Doğu Afrika kıyı şeridine egemen oldu ve sonra güney denizlerine inerek bölgedeki İslam ticaretini baltalamaya başladı. İspanya ise, 1492'de Granada'yı eline geçirdi ve 16. yüzyılın başında Kuzey Afrika'da Müslümanlarla çatıştı. Ama, 16. yüzyıl boyunca Akdeniz'de yine de Osmanlı donanması egemen kaldı. Osmanlılar aynı başarıyı Hint Okyanusu'nda gösteremediler ve bölgede Portekiz'in üstünlüğünü bozamadılar. Zamanla, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda deniz egemenliği Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye geçti.

Bu devletler denizlerdeki başarılarını bir bakıma Osmanlılara borçlu sayılabilirler. Osmanlılar bu devletleri Portekiz ve İspanya'nın yarattığı ani tehdide karşı birer denge unsuru olarak gördüklerinden, 16. yüzyıldan başlayarak, özellikle Fransa ve İngiltere'ye çeşitli ticaret kolaylıkları sağladılar. Ani askeri tehdit ortadan kaldırılıyordu, ama aynı zamanda uzun vadede daha da yıkıcı olacak ekonomik tehdidin tohumu da atılıyordu. Fransa ve İngiltere'yi bu ticaret anlaşmalarına iten ekonomik nedenlere daha önce değinilmişti. Ayrı amaçlarla hareket eden devletlerin çıkarları bir noktada birleşince, ortaya bir dizi anlaşma çıktı. 1535'te Fransa'ya ticaret ayrıcalıkları sağlandı. İngiltere'nin "Levant" Ticaret Şirketi 1550'de benzer ayrıcalıklar aldı. O dönemde belki "zararsız ve önemsiz" gibi görünen ve bir Avrupa devletinin üstünlüğüne karşı koymak için başka bir Avrupa devletine verilen bu ticari kolaylıklar (sonraki dönemlerin kapitülasyonları) Avrupa'nın gelecek hâkimiyetinin temelini oluşturdu. 17. yüzyılın sonlarına doğru Fransa, İngiltere ve Hollanda gemileri Osmanlı limanlarından uzak mesafeli ticareti ellerine geçirmiş oldular.

Bu olumsuz sonucun oluşmasında, Osmanlı Devleti'ndeki tüccarların toplumsal yapı içindeki olumsuz koşullardan etkilenmelerinin de payı vardır. Osmanlı tüccarları ticari çıkarların gerektirdiği esnekliği anlamayan asker ve yöneticilere bağlı durumdaydılar. Önce de görüldüğü gibi, Doğu toplumlarında merkezi otorite, toprak sahiplerinin yanında tüccarlara da kendine bağlı birer hükümet uzantısı gözüyle bakmıştır. Hem Batı Avrupalı tüccarın devletten gördüğü destek, hem de Doğu'da ticaretin teşvik edilmesi gereken bir uğraş olarak devletin öncelikleri listesinde ön sırayı bir türlü alamaması, Osmanlı tüccarlarını büyük çaplı ve uzun mesafeli

ticarette Avrupa ile rekabet edemez duruma getirdi. Üstelik, 16. yüzyılda İslam dünyasında "aracı"nın baharat ticaretinden elde ettiği kâr da kaldırıldı. Bu ve uzun mesafeli ticaretin Avrupa devletlerinin eline geçmesi, modern zamanlarda İslam dünyasının başarısızlığının temel nedeni sayılmalıdır.

Ama, 1700'lerde, Avrupa ticaret gücünün uzun vadeli sonuçları kimse tarafından açıkça görülemezdi. Çünkü, bu tarihlere gelindiğinde, Osmanlıların başarılı deniz savaşları sonucu, Akdeniz'de İberik yarımadasının tehdidi ortadan kaldırılmıştı. Ayrıca, Hint Okyanusu'nun hiç olmazsa kuzeybatı kıyılarında aynı yarımadanın üstün duruma geçmesi kısa süreli olarak engellenebilmişti. Üstelik, Batı Avrupa ticareti henüz Osmanlı Devleti'nin iç bölgelerine sokulamamıştı. Dolayısıyla, Osmanlılar, kendilerine şimdiye kadar güç vermiş olan eski yönetim modeli ve anlayışından ayrılmayı, belki o dönemde, biraz da haklı olarak düşünemediler. Eski yöntemler gelecekte de işleyebilirdi. Ortaçağda Haçlı Seferleri nasıl uzun vadede başarısız olmuş, İslam gücü galebe çalmışsa, şimdiki Batı "saldırısı" da başarısız olmuştu. Kısaca, paniğe kapılmak, reform yapmak ve Müslümanların temel üstünlüğünden kuşku duymak için neden yoktu. Osmanlı Devleti bugününden memnun, yarınından ümitli bir hareketsizlik içine girdi.

İslam dünyasının 16. yüzyılın sonlarıyla birlikte gerilemesi üzerinde etkili olan ikinci faktör, Avrasya kıta kütlesinde Rusya'nın güçlü bir devlet olarak ortaya çıkması ve bunun sonuçlarıdır. Rusya, 16. yüzyılın ortalarında, bundan önceki kısımda görüldüğü gibi, Kazan ve Astragan hanlıklarını eline geçirmişti. Bunun sonucunda tüm Volga bölgesi Rus yerleşim ve ticaretine açıldı. Sonra, büyük sorun oluşturan Kazaklar da Rus denetimi altına girince, Ruslar Ukrayna bölgesinde rahatladılar ve arkalarından emin olarak Urallar'ı geçtiler. Öncü tüccar ve serüvenciler Rus gücünü Urallar'ın doğusunda da yerleştirmeye başladılar. Ruslar, bölgenin zengin doğal kaynaklarından yararlanarak, 1638'de Pasifik Okyanusu'na kadar dayandılar.

Rusya'nın Asya'daki bu başarılarının İslam dünyası açısından uzun vadeli önemli sonuçları oldu. Çin sınırından başlayıp, bugünkü Pakistan, Afganistan ve İran'dan geçerek, Osmanlılarla birlikte Tuna'ya kadar uzanan İslam dünyasının kuzey sınırları 16. ve 17. yüzyıllarda

önemli ölçüde daraldı ve üstün Rus gücü karşısında zayıf kaldı. İşte, ilerde görüleceği gibi, Hıristiyanlarla doğrudan temasta bulunulan Avrupa'da ve Akdeniz'de İslamiyet zaferler kazanırken ya da en azından elinde bulunanı korurken, Doğu Avrupa ve Asya'daki bu kayıplar, İslam dünyasının ilk gerileme işaretleri oldu.

Sünni-Şii çatışması ve bunun uzun vadeli sonuçları da İslam dünyasının zayıflamasına yol açan unsurlar arasındadır. Halifeliğin Hz. Muhammed'in damadı Ali'den geldiğini savunan Şiilik ile Ebubekir, Ömer ve Osman'ın meşruiyetini kabul eden Sünnilik arasındaki bölünme, önceleri kitlesel ve açık bir çatışma biçiminde değildi. Ayrıca, zamanla Sufilik gibi çok çeşitli bölüntülerin ortaya çıkmasıyla, bu temel bölüntü çok karmaşık bir hale geldi ve keskinliğini de yitirdi. 15. yüzyılda Osmanlılarda Sünnilik resmi devlet dini oldu. Ama, önce de değinildiği gibi, kuruluş döneminin büyük hoşgörü havası içinde, Osmanlılar hemen hemen hiçbir dinsel bölüntü ile ilişkilerini ve bağlarını bozmamışlardı. Derviş cemaatleri gibi İslamiyet'in farklı yorumlarının coşkun dinsel heves ve heyecanları, Osmanlıların kuruluş sağlamlığında ve genişlemesinde çok etkili olmuştu.

16. yüzyılın hemen başında, İslam dünyasındaki bu dinsel ve dolayısıyla siyasal denge bozulmaya başladı. 1500'de Hazar Denizi'nin güneyinde bağnaz bir Şii topluluğu, İsmail Safavi'nin önderliğinde önemli bir güç haline geldi. İsmail Safavi, savaşkan ve güçlü bir orduyla Tebriz'i ele geçirerek kendini "İran Şahı" ilan etti. 1506'da tüm İran Platosu, 1510'da ise Bağdat ile bugünkü Irak'ın büyük bir bölümünü denetimi altına aldı. Bu başarıların gizi, İsmail Safavi'nin çevresinde toplanan askerlerin, kuşaklar boyu yeraltında Şii propagandası ile koşullandırılmaları sonucu elde ettikleri dinsel bağnazlıktır. İşte, bu noktadan sonra İslam dünyası içinde Şiiler hesaba katılması gereken bir güç haline geldiler. O kadar ki, 1514'te Şah İsmail'in kışkırtmaları sonucu Anadolu'da bile Osmanlılara karşı ayaklanmalar başladı.

Bu tarihe kadar, sürekli batı yönünde Avrupa ve Akdeniz çevresine seferler yapan ve Anadolu yarımadası dışındaki topraklara büyük bir ilgi göstermeyen Osmanlıların dikkatlerinin bir bölümü doğuya çevrildi. Osmanlı gücündeki bu bölünmenin ne gibi sonuçlar

doğurduğunu ya da eğer bu ayaklanmalarla Osmanlı gücü, enerjisi ve dikkati batıdan çevrilmemiş olsaydı burada nereye kadar genişleyebileceklerini kesin çizgileriyle görmek olanaksızdır. Ancak, Şii ayaklanmasının neden olduğunu söyleyebileceğimiz doğu seferleri sonucu, Osmanlıların nüfus bileşiminin nasıl değiştiği daha önce belirtilmişti. Belki, devletin bünyesindeki bu değişiklik, Abbasilerden sonra çürümeye başlayan Arap-İslam toplumsal dokusunun Osmanlıların yapısı içine girmesi ve Osmanlıların şimdi hem batı hem de doğu yönünde genişlemeye başlaması, ilerde karşılaşılacak güçlüklerin ilk belirtileri oldu.

Osmanlı Sultanı I. Selim'in (Yavuz), Şii ayaklanmasını bastırmak ve doğudaki Şah İsmail tehdidini ortadan kaldırmak için büyük bir ordu toplaması gerekti. Anadolu'daki ayaklanmaları bastırdıktan sonra, 1514'te Çaldıran'da Osmanlı topçusunun gücü Safavi bağnazlığına galebe çaldı. Ama, yeniçeriler arasındaki huzursuzluğun sonucu olarak Sultan, Şah İsmail'in gücünü tam ortadan kaldırmadan geri dönmek zorunda kaldı. Böylece, 16. yüzyıl boyunca Safavi devleti, İslam dünyasında rahatsız edici ve zayıflatıcı bir unsur olarak kaldı. Hele, bölgenin kuzeyinde kendini giderek hissettiren Rus gücüne karşı İslam'ın ortak hareketinin önem kazandığı bir dönemde bu bölünmüşlük uzun vadede daha da zayıflatıcı oldu.

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, 17. yüzyılda, hangi ölçüte vurulursa vurulsun, İslam dünyası 16. yüzyılda karşılaştığı güçlükleri yenmiş gibi görünüyordu. Hıristiyan dünyasına karşı üstünlüğünü ya da en azından denkliğini bir kez daha ortaya koymuş, dıştan ve içten gelen tehlikeler ortadan kalkmıştı. Bu yanıltıcı düşüncenin en önemli sonucu, Avrupa'da ortaya çıkan yeniliklere karşı bir tutuculuğun İslam alemine ve Osmanlı Devleti'ne egemen olmasıdır. İtalyan Rönesansına hâkim olan ruh, Fatih Sultan Mehmet'in sarayında da vardı. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman, bu güçlü miras üzerinde devleti 16. yüzyılın sonuna kadar iyi yönettiler ve genişlettiler. Ama, yenilikçi anlayış da yavaş yavaş sönmeye başlamıştı. Onlardan sonra gelen padişahlar zamanında, yani 17. yüzyılda, Avrupa'da modern bilim, edebiyat ve etkili devlet yönetimini doğuran araştırıcı, yenilikçi akımlar ve anlayış, Osmanlı Devleti'nde görülemedi.

Bu sonucun yaratılmasında İslam dünyasının toplumsal yapısı da etkili oldu. MÖ 5000'lerden beri, büyük Mezopotamya uygarlıkları da dahil, kent insanının memur ve toprak sahiplerine sürekli baş eğmesi, tüccarların işlerini gereğine uygun bir biçimde bağımsızca yürütememeleri, Ortadoğu toplumlarının temel özelliği olmuştu. Köylü de asker ve devlet memurları tarafından sürekli ve sıkı bir denetim altında tutulmaktaydı. Bu toplumsal özellikler, ister istemez, şimdi tüm Ortadoğu bölgesinin tek egemeni olan Osmanlı Devleti'ne de geçmiş ve devlet en görkemli dönemlerinde bile bu kalıba uymuştur. Böyle bir ortamda ve özellikle 17. yüzyılın genel zayıflama süreci içinde yeniliklerin ve yaratıcılığın yeşerecek toprak bulamayacağı açıktır.

(ii) *Osmanlı Devleti'nin Zayıflama Nedenleri:* Özel olarak Osmanlı Devleti'nin önce duraklama ve sonra gerilemesinin açıklanmasında, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahların büyük bir çoğunluğunun yeteneksizliği, zevk ve sefa düşkünlüğü ve kiminin de psikolojik bakımdan dengesizliği, önemli bir neden olarak gösterilir. Bu, tümüyle doğru bir açıklama olamaz. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının asıl *açıklayıcı* nedenleri, bir yanda genel olarak İslam dünyasının yukarda anlatılan zayıflıklarında, öte yanda Osmanlı Devleti'ne özgü yapısal bozukluklarda aranmalıdır. Batı Avrupa'nın güçlü devletlerinde, belki de Osmanlı tahtındakilerden daha yeteneksiz ve daha dengesiz monarkların sayısı az değildir. Ama bu durum, o devletlerin güçlenmelerini ya hiç etkilememiş ya da çok kısa süreli olarak durdurmuştur. Bu bakımdan, şimdi yapılması gereken, İslam dünyasının gerileme nedenlerine ek olarak, Osmanlı Devleti'ne özgü yapısal bozukluklar üzerinde durmaktır. Böyle bir yaklaşım, büyük bir devletin zayıflamasının nedenlerini daha açıklayıcı, öğretici, kısaca daha bilimsel bir temel üzerine oturtabilir. Çünkü, büyük devletler bir iki yöneticinin kişiliği ya da davranışıyla değil, çok temel tarihi, ekonomik, toplumsal ve siyasal güçler tarafından yıkılırlar, "ölümleri" de hasta yatağında değil, büyük bir savaşın sonunda olur. Osmanlı Devleti bir istisna değildir. Karşı konulamaz güçler zayıflatmışlar, I. Dünya Savaşı da yıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde başlayan uzun duraklama, gerileme ve yıkılma dönemlerinin en belirgin göstergesi, Avrupa'da *fetihlerin*

durmuş olmasıdır. Bu aynı zamanda zayıflama sürecine girilmesinin en önemli nedenleri arasındadır. Osmanlılarda Avrupa içindeki fetihler üç açıdan devletin güçlenmesini sağlamıştı. Her şeyden önce, Müslüman güç olarak Hıristiyan Avrupa'ya karşı savaş, Osmanlılara bir amaç duygusu, birlik ve beraberlik sağlamaktaydı. Devletin enerjisinin tümü bu yönde kullanılmakta ve gelecek savaşlarda başarı kazanmak için devletin yönetimi sıkı tutularak, hazinenin dolu olmasına dikkat edilmekteydi. İkinci olarak, fetihlerin durmasıyla Osmanlı hazinesi yoksullaşmaya, ganimet gelirleri ve yıllık vergiler de azalmaya başladı. Pek önem verilmeyen, ama en az ilk ikisi kadar önemli bir başka unsur, yeni fethedilecek topraklar olmayınca, Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar başarı ile sürdürdüğü nüfus yerleştirme politikasının da durmasıdır. Bunun sonucu olarak Anadolu'da nüfus gereğinden çok artınca, kişiler birbirlerini soymaya, gidecek yer olmayınca kentleri doldurmaya ve kırsal bölgelerde karışıklıklar çıkarmaya başladılar.

Kanuni Sultan Süleyman'ın iyi niyetli *toprak reformunun* monarkın isteklerinin aksine sonuçlar doğurması, zayıflamanın ikinci nedeni sayılabilir. Osmanlı toprak sisteminin temel kurumları olan has, zeamet ve tımar dağıtımı, yerel düzeyde görülen aksaklıkların giderilmesi amacıyla yerel otoritelerden alınıp merkezin tasarrufuna bırakıldı. Bu davranış, o dönemde Batı Avrupa'da merkezi otoritenin güçlenmesi yolunda ve özellikle Fransa'da ortaya çıkan merkezileşme süreciyle yakın bir benzerlik gösteriyordu. Bu bakımdan, yenilikçi bir hareket olarak değerlendirilebilir. Ama, Osmanlı Devleti'nde bu toprak dağıtımı, zamanla iddiaların haklılığından çok, merkezde, Saray'da çevrilen dolaplara konu oldu ve rüşvet alma gibi amaçlarla yapılmaya başlandı. Böylece, Kanuni Sultan Süleyman'ın amacının aksine, Osmanlı Devleti'nde büyük toprak sahipliğinin ve bunun üzerinde de ırsiyet ve miras hakkının doğduğu görülüyor. Bu da, o tarihe kadar Osmanlı fetihlerini büyük ölçüde kolaylaştırmış bulunan ve toprak sahiplerine büyük yararlar sağlayan Osmanlı toprak sisteminin ortadan kalkmasına ve toprak sahibi köylünün büyük toprak sahipleri tarafından sömürülmesine yol açmıştır. Böylece, artık Avrupa köylüsü Osmanlı'yı kurtarıcı gözüyle görmemeye başlamış ve ağır vergi yükünün altında ezilmiştir.

Zayıflamanın üçüncü nedeni, *merkezdeki yönetici kadronun bozulmasıdır.* Daha önce padişahın yönetici maiyeti, kökeni genellikle köylü olanlardan oluşmaktaydı ve bunlar kırsal alanların sorunlarını çok iyi biliyorlardı. Ama, 16. yüzyılın sonlarına doğru padişahın yönetici çevresi içine tümüyle kentlerde yaşayan kişiler girmeye başladı. İşin daha da kötüsü, bunlar aile nüfuzu ya da parayla bu yüksek yerlere geliyorlardı ve yerlerini ölmelerinden sonra oğulları alıyordu. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde "nepotizm" (yüksek devlet mevkilerinin akraba ya da çok yakın arkadaşlara bırakılmasını sağlayan kayırma sistemi) uygulaması başladı. Bu koşullar altında, padişahların devlet yönetimine sahip olamamaları, boşvermişlik, sorumlulukların dağıtılması ve yönetim ilkelerine bağlılığın ortadan kalkması sonucunda, merkezi otorite bozulmuş ve zayıflamıştır. Daha önce hükümdarın mutlak kişisel otoritesine bağlı ve onun maiyeti tarafından etkili bir biçimde yönetilen devlet, padişahların otoritelerinin sarsılmasıyla parçalanmaya, karışıklıklara ve düzensizliğe uğramıştır.

Zayıflamanın *salt ekonomik nedenlerinin incelenmesinde* şu noktalar ağır basmaktadır. Birincisi, ekilen toprağın büyüklüğünde herhangi bir değişiklik olmaksızın, nüfusun hızla artmış olmasıdır. İkincisi, Yeni Dünya'dan İspanyol-Amerikan altını Avrupa'ya sokulunca fiyatlarda artış olmasıdır. Bu da Osmanlı parasının değerinin düşmesine ve yüksek enflasyona yol açtı. Avrupa'nın öteki devletlerinde de aynı enflasyonun varlığına daha önce değinilmişti. Ama, bu devletler, şimdi gelişmiş olan ticaretleri ve Osmanlı Devleti'nkinden daha sağlam olan ekonomik yapılarıyla, enflasyonun etkilerini kısa sürede geçiştirdiler ve belki de bu enflasyonist gidişten uzun vadede yararlandılar. Osmanlı Devleti bu ekonomik sıkıntıyı bir türlü atlatamadı. 1584 yılındaki devalüasyonla altın para % 50 oranında değer kaybetti ve askerlerin maaşlarının verildiği gümüş sikkeler eritilerek daha ince bir kalıpla basıldı, içindeki bakır oranı artırıldı.

16. yüzyıl boyunca Osmanlı nüfusu iki kat arttı ve Avrupa'da genişleme olanağı kalmayınca bu nüfusu yerleştirecek toprak kıtlığı çekilmeye başlandı. Toprak kıtlığı köylüleri ve özellikle gençleri başka yerlerde yaşamlarını kazanmaya itti. Osmanlıların "lonca" sistemine dayanan ekonomisi, toprak ürünlerinin dışında herhangi bir ekonomik

kaynağın gelişmesine de izin vermiyordu. Kıbrıs'ın alınması, sorunu biraz ertelemişti ama özellikle Anadolu, işsiz, topraksız ve köksüz kişilerle doluydu ve bunlar yerel haydutların paralı askerliği gibi buldukları her türlü işe girmeye başladılar.

Hazine büyüyen açığı kapamak için vergileri artırarak yeni kaynaklar arama yoluna gitti. Bunun yüküyse gerek merkezi, gerek yerel yönetimler kanalıyla köylünün sırtına bindi. Enflasyonun yükü daha çok sabit gelirlilerin yani asker, sivil ya da adli olsun, memurların üzerindeydi. Bu ise onları rüşvete, kötü yola ve köylülerden hukuk dışı vergi istemeye itti.

Zayıflamanın *askeri nedenleri* arasında, "yeniçeri ocağı"nın bozulması büyük önem taşıyor. Topraksal genişlemenin durmasının bir başka sonucu da Hıristiyan kökenli asker bulmanın artık olanaksızlaşmasıdır. Bu, silahlı kuvvetlere çok sayıda Müslüman nüfusun alınması sonucunu doğurmuştur. Böylece, devlet içindeki çeşitli askeri ocakların bileşimi, dayanışma duygusu ve askeri disiplinleri bozulmuş oldu.

16. yüzyılın ortalarında yeterli sayıda seferin yapılmamasından aylak kalan ve ekonomik durumun kötülüğünden dolayı maaşlarını düzenli alamayan yeniçerilere zanaatkârlık yapma izin verilmiş ve böylece ticaret hayatına atılan ve İstanbul tüccarlarıyla kaynaşan ocağın savaşma hevesi ve disiplini kaybolmuştur. Ayrıca, Kanuni Sultan Süleyman döneminde evlenmelerine izin verildiğinden, yeniçeri ocağı bir de babadan oğula geçen bir niteliğe kavuşmuştur. Dolayısıyla, 16. yüzyılın sonlarına doğru yeniçeriler karışıklık çıkaran ve yıkıcı isteklerde bulunan bir ocak biçimine dönüştü. Örneğin, 1589'da değeri düşürülen parayla maaşları verilince ayaklanarak Topkapı Sarayı'na kadar girdiler ve Divan toplantıdayken padişahtan sorumlu yetkililerin kafalarını istediler. Bu isteğin yerine getirildiğini söylemek, devletin içine düştüğü durumu anlamaya yeter. Üstelik, 1593'te sipahiler ayaklandığı zaman bu isyan yeniçeriler tarafından bastırılmış ve böylece iki ocak arasındaki rekabetten yararlanmak gelenek halini almıştır. Bunun yıkıcı sonuçlarını söylemeye bile gerek yok.

Osmanlı Devleti'nin zayıflama nedenleri arasına konan ve ne anlama geldiği de pek belli olmayan bir "devletin doğal yayılma

sınırlarına kavuşması" olgusu vardır. 18. yüzyıldan bakıldığında Rusya'nın "doğal sınırları"nın neresi olduğu iki aşağı üç yukarı belliydi. Bu devlet daha sonraki yüzyıllarda Moğolistan, Afganistan'ın kuzeyi, Kafkasya'nın güneyi, Polonya'nın doğu bölgesi ve Doğu Avrupa'nın geriye kalan yerlerinde genişleyip güçlenirken, herhalde doğal sınırlarının ötesindeydi. Hele, 17. yüzyıla gelinip, ilk denizaşırı sömürge imparatorlukları kurulduğunda, "doğal sınırlar" kavramı, anlamını tamamen yitirdi. Örneğin, merkezi İstanbul olan bir "kara devleti" için Viyana kenti, belki karadan ele geçirilmesi olanaksız olmasa bile son derece zor bir işti. Ama, İtalyan yarımadasına denizden egemen olan bir devlet için, bu denli zor olmasa gerek.

Fatih Sultan Mehmet gibi ufku çok geniş bir hükümdarın yapmak istediği de belki buydu. İstanbul'dan sonra Roma'yı ele geçirmek ve İtalyan yarımadasına egemen olduktan sonra, güneyden Avrupa'nın "emperyal kalbi" Viyana'yı çevirmek istemesi, mantığa uygun düşüyor. Aksi halde, 1479'da İtalyan yarımadasının güney ucundaki Otranto'yu eline geçirmesi ve gelecek saldırılar için burada Gedik Ahmet Paşa gibi en iyi komutanının yönetiminde 20.000 asker bırakması nasıl açıklanabilir? İtalya'nın dağınıklığını koruduğu, birçok kent-devletin birbirine düştüğü bir dönemde, iyi planlanmış ve hevesle yürütülen bir hareketle bu iş gerçekleşebilir, Roma ile Bizans'ın yıkılmasının doğurduğu büyük boşluk, dirik ve güçlü bir devlet tarafından doldurulabilirdi. Ama, büyük Fatih'in 1481'de genç yaşta ölmesi, bu ihtiraslı ama gerçekçilikten pek uzak olmayan planın uygulanmasını engelledi. Üstelik, ölümü üzerine Osmanlı Devleti'nde ilk kez başlayan taht kavgası sırasında II. Beyazıt'ın, kardeşi Cem Sultan'a karşı kullanmak üzere Gedik Ahmet Paşa'yı ve Otranto'daki kuvvetlerden büyük bir bölümünü geri çekmesi, Otranto'nun hemen düşmesine yol açarak planı tam anlamıyla tarihin derinliklerine gömdü.

İngiltere, Hollanda, Portekiz gibi devletlerin deniz egemenliğinin büyük önem kazandığı dönemde doğal genişleme alanının sınırları hangi ölçüde, nasıl çizilebilir? Bir Hindistan, bir Avustralya ve bir Amerika, çizilecek sınırın temel mantığını soramamaktadır. Tüm bu düşüncelerin ışığı altında, söylenebilecek olan, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının temel nedenleri arasına, devletin doğal yayılma

alanlarının sınırlarına dayandığı varsayımından çok, açık denizlere tam anlamıyla egemen olamamasını koymak gerektiğidir.

(iii) *Sokullu Dönemi: Zayıflamaya Karşı Önlemler:* Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahların çoğu devlet işlerine büyük ilgi göstermemişlerdir. Bu durum bir bakıma ülkenin yararına da oldu denebilir. Çünkü, devlet işleri hemen tümüyle yetenekli sadrazamların eline geçmiş (Sokullu ve Köprülüler gibi) ve "zayıf padişahlar ve güçlü sadrazamlar" dönemi başlamıştır.

Kanuni'den sonra tahta geçen II. Selim döneminde (1566-1574) Rus gücü Osmanlıları Karadeniz'in kuzeyinden tehdit etmeye başlamış, Kazan Hanlığı ve tüm Volga vadisi üzerinde egemenliğini kurmuştu. Üstelik, Türkistan'ın da ele geçmesiyle buradaki Müslümanların, Osmanlı padişahının koruyucusu olduğu kutsal yerlere dini ve ticari amaçlarla gitmelerini engellemeye başlamışlardı. Bu olumsuz gelişmeler karşısında Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın İslam âlemini zayıflatan temel nedenleri doğru olarak anlayıp, çeşitli karşı tedbirler aldığı gözleniyor. 1568'deki Azak Seferi bunlardan biridir.

Azak Seferi'ne uzun vadede önemli sonuçlar doğurabilecek amaçlarla girişilmiştir. Her şeyden önce, Karadeniz'in kuzeyinde ciddi boyutlara ulaşan Rus genişlemesi, bu devlet yörede daha da güçlenmeden durdurulmak istenmekteydi. İkinci olarak, Halife sıfatıyla tüm dünya Müslümanlarının koruyucusu olan Osmanlı padişahının prestijinin yeniden sağlanması amaçlanıyordu. Ayrıca, Sokullu Mehmet Paşa Don ile Volga akarsular arasında Osmanlı donanmasının geçebileceği bir kanal yaptırmak düşüncesindeydi. Böylece, Osmanlı denetimindeki Azak denizine dökülen Don ile Hazar denizine dökülen Volga birbirine bağlanırsa, Osmanlı donanması Hazar'a da hâkim olacaktı. Bunun Osmanlı Devleti açısından iki avantajı vardı. Bir kere, hem batısından, hem de donanma ile Hazar denizinden baskı altında tutulacak olan İran, Osmanlılara karşı serüvenlere girişmekten alıkonabilecekti. İkincisi, Osmanlı kuvvetleri Rusya ile İran arasına girerek, güneye doğru Rusya'nın olası genişlemesini durdurabilirdi. Tüm bunlardan, Sokullu Mehmet Paşa'nın, İslam dünyasını tehdit eden ve daha önce değinilmiş bulunan üç unsurdan en az ikisini kavradığı ve tedbir

almaya çalıştığı anlaşılıyor: Sünni-Şii çatışmasının, İslam dünyasına zarar vermeyecek boyutlarda tutulması ve Rus tehlikesinin ortadan kaldırılması. Ne var ki, iklim koşullarının uygunsuzluğu ve zamanın teknolojisinin yetersizliği, bu ilginç ve akıllı projenin gerçekleşmesini engellemiştir. Yapılan Osmanlı-Rus antlaşması mevcut statükoyu da pek değiştirmemiştir. İlginç olan bir nokta, Sokullu'nun Süveyş'te de bir kanal açma ve böylece Osmanlı donanmasını Hint Okyanusu'na kısa yoldan çıkarma düşüncesidir. Ancak, tüm bu işlerle uğraşılacakken, Yemen'de patlak veren ayaklanmanın bastırılmasına çalışılmıştır.

Sokullu'nun denizlerde beliren İberik tehdidi konusunda da duyarsız olmadığı anlaşılıyor. Sokullu, Akdeniz'de bir numaralı düşman saydığı İspanya'ya karşı bir hareket düzenlemeyi tasarlıyordu. Ancak, II. Selim'in, İstanbul ile Mısır arasındaki ticareti engelleyen ve Doğu Akdeniz'de çok stratejik bir yere sahip olan Kıbrıs adasının fethi konusundaki kararlılığı bu harekâtı engelledi. Kıbrıs adası 1571 yılında Venedik Cumhuriyeti'nden alındı. Ada'da Katoliklere karşı Yunan Ortodokslarının eski ayrıcalıkları canlandırıldı ve Latin tutsak sistemi kaldırıldı. Venedik soylularına ait olan toprak devletleştirildi. Yerel halka ekonomik yardımda bulunuldu ve Kıbrıs'a Anadolu'dan nüfus yerleştirildi.

Kıbrıs'ın Osmanlılarca fethi, Hıristiyan dünyasında büyük bir tepkiye yol açtı. Papa V. Pius'un çabaları sonucunda, tüm Hıristiyanları bir Haçlı ruhu içinde birleştirmeyi amaçlayan "Sürekli Kutsal Birlik" kuruldu. Papalık, İspanya, Venedik, Malta Şövalyeleri ve İtalyan kent-devletlerinden oluşturulan filoya, V. Charles'ın oğlu Don Juan komuta etti. İnebahtı Deniz Savaşı (Lepanto) hilal ile haç arasındaki son büyük deniz savaşıdır ve Osmanlı donanmasının yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Cervantes, *Don Quixote* (*Don Kişot*) adlı kitabında bu savaştan "Hıristiyanlar için Türklerin yenilmez olmadığını gösteren en talihli gün" diye söz eder. İnebahtı'dan altı ay sonra, 1572 yılında, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın komutasındaki Osmanlı donanması, Akdeniz'in egemeni olduğunu göstermek için Akdeniz'e açıldı. Osmanlı bayrağının yeniden Akdeniz'de görülmesi, Venedik'in Osmanlılarla ticaret çıkarları ve zaferden sonra Hıristiyan devletleri arasındaki ittifakın çözülmesi sonucunda, Venedik'le

Osmanlılar arasında Kıbrıs'ı resmen Osmanlı Devleti'ne bırakan bir barış antlaşması imzalandı. 1573'te, İnebahtı'dan sonra İspanya'nın eline geçmiş bulunan Tunus geri alındı. 1578'de Osmanlı etkisi Fas'a kadar genişletildi. Burada, Fas Şerifi kendileri için çalışacak bir başkasını tahta çıkarmak için müdahale eden Portekiz'e karşı Osmanlılardan yardım istemişti. Yapılan savaşta Osmanlı donanması galip çıktı ve hatta Portekiz Kralı Sebastian öldü. Bu deniz yenilgisi Portekiz'in başat güç durumundan düşmesinde başlıca rolü oynamıştır.

1578'de II. Selim eceliyle, 1579'da Sokullu Mehmet Paşa ise muhalifleri tarafından öldürüldü. Bu üstün yeteneklere sahip sadrazamın öldürülmesi, Osmanlı Devleti'nde uzun sürecek olan gerileme ve yıkılma döneminin başlangıcını oluşturan en önemli olaydır.

(iv) *IV. Murat ve Devletin Yeniden Canlanması:* II. Selim'den sonra "silik padişahlar dönemi"ne girilir. IV. Murat'ın tahta çıktığı 1623 yılına kadar olan bu dönemde, saltanat mücadelesinde kardeş katilliği artarak sürüyor, I. Mustafa gibi gerçekten akli dengesi bozulmuş olanlar tahta çıkıyor, haremin devlet işlerindeki etkisi artıyor, askeri disiplini bozulmuş olan yeniçeri ocağı bulduğu her fırsatta ayaklanıp karışıklık çıkardığı yetmiyormuş gibi, devleti işlerinde Harem'le birlikte en etkili güç haline geliyordu. Yeniçerileri ortadan kaldırmak isteyen ilk padişah II. Osman'dır. Bunun için büyük bir Asya ordusu kurmayı planlamış ve bunlarla İstanbul'a yürüyüp Yeniçeri ve Sipahi ocaklarını ortadan kaldırmayı, yeni ve güçlü bir orduyla devleti güçlendirmeyi denemiştir. Ancak, 1622'de yeniçeri ve sipahilerin ayaklanması sonucu annesi Safiye Sultan'ın da dolaplarıyla I. Mustafa yeniden tahta çıkarılmış ve II. Osman öldürülmüştür. II. Osman tebaası tarafından öldürülen ilk Osmanlı padişahıdır ve devletin ne duruma düştüğünün de en iyi belirtisidir.

Osmanlı Devleti'nin böyle bir ortamda ihtiyaç duyduğu, yeniçerilerin acımasızlığını, sivil yönetimin çürümüşlüğünü ortadan kaldıracak, en az onlar kadar zalim ve onların saygı duymadığı kanun düzenini tekrar kuracak bir "tiran"dı. Tahta geçtiğinde 14 yaşında olan Murat, zamanla tam böyle bir hükümdar oldu. Evliya Çelebi, Murat'ın Osmanlı padişahları arasında en acımasızı olduğunu yazar. Murat tahta geçtiği zaman devletin her yerinde karışıklık vardı.

Anadolu iç savaş ve ayaklanmalarla inliyor, İran, Bağdat ve Erivan'ı ele geçiriyor, Lübnan'da kabileler isyan ediyor, Mısır valileri sadakatsizlik örnekleri veriyor, Berberi kabileler bağımsızlık için çalışıyor, Kırım Tatarları ayaklanıyor, çapulcu Kazaklar Boğaz'a kadar tüm Karadeniz kıyılarını yağmalıyorlardı. Bu felaket durum genç Murat'ın kesin gözlemlerine konu oldu ve önemli dersler çıkardı. Kısa bir süre sonra da devletin yönetimini tümüyle eline aldı.

IV. Murat, önce yönetimi Haremden ve dolap çeviren vezirlerden kurtardı. Yeniçeri ve sipahilere bağlılık yemini ettirdi ve estirdiği terör anarşinin sonunu getirdi. Bu iki ocağın devlet işlerindeki etkisini ortadan kaldırdıktan sonra Anadolu'daki ayaklanmaları bastırdı ve 1635'te ilk Asya seferine çıkarak Erivan'ı yeniden ele geçirdi. 1638'de Bağdat seferine çıktı. Bağdat geri alındıktan sonra İran'la, yüz yıl önce Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptığı barışa benzer bir barış yapıldı. Bu, Gazi geleneğini sürdürerek ordusunun başında savaşan Osmanlı padişahının yaptığı son barış olacaktır. IV. Murat işleri tam yoluna koyamadan 1640'ta öldü. Devlet, ölümünden sonra yeniden büyük bir çöküntü içine girecektir. IV. Murat'ın yerine, tümüyle Topkapı'da yetişen, korku içinde büyüyen, ağabeyinin zulmünü devralan, ama onun değerlerini almamış bulunan I. Ibrahim geçti.

(v) *Köprülüler Dönemi: Avrupa Baskısının Azalması:* I. İbrahim dönemi (1640-1648) içerde çürümüşlük, ama dışarda sınırlı başarılar dönemidir. Yetenekli komutanlar sayesinde Kırım Kazaklar'ın elinden geri alınmış ve Girit'in önemli limanları ele geçmiştir. 1648'de I. İbrahim tahttan indirilerek, yerine yedi yaşındaki IV. Mehmet geçirilmiştir. Yeni padişahın çocukluk ve olgunluk dönemlerinde, büyük devlet adamları olan Köprülüler'in sadrazam olduklarını görüyoruz. Köprülüler etkili ve aydın bir yönetimle padişahın mutlak despotizmini sınırlandırmışlar ve devlete belirli bir iç istikrar sağlamışlardır. Bu sırada devlet Avrupa'dan baskı altında kalmadığı için bunun sağlanması kolaylaşmıştır.

Şimdi, Sultan Süleyman'ın ölümü üzerinden tam yüz yıl geçmiş bulunmaktadır. Bu yüz yıl içerde karışıklıklar ve dertler dönemidir. Avrupa'da artık fetihler dönemi kapanmıştır, ancak Avrupa devletlerine toprak da yitirilmiş değildir. Bunun önemli bir nedeni, hem dini hem de siyasal olarak Avrupa'da reform karşıtı hareketlerin

başlaması ve Otuz Yıl Savaşları sonucu Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklardır. Tam aksine, Avrupa'da Osmanlı'nın ittifakını sağlama çabalar vardır, ama Osmanlı Devleti böyle bir yardımı verecek durumda değildir.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda Habsburg İmparatorluğu'na ilk yenilgisi, 1664 yılında St. Gothard'da olmuştur. Bu savaşın önemi, 17. yüzyılda Osmanlı ordusunun ve askeri bilgisinin dönemin gelişmelerinin arkasında kaldığını açık bir biçimde göstermesidir. Otuz Yıl Savaşları sonunda Avrupa ordularının örgütlenme, eğitim, önderlik, taktik ve malzeme açısından çok büyük deneyler ve gelişmeler kazandığı anlaşılmış, Köprülü'nün ilk başarılar ve iyimserliğine rağmen, Osmanlı ordusunun, geleneksel yöntemleriyle, çağın gerisinde kaldığı ortaya çıkmıştır. Bu arada, daha önce iki limanı ele geçen Girit adasının başkenti Candia 1666 yılında zapt edilmiştir.

Köprülü ailesinden Sadrazam Ahmet Paşa'nın 1672 yılında ölümü ve IV. Mehmet'in damadı olan Kara Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirmesi, Köprülüler'in canlandırmaya çalıştıkları devletin gerilemesinin artık önlenemeyeceğinin ilk habercisi oldu.

(vi) *Viyana Kuşatması (1683):* Sadrazam Kara Mustafa Paşa, bir "fatih" olarak dünyaya ün salmak hülyasında olan çok ihtiraslı bir adamdı. Bağnaz bir Hıristiyan düşmanı olarak, I. Bayezıt'ın tehdidini yenilediği, yani bir gün Roma'nın St. Peter meydanında atla dolaşacağını söylediği rivayet edilir. Viyana'yı ele geçirdikten sonra Ren'e doğru yürüyüp Fransa Kralı 14. Louis ile savaşacağını da söylemekteydi. Ama ne var ki, bir askeri komutan olarak yetenekleri çok sınırlıydı.

1680'lerle birlikte, Katolik yönetiminden memnun olmayan Protestan Macarlar ayaklanmaya başladılar ve İmparatora karşı bir iki başarıdan sonra Padişah'tan yardım istediler. Ayrıca, Fransa'ya da yardım için başvurmuşlardı. 14. Louis yardım vaat ederken, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla, bir Osmanlı-Habsburg savaşında yansız kalacağını da belirterek, Osmanlıların son Viyana kuşatmasını tahrik etmiş oluyordu. Edirne'de 1683 ilkbaharında büyük bir ordu toplandı. Bu, eski Osmanlı geleneklerine uygun olarak, din uğruna Hıristiyan Avrupa'ya karşı girişilen son büyük Müslüman seferidir.

Kara Mustafa Paşa'nın en önemli eksiği, tıpkı Sultan Süleyman'ın 1529'da yaptığı gibi, ağır toplarını getirmemiş olmasıydı. Sadrazam daha çok Türklerin gerçekten çok üstün oldukları mayıncılığa, tünel kazarak patlatıcıyla surlar devirmeye güveniyordu. Önce, kenti ablukaya alarak yardım gelmesini önlemeye çalıştı ve sonra siper kazma işine girişildi. Kale altında patlatılan mayınların surlarda açtığı deliklerden bir iki kez kente girmek mümkün olduysa da, bu girişimler püskürtüldü. Tam bu sırada Polonya birliklerinin kentin yakınlarına geldiği görüldü. Polonya Kralı Jan Sobieski kente hâkim olan bir tepede (Kahlenberg tepesi) karargâhını kurdu. Bu tepenin Osmanlılar tarafından korunmamış olması, Kara Mustafa Paşa'nın bir başka hatasıdır. Kentin kuşatılmasıyla meşgul bulunulduğundan, Polonya birliklerine karşı önlem alınmamıştı. Üstelik, Sobieski'nin geldiği görülmüş olmasına rağmen kuvvetin bir kısmı bu yeni düşmanla uğraşmak için ayrılmadı. Kahlenberg tepesini eline geçirmek için bir harekette de bulunmadı. Kaleden top atışı başlayıp, Polonya süvarileri tepeden aşağıya inerek Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bıraktıkları zaman, artık yapacak bir şey kalmamıştı. İki ateş arasında bırakılan Osmanlı ordusu çekildi.

Sultan Süleyman 150 yıl kadar önce, Viyana'yı ulaşım sorunları, havanın muhalefeti ve ağır toplarının olmaması yüzünden alamamış, ama ordusuna hiçbir zarar verdirtmeden geri dönmesini bilmişti. Ancak bu kez, Kara Mustafa Paşa, bir meydan savaşı vermiş ve ordusu büyük ölçüde darmadağın olmuştu. Bu Viyana başarısızlığının önemli sonuçları oldu. Bir kere, Osmanlıların bir fatih devlet olarak prestijinde büyük yaralar açıldı. İkincisi, kuşatmadan bir yıl sonra Venedik, Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Preveze ve Mora'yı, Habsburglar da Hırvatistan'ın büyük bir bölümünü işgal etti. Böylece, Osmanlı Devleti'nde toprak yitirme süreci tam anlamıyla başladı. Üçüncü olarak, bu tarihten sonra, yeni ulus-devletleriyle Batı'nın gücü, Doğu'ya galebe çalacak ve bundan böyle aradaki uçurum, yalnız askeri değil, ekonomi ve toplumsal gelişme alanlarında da belirgin bir hal alacaktır. Son olarak, Avrupa için artık bir tehdit oluşturmayacak olan Osmanlı Devleti, başka bir devletin genişleme konusu haline gelecektir: Rusya.

(vii) *Karlofça ve Gerileme Dönemi:* 1699'da Osmanlıların Habsburglara yenilgisi ve Karlofça Barış Antlaşması'yla Macaristan'ın büyük bir bölümünü yitirmesi, genel olarak İslam dünyası ile Avrupa arasındaki askeri dengede bir dönüm noktasıdır. Bu noktadan sonra Osmanlı Devleti Avrupa'ya karşı savunmaya geçecek ve merkezi otoritenin emirlerine karşı çıkacak olan yerel yöneticiler, valilerle uğraşılacaktır. Bu uğraş içinde hem devlet dışarıya karşı zayıflayacak, hem de Avrupa devletlerinin Osmanlıların iç işlerine müdahalesi başlayacaktır. Tüm bu gelişmelerin sonucuysa savaş alanlarında yenilgiler dizisidir.

Gerçekte, İslam dünyası bu yenilgilere hazır değildi. 17. yüzyılın sonuna kadar İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki uzun çatışmada, başarı ibresi hâlâ Müslümanların lehine ağır basıyordu. Tarihin akışının aldığı bu yeni eğilim, İslam dünyasını çözümü çok zor bir bilmece ile karşı karşıya bıraktı. İslam dünyası için felaketlerin yeni olmadığı doğruydu. Ama, bundan öncekilerin hemen hemen hepsi geçici nitelikte olmuştu. Abbasi Halifeliği yıkılmış, ama Osmanlı Devleti İslamiyet'in görkemini geri getirmiş ve sınırlarını genişletmişti. Dolayısıyla, fırtınanın geçmesini mi beklemek gerekiyordu? Ama, bu yeni fırtınanın duracağı yoktu ve İslam dünyasının yalnız çatısı uçmakla kalmamış, artık tekerinden de rahatsız edici sesler gelmeye başlamıştı. Zamanla, İslam dünyasında iki farklı tepki doğdu.

Birisi, Hz. Muhammed'in doğru yolundan sapıldığını, Sufizm gibi inanışlarla Tanrı'nın birliğinin ve görünmezliğinin zedelendiğini öne sürüyordu. Yapılacak şey, İslamiyet'in 7. yüzyıldaki temel kurallarına geri dönülmesiydi. Bu yolla kurulacak İslam Birliği, dayanışması ve ilk günlerin hevesi, Batı karşısında üstünlüğün yeniden kazanılmasını sağlayacaktı. Buraya kadar anlatılanlardan, bu tepkinin önemli bir noktaya varamayacağını söylemenin bile gereği yok. Bu görüşün en önemli mimarı, Arabistan'da çevresine taraftarlar toplayan Abdül-Wahhab'dır (1703-1792). Wahhab'ın etkisi Arap çöllerinin ötesine pek geçemediyse de, bugüne kadar İslam dünyasının karşılaştığı ikileme çözüm yolu olarak ayakta kalmıştır.

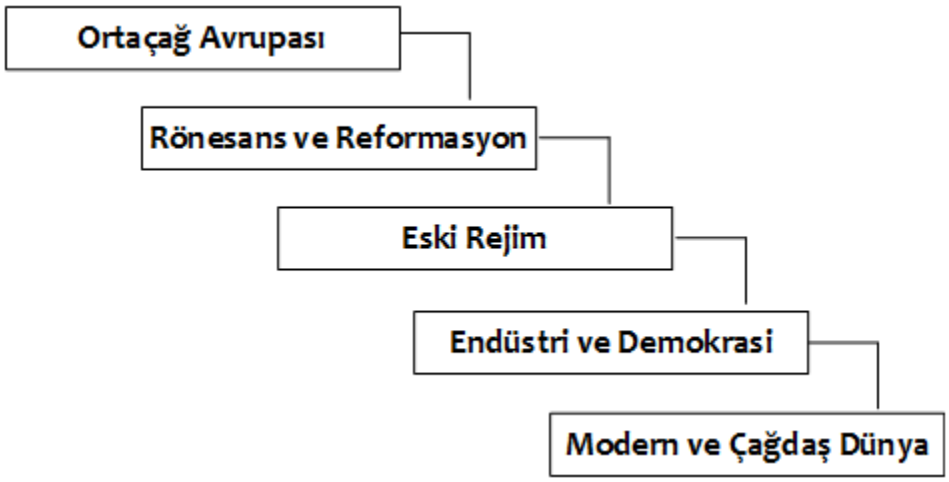
İslam dünyasından, Batı'ya karşı üstünlüğün elden kaçmasına karşı doğan tepkilerden ikincisi, Avrupa'nın başarısını sağlayan önemli

gelişmeleri ve yenilikleri İslam toplumuna uygulamak yönünde çıktı. En belirgin yenilik askerlik alanındakiydi ve toplumu pek sarsmadan bu yeniliklerin alınması mümkün olabilirdi. 18. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde orduyu Avrupa modeline uygun olarak yeniden düzenleme faaliyetleri başladıysa da, yeniçerilerin ve ulemanın tutuculuğu, bu yenilik hareketlerini baltaladı. Bu yöndeki ciddi faaliyetler, ancak 19. yüzyıldaki Osmanlı reform hareketlerinde görülecek ama o zaman da çok geç kalınmış olacaktır.

Sonuç olarak, kör bir tutuculuk, nesnel gelişmeler karşısında ortadan kalkmakta olan toplumsal bir düzenin çökmekte olan kuruluş ve düşüncelerine bağlılık, 19. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman dünyaya egemen oldu. 1700'lere gelindiğinde, Batı'nın denizlerden sonra karada da üstünlüğüne karşı, İslam dünyasının hiçbir rekabet şansı kalmadı. Tam tersine, bu dünyanın büyük bir bölümü Batı'nın sömürgesi biçimine dönüştüler.

3. Dünya Dengesinin Sarsılması: Globalleşmeye Geçiş (1700-1850)

Dünyanın, Ortadoğu, Hindistan, Çin ve Avrupa arasındaki binlerce yıllık dengesi, 1850'lerde yeryüzünün belki de en önemli ve gerçek devrimi sayılabilecek endüstri ve demokrasi devrimlerine kadar tam anlamıyla ortadan kalkmış değildir. Avrupa'da ortaçağın düzeni Rönesans ve Reform hareketleriyle yıkılmış bulunuyordu. Bundan sonra Büyük Fransız Devrimi'ne kadar olan döneme Avrupa'da "Eski Rejim" (*Ancient Regime*) adı verilmektedir. 19. yüzyıldaki endüstri ve demokrasi devrimleriyse Modern ya da Çağdaş Dünya'yı doğurmuştur.

a. Globalleşme Sürecinin Önemli Özellikleri ve "Ulus-Devlet"in Güçlenmesi

İnceleme konusu olan 1700-1850 dönemi, dünyanın globalleşmesinin hızlandığı dönemdir. Bu sürecin daha iyi anlaşılması için çok çarpıcı bazı özellikleri üzerinde durmak gerekiyor.

Globalleşmenin önemli özelliklerinden biri, bu sürecin hızlanmasında enerji kaynağı durumunda olan Avrupa şiddeti ve kibiridir. Avrupalının atılganlığı ve acımasızlığı gelişmiş askeri teknolojiyle birleştiğinde, Atlantik kıyı devletlerinin önce denizlere ve sonra karalara egemen olması işten bile değildi. Avrupa'nın bu savaşkanlığı, İslam dünyası hariç, dünyanın öteki uygarlıklarının davranış kalıpları ve edilginlikleriyle karşılaştırıldığında çok daha belirgin bir hal alıyor. Bunların hiçbiri (Aztek, Maya uygarlıklarını, Kuzey Amerika Kızılderililerini, Hint ve Çin insanını düşünün) böylesine acımasızca kullanılan bir güç karşısında tutunamazdı ve tutunamadı. Özellikle büyük coğrafi keşiflerin hemen sonrasında Avrupalıların yeni dünyalarda kazandıkları kolay zaferler bir efsane gibi büyüdü ve 20. yüzyıla kadar ciddi bir biçimde meydan okunmayan bir "Avrupa yenilmezliği" duygusu yarattı. Böylece, uygarlığın globalleşmesi sürecinde, Avrupa savaşkanlığı tüm uluslararası sistemin başat özelliği haline geldi.

Globalleşme sürecinin ikinci çarpıcı özelliği, denizlerin ve denizciliğin kazandığı önemdir. İlk İspanyol ve Portekiz kaşiflerin

kurdukları global şebeke denizciliğe dayanıyordu ve 20. yüzyıla kadar da öyle kaldı. Bu deniz üstünlüğü ve kurulan denizcilik şebekesi, karayollarını ve bunun üzerinde kurulu kara uygarlıklarını gölgeye düşürdü. Batı Avrupalılar, deniz üstünlükleriyle kara uygarlıklarını çember içine aldılar, sınırladılar, ulaştırma hatlarını kestiler ve böylece onları cılız bıraktılar.

Globalleşme sürecinin üçüncü özelliği, dünya toplumunun ölçeğini genişletmek suretiyle, bu büyük ölçekte faaliyet gösterecek yetenekte örgütlenmeyi de gerektirmesidir. Modern toplumun, modern devlet, modern girişimcilik ve modern bilim gibi temel örgütlenme tipleri globalleşme süreci tarafından biçimlendirilmiş ve ondan büyük ölçüde yararlanmıştır. Kısaca, devlet faaliyetinin ve etkinliğinin genişlemesi, globalleşme sürecinin en önemli sonucu sayılabilir. Hükümetlerin askeri faaliyetleri de, globalleşme sürecinde, giderek deniz gücünün gelişmesine dayanmaya başladı. Uzak ve denizaşırı bölgelerde deniz harekâtı yalnız teknoloji gerektirmiyordu. Deniz harekâtı, pahalı olduğundan sürekli bir vergi geliri, gemi yapım ve yedek parça endüstrisi, sadık ve iyi yetiştirilmiş bir işgücü ve uzun vadeli amaçlar doğrultusunda bu unsurların işbirliği içinde çalışmasını sağlayacak bir hükümet sistemi de gerektirmekteydi. Kısaca, dünyayı dolaşacak askeri ve ticari deniz filolarını kurup sürdürecek hükümetler, artık güçlü hükümetler olmak durumundaydı.

16. ve 17. yüzyılların sorunlarına yanıt veren büyük monarşiler, 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ihtiyaç duyduğu ve globalleşmenin ürünü olan böyle güçlü hükümetleri ya kuramadılar ya da sürdüremediler. Bu güçlü hükümetleri, kursa kursa, yeni "ulus-devlet" kurabilirdi. Artık Avrupa insanı için uluslararası politika, monarklar ve prensler değil, ölümsüz "devletler" arasındaki bir alışveriş olmalıydı. Dolayısıyla, monark ve prensler, temsil ettikleri devletlerden, giderek daha az önem taşımaya başladı. 18. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, şu ya da bu kralın çevirdiği dolaplar ya da ihtiraslarından çok, "Fransa" dış politikasının dolapları, ya da "Prusya"nın ihtiraslarından söz edilmeye başlandı. Dinin de birleştirici rolünün kalmadığı 18. ve 19. yüzyıllarda, kişiler "devletin üstünlüğü ve dokunulmazlığına" büyük bir inançla sarıldılar; devlet tüm uluslararası sistemde tek geçerli ve başat birim haline geldi. Bu

yüzyıllarda, birlik, barış, refah ve milyonlarca insanın yaşamı değil, "İtalya"nın birliği, "Prusya"nın egemenliği, "Fransa"nın şan ve şöhreti, "Rusya"nın büyüklüğü gibi konular üzerinde durulacaktır. 15. yüzyıla kadar Avrupa insanı "dindar" olarak düşünülebilirdi. 19. yüzyıla gelindiğinde artık tümü "yurtsever" olmuştur. Avrupalı'nın "Tanrısı", 19. yüzyılda Almanya, Fransa ve İngiltere idi.

b. 18. Yüzyılın Büyük Savaşları ve Paris Barışı (1763)

Daha önce gördüğümüz gibi, Otuz Yıl Savaşları'ndan Fransa Avrupa'nın en güçlü devleti olarak çıktı. Ama, 14. Louis'nin ölümünden sonra (1715) Fransa'nın askeri üstünlüğü yavaş yavaş ortadan kalkmaya ve bir uçta İngiltere, öteki uçta Avusturya güçlenmeye başladı.

"Eski Rejim", tümü titizlikle bağımsızlığını korumaya çalışan çok sayıda devlet üzerine oturuyordu. Fransa, 14. Louis ile bu güç dengesini bozmaya çalışmış ama İngiltere'nin 1689'da Büyük İttifaka girmesiyle güç dengesi yeniden kurulmuştu. Bunu izleyen yıllarda, Avrupa'da İspanya İmparatorluğu'nun parçalanması (1700-1714), Baltık'ta İsveç İmparatorluğu'nun yıkılması (1700-1721) ve Polonya'nın parçalanması gibi büyük çaplı düzenlemeler ile, Avrupa'nın belli başlı devletleri arasında güç dengesine dikkat edilerek yapılmıştı. Bunu izleyen Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) İngiltere kesin bir zafer kazandı ve Hindistan ile Amerika'daki Fransız topraklarını eline geçirdi. 18. yüzyılın ikinci yarısındaysa, Doğu Avrupa'daki genişlemeden Rusya ve Prusya'nın, Avusturya'ya göre daha avantajlı çıktıkları gözlenmektedir.

1500'lerden sonraki 300 yıllık süre içinde "Batı'nın yükselişi", Yedi Yıl Savaşları sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda açıkça görülmektedir. Bu antlaşmada dört büyük Avrupa devleti –İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz– dünyaya kendi istedikleri gibi bir düzen vermeye çalıştılar. İngiltere ilk kez bir dünya gücü olarak tanındı ve Fransa ile yüz yıllık mücadelesi İngiltere lehine sonuçlandı. Artık bundan sonra, örneğin Asya ve denizlerinde güç dengesini sağlayacak olan Osmanlı Devleti bir yana, Portekiz ve İspanya bile değil, İngiltere idi.

Paris Antlaşması, yalnız Avrupa'nın öteki uygarlıklara göre üstünlüğünü göstermekle kalmamış, Avrupalılar arasında 18. yüzyıl savaşlarının sınırlı niteliğini de ortaya çıkarmıştır. Önceki din savaşlarına damgasını vuran "haklılık inancı" ve savaşları yıkıcı sonuçlara götüren bağnazlık, 19. ve 20. yüzyıllarda daha da coşkulu bir biçimde yeniden belirecekse de, 18. yüzyılın bu büyük savaşlarında görülmemektedir. Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Avrupa devletleri arasındaki rekabet dini mücadeleye değil, kurulu ulus-devletler arasında güç dengesini sağlama temeline oturdu. Güç dengesi, 1713 Utrecht Barışı'ndan beri, Avrupa devletleri arasında barışın gereği olarak düşünüldü. Dolayısıyla, 18. yüzyıl savaşları hiçbir zaman var ya da yok olma mücadelesi biçimine dönüşmedi; bazı savaş kurallarının ortaklaşa gözlenmesiyle, yıkıcılığı azaltıldı. Ordular göreli olarak küçüktü ve amaçları da karşı tarafın toptan yok edilmesi olmadı. Üstelik, din savaşlarında sivil halka verilen büyük zarar göz önüne alınarak savaş alanları sınırlandırıldı.

18. Yüzyıl savaşlarının böyle ılımlı bir nitelik almasının önemli bir nedeni, Avrupa'nın globalleşen ticaretiyle kazandığı yeni zenginlik ve refahta aranmalıdır. Gelişen ekonomiye zarar vermemek düşüncesiyle, ordular ekonomik bakımdan üretici olmayan kesimden oluşturuluyordu. Her hükümet, köylü, mühendis ve burjuvalar gibi üretken kesimi, hem üretimi, hem de toplumun bu kesiminin ödediği vergileri sürdürmek için işinin başında bırakmıştır. 18. yüzyıl ortalarının bu büyük savaşları, halklar arasında değil de hükümetlerin temsil ettiği oligarşi ve aristokratlar arasında ve "ulus bilinci" ile yürütülmeyen son savaşlardır.

Bu savaşların 1740-1748 yılları arasında verilenine Avusturya Veraset, 1756-1763 arasındakine ise Yedi Yıl Savaşları denir. Gerçekte, ikisi aynı savaş olup şu iki temel sorun çevresinde dönmüştür: İngiltere ile Fransa arasında sömürge, ticaret ve deniz gücü için, Prusya ile Avusturya arasında Orta Avrupa'da toprak ve askeri güç yönünde mücadele. Savaş sonunda imzalanan ve Avusturya'nın yenilgisini vurgulayan 1748 tarihli Aixla-Chapelle Barışı ile, taraflar son derece önemli bir Alman toprağı olan Silezya bölgesinin Prusya'ya geçmesine karar verdiklerinden, Prusya Avrupa'da hesaba katılması gereken önemli bir güç haline geldi. Böylece, bir

yanda genişleyen Prusya ile öte yanda hâlâ büyük bir devlet olan Avusturya, sınırları tam belli olmayan ve "Almanya" denen bölgede iki önemli güç olarak ortaya çıktılar. Tarihte bu duruma "Alman İkiliği" (*German Dualism*) denecektir. Bu antlaşmayla, İngiltere ile Fransa arasında kısa bir süre silah bırakışması oldu.

Bundan sonra Avusturya, Silezya bölgesini yeniden ele geçirmek için Avrupa'nın büyük askeri gücü Fransa ile ittifak yollarını aramaya başladı ve bu İngiltere ile Prusya'yı birbirine yaklaştırdı. İngiliz-Prusya ittifakı 1756 yılında yapıldı. Avusturya ise Fransa'nın ittifakını sağlamak için hanedanlar arası evlilik gibi binlerce yıllık bir yöntemi kullandı. İlerde Fransız tahtına geçecek olan 16. Louis ile Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresa'nın kızı Marie Antoinette evlendirildiler. Fransa ile Avusturya arasındaki ittifaka sonra, batı sınırında güçlenen Prusya'yı sınırlamak isteyen Rusya da katıldı. Bu üçü, Prusya Krallığı'nı yeniden Brandenburg Dükalığı sınırları içine sokmak için mücadele ederken, Prusya yeni güçlü statüsünü ve Silezya'yı elinde tutmak için savaşıyordu. Kesin bir sonuca ulaşmayan savaş sonunda imzalanan barışla, savaş öncesi durum aynen kabul edildi. Prusya, Avrupa'nın ortasında, şimdi halk tarafından "kahraman" ilan edilen II. Frederick'le (Büyük) dimdik ayakta kaldı.

Yedi Yıl Savaşları'nın geriye kalan bölümü, İngiltere ile Fransa arasında sömürge ve deniz üstünlüğü mücadelesidir. Adı gibi yedi yıl süren savaş sonucunda, Hindistan, Afrika ve Amerika'daki Fransız toprakları, İngiltere'nin denetimi altına girdi. Fransa'nın ekonomisinin de dayandığı denizaşırı topraklarının hemen hemen tümü elinden çıkmak durumundaydı.

1763'te Paris'te imzalanan barış antlaşması, beklenenin aksine, Fransa açısından çok ağır hükümler taşımaz. Fransa, Mississipi akarsuyunun doğusundaki Amerika topraklarını ve Kanada'yı İngiltere'ye devretti. Bu akarsuyun batı ve güneyindeki toprakları ise, son yıllarda savaşa giren İspanya'ya bıraktı. Böylece, Fransa Kuzey Amerika'daki topraklarının tümünü yitirdi. Ama, o sırada ekonomik bakımdan Fransa için daha önemli olan Batı Hint Adaları'ndaki Guadeluppe ve Martinique adalarını, Afrika'daki tutsak ticaret kolonilerini ve güçlendirmemesi koşuluyla Hindistan'daki liman tesislerini depo ve ticaret ofislerini elinde tuttu.

Yedi Yıl Savaşları dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Prusya, Avusturya'ya karşı varlığını "Almanya" da ikiliğini sürdürdü. Fransa büyük bir yenilgi almasına rağmen, ekonomik bir felakete sürüklenmedi. Savaş, İngiltere'ye yeni ticaret kanalları açtı. 1755-1785 arasındaki otuz yıllık dönemde İngiltere'nin Amerika ve Doğu ile ticareti üç kat arttı. Ama, İngiltere'nin asıl kazancı stratejik nitelikteydi. Avrupa'da güç dengesi korunmuş, Kuzey Amerika'daki İngiliz yurttaşlar Fransız baskısından kurtulmuş ve İngiltere denizlere egemen olmuştu. Amerika ve Hindistan için 1763 Barışı çok önemli sonuçlar doğurdu. Meksika'nın kuzeyindeki Amerika, İngilizce konuşan dünyanın bir uzantısı haline geldi. Hindistan'da, İngiltere topraklarını genişletme politikasına başlandı. Sonunda, Hindistan, İngiliz İmparatorluğu'nun ekonomik sisteminin en önemli parçası ve Hindistan'a giden denizyolu ve bu yolun kıyı bölgeleri de "can damar" haline geldi. Bundan sonra İngiliz dış politikası, temelde, bu yaşamsal yolun emin ellerde bulunması ve tehditlerden uzak tutulması amacına yönelecektir.

IV
Devrimler Dönemi (1776-1848)

1500'lerde başlayan globalleşme süreci, 18. yüzyılın ikinci yarısında Amerika kıtasını da içine alacak biçimde genişledi. Ayrıca burada, İngiltere'nin 19. yüzyıldaki tartışmasız üstünlüğüne 20. yüzyılın ikinci yarısında rakip çıkacak bir devletin "tohumu" da atıldı. Kuzey ve Güney kıtalarıyla birlikte tüm Amerikalıların 15. yüzyıldan başlayarak yerleşime açıldığı ve Avrupa insanının buraya Avrupa kültürünü getirip yerleştirdiği biliniyor. Ama, dünya politikasın önce etkileyecek ve sonra belki de biçimlendirecek ABD'nin ve güneyde irili ufaklı bir dizi devletin kurulması için 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısını beklemek gerekecektir.

Daha önce belirtildiği gibi, 13. yüzyılda İngiltere'de başlayan anayasal süreç, Avrupa kıtasının geriye kalan bölümlerinde değişik formlar aldıktan sonra, koca bir okyanus aşarak, Kuzey Amerika kıtasına ulaştı. Burada, özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinden göç eden ve Avrupa düşünce ve teknolojisine sahip insanlar arasında hem güçlendi hem de değişik biçimler aldı. Bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik gibi üç kavram, Amerikan Devrimi ile Yeni Kıta'nın kuzeydoğu köşesindeki 13 Koloni'de iyice yerleşti. 18. yüzyılın sonlarına doğru gerisin geriye Batı Avrupa'ya döndü ve orada Büyük Fransız Devrimi

ile büyük bir patlamaya yol açtı. O zamana kadar gelişen tüm kavramlar ve yeni örgütlenme biçimleriyle "Eski Rejim"in çatışması, ortaya hiçbir coğrafi sınır tanımadan gelişen, yayılmacı ve patlayıcı güçler çıkardı. Bunlardan milliyetçilik ve demokrasi, dönemin Endüstri Devrimi ve emperyalizmi ile körüklenerek, Batı Avrupa'dan Orta Avrupa'ya, oradan Doğu Avrupa'ya ve Osmanlı Devleti'nden geçerek dünyanın tüm bölgelerine yayılmaya başladı. İşte, bu yeni, dirik ve patlayıcı değişiklik güçlerinin, 18. yüzyıl öncelerinden kalma süreklilik güçleriyle çatışması tüm 19. ve 20. yüzyıl tarihinin bir bakıma özüdür.

İngiltere, Batı Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Osmanlı Devleti yoluyla Ortadoğu, 20. yüzyılda ise Asya ve Afrika kıtalarını içine alan ve değişik yerlerde değişik biçimler de gösterse, çıktığı yer ve özü hemen hemen aynı olan bu Büyük Dönüşüm, globalleşme "çeşitli insan topluluklarının kapsamlı global bir sistem içine alınma süreci" olarak tanımlanıyorsa, dünyanın globalleşmesini gerçekleştiren temel olgudur. "Modern dünya", "çağdaş dünya", "çağdaş uygarlık", "dünya politikası", "Modern uluslararası sistem ve ilişkiler" gibi sürekli kullanılan kavramların da çıkış noktasıdır.[1]

A. AMERİKAN DEVRİMİ

1. Kuzey Amerika'daki İngiliz Üstünlüğü

Portekiz ile İspanya, 15. yüzyıla kadar geri giden keşif haklarıyla Yenidünya üzerinde tekelci sömürge iddiasında bulunmuşlardı. Ancak, 1580'de İspanya tarafından işgale uğrayınca, Yenidünya'da İberik yarımadasının denetimi görevini İspanya yüklenmiştir. 1588'e kadar rakipsiz kalan büyük İspanyol Armadası, bu tarihte İngiliz donanmasına yenilince, İspanya'nın gücü de, Portekiz gibi zayıflamıştı. Avrupa'nın yeni güçlenen sömürgeci devletleri, Hollanda, Fransa ve İngiltere, bir yanda aralarında çatışırlarken öte yanda Yenidünya'daki İspanyol ve Portekiz sömürgelerini teker teker ellerine geçirmeye başladılar. 17. yüzyılda bu üç devlet, kendi

Amerikan kolonilerini İspanya'ya kabul ettirdikten sonra, İngiltere Hollanda'yı denizlerde iki kez yendi ve 1667'de Hollandalıları Kuzey Amerika'dan attı. İngiltere, 1688-1763 tarihleri arasında Kuzey Amerika kolonileri üzerindeki denetim yüzünden tam dört kez Fransa ile savaştı. Bunların tümü önceki bölümlerin konularıydı.

Amerika yüzünden savaşa tutuşan Avrupa'nın sömürgeci devletleri, merkantilizmin ekonomik ve siyasal ilkelerinden hareket ettiler. Daha önce görülen merkantilist kurama göre, güçlü bir devlet olmanın yolu, Amerika'daki gibi koloniler elde etmekten geçmekteydi. Kolonilerle ticaret üzerinde kurulacak tekelle metropol, satın alacağından daha çok satabilir ve böylece uygun bir ticaret dengesiyle zenginleşebilirdi. Üstelik, kolonilerle ticaret deniz gücünü de besler ve böyle bir devlet gerek artan zenginlik gerekse deniz gücüyle büyüklük yolunda iki önemli anahtarı eline geçirmiş olurdu. Ama, Avrupa devletleri, böyle bir sömürge imparatorluğunun Avrupa güç dengesini bozacak kadar genişlemesini engelleme üzerinde anlaşmışlardı. Bu yüzden, uygulamada, merkantilist kuram ile Avrupa güç dengesi ilkesi, Avrupa devletleri arasında çatışmaya yol açacak bir nitelik taşımaktaydı.

İngiltere'nin, Amerika'daki koloniler üzerinde kimin denetim kuracağı sorunundan kökenini alan Yedi Yıl Savaşları'nda Fransa'yı yenerek, 1763 Paris Antlaşması ile Kuzey Amerika kıtasının hemen hemen tümünü eline geçirdiğini görmüştük. Bu Yedi Yıl Savaşları, dünyanın en önemli çatışmalarından biri sayılır. Fransa'nın yenilgisi, İngiliz kolonilerini güçlü bir devletin istilası korkusundan kurtarmıştır. İspanya'nın da gücü azaldığına göre, artık Kuzey Amerika'da İngiliz kolonilerinin genişlemesini engelleyecek güç kalmamıştı. Yedi Yıl Savaşları'nın yarattığı bu yeni güvenlik duygusu, Amerikan Devrimi'ne yol açan bağımsızlık ruhunun gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

2. Kuzey Amerika Halkının Ayırıcı Özellikleri

Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri, Avrupa tipi toplumun yepyeni topraklar üzerinde ve benzersiz koşullarda örgütlenmesidir.

Amerikan bağımsızlık mücadelesi, gerçekte, İngilizlerin Yenidünya'ya getirdikleri ilkelere dayanılarak yürütülmüştür. Kuzey Amerika kolonileri feodal ve mutlakıyetçi bir biçimde değil, liberal bir temele dayanılarak sömürge haline getirilmişlerdi. Kuzey Amerika'ya göç edenler, bu kıtanın güneyine göç edenler gibi, altın ve elmas bularak zengin olup, ülkelerine dönmek hırsıyla değil, dinsel baskıdan, işsizlik ve yoksulluktan kurtulmak, kendilerine özgürce yaşayacakları yepyeni bir ortam yaratmak umuduyla göç etmişlerdi. Daha göç ettikleri sırada, kafalarında özgür ve bağımsız bir biçimde yaşama düşünceleri gelişmeye başlamıştı. Ayrıca, temelli yerleşmek düşüncesiyle göç ettiklerinden, ailelerini de yanlarına alarak yeni topraklara gelmişler, Kuzey Amerika kökenli insanla karışmak gereğini duymamışlardır. Bu durum, bütünlüklerini korumada son derece önemli bir etken olmuştur.[2]

İkinci olarak, İngiltere ve öteki Avrupa ülkelerindekinin aksine, kolonilerde aristokrasi yoktu ve monarşinin gücü hem uzakta hem de etkisizdi. İlk yerleşim bölgelerinde nüfus artınca, hemen bölgenin ötesinde boş ve yeni toprakların bulunması, toprak kıtlığının yarattığı baskıları ortadan kaldırarak, son derece eşitlikçi çiftçi topluluklarının oluşmasını sağlamıştı. Ama, ilk yerleşim bölgelerinde ve özellikle liman kentlerinde, 18. yüzyılda mal sahipleri ve başarılı tüccarların oluşturdukları, İngiltere'dekine benzer bir oligarşi de bulunuyordu. Böylece, çiftçi topluluklarının yanı sıra, girişimci ruha sahip İngiltere'deki iş sahipleri de Amerikan toplumunun temel dokusunu oluşturdu. Özellikle Amerikan gemiciliği, ucuz ve bol tahta, girişimci iş sahipleri ve Protestan inanışına sahip çalışkan gemicilerin sayesinde, en uzak denizlerde bile rakip tanımamaya başladı. Endüstriyel gelişme ise, Amerikan Devrimi'nin sonrasına kadar cılız kalacaktır. Böylece, tüccarlar, gemi sahipleri ve işadamları, ülkenin içlerindeki kırsal kesimin desteğini sağladıkları sürece, siyasal önderliği de eline geçirebilecek durumdaydı. Kendilerine rakip olabilecek monarşi, kent ve toprak aristokrasileri ile bunları destekleyecek edilgen köylü tabakası, Avrupa'da kaldı ve Kuzey Amerika kıtasına geçemedi.

Üçüncü olarak, çeşitli kolonilerde birbirinden çok değişik dinlerin varlığı daha başlangıcından kabul edilmişti ve hiçbir siyasal birim ya

da kişi, tüm İngiltere Kuzey Amerikası'na tek bir dini zorla kabul ettirmeyi aklından bile geçirmedi. Ayrıca, 18. yüzyıl ilerledikçe, dini toplulukların üyeleri atalarının dinsel heves ve coşkularından uzaklaşmışlar ve o dönemde Avrupa toplumunu dönüştürmekte olan laikleşme anlayışını paylaşmışlardı. Bazı din adamları belirli dinsel bölüntülerin en aşırı biçimde propagandasını yapabiliyordu, ama bu İngiltere koloni topluluğu, tek bir kilise ya da doktrinin baskısı altında olmamakla övünmeye başlamıştı. Anayurtlarını terk etmelerinin temel nedenlerinden biri, bu dinsel baskı değil miydi?

Dördüncü olarak, 13 Koloni'nin çok değişik çevrelerden gelen insanlarını birleştiren, kader birliği yaptıran üç unsur, daha doğrusu "öfke" vardı. Birincisi, Fransa'nın yarattığı askeri ve ekonomik baskıya karşı öfkeydi, ama 1763 yılında İngiltere'ye yenilip Kuzey Amerika kıtasından çekilmeleriyle Fransa'ya karşı duyulan tepki ortadan kalktı. İkinci unsur, Kızılderililere karşı duyulan öfkedir. Bu gerçek Amerika kökenli göçebe kabilelerin, beyazların yerleşim bölgelerine sürekli bir tehdit oluşturmakla birlikte, arkalarında Avrupa saldırganlığı, hızla üreme yetenek ve isteği, acımasızlığı ve gelişmiş silah teknolojisi olan beyaz Amerikalılara karşı pek bir şansları yoktu. Ayrıca, ne Fransızların İngilizlere karşı oynayacak kurnazlıkları, ne de tüm kabilelerin bir araya gelip önemli bir güç oluşturabilecekleri politik becerileri vardı. Yenidünya'nın göçebelerinin arasından bir Kızılderili Cengiz Han çıkamadı. 13 Koloni'nin İngiliz sömürgeciliğine karşı öfkeleri ise Amerika'nın bağımsızlık savaşına yol açacaktır.

3. ABD'nin Bağımsızlığı ve Sonuçları

Kuzey Amerika'da yeteri kadar insan birikince, özerk devletler haline gelmeleri, kendilerine bir anayasa hazırlamaları ve eşit haklarla bir birlik kurmaları kararlaştırıldı. Kuzey Amerika kolonilerinde bağımsızlık yönünde öyle bir gelişme olurken, Yedi Yıl Savaşları'ndan dünyanın en büyük sömürge ve deniz devleti olarak çıkan İngiltere, şimdi çok genişlemiş olan sömürge imparatorluğuna bir çekidüzen vermek, bağlarını güçlendirmek istedi. Ayrıca, kendi vergi yükümlüsünün yükünü hafifletmek için, Yedi Yıl Savaşları'nın

giderlerini kolonileriyle paylaşmak niyetindeydi. Yeni vergiler biçiminde ortaya çıkan bu baskı, 13 Koloni'yi huzursuzluk ve direnişe itti. Yedi Yıl Savaşları'ndan yenik çıkan Fransa da yenilgisinin acısını bu yeni bağımsızlık hareketini desteklemekle çıkarmak kararını verdi. 1774'te başlayan Amerikan bağımsızlık hareketi, Fransa'nın da cömert yardımıyla 1776 yılında resmen bağımsızlık ilanına vardı. İngiltere, George Washington komutasında savaşan kolonilerle başa çıkamayacağını anlayınca, 1782 yılında ABD'nin bağımsızlığını tanıdı. Bağımsızlıktan sonra ABD sınırsız doğal kaynaklarıyla hızla gelişmiş ve daha 1867 yılında hemen hemen bugünkü sınırlarına ulaşmıştır.

Burada, Amerikan bağımsızlık hareketinin ayrıntılarına girilmeyecektir. Çünkü, dünya tarihi açısından, 13 Koloni'nin nasıl bağımsız oldukları, bağımsız oldukları gerçeğinden daha az önemlidir. Bağımsızlıkla birlikte dünyada yeni bir toplum ortaya çıktı. ABD sanki yumurtadan çıkmış gibiydi. İmparatorluk ve Hıristiyanlık kabuğunu kıran bir Batı Avrupa uygarlığıydı. Devlet dini ve monarşisi yoktu. Dünyanın o zamana kadar görmediği, böylesine bir "temiz" çıkıştı. At yarışlarında, üzerinde yönlendirici jokeyi olmasına rağmen, her nasılsa hiç ağırlıksız koşan atın avantajlarına sahip oluvermişti. Avrupa'nın modern devletleri, tarihsel uzun bir süreç içinde, yavaş yavaş kurumdan kuruma, eski ile yeninin çatışmasının sıkıntılarıyla ve plansız bir biçimde oluşmuştu. ABD ise önceden planlanmış, sonra oluşturulmuştur.

Amerikan Devrimi, gerçekten önemli sonuçlar doğurmuş bir olaydır. Fransa, Amerikan bağımsızlık mücadelesine yardım ederken büyük ekonomik yük altına girmişti. Bunun doğurduğu ekonomik sıkıntı 1789 Fransız Devrimi'nin en önemli nedenidir. Böylece, Avrupa'da belki de bugüne kadar sürecek olan bir liberal ve demokratik devrimler çağını açacaktır.

Amerikan Devrimi, Avrupalıların genişletmek için birbirleriyle yarıştıkları sömürge sistemine, bunun eninde sonunda elden çıkacak, tehlikeli ve güvenilemeyecek bir "mal" olduğunu vurgulayarak, ilk darbeyi indirmiştir. Amerikan bağımsızlığı, sömürge bağlarını koparmak isteyen öteki halklara, yani önce Latin Amerikalılara, sonra

İngiliz sömürge imparatorluğundakilere ve 20. yüzyılda da Asya ve Afrika'nın bağımlı insanlarına aydınlatıcı örnek olmuştur.

ABD'nin kuruluşu, Avrupalılara Aydınlanma Çağı'nın birçok düşüncesinin gerçekte uygulanabilir olduğunu göstermiştir. Özellikle Fransızlar, bir grup Amerikalının, eyalet anayasalarını yazmak için, özgürlük içinde, küçük salonlarda bir araya gelmelerini, tartışmalarını hiç unutmayacaklardır. Bu anayasalar ve Bağımsızlık Bildirgesi, çevrilerek 1778 yılında basılacak ve Avrupa'nın hemen hemen tüm entelektüel çevrelerinde hararetli tartışmalara konu olacaktır. Anayasal haklar, federalizm ve sınırlı hükümet, Avrupa için yeni düşünceler değildi. Ama, Avrupa'da var oldukları biçimleriyle feodalizm ve aristokrasi ile iç içe bulunuyorlardı. Amerikan Devrimi bu gibi düşünce akımlarına ilerici bir nitelik kazandırmıştır. Avrupa'daki gelişmelere eklenen Amerikan etkisi, 19. yüzyılın düşünce iklimini daha demokratik hale getirecektir. Düşünürler artık model ülke olarak İngiltere'den çok ABD'yi alacaklardır.

Amerikan anayasaları, Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nin uygulanması gibi görünüyordu. Başlarından yabancı saydıkları bir hükümeti atmışlar, oturup devlet mekanizmasını yasama, yürütme ve yargı güçlerini en iyi ve birbirlerini denetleyecek biçimde kurarak, yeni bir hükümet kurmuşlardı. Bağımsızlık Bildirgesi ile, hükümetin halk tarafından yaratıldığını, yalnızca kendisine verilen bir yetkiyi kullandığını, insanların kendilerinden esirgenemeyecek haklara sahip olduklarını ilan etmişlerdi. Bunlar, din, basın, toplantı özgürlüğü, keyfi tutuklamanın olmaması ve yasa önünde eşitlik gibi çoğu Avrupalının elde etmeye çalıştığı haklardı. ABD'nin böyle bir örnek sunması, 1789'da Fransızların, devrimlerine insan haklarıyla ilgili bir bildiri ve yazılı anayasa ile başlamalarının nedenlerinden biridir.

Tüm bu anlatılanların, ABD'nin yalnızca bir yönünü ele aldığı açıktır. ABD'de, daha sonraki tarihinin ve şimdiki durumunun da gösterdiği gibi, devralınan bazı sıkıntıların ve çözülmemiş sorunların yükünü çekmekteydi. Irkçılık bunlardan yalnızca bir tanesidir.

4. İç Savaş ve Sonrası

ABD, 1861-1865 yıllarında kuzey ve güney eyaletleri arasında büyük bir iç savaş ve parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu savaşın nedenlerinden biri, insancıl duygulardır. Temel insan hak ve özgürlüklerinin savunucusu, eşitlik anlayışının yerleştiği ve bu yönleriyle öteki ülkelere örnek ABD'de zencilerin hâlâ tutsak olarak çalıştırılması, özellikle Abraham Lincoln gibi bir başkanın yönetimi altındaki ülkenin liberal çevrelerinde büyük bir "anakronizm" olarak değerlendiriliyordu. Ama, en az bunun kadar önemli bir başka nedeni zenci köleliğinin ekonomik yönünde yatar. Ekonomisi tarıma ve özellikle pamuk ekimine dayanan güney eyaletlerinde çalıştırılmak üzere, Afrika'dan zenci köleler getirilmişti. Ailelerinden ve yaşadıkları topraklardan zorla koparılıp Amerika'ya getirilen bu Afrika insanları, son derece ağır koşullar altında, güneyin geniş pamuk tarlalarında çalıştırılıyorlardı. Ekonomisi büyük ölçüde endüstriye dayanan kuzey eyaletleri ile köleliğin yasaklanmasıyla serbest kalacak ve kuzeye göç edebilecek zencilerle bol ve dolayısıyla ucuz el emeği sağlamayı amaçlıyorlardı.

Üstelik, zenci köleliğiyle, kuzeyin ekonomik çıkarlarına hiç uymayan ilginç bir "ticaret üçgeni" çıkmıştı ve bunun kırılması gerekiyordu. İngiltere, siyasal baskıyla Afrika'dan ABD'nin güney eyaletlerine ucuz zenci tutsak getiriyor ve bunun karşılığında tekstil endüstrisi için gerekli olan pamuğu alıyordu. Şimdi, zenci el emeğinin yanında, kuzey eyaletlerinin gelişen tekstil endüstrisinin bu pamuğa da gereksinimi artmıştı ve bu malın ucuz fiyatla İngiltere ve öteki Avrupa devletlerine satılması işine gelmiyordu. İşte bu düşüncelerle, Lincoln'ün başkanlığı sırasında, kuzey eyaletleri, köleliğe son vermektense birlikten ayrılmayı yeğleyen güney eyaletleriyle savaştılar. 1865'te kuzey eyaletlerinin savaşı kazanmasıyla kölelik yasaklandı ve ABD'de kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmekten kurtuldu.

ABD iç savaş badiresini adatıp birliğini koruduktan sonra kıtada hızla genişlemeye ve ekonomik bakımdan görülmemiş bir tempo ile büyümeye başladı. Bunun nedenleri, ABD'nin ekonomik büyüme süreci açısından, öteki ülkelerde bulunmayan avantajlara sahip olmasında aranmalıdır. Bir kere, endüstrileşme için gerekli olan nüfus ve doğal kaynaklar dengesine sahipti: Zengin ve hiç sömürülmemiş

doğal kaynaklar ve bu doğal kaynakları işleyip tüketecek nicelik ve nitelikte nüfus. İkinci olarak, Avrupa ve Asya'dakinin aksine, geleneksel toplumun ağır yüklerine, yani düşük üretkenliğine sahip değildi. Eski tipte üretimde bulunan ve yeni teknolojiyle verimliliği düşen fabrikaları yenileştirme zahmeti yerine, en yeni teknolojiyi hemen yerleştirme olanağı, ABD'ye büyük bir üstünlük sağladı. Kısaca, endüstriyel üretkenliği çok yüksekti. Ayrıca, toprak mülkiyetinde feodal bir sisteme de sahip değildi. Üzerinde yüzyıllarca hak talep edilmiş, miras yoluyla bölünerek küçülmüş topraklar yerine, geniş ve rasyonel bir biçimde örgütlenecek ve işlenecek toprakları vardı. Dolayısıyla, yalnız endüstri alanında değil, tarım alanında da üretkenliği çok yüksekti. Son olarak, dört yıl süren İç Savaş, savaş endüstrisini pompalamıştı. Savaşın bitmesi, ABD'de hem üretimi başka alanlara da kaydırabilecek çok sayıda fabrika hem de silah fazlalığı ortaya çıkardı. Bu fabrikaların başka amaçlarla devreye girmesi, silah endüstrisinin canlandırdığı ekonomik faaliyet ve savaş artığı silahların dış ülkelere (ve bu arada Osmanlı Devleti'ne) ihracının sağladığı lehte ticaret dengesi, endüstriyel gelişmenin çıkış noktaları oldu.

Böylesine bir temelden hareket eden ABD, kısa bir süre içinde ve üç aşamadan geçerek ekonomik olgunluğa erişti: (i) Kıtayı boydan boya geçen demiryolunun yapılması ve iç savaşın bitmesiyle birleşik bir ulusal pazara sahip oldu. (ii) Tekstil endüstrisinden sonra, hızla maden işleyen makinelerde hızlı bir gelişme ortaya çıktı. (iii) 1890'lardan sonra ise, elektrik, kimya ve otomobil endüstrileri gelişti. Sonuç olarak, 20. yüzyıla girildiğinde ağır sanayi kurulmuştu.

Sömürgecilik karşıtı büyük bir devrimle kurulan ABD, 19. yüzyılın son on yılı içinde kendisi sömürgeci bir devlet haline gelmeye başladı. Daha 1860'larda Amerikan kartalının "koruyucu gölgesinin", Karayipler'in sıcak ve kuzeyin donmuş sularına yayılması gerektiği yolunda görüşler öne sürülmüşse de, ABD büyük ölçüde iç gelişmeleri yüzünden bu yola gitmedi. Bir kere İç Savaş bütün hızıyla sürüyordu. İkinci olarak, ülkenin ekonomik bütünlüğü de sağlanmamış ve kıtanın iki ucunu birbirine bağlayan demiryolu yapımı bitmemişti. Ayrıca, hızla endüstrileşmenin yarattığı sorunlar çözüm bekliyordu. Dolayısıyla, 1867'de Rusya'dan Alaska'nın satın alınması dışında

sömürge kazancı olmadı. Ancak, 19. yüzyılın son yıllarında, büyük ölçüde iç ekonomik durum, ABD'yi büyük ölçüde sınırlarının ötesinde genişlemeye itti. Dönemsel ekonomik depresyon, sermaye üzerinde baskı yapan endüstri işçisinin ortaya çıkışı ve hükümetin denetimi dışındaki büyük tekelci şirketler, sömürge faaliyetini teşvik ettiler. Ülke bu durumdayken, Küba'da İspanya yönetimine karşı ayaklanma çıkması işi kolaylaştırdı. Önceleri yalnız maddi destek sağlanmasına rağmen, giderek, İspanya'nın Amerika'dan atılması görüşü güç kazandı. Ayrıca, 1880'lerde kurulmuş donanma da görev beklemekteydi. 1898 yılında başlayan savaşta, hem Pasifik hem de Karayipler'de İspanya donanması yenilgiye uğratılarak, yöredeki etkisi tümüyle ortadan kaldırıldı. Filipinler (1946'da bağımsız oldu), Guam Adası (ABD'ye bağlandı), Porto Rico (özel statü ile ABD'ye bağlandı) ve Hawai (Eisenhower döneminde 50. federe devlet olarak birliğe katıldı) topraklarını eline geçirerek ve ilerde görüleceği gibi Latin Amerika ülkeleri üzerinde büyük bir ekonomik ve siyasal nüfuz kurarak, denizaşırı ülkelere sahip bir sömürgeci devlet durumuna geldi.

B. BÜYÜK FRANSIZ DEVRİMİ

18. yüzyılın ikinci yarısının dünya tarihi açısından en önemli iki olayından biri Amerikan, öteki de Fransız Devrimi'dir. Amerikan Devrimi, Yenidünya'da bütünleşme, güçlenme ve genişlemeye yol açarken, Fransız Devrimi "Eskidünya"da 25 yıllık karışıklık doğurmuştur.

1. Devrim Öncesi Ortamı

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın büyük çaplı olaylarının tümü "liberalizm" akımı tarafından biçimlenmiş ya da en azından etkilenmiştir. Siyasal anlamda liberalizmin temeli, 19. yüzyıldan önceki hanedanlık rejimlerinde var olmayan, yöneticilerle yönetilenler, bir başka deyişle, hükümet ile toplum arasında bünyesel, işlevsel ve kopuksuz ilişkilerin kurulmasıdır. Bu yönde Amerikan

Devrimi ilk örneği oluşturmuş ve Fransız aydın kamuoyunda bir uyanışa yol açmıştı. Ama, ABD'dekinin aksine, Fransa'da bu tip ilişkilerin kurulması yolunda önemli engeller vardı: Üretici olmayan soylular ve kilisenin önceki yüzyıllardan gelen ayrıcalıkları ile üretici olan sınıfların bu ayrıcalıklarının bulunmaması. Bu yüzden, 19. yüzyılın süreklilik güçlerine, yani feodalite, mutlak monarşi ve kiliseye karşı savaşı, ilerde ele alınacak endüstri devriminin başlamasıyla güçlenen orta sınıf (ticaret ve sanayi burjuvazisi) öteki sınıflarla bütünleşerek açmıştır. İşte, liberal nitelikteki Fransız Devrimi'nin itici güçleri, zaman zaman köylüleri de yanına alan bu orta sınıf ve onların önündeki Amerikan Devrimi örneğidir.

Tıpkı daha önceki İngiliz anayasa hareketlerinde ve Amerikan Devrimi'nde olduğu gibi, Fransız Devrimi'nin kökeni de, monarşinin aşırılıklarında aranabilir. 14. Louis'nin ve onu izleyen monarkların genişleme istekleri ve bu uğurda yapılan savaşlar (özellikle Amerikan Devrim Savaşları) döneminin toplanabilecek vergi kapasitesinin ötesinde bir askeri harcama getirmişti. Bunu bir yana bırakın, monarşinin saray harcamaları bile vergiyle elde edilen gelirin üzerindeydi. Fransa'daki vergi geliri, soylular ile kilisenin vergi ayrıcalıkları dolayısıyla, İngiltere'dekinden bile azdı. Yine İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi, halkın tepkisi ne Kral'a ne de izlediği dış politikaya, ama üzerine binen ve bu ikisinin sonucu olduğunu pek kavrayamadığı sıkıntılara karşıydı. Bu ortamda monarşinin iflasın eşiğinde olduğu bütün açıklığıyla ortaya çıktı ve duruma bir çare bulmak üzere soyluların toplanması istendi. Toplantıda, çaresizlik içinde, tüm toprak mülkiyetinden vergi alınması gerektiği ortaya atılınca, bunu kabul etmeyen soylular "denize düşen yılana sarılır" misali, 1614 yılından beri toplanmayan "parlamentonun" (*Etats-Generaux*) toplanmasını istediler. 1789 Mayısında, soylular, din adamları ve halkın oluşturduğu üç kamaralı parlamento toplandı. Dolayısıyla, Fransız Devrimi'ne ilk hareketi soylular vermiştir.

Parlamento toplandıktan sonra gerek bunun içindeki anlaşmazlık gerek Paris'teki karışıklıkların nedeni, temsili organın bu üçe bölünmüş ve soylu ile kiliseye üstün haklar tanıyan biçiminin Fransız toplumu içindeki çıkar, etki ve üretim faaliyeti dağılımına uymamasıdır. Kral, kaynağını "ilahi hukuk"tan alan haklarını, üretici

olmayan soylular ve kiliseyle işbirliği yaparak despotik bir biçimde kullanıyor, üretici olan burjuvazi ve köylüleri yönetime karıştırmıyordu. Ama, 1713-1789 yılları arasında Fransa'nın dış ticaretinin beş kat artması, burjuvazinin ve bu arada tüccarların artan güçlerinin en güzel göstergesiydi. Bunlar, yeni kazandıkları güçle soyluların siyasal ayrıcalıklarına tepki duymaya başlamışlardı. Ne var ki, daha önce görüldüğü gibi, bu tarihten önce, kralın mutlak siyasal yetkisi yalnız İngiltere'de, o da bir ölçüde sınırlandırılmış ve kral siyasal iktidarı seçimle gelen bir parlamento ile paylaşmak zorunda bırakılmıştı.

Devrimin, Avrupa'da Fransa'dan çok daha yoksul ve ondan daha despotik bir yönetimle yönetilen çok sayıda devlet varken, Fransa'da başlamasının nedenlerinden biri de, bu devletin yüzyıllar boyunca monarşi tarafından sağlanan siyasal birliğidir. Toplumsal ve ekonomik koşullar ne olursa olsun, huzursuzluklar, ancak ulus olarak siyasal bakımdan birleşmiş olan bir ülkede, ulus çapında kamuoyu, duyarlılık, politika ve yasama gereği yaratabilirdi. Fransızlar, 18. yüzyılda adına "Fransa" denen bir siyasal birimin üyesi oldukları duygusuna sahiptiler. Fransa'daki gibi bir "devlet" Orta ve Doğu Avrupa'da yoktu.

2. Haklar Bildirisi ve Anayasa

Bu gelişme ve koşullar altında, temsili organa sahip çıkan orta sınıf, monarşiye karşı savaş açtı ve anahatlarıyla şu isteklerde bulundu: (i) Bir anayasa ile monarşinin yetkilerinin sınırlandırılması; (ii) vergilerin düzene konması ve azaltılması; (iii) iç gümrük duvarlarının indirilmesi; (iv) basın özgürlüğü. İstekler isyanın burjuva niteliğini açıkça ortaya koyuyordu. 14 Temmuz 1789'da halk ayaklanarak despotizmin simgesi haline gelen Bastille hapishanesini yakıp yıktı.

Bu gelişmelerden hemen sonra oluşturulan ve toplanan Kurucu Meclis, Amerika'daki çizgiyi izleyerek, önce bir "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" yayınladı. Bu bildiri, insanların özgür olduğu, yasalar önünde eşitlik, herkese memur olabilme hakkı, söz ve basın özgürlüğü, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve vergilerin toplumda dengeli bir biçimde dağıtılması gibi temel hak ve özgürlükleri

içeriyordu. Kurucu Meclis sonra ulusal egemenlik ilkesine dayanan bir "Anayasa" hazırlayarak, Kral'ın yetkilerini sınırlandırdı ve siyasal iktidarı, halkın seçeceği bir parlamento ile Kral arasında paylaştırdı. Bunlar kabul edilip uygulamaya konulursa, yalnız devrimin gerçekleştiği Fransa'da değil tüm Avrupa'da "eski düzen" yıkılabilirdi. Zamanın tarihçisi, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, eski rejimin ölüm fermanıdır" derken, herhalde haklı ve ileri görüşlüydü. Bu bildiri 19. yüzyıl boyunca liberalizmin en önemli belgesi olarak kalacaktır. 1791 Eylülünde Anayasanın yürürlüğe girmesiyle, Kurucu Meclis kendisini feshetti.

3. Devrimden Savaşa ve Terör Yönetimine

Tüm bu gelişmeler karşısında, Avrupa'nın öteki devletleri Fransız Devrimi'ne müdahaleden ya da işe zorla karıştırılmaktan çekindiler. Fransa ve devrim yanlısı gruplar, Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde boy göstermeye başlamıştı. Amerikan ve Fransız devrimlerinin doktrinleri, rahatlıkla Avrupa'nın her yerine ihraç edilebilecek evrensel bir felsefe biçiminde gelişti. Çünkü, zaman, yer, ırk ya da ulus farkı gözetmeksizin, insanların temel hak ve özgürlüklerinden söz etmekteydi. Bu durum karşısında, Fransa'dan kaçıp mülteci haline gelen soylular, uluslararası aristokratik bağlantılarını kullanarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerine yerleştiler ve devrime karşı bir cins "kutsal savaş" açma hazırlığı içine girdiler. Kısaca, Avrupa artık sınır tanımayan bir bölünmeyle karşı karşıyaydı.

Fransız Devrimi'ne karşı silah kullanılacaksa, bunu, Fransa Kraliçesi Marie Antoniette'in kardeşi olan Habsburg İmparatoru II. Leopold yapabilirdi. Pillnitz'de 1791 yılında yayınladığı bir bildiriyle, öteki devletler katıldığı takdirde Fransa'da eski düzeni yeniden kurmak için askeri önlemler alacağını açıkladı. Aslında II. Leopold böyle bir desteğin gelmeyeceğini biliyor, ama ülkesine yerleşen mülteci soylu militanları susturmak istiyordu.

Fransa'da burjuvazi, iki yıl boyunca siyasal sahneye egemen olarak, gücünü Fransa'nın mülki, askeri ve dini kurumlarını yeniden düzenlemekte kullanmıştı. Niyeti, aristokrasinin liberal kesimleri ve

Kral ile işbirliği yapmaktı. Ne var ki, gerek aristokrasinin düşmanca faaliyetleri ve gerekse öteki Avrupa devletlerinin Fransa'ya müdahale edebileceklerini gösteren gelişmeler bunu olanaksız kıldı. Böylece, 1792'de bir istila tehdidi ile karşı karşıya kalan devrimciler, Avusturya ve Prusya'ya karşı savaş ilan ettiler ve çok geçmeden Avrupa'nın birçok ülkesiyle savaşır duruma geldiler. Baştaki yenilgilerin yarattığı panik birtakım önlemler alınmasına yol açtı. Bunlar arasında, Ocak 1793'te Kral 16. Louis'nin tahttan indirilip öldürülmesi ve kuşkulanılan "siyasi"lerin ortadan kaldırılması da vardı. Bu arada Fransa'da "Ulusal Konvansiyon" dönemi açılmıştı (1792-1795).

Fransa'nın dış tehditlere karşı birleşmesinde devrimci gruplardan biri olan Girondin'lerin ve bunun ünlü önderleri *Danton* ve *Carnot*'nun payları vardı. Ancak, onların yerine daha radikal devrimci bir kanat olan ve iktidarı daha demokratik bir temele oturtup, muhaliflere karşı şiddet uygulayarak destek kazanan Jakobenler ve bunun unutulmaz önderi Robespierre geçti. Ulusal savaş için seferberliği mükemmel bir biçimde sağlandı ve coşkulu orduların kurulması başarıldı. Böylece, Fransızlar yalnız istilacıları püskürtmekle kalmayıp, karşı saldırıya da geçtiler. Belçika, Fransa'nın doğal sınırlarının güvenceye alınması için ilhak edildi. Kısa sürede Fransa'nın egemenliği Hollanda, İsviçre ve Kuzey İtalya'ya kadar genişledi. Yalnızca İngiltere'ye karşı girişilen saldırı başarısız oldu.

Dışarda bu gelişmeler olurken, Robespierre gibi aşırı Konvansiyon önderleri içerde üç yıl tam bir "terör rejimi" kurdular. Devrimin bu yola dökülmesinin nedenleri, bir yanda Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı uyguladıkları askeri ve siyasi baskılar, öte yanda devrimde aradıklarını bulamayan ve ihanet edildiklerine inanan köylü ve işçilerin ülkenin hemen her yerinde rejime karşı ayaklanmalarıdır. Toprak reformu gerçekleşmemiş, siyasal istikrarsızlık ve savaş koşulları altında paranın değeri düşerek temel maddelerin fiyatı artmıştı. Bu durum, Konvansiyon yönetimini aşırı baskıya itti. Terör dönemi boyunca idam edilenlerin %8'inin soylu, 14'ünün burjuva, 6'sının din adamı ve %70'inin köylü ve işçi kökenli olması, konvansiyon rejiminin niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, siyasal devrimler yöneticilerin aşırılıklarından kaynaklanır ve çoğu kez başlangıçta istenmeyen ve öngörülmeyen

daha da aşırı bir noktaya doğru sürüklenir. Fransız Devrimi de bu genellemenin kalıbına uymuştur.

"İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" üzerinde kurulan "demokratik cumhuriyet" iç ve dış koşulların etkisiyle terör yönetimine dönüştü. Daha da önemlisi, Fransız halkında devrim ve cumhuriyetçiliğe karşı kalıcı bir tepki yaratarak, en az 80 yıl Fransa'nın iç gelişmelerini imparatorluk ve bunun despotizmi lehinde etkiledi. İlerde ele alınacak Napolyon Bonapart ve Louis Napolyon gibi despotların sağladıkları destek başka nasıl açıklanabilir?

Ulusal Konvansiyon'un terör yönetimi, Fransız ordularının savaş alanlarında kazandığı başarılar sonucu, dikta rejimine artık tahammülü kalmayan halkın baskısıyla 1795'te yıkıldı ve Fransa 1799 yılına kadar sürecek olan Anayasal Cumhuriyet ya da Direktuvar yönetimine girdi. Bu yönetim savaş alanlarındaki başarıları sürdürdü. Fransız ordusunun girdiği yerlerde kralların yönetimine son verilip cumhuriyetler kuruldu. Ama bu durum, Fransız hükümetinin ekonomik durumunu düzeltmek için, "kurtarılan" ülkelerde halkı yağmalamasını engellemedi. Fransa'nın savaşları, giderek, özgürlük yolunda "kutsal savaş" yerine "Eski Rejim"in saldırı savaşlarına benzemeye başladı; Fransa'nın askeri başarılarını sınırladı. Direktuvar yönetiminin kısa sürmesinin bir başka nedeni, içerde son derece dar bir tabana oturması ve köylü ile işçilerin sıkıntılarını hafifletecek önlemler alamamasıdır. Bu durumdan Napolyon gibi bir otokrat yararlanacaktır.

Tüm bu ters gelişmelere rağmen, Büyük Fransız Devrimi, 1914 yılına kadar Avrupa tarihindeki en önemli olaydır ve büyüklüğü ancak 16. yüzyılın Reformasyon hareketi ve 17. yüzyılın din savaşlar ile karşılaştırılabilir. Fransız Devrimi Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Aynı zamanda, soyuna ve inançlarına bakılmaksızın kişinin değerinin hararetle savunulması, tüm insanların besin kaynağı oldu ve dünyanın dört bucağındaki düşünce ve kurumları uzun süre etkiledi. Liberalizm ve milliyetçiliğin patlayıcı güçler olarak Avrupa'ya yayılması, "ulus-devlet" anlayışının tam anlamıyla yerleşmesi ve "yurttaş-ordu" olgusu ile "kitle savaşı" kavramlarının ortaya çıkması, Fransız Devrimi'nin doğrudan sonuçlarıdır. En önemlisi, daha önce "radikal" olarak nitelendirilen bir kavramı, hiç kuşkuya meydan

vermeyecek bir biçimde uygulamaya sokmuştur: Hükümetler, ne tanrının ne de doğanın ama insanoğlunun yarattığı kuruluşlardır.

4. Savaşın Değişen Niteliği ve Napolyon Bonapart

a. Yurttaş-Ordu

1795 yılında Fransa Cumhuriyeti'nin 800.000 kişilik ordusu vardı ve bu, herhangi bir Avrupa devletinin o tarihe kadar toplayabildiği en büyük orduydu. Bu, liyakatlarına göre hızla yükselen subayların komuta ettiği, belirli ve benimsedikleri bir dava için savaşan yurttaşlardan oluşan ve silaha sarılıp halkı temsil eden, ulusal bir orduydu. Davaya bağnazca bağlılığı ve siyasal bilinciyle daha da güçlenmekteydi. Çoğunluğunu serflerin oluşturduğu ve hiçbirinin içinde bulundukları siyasal sistemlere üyelik ya da bağlılık duygusu olmadığı öteki Avrupa orduları ile tam bir zıtlık içindeydi. Cumhuriyetin ilk askeri başarılarının gizi, bu gerçekte yatar.

Birçok unsur 18. yüzyılda sınırlı olan savaşı 20. yüzyılda topyekün (total) hale getirmiştir. Savaşın niteliği açısından 18. ve 20. yüzyıllar arasında 19. yüzyıl bir tür "geçiş dönemi"dir. Her şeyden önce, yukarda değinildiği gibi, orduların bileşimi değişti. 18. yüzyıl ve öncelerinin, subayların soylu, erlerinin de çapulcu olduğu ordular yerine, Fransız Devrimi ile birlikte, subayları yetişmiş profesyonel asker, erleri de liberalizmin, yani yönetilenin hükümetine sahip çıkmasının ve böylece doğan ulus bilincinin ürünü olan, "yurttaşlar"dan oluşan ordular Avrupa sahnesine çıktı. İkinci olarak, ordunun, her türlü lüksü ve dolayısıyla ağırlığıyla yolculuğa gider gibi savaşa giden soylulardan arınmasıyla, hareketliliği ve hızı arttı. Çapulculardan oluşan erlere güvenilememesi, zorunlu olarak, savaşların bitişik düzende yapılmasını gerektiriyordu. Bu da, orduları kolay manevra yapamayan hantal birimlere dönüştürmekteydi. Güvenilen askerle birlikte orduların hareketliliği daha da arttı. Üçüncü olarak, büyük, ateş gücü yüksek ve hareketli bir orduyu kuracak ve devam ettirecek bir savaş ekonomisinin gereği, yine Fransız Devrimi ile açıkça ortaya çıktı. Fransız Devrimi'nden önce soyluların

ve büyük toprak sahiplerinin vergilendirilememesi, devlet bütçesinin çok dar tutulmasına yol açıyordu. Toplumun her kesiminin ve özellikle çok kazananın "yurttaş" sıfatıyla vergilendirilebilmesi, yıllar geçtikçe büyüyen bir "savaş bütçesinin" ve ekonomisinin kurulmasına olanak sağladı. Son olarak, silah teknolojisindeki gelişmeler, savaşın yıkıcılığını artırdı. İşte tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde, 20. yüzyılda tanık olduğumuz "kitle savaşı"nın tohumları atıldı.

b. Yeni Bir Sezar

Korsika doğumlu bir topçu subayı olan *Napolyon Bonapart*, Fransız ordusunu bu modern biçimiyle devraldı ve 1796-1797 İtalya kampanyasında sağladığı büyük başarıyla ünlü bir general oldu. Antik Roma İmparatorluğu hakkında yazılanları büyük bir ihtirasla okuyan Napolyon, bu imparatorluğun Doğu'daki fetihlerini tekrarlamak gibi geniş ufuklara da sahipti. 1797 tarihli Campo Formio antlaşmasıyla Venedik'i Avusturya ile paylaşarak, Venedik'in İyonya adalarını ve deniz filosunu eline geçirdi. Antlaşmanın gizli maddesine göre, iki devlet ilerde Güney Almanya topraklarını da paylaşacaklardı. Napolyon böylece Sezar'ın ülkesine el atmış bulunuyordu, ama çok istikrarlı olmayan bir cumhuriyetin yetenekli generali için Sezar kötü bir örnekti. Bir yıl sonra Sezar'ın Kleopatra ile buluştuğu Mısır'a bir sefer yapıp, bu toprağı ele geçirerek İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek konusunda Direktuvar'ı ikna etti. Osmanlı toprağı olan Mısır'ı ele geçirmesine rağmen, zaferi kısa süreli oldu ve 1799'da geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu sırada, Fransa açısından Avrupa cephesinde de işler iyiye gitmiyordu. Yenilgiler dizisine, hâlâ durumları düzelmeyen köylülerin feryatları ve ekonomik durumun kötülüğü karışmıştı. Fransa, işleri rayına koyacak güçlü ve dürüst bir kurtarıcı, ikinci bir "George Washington" beklemeye başlamıştı. Napolyon Fransa'ya kafasında Washington'dan çok Sezar imgesiyle döndüyse de, halkın desteğiyle çevirdiği çeşitli dolaplarla Direktuvar yönetimini yıkarak, kendisinin büyük yetkilerle başında bulunduğu bir "Üç Konsül" yönetimi kurdu. Bunu gerçekleştiren Anayasa tam 18. yüzyıl biterken, 1800'de 3 milyona karşı 1500 oyla halk tarafından kabul edildi. Fransa kaderini

tümüyle Napolyon'un ellerine bırakmış ve barış içinde, mutlu ve şanlı bir geleceğe umutla bakmaya başlamıştı. Napolyon ise, yeni bir Sezar olma yolunda, bir imparatora tahammül edebilecek zenginlikte ve düzende bir Fransa yaratmak için ekonomik, yönetimsel ve yasal düzenlemelere girişti ve büyük başarı kazandı. Fransız Kilisesi'nin yüzyıllardan beri bağımsız hareket ettiği Roma Katolik Kilisesi ile barıştı. Devrimin ve Cumhuriyetin "dinsizliği" ortadan kaldırılmış, Roma'nın otoritesi Fransız Kilisesi üzerinde sağlanmıştı. "Dinsiz" Fransa, Napolyon'un kafasındaki yeni bir monarşiyi kaldıramazdı. Napolyon'a göre, Roma'ya bağlı din, ortalama yurttaşı "uslu" tutacak mükemmel bir kurumdu.

Napolyon'un kurduğu rejim, aslında hiçbir kesimi açıkça temsil etmiyor, belki de gücünü buradan alıyordu. Çünkü, bu durumda muhalefet de en alt düzeye inmiş oluyordu. Güçlü ve merkezi bir yönetimle iç barışı sağladı. Toprak reformu ve hukuk düzeninin sağlanması köylüleri rahatlattı.

Konsüllük yönetimi ile Fransa'da devrim de bitmişti. "Büyük umutlar" gerçekleşmemiş bile olsa, "Eski Rejim"in aksaklıkları ortadan kaldırılmış sayılabilirdi. Devrimden yararlananların durumu sağlamlaşmıştı. Fransa, "köylü demokrasisi" ile "burjuva cenneti"nin ilginç bir bileşimi olmuştu. Üstelik, 1802'de Fransa, Papalık, İngiltere ve Kıta devletleriyle barış içinde idi. Devlet, Ren'e kadar genişlemiş ve Hollanda ile İtalya'da bağlı cumhuriyetlere sahip olmuştu. Birinci Konsül'ün durumu o kadar sağlam ve halkın desteği o kadar güçlüydü ki, 1804 yılında bir plebisitle Konsüllük İmparatorluğa dönüştü, Napolyon da I. Napolyon adıyla imparator oldu.

c. Napolyon Savaşları[3]

Tüm Avrupa kıtasına siyasal birlik sağlamaya en çok yaklaşan ve hatta bu konuda Hitler'den daha başarılı olan Napolyon'dur. 1792'de Napolyon'dan önce başlayan ve 1814'te biten silahlı mücadeleyi, yüz yıl öncesinin İspanya Veraset Savaşları'ndan sonra bir başka "dünya savaşı" olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü, mücadelenin bir bölümü şimdi bağımsızlık mücadelesi veren İspanya Amerikasını da etkilemiştir. Ancak, Napolyon savaşlarının çoğu kısa süreli savaşlar

dizisidir. Burada savaşların kronolojisine ve ayrıntılarına girilecek değildir. Bu süre içinde, Fransız Devrimi'nin "saldırgan ve şımarık çocuğu" Avrupa'da tam bir fırtına gibi esmiş ve tutucu imparatorluk ve devletlerin karabasanı olmuştur. Milliyetçiliği ve Fransa'da uygulamadığı liberal düşünceleri silah zoruyla Avrupa'ya yaymak istemiştir. Zaferlerinin sonunda işgal ettiği ülkelere kardeşlerini kral olarak yerleştirerek, milliyetçilik ilkesine de ihanet etmiştir. Papa'nın da desteğiyle kendini Sezar değil, Şarlman gibi görmeye başlayacaktır. Üstelik, Avusturya sarayından Arşidüşes Marie Louise ile evlenerek, başından beri istediği yeni bir dünyanın kurucusu yerine, eski dünyanın damadı olmuştur. Ayrıca bu evlilikle soylular arasına katılmış, sıradan bir yurttaşın imparator olması gibi belki de gurur duyulabilecek bir özelliğini de, kişisel "kompleksi" yüzünden yitirmiştir.

Napolyon'un bu Avrupa'da tek güç haline gelme yönündeki faaliyetlerine karşı Avusturya, Prusya, Rusya ve Kıta'da bir devletin üstün duruma geçip güç dengesini bozmasını istemeyen İngiltere, aralarında bir dizi koalisyon kurarak mücadeleye girişmişlerdir. Napolyon bu koalisyonlara karşı Avrupa kıtasında kazandığı zaferlerle bir "Kıta Sistemi" kurmayı amaçlamaktaydı. İngiltere bu sisteme deniz ablukasıyla yanıt vermiş ve kıta ile her türlü ticareti yasakladığı gibi, başka kıtalarla ticareti de engellemeye çalışmıştır. Böylece, 20. yüzyıl savaşlarında çok kullanılacak bir mücadele kalıbı yaratılmış oldu. Her iki dünya savaşında da İngiltere, Almanya'ya karşı bu yolla mücadele edecektir.

Napolyon'un "Kıta Sistemi"nin, ne kadar parlak askeri zaferlerle kurulursa kurulsun, İngiltere'nin tartışmasız deniz üstünlüğüyle sağladığı deniz ablukasına uzun sürede dayanması olanaksızdı. Napolyon'un anılarında yazdığı gibi "Avrupa'nın siyasal kaderi bir fıçı şeker çevresinde dönmeye başlamıştı." Napolyon'un Avrupa'da işgal ettiği topraklarda yaşayanlar ve kendilerine bağlı olarak kurduğu krallıklar, el altından İngiltere ile iş yapmayı yeğlediler. Almanya'da ticaret çökmekteydi ve tüccarlar çok güç durumda kalmaya başlamışlardı. Üstelik, Napolyon ne kadar çabalarsa çabalasın, kara taşımacılığı, hele 30 yıl kadar sonra ortaya çıkacak olan demiryolları olmadan, deniz taşımacılığı ile aşık atamadı. 1807'deki Tilsit

Anlaşması'ndan beri Napolyon'un iyi ilişkiler sürdürdüğü Rus Çarı Alexander'ın ablukaya dayanamayıp Kıta Sistemi'nden çekilmesi, Napolyon için sonun başlangıcı oldu.

1812'de Napolyon 600.000 kişilik bir orduyla Rusya üzerine yürüdü. Bunun nedeni, belki Çar'ın Kıta Sistemi'nden çekilmesine karşı duygusal bir tepki, belki Rusya'yı ele geçirdiğinde İngiltere'nin ablukayı kaldırıp barış yapacağı umudu, belki düşman bir Rusya'nın kıta Avrupası'nda kurulacak sisteme eninde sonunda saldıracağı tahmini, belki Avrasya steplerine egemen olarak İngiliz sömürgelerini kuzeyden vurmak düşüncesi, belki de bunların hepsinin bir bileşimiydi. Ama, kesin olan, pek akıllıca bir hareket olmaması ve Napolyon'un sonunu vurgulamasıydı.

Napolyon'un ordusunun yarısı Fransız askerlerinden oluşuyordu. Geriye kalanı Fransa'nın müttefiklerinden ve tabi ülke halklarından toparlanmıştı. Daha önce başlattığı İspanya kampanyası hâlâ sürüyor ve en az 250.000 Fransız askerini orada tutuyordu.[4] Kış bastırmadan önce Polonya ve Batı Rusya'yı geçerek Moskova'ya girdi. Rus ordusu, ülkenin genişliğinden ve kışın koşullarından yararlanmak üzere önemli bir meydan savaşına girişmemiş ve doğuya çekilmişti ve dimdik ayakta duruyordu. Napolyon Moskova'yı eline geçirmesine rağmen, 150.000 askerini yitirmiş bulunuyor, stratejik durumu tehlike arz ediyor ve Çar Alexander barışa bir türlü yanaşmıyordu. Kış beklenenden ılık geçmesine rağmen, Kasım ayına kadar çekilmeyi düşünmedi. Çekildiği zaman ise bu, tarihin en büyük trajedilerinden biri oldu. Avrupa devletleri geri çekilen "muhteşem" Fransız ordusuna, sırtlanların leşin üstüne çullandıkları gibi saldırdılar. Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni düzene ihanet etmiş bu despotu, kurtarıp canlandırdığı eski düzen şimdi mahvetmeye hazırdı ve öyle de yaptı. Paris'e döndüğünde 600.000 kişilik büyük ordudan geriye sadece 1500 kişi kalmıştı. 1814 yılındaki son askeri kampanyalarla Fransa işgal edildi ve Napolyon Elbe adasına sürüldü. Napolyon, Avrupa'ya yeniden çekidüzen vermek için toplanan Viyana Kongresi sırasında kaçarak yeniden, Fransa'nın başına geçecek ama Waterloo'da 1815 yılında İngiltere'ye yenilerek, bu kez 1825 yılında kanserden öleceği St. Helena adasına sürülecektir.

Napolyon iktidar hırsıyla yanan bir fırsatçıydı ve aradığı fırsatlar da çıkmıştı. Zamanında Avrupa'da at oynatan güçleri ve ne istediklerini çok iyi anlamıştı. Fransa'daki devrimci heves, iktidara oynamaya başladığı zaman çoktan sönmüştü ve iyi bir örgütlenme bilgisi olan ve sevilen bir askerin iktidarı ele geçirmesi işten bile değildi. İktidara geçtikten sonra, devrimin kalıcı sonuçlarını kendi denetimi altında güçlendirdi, aşırı yönlerini ise bastırdı. Böylece, Fransız Devrimi'nin hem mirasçısı hem de yumuşatıcısı oldu. İşin aslına bakılırsa, Fransız Devrimi'nin özü, insana ve gücüne sarsılmaz bir inançtı. Ama, Napolyon böyle bir inanca yalnız kendisi için sahipti. Fransız Devrimi'nin insanı ve Napolyon dünyayı yalnız irade ile alt edebileceğini sandı ve yanıldı. Napolyon, her zaman olanaksızı istedi; çoğu kez elde etti, edemediği zaman da yıkıldı. Napolyon efsanesinin özü buydu. O, gerçekten kaçanların, gerçekten hoşlanmayanların ve ufak Fransa'ya inanmayanların kahramanıdır; yaşam boyutlarının üstüne çıkarılan insanların en güzel örneğidir. Sonu, yıkılan bir sistem kuran, sıcak bir adada son günlerini geçiren yalnız ve hasta bir adamdır.

C. VİYANA KONGRESİ

1. Viyana Düzeninin Mimarları: Castlereagh ve Metternich

Napolyon 19. yüzyılın ilk on beş yılı içinde liberalizm ve özellikle milliyetçilik akımlarını silah zoruyla Avrupa kıtasına yayarken, aslında çıkarları çatışan ve birbirlerine karşıt ideolojilere bağlanmış iki devlet adamı, Avrupa barış ve düzeninin sorumluluğunun omuzlarında olduğunu anlamışlardı. İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh ile Avusturya Başkanı Metternich. Birisi, parlamenter yapıya sahip bir ada devletinin, öteki çokuluslu ve otokratik bir kara devletinin politikasını yürüten kişilerdi. Onları bir araya getiren şey, Avrupa barış ve düzeninin ancak Napolyon'un savaş alanlarında yenilgiye uğratılmasından geçtiğine ait ortak bir anlayışa varmış olmalarıydı.

İkisine göre de barış, istikrarlı bir dünya düzeninin ve yaygın bir "meşrutiyet"in (onlara göre meşru bir biçimde kurulmuş monarşilerin yeniden kurulması anlamına geliyordu) kurulmasından sonra gerçekleşebilirdi.

Castlereagh'ın İngilteresi, kıtadaki müttefiklerinden değişik bir ülkeydi. Bir kere, geniş ve hâlâ genişlemekte olan Avrupadışı çıkarları vardı. İkinci olarak, Napolyon tarafından hiç işgale uğramamıştı. Son olarak da, en tutucu hükümetler zamanında bile parlamenter sistemini ve kişi hak ve özgürlüklerini korumasını bilmişti. Bunlara rağmen, İngiltere Napolyon'a karşı yürütülen savaştaki büyük payı dolayısıyla Avrupa'nın yeniden kurulması çabalarına katılmamazlık edemezdi. Savaş İngiltere'yi Ada'ya kapanık halinden çıkarmış, İngiliz devlet adamlarını Avrupa'nın siyaset önderleriyle sıkı bir temasa sokmuştu. Ayrıca, Castlereagh ile Metternich arasında doğan karşılıklı saygı ve anlayış iki ülkeyi birbirine yaklaştırmaktaydı.

Öte yandan, birtakım nesnel koşullar da İngiltere-Avusturya yakınlaşmasını zorluyordu. Bir ada devleti olarak İngiltere'nin dış politikasının özü, Kıta'da bir devletin egemen olmasını engellemek ve Manş Denizi'nin güvenliğini sağlamaktı. Bunlar olursa, savaş sonrası barışın incelikleriyle uğraşmak ve Kıta ülkeleriyle uzun görüşmelere girişmek için bir zorunluluk kalmıyordu. Ama, Napolyon yenilgi üzerine yenilgi almaya başladığı zaman, zaten büyük güçlüklerle kurulmuş bulunan koalisyonda dağılma belirtileri görüldü. Tarafların çatışan çıkarları su üstüne çıktı. Metternich ne kadar güçlü durumda olursa olsun, savaş sonrası düzenini tek başına kuramayacağına göre, bir başka güçlü devlet adamına gerek duyulmaktaydı. İşte, Castlereagh'ın ileri görüşlülüğü burada ortaya çıkmaktadır. Böyle olmasa, Castlereagh İngiltere'nin çıkarlarını çok dar tanımlayarak dikkatini Fransa üzerinde odaklaştırabilir ve böylece Rusya'nın Avrupa'da başat duruma yükselmesine yol açabilirdi. Ayrıca, Avrupa'da istikrar, bir bakıma, Avusturya ile Prusya arasında ciddi bir rekabet olmamasına bağlıydı. Böylesine bir rekabet ancak Rusya'nın işine yarayabilirdi. Castlereagh karmaşık bir diplomasi ile bu rekabeti önlemesini bildi.

Castlereagh, Viyana Kongresi'nde yalnız İngiltere'yi sadece bir dış politika anlayışından kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda bu devletin

Fransa'ya karşı cezalandırıcı ve sert bir politika izlemesini de engelleyebilmiştir. Ona göre, fiziki güvenliği sağlamış olmanın göz kamaştırıcı saygınlığı, törel düşüncelerin önemini gölgelememeliydi. Metternich ile Castlereagh, ülkelerinin geleneksel ve farklı görüş ve uygulamalarını bir kenara iterek, Avrupa politikasının genel hatlarında, yani barış ve düzenin kurulmasında anlaşıp el ele verdiklerinde, Viyana düzeni ortaya çıktı ve istikrar sağlandı.

2. Cezalandırma Yerine Denge

Viyana düzenlemesinin sağladığı göreli barış ve istikrar, yani bu düzenlemenin başarısının gizi, Castlereagh ile Metternich'in, "cezalandırma" yerine denge, "intikam" yerine meşruiyet yönünde hareket etmelerinde ve kısır çıkar çatışmalarını bir kenara itmelerinde yatar. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan anlaşma intikamcı olmayınca, Fransa'da yenilgi anıları da uzun sürmedi. Eğer Fransa eziklik ve yenilginin acısıyla baş başa kalsaydı, yeni kurulan uluslararası düzeni "meşru" görmeyebilir ve onu silah zoruyla değiştirmeye kalkışabilirdi. Bu anlayış ve uygulama bugün bile yerel savaşlarla dolu ve savaşanların isteklerinin karşı taraf için ağır ve kabul edilemeyecek olduğu dünyamıza son derece önemli dersler vermektedir. Viyana Kongresi'nden yüz yıl sonra, Almanya'nın 1919 tarihli Versailles Barış Antlaşması'nın ağır hükümlerine ve oluşturduğu yeni uluslararası düzene karşı yaptığı buydu.[5]

Galip devlet ya da devletin uzun vadeli çıkarları için kendilerini sınırlandırarak, yenik ya da yenikleri yeni oluşan uluslararası sistem içine almaları ve böylece "meşru" bir uluslararası düzen kurma çalışmalarına, özellikle çağdaş tarihte çok az rastlanır. İşte, 30 Mayıs 1814 tarihli barış antlaşması, galip devletlerin kendi kendilerini sınırlandırmalarının en güzel örneğidir. Galip devletler intikam yerine güç dengesinin peşinde koşmuşlardır. Asıl amaçları, Fransa'nın savaşta ele geçirdiği topraklar geri almak ve Napolyon'un tahttan indirdiği "meşru" monarşileri yeniden kurmaktı. Hatta, Napolyon'un Waterloo yenilgisinden sonraki 20 Kasım 1815 tarihli barış antlaşması da cezalandırıcı değildir. Fransa, Napolyon'un yaptıklarından dolayı,

uluslararası sistem içinde küçük düşürülmemiştir. Müttefikler Rusya'dan korkmasalardı, koşullar belki daha ağır olabilirdi. Fransa, bir yanda Avusturya ile İngiltere, öte yanda Rusya ile Prusya arasında bir denge unsuru olarak görüldüğü için, barış da hafif olmuştu. Bu doğrudur. Ama, nedeni ne olursa olsun, sonuç değişmemektedir.

Metternich ve dolayısıyla Viyana Kongresi'nin meşruiyet iddiası ise şuydu: Mevcut devletlerin sınırları kutsaldır, dokunulamaz ve her devlet bu kutsal sınırlarının içinde istediği gibi hareket etmekte ve istediği rejimi kurmakta serbesttir. Özetle, Metternich ve Castlereagh'ın önderliğindeki Viyana Kongresi, Avrupa barış ve gönencinin, ilgili halkların "sözde" isteklerine uyularak değil, meşru otoriteye titiz bir itaat sağlanarak korunabileceği kararına vardı.

3. Viyana Düzenlemeleri

Fransa'da tekrar iktidara getirilen Bourbon Hanedanlığı ile Müttefikler arasında ilk antlaşma, Paris'te 30 Mayıs 1814'te imzalandı. Antlaşmaya göre, Fransa 1792'deki sınırlarına çekildi ve kendisine savaş tazminatı ya da tamirat borcu yüklenmedi.

Viyana Kongresi öncesinde, Rusya, Osmanlı Devleti ve Balkan konularını Kongre'de konuşulacak konuların dışında tuttu. Osmanlılarla son savaşın ganimeti Baserabya'yı ve özerk bir Büyük Dükalık olarak Finlandiya'yı ele geçirdi. İngilizler de denizlerin serbestliği ve sömürge konularını Kongre gündeminin dışında tutmaya çalıştı. Böylece, İspanya'daki bağımsızlık mücadelesi kendi haline bırakıldı. Napolyon'un Kıta Sistemi'nin yıkılması, endüstri devriminin İngiliz üreticilerine buhar gücü ile çalışan makineler sağlaması, denizaşırı sömürgecilikte ciddi bir rakibin kalmaması ve deniz gücü tekeliyle İngiltere, yüz yıl sürecek dünya üstünlüğü dönemine girdi.

Viyana Kongresi'ne tüm Avrupa devletleri ve hatta Napolyon'un yıktığı Kutsal Roma İmparatorluğu ile birlikte son bulan eski devletlerinin temsilcileri bile, yeniden bağımsız birimler olabilme umuduyla katılmıştır. Ancak, Kongre'ye egemen olan ve nihai kararlar alan yine de dört büyük devlet –İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya– oldu. Delegelerin tümü, "Avrupa özgürlüklerinin korunması",

yani Avrupa devletlerinden birinin tüm sisteme egemen olamaması konusunda aynı görüşteydiler. Napolyon'un Avrupa çapında kurmak istediği sisteme verilen ad olan "evrensel monarşi", toprak düzenlemeleri, bazı devletlerin sahip olabilecekleri asker sayısının sınırlandırılması gibi tedbirlerle önlenecekti. Hollanda ile Belçika birleştirilerek, Fransa'nın Flander düzlüklerine doğru olası genişlemesine karşı koyabilecek güçlü bir devlet kurulmak istendi.

Ren'in batısındaki Alman toprakları Prusya'ya verilerek, bu devlet Avrupa'nın ortasında doğuda Rusya, batıda Fransa'ya karşı denge oluşturabilecek güce kavuşturuldu. Sayıları 39'a indirilen ve Avusturya ile Prusya'yı da içeren Alman devletleri, gevşek bir Germen Konfederasyonu biçiminde örgütlendi. Ancak, daha önce sözü edilen "Alman ikiliği" ya da rekabeti sorununa bu düzenlemeyle son verilemedi. Büyük devletlerin ve özellikle çokuluslu bir imparatorluğun başkanı olan Metternich'in milliyetçilik akımından korkusu, Alman milliyetçilerinin "tek bir Almanya" çağrısını sonuçsuz bıraktı. Napolyon'un yarattığı Varşova Büyük Dükalığı'ndan, Rus Çarı'nın hükümdarı olduğu, anayasalı ve Dükalığın topraklarına sahip yeni bir Polonya kuruldu. Böylece, Fransız denetiminden Rus denetimi altına geçmesinden başka bir değişikliğe uğramadı. Bir kısım Polonyalılar Prusya ve Avusturya sınırları içinde kaldığından, Polonya 18. yüzyılın sonundaki parçalanmış durumundan kurtulamadı ve devletin bölünmüşlüğü sürdü.

Bu arada Napolyon'un Kongre toplantıdayken kaçması, yeniden Fransa'nın başına geçmesi ve Waterloo'da yenilmesi üzerine, Fransa ile ikinci Paris Barış Antlaşması yapıldı. Bu, birincisinden biraz daha sert bir antlaşmaydı ve 700 milyon Frank tazminat ödeyene kadar işgal altında bulunması kararlaştırıldı. Kasım 1815'te, bu antlaşmanın hükümlerini uygulamak ve gerekirse barış için uluslararası askeri önlemler almak üzere, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında Dörtlü İttifak kuruldu. Bu dört büyük devletin ittifakı yanında, Avrupa'da kral ve imparator arası "Hıristiyanlık barışına" içten bir bağlılığı olan Çar Alexander'ın girişimiyle, yükümlülüğü belirsiz bir "Kutsal İttifak" da kuruldu. İttifakı imzalayan monarklar, Avrupa'da Hıristiyanlığın barışçı ilkelerini koruyacaklar ve her konuda

birbirlerine yardım edeceklerdi. Bu ittifak, Osmanlı padişahı, Papa ve İngiltere dışında tüm monarklar tarafından imzalandı.

4. Genel Değerlendirme

Paris antlaşmaları ve Viyana'daki düzenleme ile Viyana kongresi, 1648 tarihli Westphalia Barışı ile I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşmaları arasında, en geniş ve köklü değişiklikler getiren uluslararası diplomatik toplantıdır.

Bir uluslararası düzen, uzun ömürlü ve etkili olabilmesi için, antlaşma yükümlülüklerinin yanında, ortak ilkelere ve ortak bir törel bakış açısına da gerek gösterir. Viyana sistemi o dönemde hâlâ geçer akçe olan siyasal tutuculuğa dayanmaktaydı. Viyana Kongresi sonucunda oluşan yeni düzen ve ittifaklar sistemi hakkında Goethe şunları söylemiştir: "İnsanlık için daha büyük ve daha yararlı birşey icat edilmiş değildir." Gerçekten, Goethe, "adalet ve düzensizlik yerine adaletsizlik ve düzeni yeğlerim" diyen adamdı. Erasmus, "en kötü barış bile en haklı savaştan daha iyidir" demiyor muydu? İster bu basmakalıplardan etkilensinler ister etkilenmesinler, Napolyon savaşlarının korku ve büyük sıkıntılarından sonra, galip devletlerin önderleri, uluslararası ilişkilerin, törel değerlerin ötesinde, daha iyi örgütlenmesi gerektiğini bütün açıklığıyla anlamışlardı.

Metternich ve arkadaşlarının kurdukları sistemin iki zayıflığı vardı. Bunlardan birisi, Yakındoğu, yani bir bakıma Osmanlı Devleti sorunuydu. İkincisi, milliyetçilik akımı, yani çizilen sınırların doğal ve ulusal sınırlar olmamasıydı. Metternich'in bu konularda en büyük umudu, eğer Rusya'yı Avrupa'da tutuculuğa bağlarsa, bu devletin Yakındoğu'da da tutucu olabileceği idi. Yani, sistem bir bakıma, Rusya'nın vereceği güvenceye ve Yakındoğu'da kurulmuş bulunan statükoya saygı göstermesine dayanıyordu. Bu güvence bir kere geri alındı mı, sistem tümüyle çökebilirdi. Dolayısıyla, Rusya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları üzerinde genişleme emellerine başlayıp, burada Avusturya ile çatışma olasılığı ortaya çıkınca ve Doğu Avrupa'da Rusya'nın da desteklediği ulusçuluk akımları güçlenmeye başlayınca, Viyana sistemi de çöktü.

Viyana'nın mimarı Metternich'in hiçbir ulusçuluğa en ufak bir sempatisi yoktu. Ona göre devletler, monarkların kişisel topraklarıydı ve bundan başka bir birleştirici ögeye ihtiyaçları da yoktu. Ne yazık ki burada, Metternich'in tarihsel süreci sezme yeteneğine, sonunda başarısız da olsa, kredi vermek gerekiyor. İnsanoğlunun tarihinde, bu kitabın genel çizgisinden de anlaşılacağı gibi, en etkili ve belki de tek birleştiricinin, gücünü en etkin biçimde kullanmasını bilen büyük otokrasiler olduğu görülüyor. Bunlara karşı savaşan ulusçuluk ve liberalizm, zaman zaman başarı kazansa da, yeni ve dayanıklı bir birleştirici öğe bulunamadığından, birleştirici otokrasi tarih döngüsündeki yerini eninde sonunda yine alıyor. İşte, içinde Almanlar, Macarlar, Slavlar ve İtalyanlar bulunan Avusturya otokrasisi tüm 19. yüzyıl boyunca ulusçuluk ve liberalizmin en güçlü düşmanıydı. Ama, Metternich'i sonunda yenmeyi başaran da, Avrupa sahnesinde giderek çok önemli bir güç haline gelen ulusçuluk ve liberalizm oldu.

Metternich bazı konularda büyük devlet adamı niteliğine sahipti. Ülkesini Napolyon'dan kurtaran adam ve Avrupa'nın yeni düzeninin kurucusu olarak prestiji çok yüksekti. Kurucu olmak bir yana, dönemin öteki otokratlarını öylesine yönlendirmeyi başarmıştı ki, 1815 ile 1848 arasındaki döneme "Metternich Dönemi" demek çok yanlış olmaz. Ancak bu, törel değerleri esnek, ilkeleri katı ve etkisi çok geniş olan otokrat, bakış açısını çok daraltıcı ve uzun sürede yanıltıcı bir entelektüel boşluğa sahipti. Dönemin devrimci havası ile otokrasi arasında hiçbir ortalama nokta düşünmemiş ya da düşünüp bulamamıştı. Ayrıca, daha önce de değinildiği gibi, Metternich sistemi son derece güçlü bir akıma da sürekli ters düşmekteydi. Metternich'in temsil ettiği Avusturya İmparatorluğu, ulusçuluğun yadsınması temelinde kurulmuştu. Böyle bir ulusçuluğu ezmeye çalışması, ilerde görüleceği gibi, I. Dünya Savaşı'nın ani nedenlerinden biri olacaktır.

Ç. 1830 ve 1848 DEVRİMLERİ

1. Ekonomik ve Toplumsal Ortam

1789 Fransız Devrimi'nin doğrudan sonucu olan liberal ve milliyetçi düşünceler, Napolyon'un öteki Avrupa devletleriyle savaşları ve işgalleri ile hemen hemen tüm Avrupa'ya taşınmıştır. O kadar ki, bu düşüncelerden etkilenmeyen hiçbir Avrupa devleti kalmamıştır demek, yanlış bir gözlem olmayacaktır. Fransa'daki devrim, bazen eski siyasal sistemleri yıkan, bazen işgal ve savaşa yol açan ve bazen de daha verimli toplumsal ve siyasal kurumların kurulmasını sağlayan dirik ve patlayıcı güçleri Avrupa sahnesine sokmuştur. Bunlara karşı mücadelede, Avrupa'nın liberalizm ve milliyetçilik kokan yeni havasını anlamayan ya da anlamak istemeyen yöneticiler, ilk aşamada Napolyon'u yendiler ve 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla eski düzeni sürdürmeye çalıştılar.

Ancak, Viyana Kongresi'nden sonra, Avrupa sahnesine değişiklik getiren yeni güçlerle –endüstri devrimi, liberalizm ve milliyetçilik- süreklilik güçlerinin –monarşi, kilise ve feodalizm– çatışması, Avrupa'ya Fransa'dan başlamak üzere bir dizi devrim daha getirecektir.

1830 yılındaki liberal nitelikte ayaklanmaları daha iyi anlayabilmek için, dönemin ekonomik ve toplumsal yaşamını, kısa da olsa belirtmekte yarar var. Teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni buluşların üretime uygulanmasıyla Batı Avrupa'da makineleşmiş endüstri dönemi başlamıştı. 1830'lara gelindiğinde bu ekonomik değişikliğin en önemli toplumsal ve siyasal sonucu, imalat, iş ve ticaretle uğraşanların sayı, zenginlik ve etkinliklerinin artmasıdır. İşte burada, endüstrileşmeyle liberalizmin güçlenmesi arasında doğrudan bir bağ kurulabilir. Zenginleşen ve etkinliğini artıran burjuva, kendi çıkarlarına daha uygun bir politika ve kendi görüşlerine uygun bir hükümet biçimi doğrultusunda çalışmaya başlamıştı. Ancak, şimdi bu süreç içinde, yeni makineleri çalıştırmak için yetişmiş, üstün nitelikte işçi gerekmemekte, fazla ücret istemeyen kadın ve çocuklar işe alınmaktaydı. Böylece, 19. yüzyılda işçi piyasasının niteliği değişti. Kentler işçi aileleriyle doldu; fazla çalışma saatleri ve az ücret yeni ve büyük toplumsal sorunlar ortaya çıkardı. Rakip firmalarla acı rekabet yüzünden işveren, etkili yasaların da bulunmamasıyla, çalışma saatlerini uzatıyor ve ücretleri düşük düzeylere indiriyordu. Hemen

hemen her Avrupa ülkesinde, mevcut rejimlerin yetersizliğine karşı bir yandan işveren ve öte yandan işçinin hoşnutsuzluğu bir dizi devrime yol açtı.

Bu durumda yöneticiler iki tehlike karşısında kaldılar: Orta sınıf ve işçi sınıfı. İkincisinin kesin, köklü ve kendilerine göre aşırı isteklerinden daha çok korkan yöneticiler, genel olarak orta sınıfa ödün vererek, onların desteğini sağlamak yoluna gittiler. Fransa'da 1830 Devrimi'nden sonra Fransız Kralı olan ve 1848 yılına kadar iktidarda kalan Louis Philippe bu yolu denemiştir.

Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, Avrupa'da Fransız Devrimi ile hızlanan liberal akım, temelde, halkın egemenliğinden çok, parlamenter kuruluşların egemenliğini savunmuştur ve bu açıdan bugünkü demokrasi anlayışından farklıdır. Yalnız Fransa'da değil, tüm Avrupa ülkelerinde liberaller, hemen hemen tüm 19. yüzyıl boyunca, seçme hakkının mal ve mülk sahibi yurttaşları içine alacak biçimde sınırlandırılmasını, bunlara sahip olmayanlara bu hakkın verilmemesini savunmuşlardır. Kurmaya çalıştıkları düzen, meclis gibi parlamenter kurumların egemen olduğu düzendir. Ayrıca, yine bugünkü demokrasiden farklı olarak, eşitlikten çok özgürlüğün savunuculuğunu yapmışlardır. Kısaca, mutlak monarşiye karşı siyaset, ekonomi ve din alanlarında özgürlük, liberalizmin asıl amacı haline gelmiştir. Gerek 1789 ve gerekse şimdi ele alınacak olan 1830 ve 1848 devrimleri bu temel anlayışın ışığı altında değerlendirilmelidir.

2. Fransa'da 1830 ve 1848 Devrimleri

Napolyon'dan sonra Fransa tahtına oturtulan 18. Louis'nin yönetimi, öldüğü tarih olan 1824 yılına kadar sürdü. Louis bütünüyle olmasa bile, Fransız Devrimi'nin anlamını bir dereceye kadar kavramıştı. Bunun sonucu olarak, anayasalı meşruti bir rejim kurulmuş, Millet ve Ayan Meclisleri'ne dayanan iki meclisli bir yasama sistemi kabul edilmişti. Ancak, meclislere seçilmek ve seçmek için mal ve mülk üzerinden vergi vermek gerekiyordu. Üstelik, Ayan Meclisi'nin üyelerini kral seçmekteydi. Böylece kurulan sistem burjuvaziye olanak sağlamaktaysa da, asıl soyluların eline geçmiş olmaktaydı. Bu koşullar

altında kral kısa bir süre içinde tekrar mutlak yönetimi seçti; özgürlükleri kısıtladı, basına sansür koydu, üniversiteleri denetim altına aldı.

1824'te 18. Louis'nin yerine geçen 10. Charles, baskıyı daha da artırınca halk ayaklandı ve 1830'da Paris sokaklarında üç gün süren kanlı çarpışmalar oldu. Ülkeden kaçan 10. Charles'ın yerine, Orleans Hanedanlığı'ndan ve liberal eğilimli olarak tanınan, *Louis Philippe* Fransa tahtına oturdu.

Liberalizm Fransa'da başarı kazanmış gibi görünüyorsa da, bu kısa süreli oldu. Kendisi de zengin bir girişimci olan Louis Philippe, iktidarını 1848 yılına kadar zengin burjuvaziye dayayarak yürütmüştür. Ülkede 1848 Devrimi'nin patlak vermesinde Louis Philippe'in bu yönetim biçiminin payı büyük olmuştur. Ancak, başka nedenler de vardır. Daha önce de değinildiği gibi, Louis Philippe'in dayandığı burjuvaziyi birinci plana getiren ekonomik yapı değişikliği, Avrupa'da yeni bir işçi sınıfı ortaya çıkarmıştı. İşçilerin, fazla iş saati, az ücret, fabrikalarda kötü sağlık koşulları, kadın ve çocukların çalıştırılmaları gibi birçok ekonomik ve toplumsal sorunları vardı. Bu sorunları çözmek için işçiler greve gidiyorlardı. Louis buna karşı sert tedbirler aldı ve kişi özgürlüklerini her gün biraz daha kıstı. Bu davranış ise, liberallerle şimdi Avrupa sahnesinde seslerini duyurmaya başlayan sosyalistlerin, Louis Philippe'e karşı güç birliği yapmaları sonucunu verdi. Paris, tıpkı 1830 Devrimi'nde olduğu gibi, kanlı çatışmalara sahne oldu ve yine tıpkı 10. Charles gibi, Louis Philippe de ülkeden kaçınca, sosyalist *Louis Blanc*'ın başkanlığında bir "geçici hükümet" kuruldu.

Geçici hükümet, bir yandan büyük burjuvazinin dolaplarına kurban giderken, öte yandan gizli örgütler içinde faaliyet gösteren aşırıların baskısı altında kaldı ve çalışamadı. Fransız tarihinde en geniş seçmen kitlesinin desteğini sağlayan bu yeni Cumhuriyet girişimine karşı cephe almakla aşırılar tutucu bir tepkinin oluşmasına yol açacaklardır. Barikatlarda savaşma ve şiddetli darbe geleneği, parlamenter hükümet kurumlarına karşı çevrilmiş ve Fransa'daki cumhuriyetçi güçler zayıflamıştır. Bu da tutucu tepkilere kapıyı sonuna kadar açacaktır. Fransız halkının "Terör Rejimi" sırasındaki baskı ve karışıklık ortamında cumhuriyetçiliğe karşı duyduğu tepki

henüz küllenmemişti. Yeniden bu acı günlere dönmemek için, işleri düzene koyacak ve barış ortamını kuracak "dürüst bir otokrat"ta kurtuluşunu bulması güç olmadı.

Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, 1848 yılının Temmuz ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, tutucu tepki çok açık bir biçimde görülür. Napolyon Bonapart'ın yeğeni Louis Napolyon gibi bir otokrat, yedi buçuk milyon oyun beş buçuk milyonunu alarak cumhurbaşkanı olmuştur. Louis Napolyon, dört yıl sonra, 1852'de, diktatörlüğünü kuracak ve III. Napolyon adıyla imparatorluğunu ilan edecektir. Bu diktatörlük 1871 yılına, yani Prusya'nın, Alman ulusal birliğini kurarken Fransa'ya savaş açıp onu savaş alanında yendiği (Sedan) tarihe kadar sürecek ve bundan sonra III. Cumhuriyet dönemi başlayacaktır.

1848'de kurulan cumhuriyet rejiminin en büyük hatası, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin desteğini kazanmak için bir tarım programının olmamasıdır. 1789 Devrimi'nin hiç olmazsa bazı yeniliklerini izleyen Napolyon Bonapart, köylülere topraklarını vermiş ve feodal nitelikteki vergileri kaldırmıştı. 1848 Cumhuriyet yönetimi ise, köylülerin biriken borçlarını hemen tasfiye etmelerini istemiş ve toprak üzerindeki vergiyi artırmıştı. Bu durumda köylülerin, kendisinin de gırtlağına kadar borcu olan ve köylülerin borçlarına bu açıdan bakacak olan "büyük isimli" Louis Napolyon'u başlarında görmek isteyecekleri açıktı. Halk yeni bir Napolyon arıyordu. Ünlü Fransız şairi Lamartine, "halk hata yapmada serbest bırakılmalıdır" demişti. Yapılan hata, III. Napolyon'un ikinci imparatorluğudur.

Fransa'nın dışında, İspanya ve Portekiz'de yeniden liberal nitelikte anayasalar hazırlanıp yürürlüğe konmuş, İtalya'daki liberal bir ayaklanma da Avusturya tarafından bastırılmıştır. 1830 yılındaki ayaklanmalar dalgası İngiltere'yi de etkilemiştir. İngiltere'de ticaret ve sanayi burjuvazisinden gelen baskılar sonucunda, 1832 yılında çıkarılan bir yasayla, seçim bölgeleri burjuvaziye daha geniş bir temsil olanağı sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmiş, oy kullanma hakkı genişletilmiş ve seçim yasası değiştirilmiştir. Bu yasa büyük burjuvaziyi hoşnut kılmışsa da, küçük burjuvazi ve işçiler bununla yetinmemişler, "Chartism" denen bir hareketi başlatmışlardır. Bu, sınırlı oy kullanma hakkından genel oya geçilmesini, gizli oy açık

sayım ilkesinin benimsenmesini, milletvekili seçileceklerde belli bir zenginlik düzeyine erişmiş olma koşulunun aranmamasını savunan bir hareketti. Böylece, 1830'larda İngiliz liberalizmi, Avrupa devletlerinde henüz filizlenmekte olan liberalizmi çok aşan bir düzeye ulaşmış bulunmaktaydı.

3. Avrupa'da 1848 Devrimleri

a. Ulusçuluk

19. yüzyılı önceki yüzyıllardan ayıran temel öğelerden biri de ulusçuluktur. 19. yüzyıla kadar Avrupa, feodal bir temel üzerinde bir araya gelmiş birçok siyasal birimden oluşmaktaydı. 19. yüzyılda ise, bu küçük siyasal birimleri bir araya getirmekte ve büyük imparatorluklar içinde yaşayan ulusların bağımsızlıklarını sağlamakta, endüstrileşme ve liberalizmin yanında önemli bir payı olan ulusçuluk akımı kendini güçlü bir biçimde duyurmuştur.

Ulusçuluğa, tüm öğelerini bir araya getiren bir tanım vermek oldukça zordur. Ancak, mutlaka bir tanım vermek gerekirse, şu söylenebilir: Ulusçuluk, yönetimsel bir birime sahip olmak isteyen herhangi bir coğrafi grubun, bağımsız tek bir devlet kurma hakkıdır. Dolayısıyla, bir ulusun, sınıftan farklı olarak, ekonomik olmayan bir tanımı vardır. Bir dayanışma duygusuna sahip coğrafi bir gruptur. Bu dayanışma duygusu, ortak bir dilden, ortak geçmişten, ortak kültürden ya da ortak çıkar ve tehlikeden doğmuş olabilir. Ancak, bu dayanışma duygusu ulus varlığının temelidir.

Süreklilik ve değişiklik getiren güçlerin çatışması, 1830 devrimlerinden sonra, Avrupa'da yeni bir dizi ayaklanmalara yol açtı. Liberal akım, 1848 ayaklanmaları içinde kendisini duyurmuşsa da, İtalya'da, Almanya'da, Avusturya'da ve Macaristan'daki ayaklanmalar, yabancı yönetime ve Avusturya Başbakanı Metternich'in sindirme politikasına karşı, ulusçu nitelikte hareketlerdi. İsviçre, Belçika, İngiltere ve Fransa'da ise, ortasınıf hükümetlerinin yetersizliğine karşı toplumsal ve demokratik reformlar biçiminde ortaya çıktı. Hatta, başarısı kısa süreli de olsa, Fransa'da 1848 Devrimi'nin,

1830'dakinden çok daha belirgin bir biçimde, Büyük 1789 Devrimi'nin ilkelerini sağlamlaştırdığını söylemek olanaklıdır.

1848 Yılı şu olguyu açık bir biçimde gözler önüne serdi: Bilinçli toplumların kendi geleceklerini kendilerinin saptaması anlamındaki ulusçuluk, Avrupa sahnesindeki en etkili güçtür. Ayrıca, ulusçuluk bu yönüyle liberalizmin mantıksal bir sonucu olmuş, onunla atbaşı beraber gitmiştir. Liberal düşünceye göre, kendileri özgür ve başka ulusların da özgürlüğüne saygılı olan tüm uluslar, kendi ulusal değer ve refahlarını geliştirmek durumundadırlar. İşte bu milliyetçi güç, ulusun çeşitli bölümlerini birbirinden ayrı tutan hükümetleri, kapsamlı ulus-devletin kurulabilmesi için yıkacak (Prusya'nın Germen Konfederasyonu'nu yıkıp Alman ulusal birliğini kurmasında olduğu gibi) ya da kapsamlı hanedanlık devletlerini, daha küçük ve dar ulus-devletlerinin kurulması yolunda zorlayacaktır (Macaristan'ın Avusturya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını alma mücadelesinde olduğu gibi).

Kökeni ve niteliği ne olursa olsun, 1848 yılında, tüm Avrupa'yı düzenden hoşnutsuzluğun alevi kapladı. 1848 ayaklanmalarının Avrupa çapında en önemli siyasal başarısı, Metternich'in ve onun simgelediği "eski düzen"in alaşağı edilmesidir. Doğu Avrupa açısından önemli ekonomik ve toplumsal sonucu ise, feodalizmin büyük ölçüde ortadan kaldırılmasıdır.

b. Alman Ulusçuluğu

Fransa'daki 1848 devrim hareketi en çok liberalizmden etkilenmişti. Germen Konfederasyonu'nda ise, ulusal birliğin kurulması yolunda oldu. İlerde açıklanacağı gibi, endüstrileşmenin sonucu olarak beliren yeni sınıfların ulusal birlik özlemi yanında, milliyetçilik de Alman ulusunun benliğini bulmasında önemli bir unsur olmuştur. Her şeyden önce, Alman ulusal birliğini gerçekleştirecek olan Prusya'da ordu, tek bir "Almanya" özlemini duyuyor ve Fransızlardan nefret ediyordu. Çok sayıda küçük devletten oluşan konfederasyon sürekli olarak Fransız etkisi altında kalmış, Prusya ise Napolyon'un işgaline karşı koyamamıştı. Her Alman yurtseverinin aklında, eğer gelecek bir Fransız işgaline karşı konacaksa, bunu tek birleşmiş bir Almanya'nın

başarabileceği düşüncesi ve her ulusçulukta olduğu gibi, bir de ülküsü vardı: Almanları Fransızların "düşük törel değerlerinden" kurtarmak ve onlara yeni bir görev bilinci vermek. Böylece Prusya, Avrupa'nın tutucu güçlerine göre devrimci bir tehlike olarak belirmeye başlayan ulusçuluk akımının bayraktarlığını yapmaya başladı.

"Almanya"da ulusçuluk, Napolyon sisteminin zorla evrenselleştirme çabalarına karşı bir tepki olarak doğdu. Avrupa'da tek devlet, tek ordu, tek ekonomik sistem, tek hukuk kurumu, yani bir bakıma "Avrupa Birliği"ne karşı bir protestoydu. Uluslararası sistem temelde Fransız etkisinde olduğuna göre, Almanlar'ın hareketi Fransa-karşıtı, Napolyon da bir otokrat olduğuna göre, otokrasi-karşıtı nitelik kazandı. Tutucu olan Alman ulusçuları, kendi özel kurumlarının, geleneklerinin, tarihi gelişmelerinin değerini vurguluyor, Napolyon sisteminin bunları unutturacağından korkuyorlardı. Öteki Alman ulusçuları ise, ulusun kendi geleceğini kendinin tayin etme hakkının, hükümete daha çok katılma, temsili kuruluşlar ve özgürlüğün savunuculuğunu yapıyorlardı. Dolayısıyla, hem tutuculuk ve hem de liberalizm, bir arada, Napolyon'u yıkmış ve Avrupa'nın gelecek tarihini biçimlendirmiştir.

Almanlar, yalnız Napolyon'un yönetimine değil, aynı zamanda Fransız kültürünün yüz yıllık üstünlüğüne de isyan ettiler. Fransız Devrimi ve Napolyon yılları, Almanya'da görülmemiş bir kültürel uyanma dönemiydi. Beethoven, Goethe, Schiller, Kant, Fichte, Hegel ve bu büyük isimler gibi niceleri, "romantizm" dediğimiz akımı yaratmışlardı. Tümü Akıl Çağı'nın "kuru soyutlamalarına" karşı çıkıyorlardı. Ama, Alman düşüncesinin belli başlı özellikleri, geniş anlamdaki ulusçulukla bağlantılı olarak gelişti. Çünkü, "romantizm" akıldan çok "deha" ve "duygu"yu, insan grupları arasında benzerliklerden çok "farklılıkları" vurgulamaktaydı. Böylece, 1800'lerden sonra güçlü bir biçimde ortaya çıkan Alman ulusal uyanışı, temelde, Napolyon ve Fransızlara karşı gelişti.

Fransızlar ulusal birliğe sahipti ve 18. yüzyıl uygarlığının temsilcisiydi. Dolayısıyla, Almanlar da ulusal birliklerini kurmalı ve kendi ulusal değerlerini egemen kılmalıydı. Yani, tüm 19. yüzyıl boyunca ulusal birlik ve ulusal büyüklük hemen hemen her Alman'ın tutkusu biçimine dönüşmüşse, bunun nedeni, belki de, her ikisine de

sahip olmamasıydı. *Fichte*, ortadan kaldırılamayacak bir Alman ruhu, ayrı ve doğuştan gelen bir Alman ulusal karakteri olduğunu söylüyordu. Bu ulusal karakter ise, dış ve özellikle Fransız etkisinden mutlaka kurtarılmalıydı ve öteki halklarınkinden çok daha soyluydu.[6]

Ancak, Alman ulusçularının Alman ulusal birliğini kurma yolunda 1848 yılındaki çabaları, Avusturya'nın ağır basması sonucu, başarılı olamadı. Prusya, bunu, koşulların daha uygun olduğu yirmi yıl sonra gerçekleştirecektir.

c. Öteki Ayaklanmalar

Metternich'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da 1848 devrim girişimlerinden payını almıştır. Çokuluslu bir imparatorluk olan devlette, Macarlar ulusal bağımsızlık için ayaklanmışlardır. Viyana'da halk, "anayasa ve özgürlük" isteğiyle Metternich'e karşı harekete geçmiştir. Bu baskılar karşısında, 18. yüzyıldaki yönetim anlayışının 19. yüzyıldaki etkin temsilcisi Metternich, bir daha Viyana'ya dönmemek üzere İngiltere'ye kaçacaktır. Ancak, 1848 yılının sonunda imparator ilan edilen ve I. Dünya Savaşı'na kadar iktidarını koruyacak olan Franz Joseph, Metternich okulunun temsilcisi olarak, Macaristan'ın bağımsızlık hareketini hem büyük ölçüde Rusya'nın yardımı ile ve kanlı bir biçimde ezecek, hem de halkın anayasa ve özgürlük isteklerine kulağını tıkayacaktır.

1848 Devrimi, İtalyan yarımadasında da bir ulusal birlik hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu amaçla İtalya'nın çeşitli yerlerinde gizli dernekler kurulmuştur. Bunlar arasında İtalyan milliyetçisi Mazzini'nin önderliğini yaptığı "Canbonari" derneği en tanınmış olanıdır. Bu derneklerin ortak amacı, tıpkı "Almanya"da olduğu gibi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İtalyan yarımadasından çıkarılması ve yarımadanın bir birliğe kavuşmasıydı. Bu uğurda İtalyan yarımadasının en güçlü devleti Piyemonte'nin (Sardunya) iki girişimi başarısız oldu. Görüleceği gibi, 1848 devrimler yılı, İtalyan, Fransa, Avusturya ve Prusya'da "radikal" hareketlerin bastırılmasıyla sonuçlandı. Böylece, ulusçu ve demokratik özlemler, ilerde tekrar canlanmak üzere, kısa süreli bir başarısızlığa uğradılar.

19. Yüzyılın en etkin ve devrimci güçlerinden olan ulusçuluk ilkesinin, bu yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da yozlaştığı ve özgün niteliğini yitirdiği görülür. Çünkü, zamanın ulusçu düşünürleri, giderek, uluslar arasındaki farklılıkları abartmışlar ve farklılıkların nedenini çevre ve eğitimden çok doğuşla açıklamaya çalışmışlardır. Böylece, ırkçı düşünceden de kök alan ulusçuluk ilkesi, giderek ve çok yalın bir anlatımla, şu anlayışa varmıştır: "Her ulus, doğuştan hakkı olan isteklerini gerçekleştirmede özgür olmalı ve bu konuda hiçbir sınır tanımamalıdır." Bu yeni anlayış, ulusçuluğun sömürgecilik ve emperyalizme dönüşmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Liberalizm ve ulusçuluk gibi, sosyalist düşünce de çıkış noktasını 1789 Fransız Devrimi'nden almıştır. Nasıl liberaller özgürlük düşüncesine, demokratlar eşitlik ülküsüne önem vermişlerse, sosyalistler de başlangıçta kardeşlik ilkesine bağlanmışlardır. İlk sosyalist düşünürlere göre, insanlar doğuştan iyidirler; yoksulluk ve yapay toplumsal eşitsizlikler olmasa, birbirlerine kardeşçe davranacaklardır.

Güdüsel olarak, rekabetten çok işbirliğine eğilimlidirler. Ancak, sosyalizm, Louis Blanc gibi devlet sosyalistlerinin ve Karl Marx gibi ekonomik kuramcıların çabalarıyla değişime uğramış, Avrupa'nın giderek endüstrileşen devletlerinin ekonomik sorunlarına yanıt verebilecek bir akım haline gelmiştir. Ancak, sosyalizm, 19. yüzyılda, liberalizm ve milliyetçilik kadar etkili bir güç olamamıştır.

ç. Genel Değerlendirme

Viyana'da Metternich'in devrilmesi, Bastille'in ele geçirilmesi kadar önemli bir olaydır. 1789'da Bastille, garnizonsuz eski bir kaleydi. 1848'de Metternich ise zayıf ve destekçisi olmayan bir adamdı. Ama her ikisi de eski düzenin simgeleriydiler. İkisi de gidince, beraberlerinde eski düzeni de götürdüler. Tam olarak gerçekleşmeleri biraz zaman da alsa, Bastille'de liberalizm, Viyana'da ulusçuluk başarı kazandı. Başka bir anlatımla, monarşinin yurttaşlar üzerindeki otoritesi 14 Temmuz 1789'da tanrısal temelini yitirdi; insan hakları Paris sokaklarında zafer kazandı. Ulusların hakkı ise Viyana sokaklarında kazanılacaktır. Her iki olay da temelini tanrıdan alan

geleneksel hükümetin sonu oldu. Artık halk, ya onların onayıyla ya da zorla yönetilecekti. Bundan sonraki 130 yıllık Avrupa tarihi, bir bakıma, bu iki yöntem arasında gidiş gelişlerin tarihidir.

Siyasal Devrimler Dönemi'nin, yani Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin uzun vadeli etkilerini toplu olarak ve kısa bir biçimde göstermek gerekirse şunlar söylenebilir:

1. Amerika ve Fransa'daki devrim, ekonomik, toplumsal ve siyasal yönleriyle, önce Avrupa'da sonra giderek tüm dünyada genel bir karışıklık yaratan dirik ve patlayıcı güçleri açığa çıkardı. Bu ise, globalleşme sürecini hızlandırdı.

2. Amerika ve Fransa'daki devrim, bireyin bilinçli bir biçimde siyasal geleceğini değiştirebileceğini kanıtlayarak, geleneksel hükümetin temellerini sarstı. Siyasal ilişkiden tanrı yerine birey sorumlu olunca, yöneticiler egemenliklerini sorgusuz sualsiz kabul ettirme durumundan çıktılar. Tam aksine, yeni yeni ilkeler, programlar ve çeşitli vaatlerle kendilerini halka kabul ettirmek zorunluluğunu duydular. Yönetenler ve yönetilenler arasındaki bu yeni bünyesel bağ, Amerikan ve Fransız devrimlerinin gerçek gizidir.

D. "OSMANLI RÖNESANSI" VE BATI AVRUPA İLE GELİŞEN DİPLOMASI

Avrupa sahnesinde tüm bu gelişmeler olurken, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'nın en güçlü devleti olan Osmanlılar, 17. yüzyıl boyunca duraklama dönemine girmiş ve gerilemenin de görünmez tohumları atılmıştı. 18. yüzyıl, genel hatlarıyla, bu görünmez tohumların "kaktüs bitkisi" vermeye başladığı gerileme döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilirse de, göreli barış sürelerinin de etkisiyle, Osmanlılarda ilginç bir uyanışın ortaya çıktığı gözlemlenir. Devletin temel kurumlarında hemen hemen hiçbir değişiklik yapılmamış olmakla birlikte, bu uyanış iki açıdan önemlidir.

Bir kere, 18. yüzyıldaki yenilikler, 19. yüzyılda gerçekleştirilecek olan reformların bir bakıma çıkış noktası olmuş, gerilemenin nedenlerine "laik" bir bakış açısı getirmiştir. Bozuklukların tümünü din kurumunda arayan Arap-İslam kültür çevresinin aksine, Türk-İslam

kültürünün, hiç olmazsa başka alanlarda da reform gereğini duyması, 19. yüzyıl Osmanlı yöneticilerinin bu yöndeki çabalarına yüzyıl öncesinden iyi bir örnek oluşturacaktır. İkinci olarak, bu "Osmanlı Rönesansı" Osmanlıların gerilemesini durdurabilecek en son fırsat olarak ortaya çıkmıştı. Henüz büyük toprak parçalarını ve uluslararası alandaki prestijini tam yitirmeden, 18. yüzyılın başlarındaki bu uyanış sürdürülebilseydi, Osmanlı Devleti 19. yüzyıla, bu yüzyılın sıkıntılı, güç iç ve dış koşullarına daha hazırlıklı bir biçimde girebilirdi. Ama, ne olursa olsun, sürdürülememesinin nedenleri, 19. yüzyılın Osmanlı monarklarına, bazı Osmanlı kurumlarının kaldırılması ve bazı sorunlara da laik bir yaklaşımın gerektiğini göstermiştir. Kısaca, 19. yüzyıl reform hareketlerinin temeli, 18. yüzyılın özellikle ilk yarısındaki "uyanış çabasında" yatar.

1. Osmanlı Diplomasisinde Gelişmeler

18. yüzyılın başında Osmanlı Devleti Batı ile rahat bir ilişkiler bütünü içinde bulunuyordu. Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından altı ay sonra onaylanması, büyük ve gösterişli seremonilerle olmuştu. Bu onay, dostça ilişkilere yol açmış ve bir yanda Babıâli[7] ile öte yanda Avrupa devletleri arasında, eskisine göre daha sürekli diplomatik temsilcilerin teatisiyle sonuçlanmıştır. Bu tarihe kadar belirli vesilelerle ve ancak kısa sürelerle Avrupa başkentlerinde bulunan Osmanlı diplomatları, şimdi daha uzun süreler Avrupa'da bulunuyor, Batı uygarlığını daha yakından tanıyor ve Batı'nın yalnız kültür yaşamını değil, aynı zamanda hükümet sistemini de öğreniyorlardı.

Örneğin, Avusturya'ya yeni Osmanlı elçisi olan İbrahim Paşa, Viyana kuşatmasında bulunmuş değerli bir devlet adamıydı. Şimdi Viyana'ya son derece değerli armağanlarla, bir diplomat olarak giriyordu. İstanbul'da ise, Avusturya elçisi, Sultan huzuruna dahil edilmeden önce şerefine verilen yemekte, kendisine Boğaz'da yakalanmış balık kızartması sunulmuştu. Bu, öteki elçilerin çoğuna layık görülmeyen bir yemekti. İngiltere'nin yeni elçisi Sir Robert Sutton, daha önce Karlofça Barışı'nın yazılmasında yardımda bulunmuştu. Bu hizmetinden dolayı Sultan tarafından çok sıcak bir

biçimde karşılandı. Buna karşılık, Karlofça'yı imzalamayan, onun yerine iki yıllık bırakışmaya yanaşan ve bunun yenilenmesi için bir savaş gemisi içinde İstanbul'a gelen Rus elçisine karşı aynı dostça duygulardan söz edilemez. Ancak, uzun görüşmeler sonunda, Rusya da, öteki büyük Avrupa devletleri gibi, İstanbul'da sürekli büyükelçi bulundurma hakkını elde etmiştir.

Bu gelişmelerden de görüleceği gibi, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ilişkilerinde bir silah olarak, savaşın yerini diplomasi almaya başlamıştır. Burada önemli olan nokta, Osmanlıların artık Avrupa'daki rollerinin savunma olduğunu ve bunu sağlamak için de müttefiklere ihtiyaçları bulunduğunu anlamalarıdır. Tüm bunların sonucu ise, Avrupa ülkelerinin geleneğine uygun olarak, Babıâli'de sürekli diplomasi sisteminin kurulmasıdır.

Karlofça Antlaşması'na kadar, Hıristiyan Avrupa'ya giren bir Müslüman devleti olarak Osmanlı Devleti'nin diplomasisi tek taraflı ve karşılıklılık ilkesine dayanmayan bir diplomasiydi. Devletler arasındaki hukuk kurallarıyla uyuşmayan bir biçimde ve biraz da Avrupa devletlerinin hor görülmesi sonucu, zaman zaman Avrupa devletlerinin elçileri, o da belirli sürelerle, kabul edilmiş ama bunun karşılığında sürekli Osmanlı elçisi gönderilmemişti. Bu sistemin, Osmanlı Devleti güçlü olduğu ve Avrupa'da genişlediği dönemlerde iyi işlediği söylenebilir. En azından, törel değerlere pek dayanmayan ve çoğu kez kurnazca işletilen karmaşık Avrupa oyunlarının dışında kalınmasını sağlamıştır. Ama, 18. yüzyılda, müttefik bulma zorunluluğu dolayısıyla Avrupa devletleriyle ilişkiler önem kazanmaya başladığından, bu karşılıksız diplomasi Osmanlı Devleti'ni "izole" etmişti. Sürdüğü takdirde, Osmanlı Devleti Avrupa devletleriyle ilişkilerinde güçsüz bir temelden hareket edecekti. İçerde, dış ilişkileri sistematik bir biçimde planlayacak merkezi bir örgüt olmadığı gibi, dışarda da sürekli elçileri bulunmuyordu.

İstanbul'daki yabancı elçilerin de işi zordu. Onlar da, yeterli iletişim ve ulaşımın olmaması, Osmanlı yaşantısı içine girememeleri ve en önemlisi kendilerinin Türkçe, Osmanlıların da Batı dillerini bilmemeleri dolayısıyla zor durumdaydılar. 1699 yılında Babıâli'de Tercüme Odası'nın kurulmasıyla biraz rahatladılar. Bu odanın memurları ise, genellikle Yunan ticaret topluluğunun içinden

seçilmekteydi. İşte, 18. yüzyılın başlarından itibaren, gerek Tercüme Odası'nın kurulması, gerek Avrupa devletlerinin İstanbul'da sürekli büyükelçi bulundurmaları ve gerekse Osmanlıların da elçi gönderme gereğini duyup, kısa süreler için bile olsa, bu Avrupa geleneğine uymaya başlamaları, Osmanlı diplomasisini geliştirmiştir. Ancak, Osmanlıların Avrupa'nın önemli merkezlerine sürekli büyükelçi göndermeleri ve içerde bir "dışişleri bakanlığı"nın kurulması için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir.

2. Rusya ve Avusturya ile İlişkiler: Prut ve Petervaradin

II. Mustafa'nın (1695-1703) yerine geçen III. Ahmet (1703-1730) barışçı düşünceli bir sultandı. İspanya Veraset Savaşları sırasında, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi, Fransa ile ittifakın yararlarından söz ediyor ve Macaristan'da Habsburg'lara karşı ortak harekât öneriyordu. Ancak, III. Ahmet, bu savaşa Hıristiyanlar arası bir mücadele gözüyle bakıp, katılmak istemedi. Ayrıca, önce de gördüğümüz gibi, savaş Fransa'nın aleyhine gelişiyordu.

Sultan istese de istemese de, İsveç yüzünden Rusya ile savaşa girdi. Rusya'nın Baltık üstünlüğü için 1709'da Poltava Savaşı'nda İsveç'i kesin bir yenilgiye uğratması, kuzeyde Rus gücünü artırmıştı. İsveç Kralı Charles (Demirbaş) daha önce diplomatik ilişki kurmak istemediği Osmanlılara sığınmış ve buna rağmen Sultan tarafından çok sıcak bir biçimde karşılanmıştı. III. Ahmet, Rus baskılarına rağmen Kral'ın geri verilmesini kabul etmemiş, ancak Charles'ı yeniden tahta koyarak, Rusya ile süren barışı bozmak istemediğini de belirtmiştir. Bu arada Ruslar, İsveç birliklerini aramak bahanesiyle sık sık Osmanlı topraklarını ihlal ediyorlar ve karışıklık çıkarıyorlardı. Hatta, Osmanlı toprağı olan Buğdan'a girerek buraya sığınmış bulunan bir İsveç birliğini ellerine geçirmişlerdi. Bunun üzerine III. Ahmet savaşa ikna edildi ve Osmanlı ordusu Prut nehrine doğru sefere çıktı. Zaman, Baltık'ta meşgul olan Çar Petro için uygun değildi ve Prut Savaşı'nda Osmanlılar Rus birliklerini yendiler. O kadar ki, Çar'ın bile tutsak edilmesi an meselesiydi. Ancak, Çariçe Catherine'in akıllı diplomasisi ve ordu komutanına verdiği değerli armağanlar sonucu çatışmalar

durdu ve 1711 tarihli Prut Barışı yapıldı. Bu barışa göre Azak ve çevresindeki topraklar Osmanlılara geri verilecek, Dinyeper akarsuyusundaki bazı kaleler boşaltılacak, Rus ordusu Polonya'dan çekilecek ve İsveç Kralı'nın ülkesine serbestçe dönmesi sağlanacaktı. Böylece, Prut Barışı ile, Rus Çarı'nın Karadeniz'i bir Rus denizi haline getirme çabası engellenmiş oldu. Prut Barışı'nın ikinci önemli sonucu, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 25 yıllık bir barış dönemi açmış bulunmasıdır. Bu, Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihi incelendiğinde gerçekten uzun bir barış dönemidir. Böylece, ilerde görüleceği gibi, bu barış dönemi iyi yönde kullanılacak ve içerde belirli yeniliklerin yapılması sağlanacaktır.

Prut'ta Osmanlı Devleti ucuz bir zafer kazanmıştı, ancak koca ordu da seferber edilmiş bulunuyordu. Savaşçı bir anlayışa sahip olan Sadrazam Damat Ali Paşa bu kuvveti, şimdi Osmanlılardan daha hızlı bir biçimde gerilemekte olan ve müttefiki de bulunmayan eski bir düşmana karşı kullanmak kararını verdi: Venedik. 1715'te büyük bir ordu ve donanma ile Yunanistan'daki Korint'i eline geçirdi. Eskiden olduğu gibi, Latin baskısı altında bulunan Yunanlılar, Türkleri kurtarıcı olarak karşıladılar ve Damat Ali kolayca Modon, Koron ve Navarin'i Venedik'in elinden aldı. Böylece, tüm Mora yarımadası Osmanlıların eline geçti.

Sadrazamın hesaba katmadığı bir unsur, Osmanlıların bu 18. yüzyıldaki parlak zaferlerine gölge düşürecektir: Avusturya İmparatoru VI. Charles'ın tepkisi. Venedik'in başvuruları sonunda iki devlet arasında bir ittifak yapıldı. Divan'da, Sadrazam'ın baskısı sonucu savaşa karar verilerek, 1716'da büyük bir Osmanlı ordusu Belgrad'a doğru harekete geçti ve bu kentin kuzeybatısındaki Petervaradin kuşatıldı. Yapılan savaşta Osmanlı ordusu bozguna uğradı ve Sadrazam savaş alanında öldü. Hıristiyan ordusuna komuta eden Savua Prensi Eugene daha sonra Tamaşvar kalesini eline geçirince, Sultan Süleyman zamanından beri Osmanlıların elinde olan Macaristan'daki son Osmanlı kalesi de yitirilmiş oldu. Daha sonra Belgrad da düştü. Artık barışa ulaşmak gerekiyordu. Karlofça'da olduğu gibi İngiltere ile Hollanda arabuluculuk yaptılar ve Pasarofça'da "Uti Possidetis" temelinde (savaş bittiğinde elde bulunan toprakların tutulması) barış imzalandı (1718). Bu antlaşmayla Osmanlılar şu toprakları yitirdiler:

Tüm Macaristan, Sırbistan'ın Belgrad dahil büyük bir bölümü, Eflak ve Bosna'da önemli toprak parçaları. Bu antlaşma ile İmparator VI. Charles, Doğu Avrupa'da üstünlük sağladı.

Karlofça ile Pasarofça barışlarının siyasi tarih açısından önemleri şuradadır: Karlofça, Osmanlı Devleti'nin artık Batı için ciddi bir tehlike olmadığını, Pasarofça ise bu devletin Avrupa'da savunma durumunda bulunan ve inisiyatif alamayacak bir güç olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

3. Lale Devri ve Önemi

Bir barış adamı olan III. Ahmet, Pasarofça Antlaşması'ndan sonra 12 yıl sürecek olan barış döneminde, Batılılaşma ve reform yönünde ciddi girişimlerde bulunma olanağına kavuştu. Haremin çevirdiği dolaplardan göreli olarak uzak kaldı. Hoşgörülü, Batı ile Doğu'nun uygarlıklarını birleştirmesini bilen, gelişmekte olan modern dünyayı anlayan, gelişmiş kafa yapısına sahip, uygar bir monarktı. İstanbul'da Fransız Büyükelçisi'nin getirdiği planlara uygun olarak, kendisine yazlık Sadabat Sarayı'nı yaptırdı. Kendisine bu konularda, güzel sanatlara çok düşkün olan Sadrazam Damat İbrahim Paşa da yardım etmiştir.

III. Ahmet zamanı, ünlü Lale Devri'dir. Lale, dönemin edebiyatının, öteki güzel sanatların ve Batılılaşma hareketlerinin simgesi durumuna gelmiştir. O kadar ki, lale 20. yüzyılda Cumhuriyet dönemine kadar Türk şiirinin simgesi olma durumunu korumuştur. Lale devri, Sadabat'ta eğlenceleri ve ilham ettiği edebiyatıyla, yalnızca geçici bir heves olarak görülmemelidir. Yeni bir dünyevilik, yeni bir aydınlanma, rasyonel araştırma duygusu ve liberal reform dönemini de açmıştır. İslamcı Doğu'nun geleneksel dinsel değerlerine laik bir karşıt ağırlık sağlamak üzere, yeni bilimsel gelişmeleri, ekonomik refahı ve askeri gücüyle esin kaynağı olarak Batı'ya bakılmıştır. Dolayısıyla, lale, Batı uygarlığının etkisi altında yeni doğmaya başlayan Osmanlı Rönesansı'nın simgesi olarak değerlendirilmelidir.

1720 yılında Osmanlı hükümeti, 15. Louis'nin sarayına Mehmet Çelebi adında özel bir elçi gönderdi. Resmi görevi Fransa ile bir ittifak sağlamaktı. Ama Sadrazam tarafından, buna ek olarak, Fransız fabrikalarını, kalelerini ve öteki gelişmeleri görüp, bir rapor biçiminde İstanbul'a sunması da istendi. Mehmet Çelebi'nin yazdığı rapor, Osmanlılarda gelecek yeniliklerin el kitabı durumuna gelmiştir. 1727'de İbrahim Müteferrika'nın ilk matbaayı kurması, bu raporun aydınlatıcı etkisinin sonucudur. İbrahim Paşa'ya raporu sunuş yazısında şunları söylüyor:

"Geçmişte, Müslümanlarla karşılaştırıldığında o kadar zayıf olan Hıristiyanlar, şimdi neden bu kadar çok ülkeyi ellerine geçirmişlerdir ve hatta bir zamanların muzaffer Osmanlı ordularını yenmektedirler?"

Bu gerçekten temel soruya yanıt olarak, Müslümanlar'ın basiretsizlik uykusundan uyandırılması gerektiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

"Müslümanlar düşmanlarının durumları hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. İleri görüşlü davranmalılar ve yeni Avrupa yöntemleri, örgütleri, stratejileri, taktikleri ve savaş sanatı konularıyla yakından ilgilenmelidirler."

Sonuç olarak, Türklerin hukuk ve yeni düzeni kabul etme konusunda öteki halkları geride bıraktıklarını ve yeni askeri bilim ve teknikleri öğrenip uyguladıkları takdirde, Osmanlı Devleti'ne karşı kimsenin duramayacağını söylemektedir. Bu raporun etkisiyle, Şeyhülislam'dan Kuran ve öteki kutsal kitaplar dışındaki bilimsel yapıtların bastırılması fetvası da alınmıştır. Askeri konulara verdiği ağırlıktan dolayı Mehmet Çelebi'nin raporu, eksik de olsa, Lale Devri'nde sağlanan uyanışı yansıtması ve 19. yüzyılda Osmanlı yöneticilerinin askeri alanda gerçekleştirmeye çalıştıkları reformlara yol gösterici niteliğiyle gerçekten, gelecek yeniliklerin çıkış noktasıdır.

Ancak, çok geçmeden III. Ahmet'in barışçı dönemi sona ermeye başladı. Hareketsizlikten, hükümetin kendi ihtiyaçlarına kayıtsızlığından ve "gâvur" usullerinin yaygınlaşmasından rahatsız olan Yeniçeriler, bozucu seslerini yeniden duyurmaya başladılar. Hedefleri, hemen her zaman olduğu gibi yine Sadrazam'dı. Baskı karşısında Sadrazam'ın kafası vuruldu ve III. Ahmet de yeğeni I. Mahmut lehine

tahtından feragat etti. Bu olay sonunda da Lale Devri tüm hızını yitirdi. İbrahim Müteferrika 1745 yılında ölünce, matbaası da çalışmamaya başladı. Koşullar matbaanın yeniden açılmasını 1783 yılına kadar engelleyecektir. Yitirilen bu 40 yıl, "Osmanlı Rönesansı" olarak kabul edilebilecek olan Lale Devri'nin yol açtığı olumlu gelişmeleri geciktirecektir. 1900'lerle birlikte, yeniden ipin ucundan yakalama faaliyetlerine girişilecekse de, Osmanlı Devleti işte bu yarım yüzyıllık gecikmeyi bir türlü karşılayamayacak ve buna 19. yüzyılın dönemsel gerilemeleri de eklenince, 20. yüzyıla zayıf, geri ve parçalanmakta olan bir devlet olarak girecektir.

4. Küçük Kaynarca ve İçten Dağılma Sürecinin Başlaması

III. Mustafa (1757-1773) tahta geçtiği zaman, ülkenin yönetimini Köprülüler'le karşılaştırılabilecek yetenekte bir sadrazam elinde tutuyordu: Ragıp Paşa. Kendisi, geleneksel yapılarla Batılılaşma arasında bir uyum kurmaya çalışmaktaydı. Ragıp Paşa, dış politikasında da aynı uyum ve dengeyi aramıştır. Yüz yıldan beri Osmanlı Devleti aleyhine topraklarını genişletmekte olan Avusturya ve Rusya'ya karşı dayanabileceği bir devlet olarak, şimdi giderek güçlenmekte olan Prusya ile bir antlaşma imzalamış ve bunu bir savunma ittifakına dönüştürebilmenin yollarını aramıştır. Rusya ve Avusturya'ya karşı karşıt-ağırlık olmak üzere Prusya'nın seçilmesinin nedeni, bu devletin hiçbir Osmanlı toprağı ya da çıkarı ile ilgisinin olmamasıdır. Bu çabalar, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının ve Avrupa diplomasisi içine girerek müttefik aramasının başlangıcı sayılabilir. 19. yüzyıl boyunca izlenecek, "Avrupa'nın büyük devletlerini birbirlerine karşı kullanarak bağımsızlığını sürdürme politikasının" da başlangıcını oluşturur.

Ancak, III. Mustafa bir barış adamı değildi. Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin daha savaşkan ve militan bir tutum alması gerektiğini düşünüyordu. Tam bu sırada Rusya'da da aynen kendisi gibi savaşkan bir yönetici iktidara gelmişti: Çariçe Büyük Catherina. Catherina, tıpkı ataları gibi, Bizans'ın "mirasçısı" olarak, çift başlı ve Bizans

kökenli çarlık bayrağını Boğaz'ın kıyılarına dikmeyi, dış politikasının en önemli amacı haline getirmişti. Tıpkı Prut Savaşı öncesinde olduğu gibi, başka bir Avrupa devleti yüzünden Osmanlılar yeniden Rusya ile savaşa girişeceklerdir.

İki monark da birbirlerine karşı savaşçı düşüncelerini sürdürürken, Polonya Kralı öldü ve bu durum Polonya'nın bir kez daha parçalanması sorununu gündeme getirdi. Rus ve Prusya kuvvetleri, Avusturya'nın da göz yummasıyla, Polonya'yı işgal ederek, Çariçe'nin bir kuklasını kral yaptılar. III. Mustafa bu duruma büyük bir tepki gösterdi. Üstelik, kaçan Polonyalıları kovalamak bahanesiyle, Rus kuvvetleri Besarabya'ya girmişler ve burada bir kaleye sığınan Polonyalıları ve Türkleri öldürmüşlerdi. Savaş yanlısı olmayan Ragıp Paşa görevden alınarak, Rusya'ya bir ültimatom gönderildi. Burada, Rusya'nın kuvvetlerini Polonya'dan çekmesi isteniyordu. Ültimatom reddedilince Rusya'ya savaş ilan edildi. 1769 yılında askerlikten hiç anlamayan Sadrazamın komutasındaki Osmanlı ordusu Tuna'yı aştı ve Boğdan'a girdiyse de, büyük ölçüde savaş malzemesinin yetersizliği yüzünden, başarılı olunamadı. Rus kuvvetleri Eflak ve Boğdan'a girdiler.

Yılın sonuna doğru, Bizans topraklarını eline geçirmekle desteklenen hayallerin gücü, Çariçe'yi Yunanistan'ı Türklerden kurtarmak gibi bir projeye itti. Bunda kendisine, o zaman daha Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına başlamamış bulunan ve Fransa'ya karşı her türlü devletle birlik olabilen İngiltere de yardım etti. 1770'te Rus donanması Akdeniz'den Mora'ya saldırdıysa da hiçbir başarı elde edemedi. Ancak, Rus donanması da üzerine gönderilen Osmanlı donanmasını yendi. Böylece, Rusya ve onu destekleyen İngiltere'nin 18. yüzyılda Yunanistan'ı kurtarma girişimleri başarısız oldu. Aynı politikayı 19. yüzyılın ilk yarısında da izleyecek ve bu kez başarılı olacaklardır.

Bu arada, Kafkas ve Avrupa cephelerinde işler Osmanlılar için iyi gitmiyordu. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı ellerine geçirmişlerdi ve Osmanlı ordusu Tuna'nın güneyine çekilmişti. Rusya'nın bu denli güçlenmesi işlerine gelmediğinden Prusya ile Rusya arabuluculuk önerisinde bulundular. 1771'de ateşkes sağlanıp Bükreş'te barış şartları görüşülmeye başlandıysa da, Osmanlılar Kırım'ın elden çıkmasına göz

yummadığı için savaş yeniden başladı. 1773'te Silistre Kalesi iyi bir savunma yaparak Rus ordusunu bozdu ve Varna'ya doğru ilerleyen bir Rus birliği de püskürtüldü. Bu başarılardan yüreklenilerek 1774'te Şumla'da karşı saldırıya geçildiyse de, Osmanlı ordusu bozguna uğradı ve Küçük Kaynarca'da barış antlaşması yapıldı. Antlaşmanın imzası Ruslar tarafından dört gün geciktirilerek Prut yenilgisinin yıldönümüne getirildi. Ruslar, yenilginin anısını silmek istiyorlardı.

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni dışardan topraksal açıdan dağıtma amacına yönelik sayılamaz. Ama, yeni ve belki de daha ciddi bir politikanın da başlangıç noktasını oluşturur: Osmanlı Devleti'ni içerden, çeşitli ulusları bağımsızlık için kışkırtarak ve onlara yardım ederek dağıtma. İlerde görüleceği gibi, 19. yüzyıl Osmanlı tarihi, kimi başarılı, kimi başarısız, hep bu politikanın uygulanmasının öyküleriyle doludur. Bu politikanın izlenmesini kolaylaştıracak bir adım olarak, Küçük Kaynarca ile, Rusya'nın İstanbul'da sürekli bir büyükelçi bulundurması resmen kabul edildi. Ayrıca, Kırım'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti'nce kabul edildi. Rusya, 1783'te bu bağımsızlığa son vererek Kırım'ı ilhak edecektir. Bundan sonra, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı genişlemesi sürecek ve 19. yüzyıl tarihinin ana teması haline gelecektir. Bir başka Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan 1791 tarihli Yaş Barış Antlaşması ile, Dinyeper ve Buğ akarsuları arasındaki toprakları da eline geçirecek ve böylece Karadeniz'de güç dengesi Osmanlı Devleti aleyhine bozulacaktır.

Tüm 18. yüzyıl boyunca, İngiltere'nin dış politikası, asıl rakibi Fransa'ya karşıt-ağırlık olmak üzere, Rusya'ya meylediyor ve bu devletin Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesine göz yumuyordu. Üstelik, Rusya ile ticaret hacmi de çok genişti. Ama, Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da İngiltere'nin çok duyarlı olduğu güç dengesi değişmiş ve Rus tehdidi açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. Böylece, İngiltere'nin Rus yanlısı politikasının temeli değişmiş oldu. Bunun sonuçlarını Viyana Kongresi sırasında İngiltere'nin izlediği dış politikada görmüş bulunuyoruz. Ancak, daha önce, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, 1790'da Prusya ve Hollanda ile bir ittifak da yapmış bulunuyordu. İngiltere'nin bu "Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma

politikası" ana hatlarında bir değişiklik olmaksızın, 1878 yılına kadar sürecektir.

V
Endüstri Devrimi ve Sonuçları: Globalleşme Dönemi[1]

Liberalizm ve milliyetçilik akımlarıyla bunların Avrupa açısından doğurduğu sonuçlar, bundan önceki bölümün konularıydı. Ancak, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, bu hareketler Avrupa ve Amerika dışındaki dünyada büyük bir etki yaratmamışlardır. İşte, şimdi incelenecek olan endüstri devrimi, liberalizm ve milliyetçilikle birleşerek, Avrupa'yı o kadar değiştirecek ve büyük ölçüde endüstrileşmenin ürünü sayılabilecek emperyalizm kanalıyla tüm yeryüzüne yayılacaktır ki, bu büyük "patlama"dan etkilenmeyecek toprak parçası kalmayacaktır demek yanlış olmaz. 19. yüzyılın bu patlayıcı ve değişiklik getiren güçleri, dünyayı tek bir faaliyet alanı haline getirecek ve Avrupa'nın dünya üstünlüğünü kesin bir biçimde sağlayarak, globalleşme sürecini tamamlayacaktır.

A. ENDÜSTRİ DEVRİMİ

19. Yüzyılın tam anlamıyla bir Avrupa yüzyılı olduğu, bu kitabın sistematiği verilirken belirtilmişti. Bu öyle bir yüzyıldır ki, tüm dünya

ekonomi ve politikasına Avrupa devletleri egemendir. 1800'lerden önce, Avrupa dünya "üstünlüğünü" sağlamıştı, ama bu üstünlük Avrupa'nın her alanda dünya egemenliği biçiminde değildi. Dünya, ilk sömürgecilik faaliyetlerine ve kurulan sömürge imparatorluklarına rağmen, Avrupa'nın her köşede etkili olduğu, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yönettiği tek bir birim haline gelmemişti. İşte, 19. yüzyıl bu egemenliğin kurulduğu dönemdir ve bunu sağlayan da endüstrileşme ve onun yol açtığı emperyalizmdir. Tüm bu gelişmeler nasıl gerçekleşti? Bu bölümde cevap verilmeye çalışılacak olan temel soru budur.

Doğa bilimlerindeki gelişme ve önemli buluşların tarihinin 19. yüzyıldan çok öncelere gittiği doğrudur. Ancak, 19. yüzyılla birlikte, bu buluşların üretime uygulanması gerçekleşmiş ve bunun sonucu olarak artan üretim Avrupa devletlerinin ekonomik refahını çok yükseltmiştir. Ekonomik refah ise, başka şeylerin yanında, silah endüstrisinde de büyük gelişmelere yol açarak, Avrupa'nın tüm dünya halkları üzerinde egemenliğini kurmasını kolaylaştırmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, 18. yüzyılın sonlarına kadar ekonomik yaşam, büyük ölçüde, tarıma, küçük el sanatlarına ve ticarete dayanıyordu. Asıl üretim kaynağı olan toprak soyluların ve Kilise'nin elinde olduğu için siyasal güç de temelde toprak aristokrasisinin elindeydi. Bu durumu yalnız liberalizm ve milliyetçilik gibi akımlar yıkmış değildir. Bunlardan daha temel olan, ekonomik yapının değişmiş olmasıdır. Kısaca, yeni buluşların üretime uygulanması ve bunların en önemlisi olan buhar gücüyle çalışan makine, makineleşmiş endüstriyi doğurmuş ve bu da Avrupa'da sermaye birikimini artırmıştır. İşte, buna "endüstri devrimi" deniyor.

Aslında endüstrileşme iki aşamalı olarak gerçekleşmiş bir olgudur ya da iki ayrı endüstri devriminden söz edilebilir. Bazı kaynaklar ilk aşamaya endüstri devrimi, ikincisine bilimsel devrim adını vermektedirler. Başkaları 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar olan endüstriyel gelişmeyi "makine devrimi", 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayanı ise "teknolojik devrim" olarak görme eğilimindedirler. Kaynakların bir bölümü de, ilk aşamaya damgasını vuran demir ve kömür ile ikinci aşamada ağırlık kazanan çeliği vurgulayarak, endüstrileşme sürecini açıklamaya çalışmaktadırlar.

Ancak, bu olguya nasıl bakılırsa bakılsın, önemli olan iki aşamanın etkilerinin birbirinden farklı olmasıdır.

1. Endüstri Devriminin İlk Aşaması (1870'lere Kadar)

18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar süren bu endüstrileşme sürecine, demir ve kömürün asıl enerji kaynağı ve hammaddeyi oluşturduğu "makineleşme çağı" denebilir. Temel ve ayırıcı özelliği, makine kullanımının yaygınlaşması sonucu, büyük fabrikaların ortaya çıkmasıdır. Böylece, Avrupa'da temelde tarım işçilerinin toplumundan, fabrikalarda eşya üreten nüfusa doğru düzenli bir değişim olmuştur.

Daha önceki dönemlerin ayırıcı niteliği nasıl avcı ve toplayıcı kabileler ile büyük toprak parçaları ise, endüstri çağının çarpıcı kurumu fabrikalar olmuştur. Fabrikaların ayırıcı ve önemli özellikleri şunlardır:

(i) Üretim süreci tek bir işletmede odaklaşmış bulunmaktadır.

(ii) Fabrika ne kadar geniş bir alana yayılırsa, girişim o kadar ekonomik ve makineler de o kadar büyük olur.

(iii) Fabrikalardaki makinelerin hepsi belirli bir işte uzmanlaşmıştır ve insan-dışı güçler tarafından çalışır.

(iv) İşçiler yönlendirilir ve çalışmaları, belirli bir ücret ve çalışma saatleri çerçevesinde, gelişmiş bir yönetici kadro tarafından denetlenir.

(v) Üretim, gelişmiş bir pazara yöneliktir.

Bu temel özellikleriyle çalışan fabrikaların temel enerji kaynağı kömürdür. Gerçekten, endüstri devriminin ilk aşamasında, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın her yerinde kömür, ekonominin her alanında asıl güç kaynağıdır ve bugün bile birçok ülkede bu temel özelliğini sürdürmektedir. 1970'lerde dünyada kömür üretimi yılda 2 milyar tonun üzerindedir ve dünya enerji üretiminin üçte birini oluşturmaktadır. Zengin kömür kaynaklarının bulunması, İngiltere'ye öteki devletler üzerinde ekonomik üstünlük kazandırmış ve belki başka alanlarda da gelişmesinin temeli olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İngiltere yılda yarım milyon tonluk kömür

üretimiyle, tüm dünya devletlerinin ürettiğinin beş katına sahip bulunuyordu. Endüstriyel gelişmenin bu ilk aşamasında kömürün önemi, bu cevhere sahip olmayan ya da sahip olup şu ya da bu nedenle kullanamayan ülkelerin tarihinden de anlaşılabilir. Bu ülkelerde, büyük bedel karşılığında kömür dışalımı, başka nedenlerle birlikte, makineleşmeyi geciktirmiştir.

Endüstri devriminin ilk aşamasında, buhar, kömür ve demirin bileşimi, önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte, "demiryolu çağını" açtı. Kömür yalnız demiryolunda hareket eden araçlara güç sağlamakla kalmamış, aynı zamanda demiryolları da kömürü eskiden götürülemeyen yerlere taşımıştır. Böylece, Avrupa'da kömürle çalışan makineleri barındıran fabrikalar hem büyümüş hem de ülkelerin en uzak köşelerine kadar yayılmıştır. 1850'de İngiltere 26.000 km. uzunluğunda demiryoluna sahip olmuştu. Almanya ise, demiryolunun önemini kavramakta Fransa'dan ileriydi. 1848'de Almanya'da 4.000 km. uzunluğunda demiryolu vardı. Prusya Genelkurmay Başkanı von Moltke, Prusya militarizmine uygun bir biçimde, demiryollarını askeri birliklerin cepheye taşınması amacıyla düzenlemişti. Demiryolları, eskiden hem ticareti hem de savaşı kısıtlamış olan kötü karayollarının yerini almaya, ticareti canlandırıp savaşı hızlandırmaya başladı. ABD'nde 1869 yılında kıtanın iki yakası demiryolu ile birbirine bağlandı. Böylece, ABD hem endüstrileşmeye başladı hem de Atlantik olduğu kadar, bir Pasifik devleti haline geldi.

2. Endüstri Devriminin İkinci Aşaması (1870'lerden Sonra)

1870'lerle birlikte endüstri devrimi nitelik değiştirdi. Artık bilimsel buluşlar ve bunların üretime uygulanması, pratik zekâlı tek tek bireylerin birbirinden ayrı çalışmalarına bağlı olmaktan kurtulmuş, devletin tüm olanaklarıyla desteklediği, gerektiğinde örgütlediği büyük ve zengin kuruluşların eline geçmiştir. Böylece, doğal kaynaklar ve bilim, el ele vererek, yeni ve kitle halinde mal üretimine yönelmiştir. Endüstrileşme sürecinin bu ikinci aşaması, birincisine

göre, toplumsal etkilerinden daha şiddetli, sonuçlarında daha şaşırtıcı ve halkın yaşamını değiştirmede daha etkilidir.

Endüstrileşmenin bu ikinci aşamasında temel hammadde ve enerji kaynaklarında da değişiklik ortaya çıktı. Kömür ve demirin yanında, çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddeler de üretim sürecine sokulunca, endüstrileşme bugün çevremizde gördüğümüz biçimini almış oldu. Yine bugün çevremizde gördüğümüz ve belki de kanıksadığımız nesnelerin çoğu yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. İçten yanmalı motor, telefon, mikrofon, gramafon, telsiz, lamba, araba lastiği, bisiklet, daktilo, ucuz gazete kâğıdı gibi yenilikler, endüstri devriminin ikinci yarısının ürünüdür. 1870 sonrası döneminin her alandaki değişikliklerini ve yeni doğan modern dünyanın önemini ne kadar vurgulasak yeridir. Diyelim, 17. yüzyıldan Napolyon dönemine getirilen bir kişi, bu yeni dünyasında pek şaşırmadan yaşayabilir. Örneğin, Napolyon ordularının bir günde aldığı mesafe, İskender'in ordularınınkinden çok daha fazla değildir. Ama, bu elli yılda, endüstri devrimi dünyayı, belki de bin yılın yapamayacağı kadar değiştirmiştir.

Demir, endüstri devriminin birinci aşamasında büyük ama başat olmayan bir rol oynamıştı. İkinci aşamasında çelik tam anlamıyla her alana egemendir. En önemli yararı ise demiryollarında görülür. Yalnız ABD, 1880-1890 arasındaki on yılda mevcut olanlara 115.000 km. demiryolu eklemiş, İngiltere 1860-1913 arasında demiryolu uzunluğunu iki katına, Fransa dört, Almanya altı katına çıkarmıştır. Demiryolu, Rus hükümetinin mutlak otoritesini doğuda Pasifik ve güneyde Asya'nın içlerine kadar genişletmiş ve böylece totaliter bir tiranlığın temelini atmıştır. Öteki ülkelerde ulusal benliği ve birliği güçlendirmiştir. İlerde incelenecek olan 1904 Rus-Japon savaşı, Japonya tarafından demiryolu hesaba katılarak çıkarılmıştır. Japonya, Baykal gölü civarında eksik kalan bir bölümün tamamlanıp Rus takviye birliklerinin Pasifik kıyılarına getirilmesi gerçekleşmeden Rusya'ya saldırmıştır. Demiryolları, I. Dünya Savaşı'nda savaşan devletlere temel lojistik desteği sağladı. Almanya'da savaş planları, titiz bir zamanlama ile, trenlere bindirilecek birliklerin ne zaman nerede olacağı üzerinde hazırlandı. 19. yüzyıl Rus edebiyatında trenin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu düşünün! Anna Karenina, sevgilisi Vronsky'yi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na götürecek

trenin altına atlayarak intihar etmedi mi? Kitabın yazarı Tolstoy tren istasyonunda ölmedi mi? 1917 Rus Devrimi'nde Bolşevikler, demiryollarını sıkı bir biçimde denetlemeleriyle ayakta durdular. Kısaca, demiryolu 1870 sonrasında yaşamın her alanını etkilediği gibi, siyasal ve ekonomik bakımdan güçlü merkezi devletlerin de kurulmasını sağladı. Endüstri Devrimi'ni odasında ölümsüzleştirmek isteyen kişi, duvarına bir lokomotif resmi asarsa, amacına en iyi, sade ve kesin bir biçimde varmış olur.

3. Sağlık, Beslenme, Çevre ve Nüfus

Tıp bilimiyle ilgili buluşların tarihi çok eskidir. Örneğin, MÖ 2000'de Mısır'da beyin ameliyatı yapıldığını gösteren bulgular vardır. Anatomi bilgisi, Leonardo da Vinci ile büyük aşamalar kat etmiştir. Ancak, tıpla ilgili yenilikler, dinden ve gelenekten doğan insan vücuduna ait önyargılar, 19. yüzyıl ortalarında ortadan kalkana kadar insan vücudunda uygulanamadı. Örneğin Rönesans döneminin, Leonardo Usta'yı, üzerinde incelemeler yapmak amacıyla, kadavra bulmak için mezar soygunculuğu yapmaya zorlayan dogmalarını düşünün. Ancak, 19. yüzyılın genel laikleşme havası ve verimli araştırma hevesi içinde birçok buluş uygulanmaya başlandı. Kloroform yaygın bir biçimde kullanıldı ve antiseptik anlayışı yerleşti. Pasteur ve Koch ile bakteriyoloji çağı açıldı. Gözle görülmeyen mikroskobik canlıların varlığının bilinmesi, ameliyat araçlarının "sterilizasyonunun" yaşamsal önemini vurguladı. Bu yenilikler, cerrahi alanında görülmemiş gelişmelere yol açıp, vücut-içi ameliyattaki başarı şansını büyük ölçüde yükseltti. İlk antibiyotik olan Salvarsan'ın üretimi 1880'lere rastlar. Böylece, salgın ve ağrı kesici olarak yaygın biçimde kullanılan Aspirin bile 100. yaş yıldönümünü henüz kutlamıştır. 1899'da bulunmuştur. Bu gelişmelerin tümünün toplumsal ve ekonomik açıdan önemli sonucu, insan yaşamının uzayıp çocuk ölüm oranının azalması ile, görülmemiş nüfus artışıdır.

Nüfusun hızla artması, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletlerini büyük bir sorunla karşı karşıya bıraktı: Artan Avrupa nüfusuna gıda! Eğer, gelişen kimya bilimi tarımda bir devrim

yaratmamış olsaydı, Avrupa ülkeleri herhalde çok güç bir durumda kalır ve zenginlikleri bugünkü göz kamaştırıcı düzeye yükselemezdi. Yapay gübre, belirli bir toprak parçasından daha çok ürün alınmasını sağlarken, "pastörizasyon" yöntemlerinin gelişmesi, yiyecek saklamayı kolaylaştırdı. Demiryollarının gelişmesi, büyük buharlı gemilerin yapılması, elektrik kullanılarak uygulanan yeni soğutma teknikleri, Alpler'in tünellerle delinerek Avrupa-içi mesafelerin kısaltılması ve Süveyş Kanalı'nın açılması, hep 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilerek, Avrupa'ya gıdanın ucuz, çok miktarda ve çabuk gelmesi sağlandı. Endüstrileşmiş Avrupa'nın büyük ihtiyaç duyduğu gıda sorunu, artan nüfusunu besleyecek ölçüde çözülmüş oldu. Arjantin eti, Avustralya buğdayı ve Brezilya kahvesi, Avrupa kentlerinin pazarlarında her gün görülen mallar haline geldi. 1900'lere gelindiğinde, yeryüzü global bir nitelik almaya tam anlamıyla başlamış sayılabilir.

4. Kitle Toplumunun Ortaya Çıkışı

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan bilimsel, teknolojik ve endüstriyel değişiklikler, çağdaş tarihin de başlangıç noktasıdır. Yeni endüstriyel teknikler, büyük çaplı girişimleri ve kentsel yerleşme biçimlerini ortaya çıkardı. Örneğin, yeni çelik endüstrisi, 10'a kadar işçi çalıştıran bireysel girişimleri öldürdü. Fazla üretimin sonucu olan depresyon (1873-1895) sonucunda, yeni makineler alacak mali gücü olmayan ve endüstri devriminin birinci aşamasının ürünü olan küçük aile işletmeleri, dayanamayıp teker teker yok oldular. Dolayısıyla, geniş çaplı girişimler, tröst ve karteller ekonomik sisteme egemen hale geldiler. 20. yüzyıla girilirken, ne kadar acımasız olursa olsun, artık endüstrileşme sürecinin durdurulamayacağı anlaşıldı ve her türlü toplumsal, ekonomik ve çevresel sonuçlarıyla –bazen de kötü– olduğu gibi kabul edildi.

Endüstri devriminin doğrudan sonucu olarak, işçilerin fabrikalarda toplanması ve fabrikaların da kentsel alanlara yığılmasıyla, giderek, kentsel alanlar kırsal yerleşme alanlarını yutmaya başladı. Bu gelişme, tıp bilimindeki yeniliklerle ortaya çıkan nüfus artışı ve bu nüfusu

doyurmak için gıda maddesi bulma yönündeki çabalarla birleştiğinde, 20. yüzyılın değişmez özelliği olan "kitle toplumu" tarihteki yerini aldı.

1871'de nüfusu 100.000'den çok olan kent, Almanya'da 8 taneydi. Bu sayı 1900'de 33'e, 1910'da 48'e yükseldi. Rusya'da bu nitelikte kentlerin sayısı 1871'de 6 iken, 1900'de 17 oldu. Yeryüzünde nüfusu 1 milyonu aşan kent yalnızca Paris ve Londra idi. 1900 yılında bunlara Berlin, Viyana, St. Petersburg, New York, Chicago, Philadelphia, Tokyo, Kalküta ve Osaka katıldı. Kısaca, büyük metropollerin sayısı hızla arttı. Emperyalizmle bu endüstrileşme süreci yeryüzünün her noktasını etkiledi ve dünya tek bir birim, tek bir faaliyet alanı haline geldi.

1789-1870 döneminin süreklilik ve değişiklik güçlerinin çatışması (Kilise, monarşi ve soylulara karşı geniş anlamda demokrasi ve endüstri devrimleri) önce Avrupa ve sonra tüm yeryüzünde köklü bir "dönüşüme" (*transformation*) yol açmıştır. O kadar ki, bu dönüşümün yarattığı sorunların tümü hâlâ çözülebilmiş ve insanoğlu bunun etkilerinden kurtulabilmiş değildir. Bu büyük dönüşümün öğeleri şöyle sıralanabilir: Devletin liberal, sermayenin kapitalist ve emeğin sendikal temelde yeni örgütlenme biçimleri ve bunların sonuçları; birey ve reform yönünde ulusal devlet üzerinde artan toplumsal baskılar, yeni sağlık koşullarının ortaya çıkardığı fazla nüfus; temel bilgileri yayan, okuma yazmayı yaygınlaştırıp halkı dünyada olup bitenden haberdar kılan yeni eğitim, basın ve genel olarak iletişim araçlarındaki görülmemiş gelişme; yeni kentler ve fabrikalarla ortaya çıkan ekonomik değişim ve bunalımlar; güçlenen Avrupa devletleri arasındaki siyasal ve ekonomik çatışmalar; 20. yüzyılın ikinci yarısında Asya ve Afrika ülkelerinde görülen uyanma.

Bunlar bilinirse ve aralarındaki etki-tepki ilişkisi anlaşılırsa, 1870 sonrası döneminin ve bugünün önemli uluslararası olaylarının anlatımı ancak o zaman yapılabilir ve anlamlı olur.

Gerçekte, 1870'lerle başlayan zaman dilimine "kitle dönemi" denebilir. Bu dönemin kilit ve her zaman kullanılan sözcükleri ise "kitle" ya da "genel"dir. Kitle üretimi, kitle göçü, kitle savaşı gibi. Genel mutluluğa kavuşma yolunda her şey "genel" oldu. Genel oy, genel eğitim, genel seferberlik, genel savaş ya da kitle savaşı. İşte,

çağdaş sistemin temelleri, böylece 1870 sonrasında atılmaya başlandı. Ancak, bu "kitle dönemi" içinde insanoğlu iki dünya savaşını yirmi yıl gibi kısa bir ara ile yaşadı. Bu iki kitle savaşına, bu iki genel savaşa nasıl gidildi? Avrupa'nın artan refahı bunları nasıl engelleyemedi? Bugünkü uluslararası sistem nasıl kuruldu? Kitabın bundan sonraki bölümünde bu önemli soruların yanıtları aranmaya çalışılacaktır.

Şimdiye kadar incelenen ve 19. yüzyılın değişiklik güçleri olan liberalizm, milliyetçilik ve endüstrileşmenin sonuçları Avrupa çapında ulusal birliklerin kurulması, dünya çapında ise emperyalizmdir.

B. ALMAN VE İTALYAN ULUSAL BİRLİKLERİ

1. Temeli

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Batı ve Orta Avrupa'da ulusal birliğini kuramamış ve merkezi bir hükümet biçimine sahip olmayan iki ülke kalmıştı: Almanya ve İtalya. Her iki ülke de, daha önce görüldüğü gibi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Fransa'nın etki ve denetimi altındaydı. Alman ve İtalyan ulusal birliklerinin kuruluşu, iki devlet (Prusya ve Piyemonte) ve iki devlet adamının (*Otto von Bismarck* ve *Kont Camillo Cavour*) eseri gibi görünürse de, birliklerin kuruluşunu yalnız askeri ve diplomatik olaylar olarak görmek, bu başarıların tarihi önemini gölgeler. Bu olaylar, aynı zamanda, Batı ve Orta Avrupa'da daha önce incelenen ekonomik ve toplumsal yaşamın değişen yapısının sonucudur.

19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Orta Avrupa'da toprak ve doğal kaynaklar, küçük toprak sahipliği biçiminde doğrudan doğruya halka ait olmadığı gibi, toprağı halka işletip kirayı toplumsal amaçlarla kullanan bir monarka da ait değildi. Bölgenin siyasal bölünmüşlüğünün bunda payı büyüktü. Toprağın en verimli ve büyük bir bölümü, ufak bir feodalitenin elindeydi. Bu durumun bir sonucu olarak, 19. yüzyılda endüstri devrimiyle birlikte, mali güç belirli odaklarda toplanmaya başlamıştı. Bu mali gücü elinde bulunduranlar ise, teknolojik buluşları, küçük üreticinin yararı için değil, kendi

çıkarları için kullanmaktaydı. Böylece biriken zenginlik, Orta Avrupa'da da merkezileşmiş endüstriyi doğurdu. Merkezileşmiş endüstriyse, merkezileşmiş mali gücün zenginliğini daha da artırdı. Sonunda, merkezileşmiş üretim ve dağıtım yönünde bir gelişme başlayıp, girişimci bir "burjuva sınıfı" doğdu. Bir tarihçi şunları yazıyor:

"*Burjuvazi, ticarete daha çok hareket özgürlüğü verecek olan birleşmiş bir ulusal devletin kuruluşu için mücadele eder. Mutlak monarşiyi –bu mutlakıyet bütünleşme yanlısı olmayan feodaliteye karşı mücadele ettiği sürece– tutar. Ancak, burjuvazinin gelişmesine engel olursa, ona karşı çıkar ve meşrutiyetle yönetilen bir monarşi ya da cumhuriyet kurar.*"

Gerçekten, Avrupa'da özellikle Fransız Devrimi'ni izleyen Napolyon Savaşlarının ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık (monarkların ve siyasal sınırların sürekli değişmesi dolayısıyla) ve çok sayıda siyasal birimlerin ticareti engellemesi (aralarındaki gümrük duvarları dolayısıyla), büyük bir güvensizlik duygusuna ve ekonomik bunalımlara yol açmıştı. Özellikle şiddetli olan 1857-1866 yılları arasındaki ekonomik bunalım, bu yeni sınıfa, endüstrileşmenin ortaya çıkardığı ekonomik bunalımlar ve güvensizliğin ancak bütünleşmiş, güçlü ve büyük merkezi devletlerce en az zararla atlatılabildiğini açıkça gösterdi. Kısaca İngiltere, Fransa ve Belçika gibi ulusal birliğe sahip Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik refahı, Orta ve Güney Avrupalı girişimcilerin gözünü açmıştı.

Bu girişimci sınıf, belirli bir merkezi hükümet denetimini ve kolaylıkla değişmeyen sağlam siyasal sınırları, ticaret ve endüstrinin gelişmesi için gerekli gördü. Doğaldır ki, bu hükümet denetimi, kârı garanti edecek ve sermayeyi koruyacak derece olacaktı; kamulaştırmaya varacak kadar değil. Ayrıca, bu yeni sınıf, eski düzenin hukuki ve yönetimsel kurumlarını yıkmak, yeni bir işgücü pazarı kurmak, daha liberal ve demokratik parlamenter kurumlar yoluyla, siyasal iktidara da ortak olmak istemekteydi. 19. yüzyılın ortasında Almanya ve İtalya'daki gelişmeler, ancak bu ekonomik yapı anlaşıldıktan sonra anlam kazanabilir.

2. İtalyan Birliği'nin Kuruluşu

Napolyon Savaşları'nın altüst ettiği Avrupa haritasına bir düzen vermek, daha doğrusu 18. yüzyıl düzenini sürdürmek için toplanmış bulunan Viyana Kongresi kararlarına göre kurulmuş bulunan 36 devletli Germen Konfederasyonu ve İtalyan yarımadası, büyük ölçüde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun etkisi altına alınmış bulunmaktaydı. Bu yüzden, İtalyan ve Alman ulusal birlikleri kurulacaksa, Avusturya'nın bu etkisinin kırılması, daha açık bir deyişle, bu devletin savaş alanlarında yenilmesi gerekmekteydi. Gerçekten, daha önce incelenen 1848 başarısız girişimlerinden sonra, gerek Piyemonte ve gerekse Prusya bu yolu denemişlerdir.

Piyemonte Başbakanı *Kont Cavour*, Avusturya'yı yenebilmek için Fransa İmparatoru III. Napolyon ile ittifak kurdu. Napolyon, dış politikasını Katoliklik ve milliyetçiliğin savunulması üzerine kurduğundan, İtalya'daki bu mücadeleyi destekledi. İki devlet 1859 Haziranında *Magenta* ve *Solferino*'da kesin zaferler kazandı. Ancak, *Piyemonte* bu zafer karşılığında ancak Lombardiya'yı toprakları arasına alabildi; *Nice* ve *Savoie*'nin Fransızlara bırakılması karşılığında, Toskana, Parma ve Modena'da plebisit yapılması kararlaştırıldı. Plebisitler sonunda söz konusu bölgeler Piyemonte ile birleştiler. Bu arada, *Cavour* ve *Mazzini* ile birlikte modern İtalya'nın kurucularından olan ulusal kahraman *Guiseppe Garabaldi*'nin Sicilya ve Napoli'yi İtalyan birliğine katmasıyla, hâlâ Avusturya'nın elinde bulunan Venedik ve Fransız askerleri tarafından korunan Roma dışında hemen hemen tüm İtalya yarımadası Piyemonte'nin çevresinde birleşmiş oldu. İtalyan parlamentosu 1861'de Torino'da toplanarak Piyemonte monarkı *II. Vittorio Emanuele*'i birleşik İtalya'nın kralı ilan etti. İtalyanlar, 1866'da Avusturya'nın Prusya'ya yenilgisinden sonra Venedik'i ellerine geçirdiler. Yine Prusya'ya 1871'de yenilen Fransa'nın çekilmesiyle de Roma İtalya'ya katıldı. Böylece, 1815 yılında kurulan ve titizlikle sürdürülmesine çalışılan Avrupa güç dengesi bozulmuş oldu. Ama, bu güç dengesini asıl altüst eden Prusya'dır.

3. Almanya Birliği'nin Kuruluşu

Prusya, Alman ulusal birliğini kurmak için bir değil, üç devletle, Danimarka, Avusturya ve Fransa ile savaşmak zorundaydı. Asıl Avusturya'nın siyasal üstünlüğüne meydan okuması gerekiyordu. Bu meydan okumanın temelinde, Danimarka'ya bağlı iki Alman dükalığı olan *Schlezwig* ile *Holstein* yatmaktaydı. 1864 yılında Avusturya ile Prusya, Germen Konfederasyonu adına Danimarka'ya savaş açtılar ve Avusturya özellikle Holstein'da ayrı bir politika izlemeye ve Prusya'yı haklarından yoksun bırakmaya kalkınca, Prusya Başbakanı Otto Von Bismarck, akıllı bir diplomasi sonucu Fransa ve Rusya'nın yansızlığını sağlayıp Avusturya'ya savaş açtı. 1866'da *Sadowa*'da bu devleti büyük bir bozguna uğratarak, Almanya'dan attı ve 1867'de Prusya'nın denetiminde Kuzey Germen Konfederasyonu'nu kurdu.

Bismarck, *Sadowa* zaferinden sonra hiçbir direnci kalmamış bulunan Avusturya'nın başkenti Viyana'ya girebilir ve çok ağır bir barış antlaşmasını zorla kabul ettirebilirdi. Büyük bir ileri görüşlülük ve ılımlılık ile bunu yapmadı ve Avusturya'nın gururunu kırıp, kalıcı düşmanlığını üzerine çekmedi. Çünkü, *Bismarck*, Almanya'nın Avrupa'nın ortasında hınç duyguları arasında güçlü bir biçimde kurulamayacağını ve birliğini korumak için ilerde müttefiklere ihtiyacı olacağını hesaplamıştı. Özellikle Fransa'ya karşı yanına alabileceği doğal müttefik, çoğunluğunu aynı ırktan insanların oluşturduğu ve aynı dilin konuşulduğu Avusturya idi.

Bismarck, Fransa'nın Katolik Alman devletleri üzerindeki denetimini kırmak için 1870 yılında Fransa'ya savaş açtı. Yine akıllı diplomasisiyle bu kez Avusturya ile Rusya'nın yansızlığını sağlamıştı. Ünlü Sedan Savaşı'nda İmparator III. Napolyon'u ağır bir yenilgiye uğrattı. 1871 tarihli Frankfurt Barışı ile *Alsace-Lorraine* endüstri bölgesini ilhak etti. Bundan sonra Main akarsuyunun güneyindeki Katolik Alman devletleri Prusya'ya katıldılar ve böylece Alman ulusal birliği kurulmuş oldu. Prusya Kralı, Alman imparatoru, Bismarck ise Alman Şansölyesi unvanını aldılar. Fransa'da ise, III. Napolyon'un imparatorluğu yıkılarak yerine 3. Cumhuriyet kuruldu.

Alman ulusal birliğinin kurulmasında, bundan önceki bölümlerde incelenen Alman milliyetçiliğinin temel özellikleri, ekonomik ve

toplumsal nedenlerin yanında, *Bismarck*'ın usta diplomasisinin de payı olduğunu söylemek gerekir. İlerde ele alınacak olan Bismarck ittifaklarında görüleceği gibi, bu devlet adamı Avrupa'daki güç dengesini çok iyi anlamış, bazı küçük ödünler verip güçlü devletlerin yansızlığını sağlayarak, en uygun zamanda kiminle savaşacağını çok iyi kestirmiştir. İktidardan düştüğü 1890 yılına kadar, kendini tüm Avrupa diplomasisinin kilit adamı, Almanya'yı da en önemli ve güçlü devleti haline getirmiştir. Alman ulusal birliğini kurarak Viyana Kongresi düzenini yıkmış olmakla birlikte, o kongrenin, yenik devletlerin yeniden uluslararası sisteme alınması için onlara ılımlı davranılması, barış ve istikrarın sürdürülmesi ilkelerini sürdürecektir. Bu politika ile tutarlı olmayan *Alsace-Lorraine* bölgesinin Almanya'ya katılması, iktidarda kaldığı yirmi yıl boyunca, belki de tek hatasıdır. Çünkü, Fransa, halkının çoğu Fransızca konuşan bu önemli endüstri bölgesinin yitirilmesinin acısını unutmayacak ve *Alsace-Lorraine* sorunu 20. yüzyılın ortalarına kadar sürecek olan Fransız-Alman düşmanlığının önemli nedenlerinden biri olacaktır.

4. Alman Ulusal Birliği'nin Sonuçları

a. Almanya Açısından

Almanya, ulusal birliğini kurduktan sonra, ekonomik gelişmesini liberal bir ekonomi anlayışıyla yürütmüş değildir. Ulusal birliği kurulduktan sonra ulusal ortak bir pazara da sahip olan Almanya'da, ülkeyi tam bir demir elle yönetmiş bulunan Bismarck'ın anlayışına göre, ekonomik faaliyetin amacı, ulusal refahı artırmaktı. Ulusal güçlerin bunu gerçekleştiremediği alan ve durumlarda, merkezi hükümet işin içine girmeliydi.

İşin aslına bakılırsa, Aman ulusal birliğinin kurulmaya çalışıldığı dönemde Kral ile Parlamento arasında bir çatışma başlamıştı. I. Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte kalacak olan 1851 Anayasası'nın sonucu olarak, Prusya Meclisi'ndeki güç dengesi, yeni gelişmekte olan büyük burjuvazide değil, ekonomik etkinliği endüstri devrimiyle yok olmaya başlayan orta sınıfın elindeydi. Bu orta sınıf İngiltere'den esinlenilen

liberal akımın etkisindeydi. Bu yüzden büyük çoğunluğu liberal görüşlü olan meclisin, bir de maliyeyi denetleme yetkisi vardı. İngiliz anayasa sisteminin tarihini incelemiş olan liberal meclis önderleri, maliye üzerindeki bu etkinlikleriyle, yürütme organını da denetleyebileceklerine inanmaktaydılar. Almanya'da öteden beri etkili bir siyasal güç olan büyük toprak sahiplerinin (*Junkerler*) ve büyük burjuvazinin desteğini alan Bismarck'ın, Alman ulusal birliğini kurmanın yanında bir başka görevi de vardı: Bu çabalarında liberal orta sınıfı susturmak. Bismarck her iki görevi de başarmış ve Almanya, merkezi bir biçimde planlanan ve milliyetçi bir anlayışla yürütülen ekonomik bir kalkınma içine girmiştir.

Alman endüstrisi 1871-1914 yılları arasında sürekli bir biçimde ve hızla büyüdü. Bismarck'ın otokratik yönetimi pahasına, bu büyüme özellikle demir ve çelik üretiminde dikkati çekecek bir duruma geldi. Öyle ki, 1914 yılında, yani I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, bu iki temel endüstri maddesinin üretiminde, ABD'den sonra dünyada ikinci sırayı aldı.

Bismarck, Alman ulusal birliğini kurmakla haklı olarak övünebilir. Ancak, konuya bir başka açıdan yaklaşılırsa, Almanya'yı parçalamış da sayılabilir; çünkü, *Bismarck*'ın kurduğu yeni Alman "Reich"ı içinde, halkının çoğu Alman olan Avusturya ve bağımsız devletler olarak kalan ve Alman nüfusunun 1/6'ini oluşturan öteki siyasal birimler yoktu. Yani, 1871 düzenlemesi ile Almanya, Prusya ile Avusturya arasında paylaştırılmış oldu. Dolayısıyla Almanya, 19. yüzyılın geriye kalan bölümü ve 20. yüzyılın başında da bölünmüşlüğünü, "Alman ikiliğini" tam anlamıyla gideremedi. Bu işi, yani bütün Almanlar'ın bir tek devlet içinde birleştirilmesini, I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Adolf Hitler* gerçekleştirmeye çalışacaktır. Ancak, kurduğu devlet, hemen hemen tüm Almanları bir tek siyasal sınır içine almasına rağmen, Bismarck'ınki kadar uzun ömürlü olamayacaktır.

b. Uluslararası Politika Açısından

Alman ulusal birliğinin kurulmasının uluslararası politika açısından en önemli sonucu, daha önce de belirtildiği gibi, Viyana Kongresi ile kurulmuş bulunan Avrupa güç dengesini temelinden bozmuş

olmasıdır. Ancak, kuruluşu izleyen olayların daha iyi anlaşılabilmesi için, bu dengenin nasıl bozulduğunu da görmek gerekir.

Her şeyden önce, o zamana kadar Avrupa'nın en güçlü devletlerinden olan Fransa ile Avusturya, Prusya'ya yenilgilerinden ve güçlü bir Almanya'nın doğmasından sonra güç ve etkinliklerini büyük ölçüde yitirdiler. Yenilen, toprak yitiren ve doğusunda güçlü bir Almanya kurulan Fransa'nın Avrupa'da genişleme ve en azından prestijini yeniden kazanma umudu kalmadı. Bu durum, Fransa'yı denizaşırı bölgelerde genişlemeye itecek ve böylece 1870'lerden sonra sömürge faaliyeti hızlanacaktır. İkinci olarak, Prusya'ya yenilerek Orta Avrupa'da iddiası kalmayan Avusturya, sırtını bu devlete dayadı ve gözlerini doğal yayılma alanı olarak gördüğü Balkanlar'a çevirdi. Bu tarihten başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar Balkanlar'da Rusya ile sürekli çatışacak ve bu çatışma, dönemin siyasi tarihinin ana teması olacaktır. Üçüncü olarak, ilerde Osmanlı Devleti incelenirken ayrıntılarıyla verilecek olan 1854-1856 Kırım Savaşı'nda kendisine karşı savaşmış bulunan Fransa'nın 1871 yenilgisini ve Avusturya'nın zayıflamasını fırsat bilen Rusya, "Panslavizm"i bayrak yaparak Balkanlar'da genişleme yolunu seçecek ve burada Avusturya ile sürekli anlaşmazlığa düşecektir. Böylece, Balkanlar'da I. Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan büyük devlet çatışması başlayacaktır.

C. EMPERYALİZM

Endüstri devriminin Avrupa açısından en önemli sonucunun Alman ve İtalyan ulusal birliklerinin kurulması olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bu devrimin tüm yeryüzü çapında en önemli sonucu ise, sömürgeciliğin emperyalizm biçimine dönüşmesidir.

Sömürgecilik, bir devletin egemenliğini başka topraklar ve halklar üzerinde kurması ya da genişletmesidir. Sömürgeciliğe çok yakın bir sözcük olan emperyalizm ise, özellikle Avrupa'nın büyük devletlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında öteki kıtalar üzerinde genişlemelerine verilen addır. Bugünkü tanımlanışı ile, Avrupa'da kuvvet politikasının, devletler arası sürtüşme ve ekonomik rekabetin denizaşırı bölgelere yayılmasıdır. Böylece endüstri devriminin ürünü

olan yeni ekonomik koşullarla, anarşik uluslararası siyasal ilişkilerin bileşimi, emperyalizmin gerçek niteliğini açıklayabilir.

Avrupa devletlerinin sömürgeler kurmak yoluyla genişlemelerinin 19. yüzyılın bir olgusu olmadığı, 15. yüzyıldan beri Avrupa tarihinin önemli bir özelliği olduğu belirtilmişti. Ancak, emperyalizm sözcüğü 19. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlandı ve 1870 sonrası dönemi "emperyalizm" çağı olarak adlandırıldı. Şimdi sorulacak soru, bu dönemin özelliğinin nereden geldiğidir.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, sömürgecilik her ne kadar uzun bir geçmişe sahipse de, Avrupa'nın 19. yüzyılda endüstri devrimi sonucu karşılaştığı ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm getiren yöntem olarak yenidir. Ayrıca, özellikle Alman ve İtalyan ulusal birliklerinin kurulmasından sonra sömürgecilik eski yüzyıllara oranla büyük bir hız kazanmıştır. Bu yarışa, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın yanında Almanya, İtalya, Rusya, ABD ve Japonya da katılmışlardır. Dolayısıyla, emperyalizm, sömürgecilikten hem nitelik hem de nicelik bakımından farklıdır. Emperyalizm olgusunun temelinde şu unsurlar yatmaktadır:

1. Ekonomik Unsur

Sömürgeciliğin hızlanmasını ve emperyalizmin doğuşunu etkileyen ekonomik unsurlar arasında şunlar sayılabilir: (i) Avrupa'da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım olanak ve alanları; (ii) makineleşmenin ürünü olan üretim fazlasına yeni pazarlar yaratma isteği; (iii) Avrupa'da nüfus artışına bir çare, yeni yerleşim alanları bulmak zorunluğu; (iv) üretim sürecinin esası olan hammadde elde etmek isteği.

Avrupa pazarlarının doymasıyla, üreticiler, denizaşırı bölgelerde açık pazarlar aradılar ve yöneticileri bu yönde baskı altında tuttular. Bu sıralarda Asya ve Afrika bu amaca hizmet edecek durumdaydı. Ayrıca, yatırımcı şirketlerin rahat çalışabilmesi için sömürge alanlarının güvenlik altına alınması gerekiyordu. Bunun da en güvenilir yolu, sömürgelerin doğrudan doğruya askeri denetim altına alınmasıydı. Böylece, ekonomik bakımdan yayılma, aynı zamanda

siyasal yayılmayı da gerektirdi. Siyasal denetim şu bakımlardan da gerekliydi: (i) Ekonomik yatırımda bulunulacak yerlerde toplumsal sistem ve yönetim biçimi çok ilkeldi ve ticaretin gelişebilmesi için bu durumun biraz olsun düzeltilmesi gerekiyordu. (ii) Yatırımlarda bulunan şirketler, öteki devletlerin şirketlerinin rekabetinden kurtulmak istemekteydiler ve bunu da devletin askeri gücü gerçekleştirebilirdi. (iii) Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde rahat çalışabilmek, örneğin borçları zamanında alabilmek için, o ülke yönetimine baskıda bulunmak gerekliydi.

Emperyalizmin yayılmasının ekonomik unsurları arasına yeni gümrük duvarları ve merkantilist doktrini de koymak gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki uluslararası depresyonun etkisiyle 1879'da Almanya ve 1892'de Fransa, ülke ve sömürgelerinde ithalat gümrüğünü yükselttiler. Bunu giderek öteki Avrupa devletleri izledi. Böylece, Avrupa devletleri arasında yükselen gümrük duvarları, ticaretin sömürgelerle yapılmasını zorlayarak, denizaşırı yayılmayı hızlandırdı. Ayrıca, yeni merkantilist doktrin, endüstri çağında hiçbir devletin uzun süre kendi kendine yeterli kalamayacağını ve bu nedenle her devletin gümrük duvarlarıyla koruyacağı bir sömürge imparatorluğuna sahip olması gerektiğini öğretiyordu. İngiliz Sömürge Bakanı *Joseph Chamberlain*, "gün küçük ulusların günü değildir; gün imparatorluklarındır" derken, Avrupa'nın her yönden büyüklüğe tutkusunu yansıtmaktaydı.

Ekonomik unsur, Alman ve Japon sömürgeciliğinde de etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru büyük endüstri devletleri haline gelen Almanya ve Japonya'nın bu durumlarına uygun sömürgeleri bulunmamaktaydı. Öteki sömürgeci devletlerle aralarındaki açığı kapatmak isteyen bu iki devlet, hızla sömürge sahibi olmaya başladılar.

2. Demografik Unsur

Tıp bilimindeki gelişmelerle çocuk ölümlerinin azalması ve ortalama yaşam süresinin uzaması sonucunda, artan nüfusu yeni elde edilecek topraklara yerleştirme isteği de, sömürgeciliğin 1870'lerden sonra

hızlanmasında etkili olmuştur. Bu demografik unsur en çok İngiliz, İtalyan ve Japon sömürgeciliğini etkilemiştir. İlerde görüleceği gibi, 1911 yılında İtalya'yı Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Trablusgarb'ı (Libya) işgale iten en önemli neden, artan İtalyan nüfusuna boşalım alanı bulma düşüncesidir.

3. Güvenlik Endişesi

Afrika, Hint Okyanusu ve Uzakdoğu limanları, deniz üsleri, uğrak noktaları ve ticaret merkezleri olarak çok değerliydi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki korku ve güvensizlikler ağı ve savaş tehdidi, sömürgeci devletler için böyle stratejik avantajları gerekli kılmaktaydı. Bu yüzden, özellikle, I. Dünya Savaşı'ndan sonra sık sık duyulacak olan "emperyalizmin giderek savaşa vardığı" varsayımı, öykünün ancak yarısını anlatır. Savaş tehlikesinin ve bunun doğurduğu güvenlik endişesinin giderek emperyalizme yol açtığı da aynı derecede geçerli bir varsayımdır. Bir devleti emperyalizme iten, ekonomik çıkarlarla, siyasal ve askeri amaçların bileşimidir.

Güvenlik endişesi, özellikle İngiliz sömürgeciliği için geçerli olan bir unsurdur. 1870'leri izleyerek İngiltere için asıl önemli olan, yeni sömürgeler elde etmekten çok, var olanı daha iyi korumaktı. 1878'de Kıbrıs'a, 1882 yılında da Mısır'a yerleşmesini, Hindistan yolunun güvence altına alınması açısından değerlendirmek daha doğru olur.

4. Ulusal İtibar ve Büyüklük Duygusu

İngiliz Sömürge Bakanı Chamberlain'ın daha önce değinilen sözlerinden de anlaşılacağı gibi, 1870'lerden sonra, sömürge sahibi olmak, büyük devlet olmanın gereği olarak kabul edilmişti. Prusya'ya 1871 yenilgisi ve Avrupa'da ikinci sınıf devlet olmanın verdiği eziklik, Fransa ve İtalya'nın sömürge sahibi olma girişimlerinde çok etkili olmuştur.

Gerçekten, geniş sömürgelere sahip olmayan ülkeye "büyük devlet" sıfatı verilmiyordu. Ekonomik ve askeri bakımdan ne kadar güçlü olursa olsun, büyüklük tutkusu içindeki Avrupa'da "büyük"

olmanın yolu sömürgelerden geçmekteydi. Almanya, tüm ekonomik başarılarına rağmen, 1890'lara kadar, öteki Avrupa devletlerinin gözünde bir türlü "büyük devlet" olamamıştı. Ekonomik ve askeri gücüyle orantılı bir siyasal üstünlük kurma mücadelesinin 19. yüzyılın sonlarına kadar başarılı olmadığı söylenebilir. İlerde görüleceği gibi, *Kayser II. Wilhelm* büyük ölçüde bu eziklikten kurtulmak için sömürgeciliğe başlamıştır.

5. Berlin Konferansı

1870'lere gelinceye kadar Avrupa devletlerinin özellikle Afrika kıtasındaki sömürge girişimlerinde "sözlü işgal" ilkesine uyulmaktaydı. Bu ilkeye göre, Afrika'nın belirli bir kıyısına çıkan devlet, gözünün alabildiğine kadar toprağı kendi egemenliği altında sayıyordu. Başka bir kıyıya çıkan devletin "görüş ufku" ile bu devletinki çatıştığında, ortaya büyük anlaşmazlıklar ve hatta savaş tehlikesi çıkabiliyordu. Gerek belirli bazı topraklar üzerindeki hak iddialarını çözüme bağlamak ve gerekse "sözlü işgal" ilkesini değiştirmek üzere, 1884-1885 yıllarında Berlin'de uluslararası bir konferans düzenlendi. Bu konferans özellikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesini hızlandırmıştır. Sömürgeleştirmede "fiili işgal" ilkesi benimsendi. Buna göre, herhangi bir devletin belirli bir toprak parçasında egemenlik iddia edebilmesi için o toprağı askeri bakımdan denetim altına alması gerekiyordu. Bunun mantıki sonucu olarak, Avrupa devletleri Afrika'da mümkün olduğu kadar geniş toprak parçalarını hızla işgal etme yarışına giriştiler.

6. Sömürge İmparatorlukları

1870'leri izleyen "emperyalizm çağı"nda İngiltere Afrika'da şu toprakları elde edecektir: İngiliz Somalisi, Mısır, Nijerya, Uganda, Kenya, Bechuanaland, Rodezya ve Nysaland. Fransa ise, Tunus, Senegal, Fildişi Sahili, Dahomey, Gine, Fransız Kongosu ve Fransız Somalisi'ni sömürge imparatorluğu içine katacaktır. Afrika'nın paylaşılmasında Almanya, Togo, Kamerun, Güneybatı Afrika ve

Alman Doğu Afrikasını, İtalya ise Eritre ve İtalya Somalisi'ni ellerine geçireceklerdir.

Çin ve Japonya'nın 19. yüzyılın ortalarında Batı ticaretine açılmalarından sonra, Hindiçini'nin İngiltere ile Fransa arasındaki sömürge çatışmalarına sahne olduğu görülüyor. İngiltere, Hindistan'ı eline geçirdikten sonra, gerek bu bölgenin güvenliğini sağlamak ve gerekse Çin'e güneyden sızabilmek için bitişik Birmanya ile ilgilenmiş ve bu ülkeyi denetim altına almıştı. Batıdan doğuya doğru ilerleyen İngiltere'nin karşısına, doğudan batıya doğru ilerleyen Fransa çıkmış ve böylece iki devlet arasında anlaşmazlık ve küçük çaplı çatışmalar başlamıştı. Annam'a yerleşmiş bulunan Fransa, batıya doğru topraklarını genişletmeye başlayınca, iki devlet Siyam'da (bugünkü Tayland) karşı karşıya geldiler.

İngiltere ve Fransa arasında 1896 yılında yapılan bir sömürge anlaşması ile Siyam üç bölgeye ayrıldı. Batısı İngiliz, doğusu Fransız etki alanı oldu ve ortaya da iki devletin müdahale etmeyeceği bir "tampon bölge" kondu. Böylece, iki devlet çatışma olasılığını azaltmak istiyorlardı. Sömürge konusu olan Asya ülkelerinin böyle üç ayrı bölüme ayrılıp parçalanması, sömürgeci devletlerin aralarındaki sömürge anlaşmazlıklarını çözmede çok sık başvurdukları bir yöntemdir. İngiltere, Rusya ile İran üzerinde de 1907 yılında hemen hemen aynı nitelikte bir sömürge anlaşması yapacaktır. İngiltere, tüm bu düzenlemelerin sonunda, Hindistan sömürgesine kuzeyden İran, Afganistan ve Tibet, doğudan da Siyam yönlerinden gelecek Fransız ve Rus tehdidine karşı bir "güvenlik kordonu" kurmuştur.

Rusya ise bu dönemde, Pasifik'e kadar Asya steplerinde genişlemiştir ve asıl düşüncesi, Avrupa Rusyası ile Asya Rusyası'nı birbirlerine bağlayıp, Pasifik Okyanusu'na kadar uzanacak "Trans-Sibirya demiryolu"nu tamamlamaktır. Maliye Bakanı olan ve bu demiryolunu tutkulu bir biçimde bitirmeye çalışan Witte'ye göre, avantajları şu olacaktı: Sibirya ve dolayısıyla Çin'e giden yol açılacak, Rus tekstil malları Çin'e akacak, bu ülkenin kuzeyi Rusya'nın siyasal denetimi altına alınacak ve böylece Rusya yalnız Doğu Avrupa'da değil, aynı zamanda Pasifik'te de başat güç olacaktı.

Tüm bu gelişmeler sonucunda sömürge yarışı hızla gelişti ve olumlu ve olumsuz yönleriyle Avrupa uygarlığı tüm yeryüzünü

kapladı. Dünyanın topraklarının 1/5'i ile nüfusunun 1/10'u doğrudan Avrupa devletlerinin sınırları içine girdi. 1900'e gelindiğinde Afrika kıtasının 9/10'u Avrupa'nın denetimindeydi ve kıtada bir iki tane bağımsız devlet kalmıştı. Bu, dünya tarihini temelinden değiştirecek görülmemiş bir olguydu. 18. ve 19. yüzyılların Avrupa devrimlerinin gerçekte dünya devrimleri olduğu, ancak emperyalizmle açıkça ortaya çıktı. Hangi alanda olursa olsun, bu "fırtına"nın itici gücü denetlenemez ve sınırlandırılamazdı.

7. Emperyalizmin Sömürü İlişkisi

19. yüzyıl emperyalizmi, sömürgecilerle sömürgeler arasında I. Dünya Savaşı'na kadar hiç değişmeden süren özel bir sömürü ilişkisi kurmuştur. Bu ilişkiyi kısaca siyasal bağımlılık, ırksal eşitsizlik ve ekonomik sömürü olarak özetleyebiliriz.

Siyasal bağımlılık, sömürgelerin, sömürgeci devletlerin başkentlerinde alınan kararlarla yönetildiklerini, hemen hemen hiçbir konuda sömürge halkının oyuna başvurulmadığını anlatmaktadır. Irksal eşitsizlik açısından durum şuydu; sömürgeci devletin sömürgelerde yaşayan uyrukları kendilerine ırksal bir üstünlük ve buna bağlı olarak büyük bir etkinlik sağlamışlardı. Genellikle yönetici grubun çıkarları doğrultusunda çalışıyorlardı ve toprak ile konutun en iyisine sahiptiler. Ekonomik sömürü açısından da, sömürgeler, sömürgeci metropolün hammadde kaynağı, işlenmiş madde pazarı ve fazla sermayenin yatırılabileceği emin bir bölgeydi.

19. yüzyılın ürünleri olan siyasal bağımlılık, ırksal üstünlük ve ekonomik sömürünün karşısına 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Asya ve Avrupa'da yeni güçler çıkacak ve bu ikisi 20. yüzyıl boyunca sürekli çatışacaklardır. Bu çatışmanın bugün de sürdüğü söylenebilir. Bu konular 20. yüzyılla ilgili açıklamalarda ele alınacaktır.

VI
Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Gidildi?

A. YENİ SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİKLİK GÜÇLERİ

Bundan önceki bölümlerde, Avrupa sahnesinde ortaya çıkan önemli olaylar, sürekliliği sağlayan güçlerle, değişiklik getiren güçler arasındaki çatışmanın çerçevesi içinde ve birbirleriyle etki-tepki ilişkisi açısından ele alınmıştı. Ancak, 1870'te başlayıp I. Dünya Savaşı ile biten dönemi yalnız süreklilik ve değişiklik güçlerinin arasındaki çatışmanın devamı olarak görmek, bir bakıma yanıltıcı ve yüzeysel bir açıklama olacaktır. Öte yandan, bu dönemin tarihini, İngiltere, Fransa ve Belçika gibi Batılı parlamenter devletlerle, Orta ve Doğu Avrupa'nın otokratik monarşileri arasındaki çatışmanın yalnız diplomatik anlatımı olarak sunmak da aynı ölçüde yüzeysel olur. Bu bakımdan, burada, I. Dünya Savaşı'na nasıl ve neden gidildiği, daha analitik bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılacaktır.

Çok genel bir anlatımla, Viyana Kongresi'nden sonra süreklilik güçleri, tutucu kurumlar, sınıflar ve düşüncelerdi. 1870 sonrası döneminin süreklilik güçleri ise, özgürlük, daha geniş seçmen kitlesi, temsili parlamenter kuruluşlar ve güçlü merkezi otorite yoluyla istikrar arayan liberal kurumlar, sınıflar ve düşüncelerdir. Değişiklik

güçlerine gelince, 1815'ten sonraki devrimler, çoğunlukla anayasal haklar ve toplumsal reformlar isteyen liberal hareketlerdi. 1870'lerden sonra ise, eksiksiz demokrasi ve yeni bir ekonomik örgütlenme isteyen sosyalist nitelikte hareketler, değişik güçleri arasında ağır basmaya başlayacaklardır.

1815 sonrası uluslararası sistemi, 1815 Viyana Kongresi ile kurulan "Avrupa Uyumu"na, ya da daha özgül bir anlatımla, Metternich sistemi ile korunmaya çalışılan Avusturya'nın kıtadaki başat durumuna dayanıyordu. 1870 sonrasında uluslararası sistem, büyük Avrupa devletleri arasındaki güç dengesine, ya da daha özgül bir anlatımla, Almanya'nın kıtasal üstünlüğüne dayanmıştır.

1870 öncesi kuşağında değişiklik güçleri, Orta ve Doğu Avrupa'daki milliyetçi hareketlerle birleşmişti. 1870 sonrası kuşağı değişiklik güçleri ise, Doğu Avrupa ve Asya'daki milliyetçi hareketlerle birleşmişlerdir. Bundan sonra ele alınacak olan konuların ana temaları bunlar olacaktır.

B. SİYASET, EKONOMİ VE ASKERLİK ALANLARINDA YENİ ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ

1. Siyaset Alanında Gelişmeler

1870-1914 dönemi Avrupa tarihinin en ilginç ve yaratıcı dönemi sayılabilir. Siyaset alanında genel oy ve temsili hükümet istekleri giderek başarı kazandı.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'nın hemen hemen her yanında feodal düzenin serflik kurumu ortadan kalktı. Daha önceki dönemlerde hiç görülmeyen yerlerde parlamenter kurumlar kuruldu. Bulunan yerlerde ise daha demokratik duruma getirildi. Avrupa devletleri tarafından bir "Doğu Despotizmi" sayılan Osmanlı Devleti'nde bile 1876'da anayasa kabul edildi ve bu anayasaya uygun bir parlamento kuruldu. Rusya'da 1905 yılında gerçekleştirilen bir devrimle ilk kez ulusal bir parlamento açıldı ve cılız da olsa anayasal gelişme başladı. İtalya ve İspanya'da, sorunları çözmede başarısız da

olsa, parlamenter hükümetler kuruldu ve liberal ilkeler göreli bir başarı kazandı.

Sendikacılık hukuksal bir duruma getirildi ve böylece işçilerin işverenle pazarlıklarında güçlü bir araca sahip olmalarına çalışıldı. Avrupa hükümetleri kişilerin özgürce dolaşmalarına ve göç etmelerine izin verdiler ve bu durum Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinin etnik yapıları üzerinde etkili olmaya başladı. Rus Çarlığı dışarda tutulacak olursa, dinsel hoşgörü Avrupa sahnesinde yayıldı; ceza yasaları daha uygar bir hale getirildi; söz ve yazı özgürlükleri önceki yüzyıllarla karşılaştırılamayacak kadar gerçekleşti. Kısaca, bazı istisnalara ve sınırlamalara rağmen, tüm bu değişim öyküsünün altında önemli bir güç kendini duyurmaya başladı: Demokrasi.

Demokrasi, Avrupa'nın her yerinde gelişiyor ve hatta 20. yüzyıla yaklaşıldığında Asya kıtasının kapılarını zorluyordu. Demokrasinin en güçlü ve önemli simgesi, sınıfına, ödediği vergi ve malına bakılmaksızın, tüm yurttaşların oy verme hakkıydı ve bu hak, 1870'lerden sonra "gizli oy-açık sayım" ilkesiyle geliştirilmeye çalışıldı. 1870 sonrasında radikal düşünürlerin çoğu, genel oy ilkesinin uzun bir refah dönemi yaratacağına, feodalizmin ve soyluluk düzeni ayrıcalıklarının, sefaletin ve cehaletin son kalıntılarının temizleneceğine inanıyorlardı. Tutucular ve ılımlı liberaller ise bu özgürlük ve demokrasi hareketlerinin monarşiyi, kilise ve dini, kamu düzenini ve savundukları tüm değerleri yıkacağından korkmaya başladılar. Bu yüzden, genel oy ilkesinin genişletilmesi çabaları, bir yanda abartılmış umutlar, öte yanda aşır korkular yaratan uzun ve acı mücadelelere yol açtı.

Endüstrileşme, nüfus artışı, yükselen yaşam standardı ve kentleşme, entelektüel alanda da etkisini gösterdi. 1800'lerin romantizminden, 1870 sonrasının "gerçekçilik" (realizm) akımına geçildi. Artık, edebiyatçılar, ressamlar ve müzik dünyasının dehaları, görmek ve duymak istediklerinden çok, görüp duyduklarını yansıtmaya başladılar. Entelektüel yaşam ve giderek iç ve dış politika en çok "Sosyal Darwinizm"den etkilendi. C*harles Darwin* (1809-1882) 1859'da *Türlerin Kökeni*, 1871'de de *İnsanoğlunun Doğuşu* adlı kitaplarını yayınlamıştı. Bu temelden "evrim kuramı" gelişti. İngiliz doğa bilimcisi olan Darwin, evrim kuramıyla, hiçbir türün

değişmeden aynen kalmadığını, zamanla değişikliğe uğradığını ve her türün, ister fil kadar büyük ister mikroskobik olsun, kendinden önceki türlerden, birbirini izleyen ufak değişikliklerle geliştiğini söylüyordu. Kısaca, yeryüzünde milyonlarca yıldır yaşayan canlıların tarihi, tek ve anlamlı bir evrim süreci içinde bugüne kadar akan birleşik bir tarihti. Ayrıca, türlerin, bilinçli ve akıllı bir biçimde değil, tamamen rastlantısal olarak değiştiklerini anlatıyordu. Doğada "en güçlü olanın" yani değişen çevre koşullarına en iyi biçimde uyan türlerin "yaşam mücadelesi" vardı ve "doğal ayıklama" ile bu süreç sürüp gidiyordu. Bu görüşler, Darwin'in hiç ilgilenmediği insan toplumu ve siyaset alanlarında kullanılmaya başlandı.

Darwin, kendinden sonra gelenlerce ve çoğu kez taraftarlarınca görüşleri çarpıtılan, abartılan ya da değiştirilen ne ilk kişidir ne de ne yazık ki sonuncusu olacaktır. Nazaretli İsa'nın öğretisinin taraftarlarınca nasıl tanınmaz hale getirildiğini görmüştük 19. yüzyıl iktisatçısı Karl Marx'ın da görüşleri, 20. yüzyılda "taraftarlarınca" çoğu kez temelinden değiştirilecektir. Ancak, bu görüşlerin çarpıtılıp insan toplumuna uygulanmasının etkilerini bugün bile yaşıyoruz. Kilise, Tanrı'nın biricik kulları olan insanların maymunumsu insandan evrildiğini, dinin temel inançlarını zedeleyeceği için, kabul etmeyip, bu "sapık" bilim adamının görüşlerine şiddetle karşı çıktı. Onun sözde izleyicileri, doğayı ve giderek insan toplumunu bir uyum içinde değil, "diş ve tırnaklarından kan akan bir mücadele alanı" olarak değerlendirdiler. Önemli olan "iyilik" ya da "kötülük" gibi kavramlar değil, güçlü olmaktı ve güçlü olmayanın da yok olmasıydı. Milliyetçiliğin "ırkçılık" biçimine dönüşmesi ve bazı ırkların ötekilerden doğuştan üstün yaratıldıkları yolundaki inanç (örneğin, beyazların en üstün ırk ve bunlar arasında da Nordik, Germen ve Anglosaksonların daha yetenekli oldukları görüşü) Darwin'in çarpıtılmış görüşleriyle "sağlam" temellere oturtuldu. Yalnızca ulusal çıkarın geliştirilmesi ilkesine dayanan genişlemeci dış politika anlamındaki "Realpolitik" uluslararası ilişkilerin temel kavramı haline geldi.

Darwin'in görüşleri olmasa uluslararası politikada büyük devletlerin, büyük sömürge imparatorluklarının egemenlik hakları, küçüklerin ve sömürgelerin uluslararası sistemde sonunda yok olup

gidecekleri birer "konuk" oldukları, daha iyi nasıl savunulabilirdi? Darwin, dönemin "büyüklüğe tutku" havası içine kolayca bambaşka bir yere oturtuldu.

2. Ekonomi Alanında Gelişmeler

Ekonomik örgütlenmedeki gelişmeler de, siyaset alanındaki gelişmeler kadar dikkat çekicidir. 1870 sonrası insanı, endüstri devriminden bu yana dev adımlarla ilerleyen bilimsel tekniğin uygun bir biçimde uygulanmasıyla önemli toplumsal sorunların çözülebileceğine inanıyordu. Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında endüstri ve ticaretten zenginleşen, barışçı anlayışlı bir orta sınıf gelişmişti. Bunların ortak düşüncesi şuydu: Endüstri makinesi üretimde bulunduğu sürece, yalnız iç değil, uluslararası çatışmaya da gerek kalmayacaktır. Bu, 19. yüzyılın genel iyimserlik havasına uygun bir kanıydı.

Endüstri devriminin getirdiklerine bağlı olarak, buhar gücünün makineye daha seri uygulanması ve giderek gelişen demiryolları, aynı zamanda büyük çaplı ekonomik örgütleri de gerekli kılmıştı. Avrupa ve ABD'de sermaye birikimi hızlanmış, ekonomik güç bir azınlığın eline geçmiştir. Öte yandan, demiryolları, telgraf ve telefon, metropoldeki yöneticilerin uzaktaki görevlilere anında yönerge gönderme olanaklarını geliştirerek, hükümetlerin denetim gücünü ve etkinliğini artırmıştır.

19. yüzyılın genel iyimserlik havası içinde, 1840-1860 arasındaki yirmi yıllık süre de serbest ticaret dönemi olmuştur. İngiltere'nin endüstriyel gelişmesi serbest ticaret anlayışının ürünü olduğuna göre, bu öteki devletlerce örnek alındı. Serbest ticaret anlayışı genel olarak uygulanırsa, uluslararası ilişkilerin gelişmesi sağlanacak, ticaret serbestleşecek, orta sınıf kendi çıkarını soylu dışişleri bakanları ve kavgacı generallerin yerine geçirirse, ülkelerin ekonomik çıkarları uyumlu duruma gelecek ve refah artacaktı. Bunun sonucu olarak, önce Fransa gümrük duvarlarını düşürdü. Hemen sonra Prusya'da Ulusal Liberal Parti aynı işi başardı. Piyemonte'da *Kont Cavour* bu yolda çalışmaktaydı. Cılız endüstrisini korumak durumunda olan Rusya bile

gümrük duvarlarını düşürdü. Osmanlı Devleti'nde, ilerde görüleceği gibi, zaten 1838 yılından beri neredeyse sıfıra indirilmişti.

1880 sonrasında serbest ticaret umutları bekleneni vermedi. 1875-1896 arasında, nedenleri hâlâ tartışmalı olan bir "durgunluk dönemine" girildi. Demiryolları, deniz taşımacılığındaki gelişme ve soğutma teknikleriyle Avrupa pazarları denizaşırı ülkelerin gıda maddeleriyle dolup taşmaya başlamıştı ve bunlar Avrupa'da üretilenlerden daha ucuzdu. Avrupalı üretici bu durum karşısında iki şey yapabilirdi: (i) Tarım üretimini modernleştirip, üretimi artırmak, ya da (ii) koruyucu gümrük duvarları koymak. İkincisi tercih edildi. Almanya'da Bismarck bir ikilem içinde kaldı. Endüstri sahipleri, mallarını İngiliz rekabetinden korumak için koruyucu gümrük duvarları çekilmesini, ancak gıda maddelerinin ülkeye gümrüksüz ve dolayısıyla ucuz girmesini istiyorlardı. Toprak sahipleri ise, tarımda kullanılacak endüstri makinelerinin ülkeye ucuz girmesini, ama tarım ürünlerinin yüksek gümrük duvarlarıyla korunmasını savunuyorlardı. Bismarck tutucu bir blok kurmak amacıyla, her iki grupla da anlaşarak, çıkarlarına uygun gümrük duvarları koydu. Bismarck, endüstri sahipleri ve Junkerler arasındaki bu bağlaşma, 1914 yılına kadar sürecek, "demirle çavdarın ittifakı" Almanya'ya demokrasinin gelmesini geciktirecektir.

Almanya'da gümrük duvarları yükselince, öteki Avrupa devletleri de bu örneği izledi. Sonuç olarak, devletler arasında kuşku ve güvensizlik tohumları atıldı. Koruyuculuk kuramsal bir temele oturtuldu ve ekonomik bağımsızlık ve kendi kendine yeterli olma büyük önem kazandı. Emperyalizm hızlandı.

3. Askerlik Alanında Gelişmeler

19. Yüzyılın başında Napolyon ordularının bile, bir bakıma, İskender'in ordularından daha hızlı yol almadığı, çok daha çevik olmadığı daha önce belirtilmişti. Ancak 1870'lere gelindiğinde, büyük ölçüde endüstri devriminin sonucu olarak bu durum temelinden değişti.

Çeliğin bileşiminin geliştirilmesi ve yaygın olarak kullanılmaya başlanması, en çok savaş sanatını değiştirdi. Seri biçimde ateş eden makineli tüfek, çelikten yapıldığı için kolaylıkla bükülebilen dikenli tel, bir iki atışta hemen şişmeyen çelik alaşımından üretilen uzun menzilli toplar, ülkelerin birbirlerine verebilecek zararı, tahmin edilemeyecek ölçüde artırdı. Demiryollarının sağladığı hız olanakları ve içten yanmalı motor, birliklerin bir yerden ötekine gidişini hem kolaylaştırdı hem de hızlandırdı. Dolayısıyla, ordular son derece çevik, hareketli ve ateş gücü yüksek hale geldi. Telsiz telefonun bulunmasıyla merkezden savaşan birliklere verilecek talimatlar anında gönderilmeye başlandı.

Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, bir ordunun belirli bir yeri işgali kolaylaştı ve hızlandı. Dolayısıyla, saldırının, yani ilk darbenin avantajı artmış oldu. Buna karşı erken seferberlik yaşamsal bir önem kazandı. Askerlik alanındaki bu gelişmeler, ilerde görüleceği gibi, hem I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında hem kitle savaşı niteliği almasında ve hem de yıkıcılığında son derece etkili olmuştur. Daha önce incelenen gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde, orduların ele geçirdikleri bu yeni güç, devletlerin birbirlerinden duyduğu korkuyu artıracak, milliyetçiliği körükleyecek ve uluslararası uyum yerine uluslararası anarşiyi geçirecektir. I. Dünya Savaşı'nı o zamana kadarki en büyük "uluslararası anarşi" olarak değerlendirmek yanlış mı olacaktır? Üstelik, yeni ve güçlü ekonomik örgütlerin ortaya çıkışı, kaçınılmaz olarak, siyaset alanında da etkili olmuştu. Böylece, 1870-1914 arasındaki dönemde, ekonomi ile siyaset arasındaki bağ güçlenmişti. Sonuçta, büyük iş çevreleri ve silah fabrikaları, daha çok kâr için hükümetleri zorlamaya başlayacak ve bu durum da uluslararası rekabeti ve silahlanma yarışını hızlandıracaktır. Karşı tarafın silahlanmasından duyulan korku milliyetçi duyguları körükleyecek, bu silahlanmayı artıracak ve silahlanma yeni korkular doğuracaktır. Böylece, silahlanma, korku ve milliyetçilik, korkunç bir sarmal etki-tepki ilişkisiyle savaşa varacaktır.

C. DIŞ POLİTİKANIN TEK ELDE TOPLANMASI

Büyük Fransız Devrimi'nden bu yana özgürlük ve örgütlenme alanlarında büyük gelişmeler görülmüşse de, uluslararası barış ve güvenlikle ilgili son derece önemli bir alanda hemen hemen hiçbir değişiklik ortaya çıkmamış, hatta çıkmış bile olsa gerileme biçiminde belirmiştir: Dış politikanın planlanıp yürütülmesi.

Viyana Kongresi döneminde olduğu gibi, büyük devletlerin dış politikaları, güç ve yetkileri kuramsal olarak sınırlı, fakat gerçekte despotik, tek tek bireylerin elindeydi. Doğu Avrupa'daki üç imparatorlukta (Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) parlamentolar kurulmuş olmasına rağmen, dış politikalar hâlâ monarklar tarafından denetlenip yürütülüyordu. Parlamenter demokrasinin simgesi durumunda bulunan İngiltere'de bile, dış politikada süreklilik geleneği, dış ilişkileri parlamentonun denetimi dışına çıkarmıştı ve bu konuda Doğu'ya göre bir üstünlük iddiasında bulunacak durumda değildi. Fransa'da, hükümetin yetkileri, öteki Avrupa devletlerindekine göre daha sınırlandırılmış ise de, dışişlerinin üst kademe memurlarıyla belirli büyük iş çevreleri arasındaki ittifak, dış politikada demokratlaşmayı engellemekteydi.

Böylece, daha önce belirtildiği gibi, bir yanda devletlerin bir savaşta birbirlerine verebilecekleri zarar çok artarken, öte yanda uluslararası ilişkiler günün ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzak bulunuyordu. Seferberlik, büyük devletlerin hazırlıklarında kilit davranış biçimi olmuş, seferberliği en seri gerçekleştirecek devletin savaşta elde edeceği büyük avantaj, bu yöndeki örgütlenmeyi hızlandırmıştı. Bu ortamın doğal bir sonucu olarak, dış ilişkiler tüm Avrupa ülkelerinde "kutsal bir sır" biçimine dönüştü. Ulusal çıkar kavramı, dış ilişkileri ve savaş hazırlıklarını halkın denetimi ve bilgisi dışına çıkardı.

Ç. AVRUPA UYUMUNUN SONU VE YENİ ULUSLARARASI GÜÇ DENGESİ

Tüm bu gelişmelere rağmen, gerginlik ve şiddet ortamı içindeki 20. yüzyıl insanı, 19. yüzyıla özlemle dolu bir biçimde "barış yüzyılı" olarak bakar. Bir bakıma gerçekten de öyledir. Bu yüzyılda, 20.

yüzyılın büyük ve yıkıcı savaşları görünmez. Ancak, sömürge çatışmalarının hüküm sürdüğü Asya ve Afrika'da yerel savaşlar vardır. Bismarck savaşları hem çok kısa sürmüş hem de yıkıcı olmamıştır. Ancak, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısının bir barış dönemi olması gerçekten tarihçiler için çok şaşırtıcıdır. Çünkü, bu dönem kesinlikle durgunluk dönemi değildir. Daha önce belirtilen tüm karışıklıklarına rağmen, 19. yüzyıl insanı ekonomi alanında ilerlemenin kaçınılmaz temposuyla, savaşın modası geçmiş duruma geleceğine inanmış bulunuyordu. Bu barışçı havanın nedeni, uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkileri düzenleyecek olan bir uluslararası örgütün varlığı değildi. Buna gerek bırakmayan ekonomik, toplumsal güçler, tek sözcükle "Avrupa Uyumu" sahnedeydi.

1. Avrupa Uyumunun Dayandığı Temellerin Yıkılması

Avrupa Uyumu'nun dayandığı temel güçlerin 19. yüzyılın sonlarına doğru teker teker yıkılması, belki de I. Dünya Savaşı'nın nedenlerini arama çabalarının çıkış noktası olmalıdır.

Her şeyden önce, modern makine endüstrisi, gelişme yolunda Avrupa devletlerinin dikkatlerini, dıştan çok iç sorunlara çevirmişti. Endüstri ve ticaret devrimlerinin ürünü olan barışçı anlayışlı girişimciler ve orta sınıf, çıkacak bir savaşın elde edilen her şeyi yok edeceğini biliyor ve barış yönünde ağır baskıda bulunuyordu. Dış politika tek elden gizlilik içinde yürütülse bile, yöneticilerin dayandıkları bu güçlerin seslerine kulak vermesi kaçınılmazdı. Zenginliğin temel kaynağı olan uluslararası ticaret engellenmemeliydi. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru beliren ekonomik koruyuculuk ve milliyetçilik, temel anlayış haline getirdiği "kendi kendine yeterlilik" doktriniyle bu barışçı gelişmeyi kısa ömürlü yaptı.

Avrupa Uyumu'nun temellerinden ikincisi, yöneticiler arasında ayaklanmalara karşı ortak tutumdu. Tahtlarının altındaki patlayıcı güçlerin bilincinde olan Avrupa monarkları, aralarında yazılı olmayan bir görüş birliğine varmışlardı. Büyük Fransız Devrimi'nde görüldüğü gibi, bir ülkede başlayan hareketin nerede biteceği bilinemiyordu. Avusturya İmparatorluğu'ndaki Macar ayaklanması Rus Çarı tarafından

bastırılmamış mıydı? Monarklar arası dayanışmanın iyi bir göstergesi olarak, Rus Çarı, Avusturya'nın sınırları içindeki Sırpları açıkça isyana teşvik etmemekteydi. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru öyle bir dönem gelecek ve ulusal çıkar uğruna, iç statüko için omuz omuza dayanışma ortadan kalkacaktır. O kadar ki, rakibi zayıflatmak amacıyla, başka ülkelerdeki ayaklanmalar bazen açıkça, bazen de alttan alta desteklenecektir. Osmanlı monarkının toprakları içinde yaşayan azınlıklara Avrupa devletlerinin müdahaleleri, açıkça kışkırtmaları ve hatta askeri yardımları en güzel örnektir.

Üçüncü olarak, Avrupa'daki dayanışma yalnız monarklarla sınırlı da değildi. Avrupalı, Hıristiyan, uygar ve beyaz olmak, Sosyal Darwinizmin de etkisiyle, Avrupalılar arasında bir dayanışma duygusuna yol açmıştı. Bu dayanışmanın dış nedeni, Avrupa'nın, Osmanlıların temsil ettiği Asya'ya ve Müslümanlığa karşı savunulmasıydı. Zaten, Avrupa Birliği konusundaki 16. yüzyıldan kalma görüşler, Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir cephenin kurulması gereğinden kaynaklanmıştı. Avrupa'nın biricikliği, Doğu'nun "barbar" imparatorluklarına karşı güçlü Avrupa'nın yaratılması, *Kant* ve *Rousseau* gibi ünlü düşünürleri, "Avrupa federal devleti" çağrısına zorlamıştı. 16. yüzyılın ilk devletler hukukçusu Hugo Grotius, Avrupa devletler hukukunun kaynağını, Avrupa'nın "tek dininde" arıyordu. Ama, bir bakıma uluslararası ilişkilerin gerçeğine uymayan bu yapay dayanışma, 19. yüzyılın son çeyreğinin siyasal ve ekonomik milliyetçiliğine dayanamayarak, yıkıldı.

Avrupa Uyumu'nun sürdürülebilmesinin en önemli nedenlerinden biri, Avrupa içinde oluşan birikim, gerginlik ve çatışmaların boşalım alanının bulunmasıydı: Sömürgeler. Tıpkı, patlamasına engel olmak üzere düdüklü tencereye açılan delik gibi, sömürge insanları, Avrupa insanının saldırganlığının, kızgınlığının uçup gittiği nokta durumuna gelmişlerdi. Avrupa-içi gerginlikler patlama derecesine geldiğinde, devletlerin birbirlerine peşkeş çekebilecekleri "boş" alanlar vardı. Fransa'da Almanya'ya karşı intikamcı duygular tehlikeli bir noktaya ulaştığı zaman, Bismarck parmağı ile Afrika haritasında henüz Avrupa egemenliği altına sokulmamış bir toprak parçasını gösterebiliyor ve bu konuda Fransa'ya Alman desteğini sağlayabiliyordu. Ancak, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde yeryüzünde paylaşılabilecek, peşkeş

çekilebilecek yer kalmadı. Savaş bulutlarının yarattığı panik duygusuyla titreyen Avrupa parmakları, dünya haritasında gezine gezine, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında sabitleşti. Gerginliklerin boşalım alanı burası olabilir miydi? Olabilirdi ama bu dağlık bölgenin bir tek kusuru bulunuyordu: Avrupa'nın içinde olmak. Orada başlayan "sömürge çatışması" Avrupa'yı felaketine götürdü.

2. Güç Dengesinin Değişmesi

19. yüzyılın Avrupa'da göreli bir barış dönemi olmasının bir nedeni de güç dengesinde aranmalıdır. Güç dengesi kavramının içinde şu öğelerin bulunduğu daha önce belirtilmişti: Uluslararası sistem içinde gücün genel olarak dağılımı; Napolyon'a karşı verilen savaşlarda olduğu gibi, üstün devlete karşı koalisyon kurma eğilimi ve 19. yüzyılda İngiltere'nin Almanya'ya karşı Fransa ve Rusya ile anlaşmalar yapmasında görüleceği gibi, büyük devletler arasında dengenin sağlanması yolundaki girişimler.

Bu anlayışın ışığı altında, 1815-1870 döneminin güç dengesi, 1870 sonrasındakinden çok farklı nitelikler göstermektedir. Viyana Kongresi ile kurulan güç dengesi göreli olarak somut verilere dayandığından, "güç" denen son derece soyut kavram, bir dereceye kadar ölçülebiliyordu. Çünkü, güç dengesi, belirli bir toprağın şu ya da bu devletin elinde bulunması ile değerlendirilmekteydi. Toprak ile güç arasında doğru orantılı bir bağlantı tam kurulmamaktaysa da, bir devlet belirli bir toprak parçasını eline geçirip genişlemediği sürece, güç dengesinin temelinden bozulmadığı varsayılıyordu. Üstelik, bir devletin öteki devletlerin çoğunluğunun rızasıyla ve daha önce görüşmeler yapılarak toprak elde etmesi de, güç dengesini bozucu nitelikte addedilmiyordu. Bu, bir bakıma Avrupa Uyumu'nun tanımıydı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Yunanistan'ın ve Belçika'nın bağımsızlıklarını almaları, Osmanlı Devleti'nde 1841 tarihli Boğazlar düzeni ve Kırım Savaşı'nın sonunda imzalanan 1856 tarihli Paris Barış Antlaşması bu tip düzenlemelerin örnekleridir.

1871'de Alman ulusal birliğinin kurulmasıyla, Viyana Kongresi'nin güç dengesi temelinden değişmiş oldu. Bismarck, üç devlete savaş açıp, Prusya'nın topraklarını genişletirken, hiçbir Avrupa devletinin tam rızasını almış değildi. Bundan da önemlisi, 1870 sonrası güç dengesi, artık belirli bir toprak parçasının şu ya da bu devletin elinde bulunmasına bağlı olmaktan çıktı ve ölçülmesi güç bir nitelik aldı. Güç dengesi artık birbirlerine ittifak bağlarıyla bağlı olan devlet grupları arasında askeri, ekonomik ve siyasal denge olarak tanımlanmaya başlandı. Bu, 1870 sonrası askeri bloklarının da temeli olacaktır.

İşte, 1870'i izleyen yıllardaki uluslararası diplomatik olayların çoğu, böylesine bir güç dengesi kurma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmış, uluslararası barış ve güvenliğin korunması açısından tehlikeli bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Avrupa Uyumu ve güç dengesi konusunda özet olarak şu söylenebilir: Endüstrileşmenin kısa süredeki etkileri barıştan yana olmakla birlikte, uzun sürede bunun tam aksi oldu ve sonuçları Avrupa'nın askeri ve soylu seçkinlerince savaş sanatına uygulandı. "Savaş tazıları" Avrupa sahnesinde dolaşmaya başladılar. Böylesine bir ortamda, 1870 sonrası ittifaklar ve bloklar sistemi, uluslararası alana esneksizlik getirdi. 18. yüzyılın esnek, bağımsız küçük birimlerin serbestçe saf değiştirdikleri ve barışı koruyan güç dengesi, 19. yüzyıl kapanırken artık tam anlamıyla tarihin malı olmuştu.

D. ALMANYA'NIN KITA ÜSTÜNLÜĞÜ: ÜÇLÜ İTTİFAK

1. Alman-Fransız Düşmanlığı

1870'lerden sonra, Avrupa'nın daha önce değinilen genel görüntüsü içinde şu öğeler yavaş yavaş ağır basmaya başlamıştır: Giderek artan nüfus, muazzam endüstriyel güç ve giderek gelişen yeni savaş teknolojisi. Şimdi asıl sorun, bu güçlerin nerede ve nasıl kullanılacağı ve Avrupa'nın büyük devletlerinin yeni kazandıkları bu güçleri nasıl

ve nerede deneyecekleriydi. Avrupa devletleri yeni güçlerini Avrupa (özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar), Asya (özellikle Uzakdoğu) ve Afrika'da (özellikle Kuzey Afrika) kullandılar. İşte, bunu izleyen ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan açıklamalar, yeni güçlerin bu bölgelerde kullanılışını ve bu davranışın ortaya çıkardığı uluslararası çatışma ve gruplaşmaları temel alacaktır. Zaten, 1870 sonrası dünya tarihi de büyük ölçüde bu çatışmaların öyküsünden başka bir şey değildir.

Alman ulusal birliğinin kurulduğu 1871 ile I. Dünya Savaşı'nın çıktığı 1914 tarihleri arasında Avrupa tarihinin hiç değişmeyen öğesi, Almanya ile Fransa arasındaki düşmanlıktır. Hatta bu düşmanlık II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecektir. İşin aslına bakılırsa, Almanya açısından Bismarck'ın başlangıçtaki ana amacı, 1871 düzenlemesinin bozulmasını önlemek ve Alman birliğinin güçlenmesini sağlamak için, hiç olmazsa bir kuşaklık barış dönemi açmaktı. Ancak, bu yöndeki girişimleri, Fransa tarafından düşmanca kabul edilecek ve bu devlette güvensizlik duyguları ortaya çıkacaktır. Fransa açısından ise, kin duygularının üzerinden zaman geçince, bu devletin asıl amacı, 1871 öncesi yalnızlığından kurtulmak ve böylece Almanya'ya karşı bağlaşıksız ve zayıf kalmamak olmuştur. Ancak, Fransa'nın da bu yöndeki çabaları, gerek Avusturya ve gerekse Almanya'da abartılmış güvenlik endişelerine neden olacaktır. İşte, kısa bir anlatımla, üçlü ittifak ve onun karşılığındaki üçlü itilaf, bu yeni denge arama çabalarının ürünleridir.

2. Almanya'nın Stratejik Zayıflığı

Fransa'nın Almanya'nın diplomatik girişimlerinden duyduğu kuşkunun temeli, 1871 yenilgisi olsa gerek. Almanya'nın Fransa'dan duyduğu kuşkunun ise, stratejik bir temel nedeni vardır.

Alman ulusal birliğinin kurulmasından hemen sonra, Doğu Avrupa'da, üç büyük monarşi arasında çeşitli birlikler kurulduğu gözlenmektedir. Bu düzenlemelerin temelinde yatan unsur şudur: Yeni Alman devletinin varlığının istikrarlı ve sağlam bir diplomatik ve stratejik temeli yoktu. Modern ve güçlü Almanya, üç savaş sonucunda

aniden ve güçlü bir biçimde kurulmuştu ama coğrafi bakımdan Avrupa'nın saldırıya en açık devletiydi.

İngiltere, bir ada devleti olduğundan, güvenliği Avrupa Kıtası'nın Ada'ya en yakın bölgelerinin (Belçika ile Hollanda) emin ellerde bulunmasına bağlıydı. Dış politikasının temeli de Ada'ya en yakın kıta içinde güç dengesinin sağlanmasıydı. Bu sağlandıktan sonra, İngiltere güvenliği konusunda büyük bir endişe duymamış, ancak, ilerde görüleceği gibi, Belçika ile Hollanda'nın işgali onu I. Dünya Savaşı'na girmesinde en önemli neden olmuştur. Başka bir ada devleti olan Japonya için de durum aşağı yukarı aynıdır. O da, tıpkı İngiltere gibi, Ada'ya en yakın kıtada güç dengesini kollamış ve kıtanın Ada'ya en yakın bölgelerinin (bu durumda Kore ve Mançurya) emin ellerde bulunmasına çalışmıştır. Asya'da Rusya'nın güçlenmesine karşı, 1904-1905 savaşında Kore'yi işgali, ekonomik nedenlerin yanında, böylesine bir stratejik düşünceyle açıklanabilir.

Fransa, bir kıyı devleti olarak, Atlas Okyanusu ile batısından, Pirene dağları dolayısıyla güneyinden ve İsviçre Alpleri ile de güneydoğusundan bir dereceye kadar emin bulunmaktaydı. Saldırıya açık bölgesi düzlük olan Almanya sınırıydı. Böylece, *Alsace-Lorraine* ve Ren akarsuyu köprülerine sahip olduğu sürece, göreli bir güvenlik içinde sayılabilirdi. Ancak, *Alsace-Lorraine* stratejik bakımdan bu hassas durumuyla şimdi Almanya'nın eline geçmişti. Dolayısıyla, Fransa'nın bu konudaki duyarlılığını, ulusal ve ekonomik unsurların yanında, stratejik düşünceler de açıklamaktadır. I. Dünya Savaşı'nın en kanlı savaşları bu bölgede verilecektir.

İtalya, bir yarımada devleti olarak, yine göreli olarak güvenliği açısından fazla bir endişe duymamaktaydı. İlginç bir nokta olarak, Avrupa'nın Akdeniz'deki dört büyük yarımadasının (İspanya, İtalya, Grek ve Anadolu) kıtaya birleştikleri bölgeler genellikle yüksek dağları içeren yüksek yerlerdir (Pireneler, Alpler ve Doğu Anadolu yükseklikleri). Bu bakımdan bu sayılan devletlerle birlikte İtalya da, Kıta'ya birleştiği noktadan bir dereceye kadar emin bulunuyordu. İtalya'nın, bir yarımada devleti olarak, güvenliği açısından önem verdiği, Kıta'nın yarımadaya en yakın kıyı bölgesinin, yani Dalmaçya kıyılarının emin ellerde bulunmasıydı. Burası kendi elinde bulunduğu ya da en azından düşman elinde bulunmadığı durumlarda, güvenliğini

ani bir tehdit altında görmeyebilirdi. Şimdi Dalmaçya kıyıları Avusturya'nın elinde bulunduğundan, iki devlet arasındaki bu potansiyel çatışma konusu, Bismarck tarafından hasır altı edilmeye çalışılmış ve bunda bir süre başarılı da olmuştur.

Rusya, bir kıta devleti olarak, saldırı karşısında geri çekilebileceği geniş toprak parçalarına sahipti. Bu bakımdan, tüm devletler arasında stratejik açıdan en avantajlı durumdaydı. 1812'de Napolyon'un büyük ordusunu geri çekilme stratejisiyle yenmemiş miydi? Aynı strateji II. Dünya Savaşı'nda da kullanılacak ve Hitler'in büyük ordusu benzer stratejiye kurban gidecektir.

Bu durumda açıkça görünmektedir ki, Avrupa'nın saldırıya en açık olan büyük devleti, hemen hemen hiçbir yanında doğal engellerin bulunmadığı ve doğu ile batısına iki güçlü devletin (Rusya ile Fransa) yerleştiği Almanya idi. Almanya'nın bu durumu, devletin tüm tarihi boyunca etkisini gösterecektir. Almanya'da, 1871'den sonra, askeri bakımdan her zaman hazırlıklı olmak ve gelecek bir savaşta "ilk darbe" yeteneğine sahip bulunmak, üzerinde en çok durulan konular olmuştur. İç politikada ise, bu dış politika amacını sağlamak için, ödünsüz ve sıkı bir ulusal birlik kurmak gerekliydi. Her alanda ünlü olan "Alman disiplini"nin bir nedeni de, coğrafyanın bu azizliği olsa gerek.

3. Bismarck Antlaşmalar Sistemi

Tüm bu düşüncelerin ışığı altında, Bismarck Fransa ile Rusya'nın birbirlerine yaklaşmasıyla doğabilecek "iki cepheli savaş" durumundan kurtulmayı, Alman dış politikasının temeli yaptı. Almanya, ister Fransa olsun ister Rusya, tek bir devletin saldırısına karşı bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilir, ancak ikisinin birlikte saldırısı karşısında son derece güç bir durumda kalırdı. Fransa çok kısa bir süre önce yenilmiş olduğundan ve kin duygularının üzerinden zaman geçmemiş bulunduğundan, *Bismarck*, Avusturya ile Rusya'yı yanına alarak 1872 yılında Birinci Üç İmparatorlar Birliği'ni kurdu. Bu birliğe girerken Rus Çarı'nın düşüncesi, "Kutsal İttifak"tan kalma "monarklar arası dayanışma"nın sürdürülmesi, Avusturya

İmparatoru'nunki ise, Balkanlardaki gelecek genişleme çabalarında Almanya'nın önce sempati ve sonra etkin desteğini sağlamaktı. Bu birliğin önemli maddelerine göre, (i) Avrupa'nın statükosu kabul ediliyordu; (ii) barış tehlikeye düşerse, taraflar aralarında görüşmelerde bulunacaklardı; (iii) Balkanlar'da çıkacak herhangi bir anlaşmazlık birlikte çözülecekti (Bismarck, Rusya ile Avusturya'nın çıkarlarının bu bölgede çatışacağını anlamıştı); (iv) devrimci ayaklanmalara karşı ortak bir tutum alınacaktı ve (v) taraflar bir başka devletle ittifak yapmayacaklardı.

Böylece, 1872 yılında, tıpkı 1815'te olduğu gibi, Orta ve Doğu Avrupa'nın üç tutucu monarşisi birleşmiş oluyordu. Ancak, Bismarck'ın da korkulu bir biçimde beklediği gibi, birlik 1875 yılında başlayan Balkan bunalımı sırasında dağıldı. Bundan sonra Bismarck, hiç olmazsa Avusturya'yı sürekli yanında tutmak istemiş ve 1879 yılında bir ittifakla bu devleti Almanya'ya bağlamıştır. Bu ittifak, üçlü ittifak üçgeninin birinci kenarını oluşturur. İttifakın önemli maddelerine göre, taraflardan biri Rusya'nın saldırısına uğrarsa, öteki taraf saldırılanın yardımına koşacaktı. Ancak taraflardan biri, Rusya'dan başka bir devletin (Fransa denmek isteniyor) saldırısına uğrarsa öteki taraf yansız bir politika izleyecek; Rusya bu saldırgan devlete yardım ederse, öteki taraf müttefikine yardım edecekti. Görüleceği gibi, taraflar Fransa'nın yalnız başına girişeceği bir saldırıdan fazla çekinmemekteydiler.

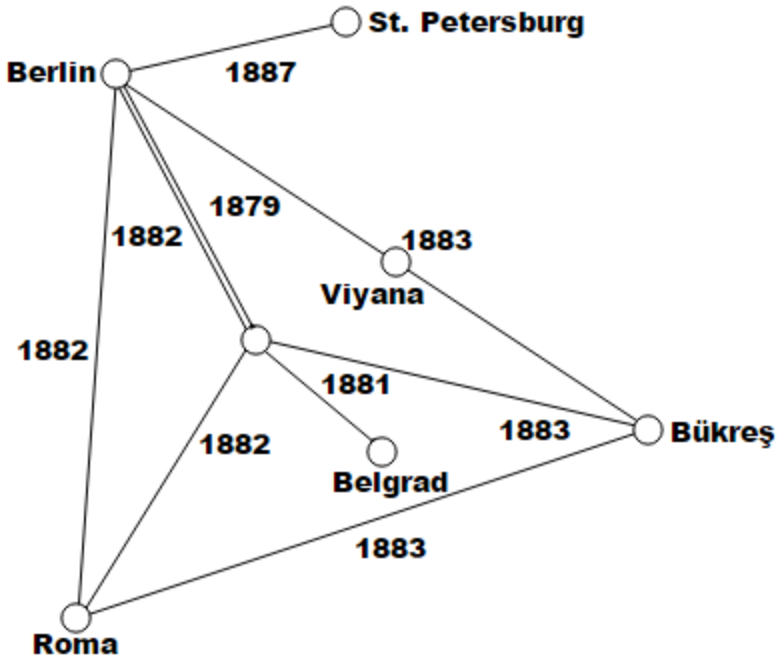
Bismarck, Avusturya ile yaptığı ittifaktan sonra, Rus dostluğuna ve bunun resmi bir ittifakla güçlendirmeye daha çok önem vermeye başladı. Çünkü, şimdi bu Avusturya ittifakı yüzünden, istemeyerek de olsa, Rusya ile savaşa girişebilirdi. Bu yüzden, 1875 Balkan bunalımının hızı kesildikten sonra, Rusya ile Avusturya'yı Balkanlarda yeniden anlaştırdı ve 1881 tarihinde ikinci üç imparatorlar birliğini kurdu. Bu birliğin önemli maddelerine göre, (i) taraflardan biri, bir dördüncü devletle savaşırsa, öteki iki taraf yansız kalacaktı; (ii) taraflar Avusturya'nın 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile kazanmış olduğu haklara saygı göstereceklerdi (Bosna-Hersek'in işgal ve yönetimi Avusturya'ya bırakılmıştı); (iii) Türk boğazlarının kapalılığına saygı gösterilecek ve Osmanlı Devleti'nin başka bir devlete boğazlarda üs

vermesi önlenecekti (burada İngiltere ya da Fransa'dan söz edilmekteydi).

Bu düzenlemeleri izleyerek, *Bismarck*, Afrika sömürgelerinde genişlemek isteyen ve bu girişimlerinde en çok İngiltere ve Fransa ile çatışma ihtimali bulunan İtalya'yı, 1879 Alman-Avusturya İttifakı içine almış ve böylece 1882 yılında Almanya, İtalya ve Avusturya arasında üçlü ittifak kurulmuştur. Bu ittifakın önemli maddelerine göre, (i) taraflar birbirlerine yönelen ittifaklara girmeyecekler; (ii) tahrik edilmeden Fransa İtalya'ya saldırırsa, öteki iki bağlaşık İtalya'ya yardım edecekler; (iii) taraflardan biri, kendi tahriki olmaksızın iki ya da daha çok devletin saldırısına uğrarsa, tüm müttefikler savaşa katılacaklardı.

Bismarck'ın bu gerçekten akıllı ve Almanya'yı Avrupa'nın siyasal bakımdan en etkin devleti haline getiren tasarıları, Avusturya ile Rusya'nın Balkanlar'da birbirleriyle çatışan girişimlerde bulunmamaları temeline dayanıyordu. İşte, bu gerçekçi bir beklenti değildi. Avusturya ile Rusya, bir arabaya koşulmuş ve yan yana çok güzel duran iki ata benzemekteydiler. Ancak bu iki at, yürümeye başlayınca ayrı yönlere gidiyordu. Balkanlar'da 1885-1886 yıllarında, temelini milliyetçilikten alan bunalımlar başlayınca, Rusya ile Avusturya'nın araları bozuldu. Bunun üzerine, *Bismarck*, yine akıllı bir politikayla, bu iki inatçı atı ayrı ayrı arabalara koşmak istedi. Bu politikanın sonucu, 1879 ittifakını da hesaba katarsak, 1887 tarihli Alman-Rus Güvence Antlaşması'dır. Bunun önemli maddelerine göre, (i) taraflardan biri bir üçüncü devletle savaşa girerse, öteki taraf yansız kalacak, ancak taraflardan birinin Fransa ya da Avusturya ile yapacağı savaşta bu hüküm işlemeyecek; (ii) Boğazların kapalılığına uyulacak ve (iii) Almanya Rusya'nın Balkanlar'daki haklarını tanıyacaktı.

Avusturya ile imzalanmış bulunan 1879 tarihli ittifak antlaşmasını da dikkate alırsak, Bismarck'ın Almanya'nın güvenliği açısından istediği düzenlemeler bu tarihe kadar gerçekten başarılı olmuştur.

Üçlü İttifak 1915 yılına kadar yürürlükte kaldığından, Avrupa ittifakları arasında en önemli ve istikrarlılarından sayılır. Bismarck, bu ittifakla Almanya'nın güvenliğini güçlendirmiştir. Pek gerçekleşmeyecek olan Fransa'nın İtalya'ya saldırısından yardım karşılığında önemli kazançlar sağlamış sayılabilir. Fransa, Almanya'ya saldırdığı takdirde, güneyinde İtalya birlikleriyle de uğraşmak zorunda kalacaktı. Eğer Fransa ile Rusya birlikte saldırırlarsa, Almanya hem Avusturya hem de İtalya'nın yardımını sağlamış oluyordu. Rusya yalnız saldırdığı takdirde, şimdi İtalya'dan korkusu kalmayan Avusturya tüm gücüyle Rusya'ya karşı savaşabilecek ve böylece, Almanya'nın doğu cephesindeki yükü hafifleyecekti. Ancak, *Bismarck*'ın Almanya'nın güvenliği ve Avrupa barışı konusundaki düzenlemeleri burada bitmiş değildir. 1881 yılında Avusturya ile Sırbistan arasında gizli bir antlaşma imzalanmış ve böylece Sırbistan da Üçlü İttifak'a bağlanmıştır. Buna göre, Sırbistan Avusturya'ya danışmadan başka devletlerle siyasal nitelikte bir anlaşma yapmayacaktı. Yine *Bismarck*'ın girişimleriyle, 1883 yılında Avusturya ile Romanya arasında bir savunma ittifakı imzalandı. Buna göre, Rusya taraflardan birine saldırdığı takdirde, taraflar birbirlerine yardım edeceklerdi. Aynı gün Almanya da aynı yükümlülüklerle bu

antlaşmaya katıldı. Avusturya-Romanya antlaşmasına 1888 yılında İtalya da taraf olacaktır.

Tüm bu önemli düzenlemelerin sonucu olarak, 1888 yılına gelindiğinde, Almanya'nın kıta üstünlüğü açıkça ortaya çıkmıştır.

4. Alman-İngiliz Rekabeti

1870 sonrası döneminin Avrupa diplomasisinin değişmeyen öğelerinden biri Alman-Fransız düşmanlığı ve sonucu da Üçlü Anlaşma ise, ikinci değişmeyen öğesi Alman-İngiliz rekabetidir ve sonucu da yine bir başka Üçlü Anlaşma olacaktır.

Alman-İngiliz rekabetinin en önemli olmasa bile ilginç konularından biri, aile bağlarıdır. 1888 yılında Alman tahtına çıkacak olan *II. Wilhelm*, İmparator *Frederick* ile İngiliz Kraliçesi *Victoria*'nın en büyük kızının oğluydu. Onun da adı Victoria olan bu soylu İngiliz kızı, Alman krallık ailesine girdiğinden beri iki hanedanlık arasındaki sürtüşme de başladı. İngiliz kraliyet ailesindeki liberal havaya alışkın olan *Victoria*, Almanya'daki sıkı ve disiplinli saray yaşamına bir türlü ısınamadı. Annesinin mutsuzluğundan da etkilenen *II. Wilhelm* ise, anneannesinin büyük imparatorluğunu sürekli kıskandı.

İki devlet arasındaki bir başka yarışma konusu ticaret alanındadır. İngiltere gibi bir endüstri ve ticaret "devinin" Almanya ile ticari rekabetinin önemli sonuçlar doğurması biraz şaşırtıcı olabilir. Çünkü, İngiltere, ABD gibi güçlü devletlerle de ticaret alanında yarışıyordu ve eski bir endüstri ve ticaret devleti olarak büyük avantajlara sahipti. Ancak, ABD hâlâ uzakta sayılabilirdi ve geniş bir iç pazarı vardı. Kıtada ise İngiltere, Almanya ile açıkça rekabet halindeydi. Üstelik, endüstri devriminin getirdiği yeni teknolojiyle (elektrik ve kimyasal maddeler) Almanya kısa sürede arayı kapatmış ve hatta endüstrileşmede İngiltere'yi geçmişti. Dolayısıyla, İngiltere artık dünyanın tartışmasız en üstün endüstri ve ticaret gücü değildi.

Tüm bu gelişmelere rağmen, İngiltere'nin tartışmasız deniz üstünlüğü devam ettiği sürece çatışma tam anlamıyla açığa çıkmadı. Ancak, ilerde ele alınacağı gibi, *II. Wilhelm* ile birlikte Almanya denizlerde de önemli bir güç haline gelmeye başlayınca, rekabet

şiddetlendi. Bu sırada bir Amerikan deniz subayı olan *Alfred Mahan* (1840-1914), *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi*, 1660-1783 başlıklı kitabını 1890'da bastı. Burada, İngiliz tarihinden örnekler vererek, İngiltere'nin büyüklüğünün nedeninin deniz gücü olduğunu ve denizlerde güçlü olan devletin, uzun vadede, karalarda da güçlü olan devlete üstünlük sağlayacağını ileri sürüyordu. İlginç olan nokta, bu kitabın en çok Almanya'da okunduğu ve *II. Wilhelm*'ı çok etkilediğidir. *II. Wilhelm*, *Bismarck*'ın istifasıyla devletin yönetimini tümüyle ele geçirdiği 1890'larla birlikte, hızla donanma yapımına başladı. Bu gelişmeler 19. yüzyıldan önce ortaya çıksa ve yavaş bir tempo izleseydi, İngiltere buna kendini uydurabilirdi. Ama, 10 yıl gibi kısa sürede denizlerdeki dengenin değişmesi, İngiltere'yi büyük bir endişeye itti. Hele, 1905'te *Dreadnought* denen zırhlı savaş gemilerinin yapımına başlanması bardağı taşıran son damla oldu. Bu buluşla İngiltere'nin deniz üstünlüğü çok yanıltıcı bir hale geldi. Zırhlı savaş gemileri, ahşap gemilere oranla daha korkusuz ve güçlüydüler. Ancak, son derece pahalıya çıkıyor ve büyük bir hedef oluşturuyorlardı. Dolayısıyla, vurmalarından çok vurulmamaları önem kazandı ve deniz savaşı stratejisinde savunma, saldırıdan daha önemli hale geldi. Tüm savaş stratejisini, yüzyıllardır Avrupa devletlerinin toplam deniz gücünden daha üstün bir deniz gücüne dayayan İngiltere, hem sayı hem de deniz savaşındaki yeni gelişme dolayısıyla, tartışmasız deniz üstünlüğünü yitirdi.

Alman-İngiliz rekabetinin bir konusu da sömürgeciliktir. Avrupa'da Alman güvenliği ve kıta barışı en önemli amacı olan *Bismarck*, Almanya için uzun vadeli tehlikeler taşıyacağına inandığı sömürgeciliğe önem vermemişti. Ancak, *II. Wilhelm*, büyük devlet olmanın yolunun sömürgecilikte olduğuna inanıyor ve üstelik daha önce sözünü ettiğimiz gibi, büyükannesinin sömürgelerini de kıskanıyordu. İktidarı tümüyle eline geçirdikten sonra sömürgeciliğe başladı. İngiltere ise, Almanya ile, sömürgecilikte eski düşmanı Fransa ile olduğu gibi anlaşamadı. Çünkü, İngiltere ile Fransa, ilerde görüleceği gibi, sömürgeleri birbirlerine peşkeş çekebilirken (1904'te İngiltere Fransa'yı Fas'ta, Fransa da İngiltere'yi Mısır'da serbest bırakmışlardı) Almanya'nın değiş tokuş için verebileceği herhangi bir toprak parçası yoktu.

E. İNGİLTERE'NİN SÖMÜRGE (DENİZ) ÜSTÜNLÜĞÜ: ÜÇLÜ ANLAŞMA

1. Blok-Dışı Anlaşmalar

Almanya'nın Avrupa kıtasındaki başat durumuna karşı öteki devletlerin dengeyi kurmaları hemen ve kolay olmamıştır. Bunun en önemli nedeni, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki sömürge çatışmalarıdır. Hatta, *II. Wilhelm*'in ihtiraslı dış politikası olmasaydı, Üçlü Anlaşma belki de hiç kurulamayacaktı.

Uzakdoğu, Osmanlı Devleti ve Akdeniz'de, sömürge üstünlüğü için mücadele eden bu üç sömürgeci devletten İngiltere, bu yarışa yeni katılmaya başlayan İtalya ve sonra Avusturya ile 1887 yılında Akdeniz ile ilgili anlaşmalar yaptı. Böylece, iki grup devlet arasında rekabete dayanan yeni bir diplomatik sistem ortaya çıkmış oldu. Bir yanda İngiltere, İtalya ve Avusturya, öte yanda Fransa ile Rusya, İngiltere, Fransa'ya karşı Akdeniz'de denge sağlamak ve 1882'de eline geçirdiği Mısır'daki yerini sağlamlaştırmak için, İtalya'ya yanaştı. İtalya ise, Afrika'da sömürge elde etmek için İngiltere ile anlaşması gerektiğini anlamıştı. Balkanlar'ı doğal yayılma alanı olarak gören Avusturya, bu işi görürken gerisinden, yani İtalya'dan emin olmak istiyordu.

Rusya, Uzakdoğu ve Osmanlı Devleti'nde İngiltere ile çatışmaktaydı. Bu yüzden Fransa'nın desteğini aradı. Fransa'nın ise, hem Almanya'ya ve hem de Akdeniz ve Uzakdoğu'da çatıştığı İngiltere'ye karşı doğal müttefiki ancak Rusya olabilirdi.

Öte yandan, *Bismarck*'ın, şimdi İngiltere ile sıralanmış bulunan devletlerle ittifakları vardı. 1887 yılında Rusya ile yaptığı Güvence Antlaşması ile, bu iki grubu dengelemek istedi. Almanya, sömürge konularında amansız bir rekabete girişen iki grup devlet arasında denge sağlayarak, Avrupa'daki güvenliğini en yüksek noktasına çıkarmak peşindeydi. Bu durum, 20. yüzyılın başına kadar böylece sürecektir.

2. Bismarck'ın Düşüşü ve II. Wilhelm

Alman dış politikasının yönetimini tümüyle *Bismarck*'a bırakmış bulunan İmparator *I. Frederick Wilhelm*'ın 1888 yılında ölümü üzerine, kurulan denge de bozulmaya başladı. Yaşlı şansölye ile genç İmparator özellikle dış politika konusunda anlaşmazlığa düştüler. *II. Wilhelm*, yüksek ülküleri, dirik ve ilerici nitelikte düşünceleri olan genç bir hükümdardı. Tutucu bir politikacı olan *Bismarck* ile anlaşmazlığa düşmesi, tarihsel açıdan rastlantı değildir. Almanya, tıpkı 1800'lerin İngilteresi gibi, büyük endüstri devleti olma yolundaydı. Şimdi *II. Wilhelm*'ın aramakta olduğu yeni ve sömürgeci bir dış politikaya sahip olmak durumundaydı. Yeni "dünya politikası" ile Bismarck'ın Avrupa içine sıkışık politikası çatışmaktaydı. İki adam arasında iç politika alanında da anlaşmazlık vardı. *Bismarck*, giderek endüstrileşen Almanya'nın güçlenen işçi partisini, Sosyal Demokrat Parti'yi, gerekirse orduyu kullanarak ezmek istiyordu. *II. Wilhelm* ise, yönetimine bir iç savaşta kan dökerek başlamak niyetinde değildi.

Düşünceler arasındaki bu temel farklılık dolayısıyla Bismarck yirmi yıldır sürdürdüğü dış politikada güçlüklerle karşılaşmaya başladı. Wilhelm'ın yeni Genelkurmay Başkanı *Weldersee*, iki cepheli savaştan Bismarck kadar korkmuyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Galiçya'da Rusya'ya karşı açacağı cephe, bu devletin Almanya'ya karşı doğuda açacağı cephedeki yükü çok hafifletebilir ve böylece savaşın ilk aylarında Fransa ile tüm gücüyle savaşan Almanya, Fransa'yı yendikten sonra yine tüm gücüyle Rusya'ya yüklenebilirdi. Mantıki olarak bu stratejik düşüncenin siyaset alanındaki yansıması, Rus dostluğuna *Bismarck* kadar önem vermemekti. Üstelik, yeni İmparator, ilerde ayrıntılarıyla görüleceği gibi, 1889 yılında Bismarck'la çatışma pahasına Osmanlı Sultanı'nı ziyaret ederek destek vaat etmişti. Doğal olarak bu davranış, Bismarck'ın Rusya'ya Yakındoğu'da destek sözüyle çatışıyordu.

Bu koşullar altında, ister şansölye, ister başbakan, isterse vezir olsun, monarkla çatışan her yöneticinin başına geldiği gibi, *Bismarck* da görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Alman ulusal birlinin kurucusu, Avrupa diplomasisinin en güçlü diplomatı ve belki de "İkinci Metternich", Alman siyasetinden çekilince, *II. Wilhelm*

dizginleri sıkıca eline aldı. Yeni şansölye *Caprivi* ve Dışişleri Bakanı *Marschall*, ne *Bismarck* diplomasisinin inceliklerini anlayacak yetenekteydiler ne de İmparator'a karşı çıkma cesaretleri vardı.

3. Fransız-Rus Antlaşması

II. Wilhelm, daha imparator olmadan önce, Almanya'nın sömürgecilikte geri oluşunun nedenlerini araştırmış ve şu sonuçlara varmıştı: (i) sömürgeciliğe öteki Avrupa devletlerinden daha geç başlamıştır; (ii) donanması güçlü değildir; (iii) Rusya'ya gereğinden çok önem vermiş, Rus dostluğunu önemsemiş ve bu yüzden Avrupa içine sıkışıp kalmıştır. Bu son düşüncesinde Genelkurmay Başkanı Weldersee'nin etkisi açıkça görülmekteydi.

II. Wilhelm'ın birinci bulgu için yapabileceği bir şey yoktu; zamanı geri çeviremezdi. Ancak, derhal son iki hatayı gidermeye başlayarak, donanma yapımına hız verdi ve 1890 yılında, üç yıl önce imzalanmış Güvence Antlaşması'nı yenilemedi. Bu değişik politikanın sonucu olarak, bir yanda İngiltere ile rekabet hızlanmış, öte yanda Rusya Almanya'nın yeni tutumundan endişe duymuş ve içinde bulunduğu diplomatik ve askeri yalnızlıktan dolayı müttefik aramakta olan Fransa'ya yaklaşmıştır. Bu yaklaşmanın sonucunda iki devlet arasında 1894 tarihli antlaşma imzalandı. Buna göre, Fransa, Almanya'nın ya da Almanya tarafından desteklenen İtalya'nın saldırısına uğrarsa, Rusya Fransa'ya yardım edecekti. Rusya, Almanya'nın ya da Almanya tarafından desteklenen Avusturya'nın saldırısına uğrarsa, Fransa Rusya'ya yardım edecekti.

Böylece, Üçlü Anlaşma üçgeninin ilk kenarı, Fransa ile Rusya arasında imzalanan bu antlaşma ile kurulmuş oldu. İkinci kenarı ise 1904 yılında Fransa ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmadır.

4. İngiliz-Fransız Antlaşması (*Entente Cordiale*)

1900 yılına gelindiğinde Avrupa politikasının temelini istikrarsızlık oluşturuyordu. İngiltere, 1871'den sonraki 30 yıllık süre içinde,

emperyalizmdeki başarılarının etkisiyle, Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğüne pek önem vermemiş, güç dengesinin bozulmakta olduğunu tam görememişti. 1900'lere gelindiğinde, dengenin Fransa'nın aleyhine döndüğü ve Almanya'nın deniz silahlarında İngiltere ile arayı kapatmaya başladığı anlaşılınca, sömürge yollarının korunmasında deniz rekabetine tahammülü olmayan İngiltere, kendini Fransa'ya yakın hissetmiştir. Böylece, Avrupa politikası tehlikeli bir dönemece girmiş bulunuyordu.

İngiltere, ilk iş olarak, 1902 yılında Japonya ile bir ittifak yaparak, o güne kadar sürdürdüğü anlaşmalara girmeme politikasını terk etti. Bunun nedenleri, Çin üzerinde Rus-Japon yakınlaşmasını önlemek ve daha da önemlisi, İngiliz sömürge imparatorluğuna Asya'dan bir tehdidin doğmuş olmasıdır. Üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinin başlangıcı, genellikle belirtildiği gibi, 2. Dünya Savaşı değildir. Bu tarih, Rusya'nın 1891 yılında Trans-Sibirya demiryolunun yapımına başlamasıdır. Bunun önemi şuradadır: İngiltere, tarihte ilk kez, Asya'da karşısına görkemli deniz gücünü çıkaramayacağı bir kara devletinin, Rusya'nın askeri gücüyle hesaplaşmak durumunda kalabilirdi. Bu durumda, Güney Asya'daki geniş sömürge bölgelerinin güvenliği tehlikeye düşebilirdi. İngiltere'nin "yalnızcılık politikası"nın artık günün uluslararası ilişkilerinin gerçeklerine yanıt veremeyeceği açık bir biçimde ortaya çıktı ve bu devlet Japonya'ya yöneldi. Çünkü, Rusya'ya karşı Asya kıtasında savaşabilecek nitelikte kara ordusu çıkaracak tek devlet Japonya idi. İşte, Japonya ile 1902 antlaşmasını bu yüzden yaptı. Japonya açısından ise, Rusya'nın Fransa ile antlaşma yapması, Trans-Sibirya demiryolunun yapımına başlaması, Rusya'ya Fransız sermayesinin girmesi ve Mançurya'ya da ekonomik bakımdan sızmaya başlaması, Çin üzerinde emperyalist emeller besleyen Japonya'yı hem tedirgin etmiş hem de güvenliğini tehdit altında görmüştür. Bir ada devleti olarak Japonya'nın ulusal çıkarı, kıtanın Ada'ya en yakın bölgesinin, yani Mançurya ve onun uzantısı olan Kore yarımadasının emin ellerde olmasına dayanıyordu. İngiltere ile anlaşmayı bu yüzden imzaladı.

İngiliz-Japon anlaşması gereğince, İngiltere ile Japonya Uzakdoğu statükosunu korumak yükümlülüğü altına giriyorlardı. İki devletten

biri bu statükoyu korumak için üçüncü bir devletle savaşa girişecek olursa, öteki devlet yansız kalacak, ancak bir başka devlet bu üçüncü devlete yardım edecek olursa, İngiltere ile Japonya birbirlerini destekleyeceklerdi. 1902 antlaşmasının önemi şu noktalarda toplanabilir:

(i) Bu antlaşma, İngiltere'ye düşmanlarına karşı deniz gücünü hem Avrupa hem de Uzakdoğu'da aynı zamanda kullanamayacağını gösterdi. Hele bir kara devleti olan güçlü Rusya'ya karşı Uzakdoğu'da hiç kullanılamayacaktı.

(ii) Ayrıca, bu antlaşma, ilk kez bir Avrupa devletinin, başka bir Avrupa devletine karşı kullanmak üzere, bir Asya devletinin desteğini araması gerektiğini göstermiş bulunmaktadır. Bu olay, Avrupa'nın dünya politikasındaki merkezi durumunun zayıflama süresinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu süreç, bir rastlantı olarak, 20. yüzyılın tam başlangıcında ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, yeni yüzyılın en önemli özelliklerinden birini tam anlamıyla simgeler: Dünya politikasındaki üstünlüğün ya da başatlığın Avrupa'dan "kanatlara", yani Amerika ve Asya kıtalarına geçmesi. İngiliz-Japon ittifakı, işin aslına bakılırsa, 1904 İngiliz-Fransız antlaşmasının da temelini oluşturmaktadır. İngiltere açısından nedenleri şöyle sıralamak mümkün: Bir kere, İngiltere 1902 antlaşması yüzünden ve istemeden Fransa ile çatışabileceğini anladı. Çünkü, bu antlaşmadan güç bulan Japonya Rusya'ya saldırdığı ve 1894 antlaşmasına göre Fransa da Rusya'ya yardım ettiği takdirde, İngiltere ile Fransa birbirlerine karşıt iki askeri kamp içine girmiş olacaklardı. Bu yüzden, yeni İngiliz Başbakanı Lord *Balfour*, sömürge sorunlarında Fransa ile anlaşma çarelerini aramaya başladı. İkinci olarak, daha önce de işaret edildiği gibi, İngiltere artık her devletten çok Almanya'dan endişe duymaya başlamıştı. Bu yüzden Fransa ile yakınlaşmayı sağlamak ve bunun için de sömürge konularını çözüme bağlamak gerekiyordu. Fransa açısından ise, Uzakdoğu'da şimdi çıkması çok olası olan bir Japon-Rus savaşının, Fransa'yı Avrupa'da Rusya'nın desteğinden yoksun bırakacağını görmüştü. Bu yüzden, hiç olmazsa İngiltere'yi yanına almak istedi. 1904 antlaşmasını hızlandıran olay ise, Balkanlar'da barışın hızla bozulmakta olduğunun ve bunun da büyük bir savaşa varabileceğinin her iki devletçe de anlaşılmış olmasıdır. İşte, 1904

tarihli İngiliz-Fransız sömürge antlaşması ya da daha yaygın olan deyimiyle "İçten Misak" (*Entente Cordiale*) bu hava içinde imzalanmıştır.

Bu antlaşmaya göre, Fransa Fas'ın siyasal statüsünü değiştirmeme sözünü veriyor (yani, topraklarına katmama yükümlülüğü altına giriyor), buna karşılık İngiltere Fransa'yı, Fas'ta ekonomik, mali ve askeri yenilikler yapmada serbest bırakıyordu. Yani Fas, Fransa'nın etki alanı oluyordu. Aynı biçimde, İngiltere de Mısır'ın siyasal statüsünü değiştirmeyecek, buna karşılık Fransa, İngiltere'nin 1882'de işgal ettiği Mısır'dan çıkmasını istemekten vazgeçecekti. Anlaşmanın gizli olan hükümlerine göre ise, Fas ve Mısır'da bağımsızlık statüsünün sürdürülmesi olanaksızlaşırsa, İngiltere ile Fransa'nın, birbirlerinin girişimlerine engel olmamaları öngörülüyordu. Yani, anlaşmanın dünyaya açıklanan maddelerinde, ilhak durumu söz konusu edilmemişse de, taraflar ilhak için kapıyı açık tutmaya özen göstermişlerdi. Bu sömürge anlaşması, Üçlü Antlaşma'nın ikinci kenarını oluşturmuş oldu. Rusya ile Fransa birbirlerine askeri bir ittifakla, Fransa ile İngiltere ise siyasal nitelikte bir anlaşma ile bağlanmış bulunuyorlardı.

5. İngiliz-Rus Sömürge Antlaşması

İngiltere ile Rusya arasındaki bu sömürge anlaşması, Üçlü İttifak'a karşı kurulmuş bulunan Üçlü Anlaşma'nın üçüncü ve son kenarını oluşturmaktadır. İngiliz-Rus yakınlaşmasına yol açan gelişmelerden en önemlisi 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'dır.

Japonya, 1902 yılında İngiltere ile bağlaşım kurduktan sonra, doğal yayılma alanı olarak gördüğü Kore ve Mançurya üzerindeki Rus etkisini ortadan kaldırmak için fırsat kollamaktaydı. Uluslararası sistemde, amacı savaş olan ve bu yönde hazırlanmış olan bir devletin, savaş nedeni bulması son derece kolaydır. Japonya da, 1904 yılında sudan bir bahaneyle *Port Arthur* limanına bir deniz baskını yaparak, Rusya ile savaşa tutuşmuş ve bir buçuk yıl süreyle, bu güçlü Avrupa devletini hem kara hem de denizde peş peşe ağır yenilgilere uğratmıştır. Savaşı Uzakdoğu'da sınırlı tutmak peşinde olan Avrupa

devletlerinin işe karışmamaları üzerine güç durumda kalan Rusya'nın imdadına ABD yetişti. ABD, Pasifik bölgesinde Japonya'nın daha da güçlenmesini kendi çıkarları açısından tehlikeli görmüştü. Daha önce gördüğümüz gibi, ABD de, 1905 yılına gelindiğinde Pasifik'te sömürgeci bir devlet haline gelmişti. Japonya'nın çok güçlenmesi, elinde bulundurduğu adaların güvenliğini de tehlikeye düşürebilirdi.

ABD'nin arabuluculuğu ile Rus-Japon savaşını bitiren barış antlaşması *Portsmouth*'da imzalandı. Bu antlaşma gereğince, Kore Japonya'nın koruyuculuğu altına giriyor, Port Arthur ile Sakhalin adasının güney yarısı Japonya'ya veriliyor, Ruslar Mançurya'dan askerlerini çekiyorlar ve buradaki demir ayrıcalıklarını da Japonya'ya devrediyordu.

İşte bu savaşın önemli sonuçlarından biri, Rus-İngiliz antlaşmasıdır. Rusya'yı İngiltere ile sömürge konularında anlaşmaya iten nedenler şöyle sıralanabilir: Her şeyden önce Rusya, büyük bir savaşta Fransa'nın kendisine yeterince destek olmadığını görmüştü. 1894 antlaşmasıyla Fransa'nın hukuken Rusya'ya Pasifik'te yardım yükümlülüğü yoktu. Ama Rusya, bu devletin tek başına kaldığı sürece Avrupa kıtasında da harekete geçmeme olasılığını hesaba katmak durumundaydı. Rus-Fransız antlaşmasına bir başka devletin etkin yardımı, Fransa'yı, Rusya'ya yardım konusunda yüreklendirebilirdi. İkinci olarak, şimdi Uzakdoğu'da çok güçlenmiş olan Japonya ile uzun süreli bir yakınlaşmanın yolunun 1902'de bu devletin bağlaşığı haline gelmiş bulunan İngiltere'den geçtiğini anlamıştır. Üçüncü olarak, Rusya'yı İngiltere'ye yaklaştıran, Almanya'nın İstanbul-Bağdat demiryolu yapımını üzerine almasıdır. İlerde görüleceği gibi, Almanya bu demiryolu ayrıcalığıyla Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini artırmak amacındaydı. *II. Wilhelm*'ın İstanbul'u ziyareti ile başlayan siyasal yakınlaşma, şimdi ekonomik yakınlaşmaya da varıyordu. Rusya'nın, Almanya tarafından güneyden de çevrelenmesine tahammülü olamazdı ve ayrıca İstanbul'u ele geçirme emeli için bölgede zayıf bir Osmanlı Devleti'nin varlığı, güçlü Almanya'nınkinden daha elverişliydi. Hele, İngiltere'nin bu demiryolunu Almanya ile ortak yapma önerisi karşısında, İngiltere ile bir ân önce anlaşmak gereğini duymuştur.

İngiltere'ye gelince, bu devlet Almanya'nın Avrupa'da artan gücü karşısında, Fransız-Rus anlaşmasının dengeyi sağlayamadığını, Rusya gibi o da görmüştü. İkinci olarak, Almanya'nın deniz silahları yapımında büyük gelişmeler göstermesi ve İngiltere'nin uzun süreden beri sürdürmekte bulunduğu deniz üstünlüğünün tehlikeye düşmesi, bu devleti Rusya ile anlaşmaya iten bir başka unsur olmuştur.

Bu gelişmelerin sonucunda, 1907 yılında iki devlet Asya'daki sömürge çatışmalarını gideren bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşma gereğince, (i) İran üç bölgeye ayrıldı; kuzeyi Rus, güneyi İngiliz üstünlüğüne bırakılacak, ortası tampon bölge olacaktı. (ii) Taraflar Tibet'in Çin'e bağlı olduğunu kabul ediyorlardı. (iii) Rusya, Afganistan ile ilgisini kesecek, bu devletle ilişkilerini İngiltere'nin aracılığıyla yürütecek ve buna karşılık İngiltere de Afganistan'ı işgale ya da topraklarına katmaya kalkışmayacaktı. Böylece İngiltere, Hindistan'a bitişik bölgelerin ve dolayısıyla Hindistan sömürgesinin güvenliğini Rusya'ya karşı korumuş olmaktaydı.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse bu devletleri sömürgelerde anlaşmaya iten nedenler şunlardır: (i) Son on yıldır sömürgelerde çatışma, Avrupa'da diplomatik huzursuzluğa yol açmıştı. Devletler, bu huzursuzluğun açık çatışmaya yol açmasından korkmaya başladılar. (ii) İlerde görüleceği gibi, 19. yüzyılın sonlarında sömürge ülkelerinde sömürge yönetimine karşı direnme hareketleri başlamıştı. Dolayısıyla, sömürge topraklarını genişletmek şöyle dursun, olanları elde tutmak bile sömürgeci devletlere çok pahalıya mal olmaya başlamıştı. (iii) Dünya haritasında "boş" yerler azalmaya başlamıştı. Bu yüzden, sömürgeci devletler, bir başka büyük devletle savaşı göze almadan, topraklarını genişletemeyecek duruma düşmüşlerdi. Artık, elde bulunan topraklarla yetinmek gerekiyordu.

6. Rus-Japon Savaşı ile Bloklaşmanın Önemi ve Sonuçları

1904-1905 Japon-Rus Savaşı, tarihin en önemli ve uzun vadeli sonuçlar doğuran savaşlarından biridir. Büyük devletler arasında 1870'ten sonraki ilk savaş olan bu mücadele, aynı zamanda endüstri

devriminin ikinci aşamasının da ilk büyük çapta silahlı çatışmasıdır. Ancak, dünya tarihi açısından önemi, modern çağlarda beyaz olmayan bir halkın, beyaz bir halkı yenmesinde yatar. Asyalı bir devlet, 50 yıl gibi kısa bir sürede, Avrupalıların savaş oyununu öğrenmiş ve oynamaya başlamıştı. Japon zaferi, uzun vadeli gelişmeler zincirini üç yönde harekete geçirmiş sayılabilir.

(i) Uzakdoğu'da izlediği dış politikada başarılı olamayan Rus hükümeti, dikkatini yeniden Batı'ya çevirerek, Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye başladı. Bu davranış, sonucu I. Dünya Savaşı'na varacak bir dizi uluslararası bunalımı başlatacaktır.

(ii) Çarlık hükümeti, savaştan hem prestij hem de askeri güç bakımından çok zayıflamış olarak çıktı. Savaşın yürütülmesindeki beceriksizlik ve savaşın yarattığı zorluklar halkın tepkisine yol açtı ve daha önce yeraltında faaliyet gösteren gizli örgütlerin ayaklanmasıyla Rusya'da 1905 Devrimi oldu. Bu, ilerde ele alınacağı gibi, 12 yıl sonra gerçekleşecek Bolşevik Devrimi'nin kapısını araladı.

(iii) Japonya'nın Rusya'ya zaferi, Avrupa-dışı dünyada uyarıcı bir etki yaptı. Japonya'nın da, tıpkı Batılılar gibi emperyalist bir devlet olduğu gerçeği, Japonların beyaz ırktan olmadığı gerçeği tarafından gölgelendi ve üzerinde hiç durulmadı. Daha 50 yıl önce Japonya da "geri" ve savunmasız bir ülke değil miydi? Alınan ders açıktı: Japon örneği izlenerek, Batı'nın bilim ve endüstrisi sömürge ülkelerine getirilmeliydi. Ancak, tıpkı Japonya'nın yaptığı gibi, modernleşme beyazların denetimi altında olmamalı ve ülkenin ulusal özellikleri korunmalıydı. 1905'te İran'da, 1908'de Osmanlı Devleti'nde ve 1911'de Çin'de ulusalcı nitelikte devrimler oldu. Hepsinin ortak noktası, Batı üstünlüğüne karşı mücadele olmalarıydı. Asya'nın bu uyanışı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenerek sürecektir. Dolayısıyla, Japon zaferi ve Rus yenilgisi, 20. yüzyılın üç büyük gelişmesinin –I. Dünya Savaşı, Rus Devrimi ve Asya'nın Uyanışı– ilk basamağı oldu. Bu üçü, bir arada, Avrupa'nın dünya üstünlüğünü sona erdirdiler. Avrupa uygarlığını yıkmamakla birlikte, onu öyle değişikliğe uğrattılar ki, 20. yüzyıl dünyası, 19. yüzyılınkinden farklı bir dünya oldu. Kitabın sistematiğinde belirtildiği gibi, buna, Avrupa'nın üstünlüğünü yitirdiği, gücün Avrupa merkezinden "kanatlara" geçtiği ve uygarlık dediğimiz bütünün yeryüzünün dört köşesine yayılıp dünyayı tek bir

siyasal birim haline getirdiği "global kozmopolitlik" diyoruz. İnsanoğlu, hâlâ bu ayırıcı özellikleri kesin bir biçimde ortaya çıkmamış olan karmaşık globalleşme süreci içinde bulunmaktadır.

Bu süreç içinde, Avrupa milliyetçiliği ve onun başarısının en büyük simgesi olan "sömürge imparatorlukları", 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve hatta dünya siyasal düşüncesine egemen olmuş ve başka bir düşünceye yer vermeyecek ölçüde politikasını biçimlendirmişti. Ancak, bu ikisi, endüstrileşmenin her geçen gün daha gerekli hale getirdiği dünya güvenlik sistemine hiçbir yanıt getiremiyorlardı. 19. yüzyıl ikinci yarısıyla birlikte, yeni siyasal güçlerin, yeni devletlerin, yeni sömürge imparatorluklarının, ama eski fikirlerin dünyası, 1815 Viyana düzenlemesinin zayıf yapısını kırarak bir dizi savaşa yol açacaklardı. Bu, 20. yüzyılın öyküsüdür.

1907 yılında karşılıklı iki blokun kurulmasının uluslararası diplomatik ilişkiler açısından sonuçlarına gelince: 1907 anlaşmasıyla kendini daha güçlü hisseden Fransa, bu tarihten sonra Almanya'ya karşı sert davranmış, İngiltere ile anlaşan Rusya ise Balkanlar'da daha etkin bir politika izlemeye başlamıştır. Bu gelişmeler Almanya'nın silahlanmasını hızlandırmış, böylece I. Dünya Savaşı'na giden yol biraz daha kısalmıştır. Bir başka sonuç, Japonya'nın Uzakdoğu'da güçlü bir devlet olarak belirmesi ve böylece Avrupa devletlerinin Çin'i tam anlamıyla parçalayıp sömürgeleştirmelerini engellemesidir. Bu durum, sömürge düzenlemelerini çok zorlaştırmıştır. Böylece, çatışma uzak sömürge bölgelerinden Avrupa'nın içine gelmiştir. Sömürgeler artık Avrupa-içi gerginliklerin "güven supabı" değildir. Tüm bu gelişmeler Avrupa'nın yüzünü savaşa, hem de "total" bir savaşa çevirecektir.

F. AVRUPA-DIŞI DÜNYA: BATI-KARŞITI İLK HAREKETLER[1]

Endüstri devrimi ile ortaya çıkan ekonomik refah, ulusal birliklerin güçlenmesi ve yeryüzünün hemen hemen tümünü kaplayan Avrupa emperyalizmi ile Avrupa devletleri, dünyanın öteki ülkeleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde zenginlik ve güce kavuşmuşlar, Asya ve

Afrika'nın eski uygarlıklar üzerinde egemenliklerini kurmuşlardır. Bu egemenlik 18. ve 19. yüzyıllar boyunca sürmüştür. Ancak, 19. yüzyılın sonuna doğru başlayan ve 20. yüzyılda tam anlamıyla ortaya çıkan devrimci bir değişiklik, tarihin bu eğilimini durduracak ve yepyeni bir eğilim belirecektir. Bu eğilim, "Asya ile Afrika uluslarının uyanışı"dır. Asya ve Afrika insanının durumunda ve Batı ile ilişkilerindeki değişiklik, yeni bir dönemin en belirgin göstergesidir.

Aslında bu dönemin başlangıcı 19. yüzyılın ortalarına kadar geri gitmektedir. Asya ve Afrika milliyetçiliği, Avrupa'dakinden esinlenmişse de, kendine özgü kökleri de vardır. Kararlılık, cesaret ve çeşitli baskılara karşı direnebilme, kısaca Batı'ya karşı isyanın altında yatan köklü bireysel güdüler, Batı örneği değildiler. Ancak, başlangıçtaki irade ve cesaret yeterli olmadı ve Batı'ya karşı isyan, nesnel koşullar değişmedikçe, yani Avrupa'nın askeri ve idari gücü zayıflamadıkça, başarılı olamadı. 20. yüzyıl tarihi ise, işte bu nesnel koşullardaki değişikliğin tarihi sayılabilir. Bu yüzyılda patlak veren iki dünya savaşı, sömürgeci devletleri zayıflatarak, Asya ve Afrika ülkelerinin durumunda önemli bir gelişme yaratmıştır. 19. yüzyılın ortalarındaki dört olay, bazı önemli Asya uygarlıklarında geleneksel düzenin sarsıldığını ortaya koyar. Çin'de 19. yüzyılın ortasında ortaya çıkan Taiping ayaklanması, 1860'lara kadar toplumun üst katmanlarına yayılmış ve izlenmekte olan dışa kapanma politikasının artık yürüyemeyeceğini açıkça göstermiştir. Japonya'da, Çin'e göre daha ılımlı ama tepeden inme bir devrimle *Tokugawa Şogunluğu*'nun katılığı kırılmış ve bu devlet 1854'te, sınırlı bir biçimde de olsa Batı ticaretine açılmıştır. Hindistan'da 1858 yılında ortaya çıkan ayaklanma toplumun eski düzenini zayıflatmış, ayaklanma bastırılmışsa da eğitimin ve demiryollarının gelişmesi, Batı'ya karşı savaşımı güçlendirmiştir. Son olarak, Osmanlı Devleti'nin, Fransa ve İngiltere'nin yardımıyla Rusya'yı yendiği Kırım Savaşı (1854-1856), Osmanlı geleneksel kurumlarını önceki yenilgilerden daha temel bir biçimde zayıflatmıştır. Devlet, savaştan doğan borçlar, Avrupalılarca yapılan demiryollarının borçları ve 1856 tarihli Islahat Fermanı ile tüm Osmanlı uyruklarına verilen eşit özgürlüklerin yükünün ağırlığı altında ezilmiştir.

Böylece, büyük Asya uygarlıklarının hemen hemen tümünde, tepeden ya da alttan gelen ayaklanmalar, eski yol ve değerlerin gözden düşmesine yol açmış ve bu akım endüstrileşmiş Batı ile her temas ya da çatışmada hız kazanmıştır.

1. Çin'de Çözülme ve Parçalanma

a. Afyon Savaşı

1839 ile 1911 yılları arasında Çin tarihi, büyük ve gururlu bir uygarlığın çözülmesinin öyküsüdür. Dışardan Batılı ülkelerin baskısı, içerden yıkıcı ayaklanmalar Çin'i yönetmekte olan *Manchu* hanedanlığını ve Çin siyasal elitini, 2000 yıldır Çin'i ayakta tutan öğreti ve kurumlara sıkı sıkıya tutunmaya ve değişiklikleri reddetmeye itti. Daha önce gördüğümüz gibi, en az Çin kadar eski Türk uygarlığı da 17. yüzyılda Çin'dekine benzer bir hareketsizlik içine girmiş bulunuyordu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bir bölümüyle Avrupalı olması yüzünden, içe kapanılamamış ve 18. ile 19. yüzyıllarda devlet Avrupa sistemi içine girmişti. Çin'de ise dışa kapalılık 19. yüzyıla kadar sürdürülebildi. Ama Çin öğretisi ve geleneksel kurumları Batı'nın baskısına daha fazla dayanamadı.

Çin'in 19. yüzyılda yaşadığı acı veren dramatik bir süreçti. Batı'ya gösterdiği tepkideki yavaşlık, hem hanedanlığı hem de Konfüçyüs'ün toplumsal ve entelektüel geleneğini yıktı. Çin ile Batı arasındaki ilk çatışma Afyon Savaşı'dır. Bu, daha sonra başına geleceklere bakılırsa, önemsiz sayılabilir. Ancak, iki farklı uygarlık arasındaki temel çatışmayı çok iyi simgelemektedir. Afyon Savaşı'nın temel konusu ticarettir. Çin geleneksel anlayışına göre, tüccarlar, maddi kazanç peşinde hiçbir şey üretmeyen sömürgen asalaklardı ve yabancılar da tümüyle barbar kişilerdi. Bu yüzden uzun süre Batı ticaretine kapalı bir biçimde yaşadı. Çin, bir tek Kanton limanını, o da sınırlı bir biçimde ticarete açmış ve bu pencerenin arkasında derin bir uykuya yatmıştı. Bu uykudan uyandırılması uzun sürmedi. İngiltere halkının ulusal içkisi olan çayın büyük bir bölümü Çin'den geliyordu. Çay ithalatını karşılamak için İngiliz tüccarları, Çin'e gizliden gizliye

afyon sokuyorlardı. Ülkede afyon kullanma alışkanlığı yayılmaya başlayınca, hükümet afyon ticaretini yasaklayarak sıkı önlemler aldı. İngiliz yetkilileri, sorunun temelinde yatan afyon işini bir kenara bırakıp, onlara göre, "uygar" ilkelerin en yücesi olan ticaret serbestliği engellendiği için tepkide bulununca, 1839'da ilk çatışma çıktı. Bu, yüz yıl sürecek yenilgiler dizisinin başlangıcı oldu ve 1842 yılında Çin, Kanton dışında bazı limanları da Batı ticaretine açmak durumunda bırakıldı.

b. Taiping Ayaklanması

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yalnız Çin'in değil, hemen hemen tüm Asya'nın Avrupa'ya karşı koruyucu duvarları yıkıldı. Bu çözülmeye karşı ilk tepki Çin'deki 1850 *Taiping* Ayaklanması'dır. Bu ayaklanma, düşünceleri Hıristiyan misyonerlerle temas sonucu biçimlenmiş önderlerin başını çektiği bir köylü isyandır.

İşin aslına bakılırsa, Hıristiyan misyonerlerin sömürge ülkelerindeki etkinlikleri, emperyalizmin öteki öğeleri kadar etkilidir. Misyonerlerin, Çin, Hindistan, Japonya ve Osmanlı Devleti gibi ülkelere gitmelerinin nedenleri çok çeşitlidir. Her şeyden önce, Asya ve Afrika, Avrupalı tüccarlar tarafından açıldıktan sonra, misyonerler için yeni iş alanları ortaya çıkmış oldu. İkinci olarak, Avrupa'daki hızlı kentleşme yeni toplumsal sorunları da beraberinde getirmişti ve Hıristiyan öğreti bu sorunlara yanıt vermekte çok güçlük çekiyordu. Misyonerler, henüz endüstrileşmemiş ve dolayısıyla "bozulmamış" ruhları kurtarmakta, yeni bir "misyon" buldular. Ayrıca, saf serüven duygusu da bazı misyonerleri bu "egzotik" ülkelere çekmiş olabilir. İşte, bu amaçlarla hareket eden Hıristiyan misyonerler, bir ellerinde İncil, öteki ellerinde Haç ve arkalarında sömürgeci devletin silahlarıyla Asya ve Afrika insanının karşısına çıktılar ve onları "kurtarmaya" başladılar. Gördükleri, Asya ve Afrika insanının, toprağını olduğu kadar inancını savunmada da yetersiz olduğuydu. Böylece Hıristiyanlık yayılmaya başlarken, maddi kazançlardan başka amaçlar peşinde de koşan bu eski uygarlıklar, modern emperyalizmin darbesiyle sarsıldılar.

Dinsel bir nitelik de kazanan bu köylü ayaklanması 14 yıl sürdü ve Çin'in yarısını etkiledi. Önderlerden Hung Hsiuchuan'ın kurduğu yeni devletin adı bile dinseldi: "Büyük Barışın Tanrısal Krallığı." Zamanla hareket içindeki Hıristiyan öğe zayıfladı. Çünkü, Çin imparatorluk hükümetine karşı ayaklanmada Batı devletlerinin yardımcı olmayacakları, hatta karşı çıkacakları açıkça anlaşıldı. İmparatorluk yetkilileri, ayaklanmayı bastırmak için Batı yapımı silahlara ve dolayısıyla bu silahlarla yakın ilgisi olan Batılı diplomat, tüccar ve misyonerlere daha çok bağlandılar. Ayaklanma üstün Batı silahlarıyla bastırıldı.

Taiping Ayaklanması'nın Çin açısından çok önemli sonuçları olmuştur. Bir kere, Çin'in yabancılarla ilişkisinin temeli değişti. Avrupalılar, artık "kendilerinden güçsüz barbar kişiler" değildi. 1839-1842 arası Afyon Savaşı'nın sonucunda açılmış bulunan Çin limanları Batılılarla dolup taşmaya başladı. İkinci olarak, Batılı tüccarlar, Çinlilerle ticari anlaşmazlıklarında Batı'nın silah ve diplomatlarına dayanmaktaydılar. Çinliler ise, Konfüçyüs felsefesine göre çok adaletsiz ve ahlaksız olan bu davranışa karşı etkili bir direnme gösteremediler. Atalarına büyük üstünlük sağlayan düşünce ve kurumları değiştiremediler. Asya'nın öteki ucundaki Osmanlı Devleti'nde de belirli bir süre böyle olmamış mıydı? Çin, Batı ile ilişkilerinde zayıf ve etkisiz kaldı. Üçüncü olarak, tarihin garip bir cilvesiyle, başka halkları da etkileyecek kadar güçlü bir uygarlık, Hıristiyanlık ve ticaretin "aydınlatıcılığını" göstermek için gelen Avrupalıya karşı bağımsızlığını yitirdi. 1860'ta Rusya Mançurya'yı, 1860-1865 arası Fransa Hindiçini'yi, 1882'de İngiltere Birmanya'yı eline geçirdi.

Çin tarihinde ilginç ve ilk bakışta çelişkili gibi görünen önemli nokta şudur: Batılı gelmeden önce, Çin'in göreli olarak düzenli işleyen idari yapısı vardı. Güçlü bir imparator, dikkatle seçilmiş devlet memurları ve etkili bir yönetim sistemi egemendi. Dolayısıyla, Batı'nın etkisiyle bu sistem hemen yıkılmadı, ülkenin emek-yoğun ekonomisi hemen makineleşme gereğini duymadı ve Çin, Batı'nın yeni teknolojisine kendini uydurma durumunda kalmadı. Bunun sonucu, önce yavaş, ama sonra hızlı bir çöküş olmuştur.

c. "Boxer" Ayaklanması

Çin, 1894 yılında Japonya'ya karşı ağır bir yenilgi aldı ve bu yenilginin doğrudan sonucu olarak, Çin'in Batılı devletlerce parçalanması, milliyetçi nitelikte bir hareketi başlattı. Çin, sömürgeci bir devlet haline gelen Japonya ile Çin'e bağlı bir krallık olan Kore yüzünden 1894 yılında savaşa tutuştu. Ağır bir yenilgiye uğrayan Çin, Şimonoseki Barışı ile Japonya'ya önemli ödünler vermişse de, bu devletin Uzakdoğu'da çok güçlenmesinden çekinen Avrupa devletleri ve Rusya'nın araya girmesiyle, Çin bu ödünlerin çoğunu geri almıştır.

Batılı devletler, bu yardımlarının bedelini Çin'den ağır bir biçimde geri aldılar. Çin'den elde edilecek "ödünler mücadelesi"nde, Rusya, İngiltere ve Fransa, Çin'in ekonomik ve stratejik bakımlardan önemli bölgelerini işgal ettiler ve Çin'i parçaladılar. İşte, yabancıların ülkeyi parçalaması, Çin'de ulusçu nitelikte hareketlerin başlamasında çok etkili olmuştur. 1870 yılında gizli olarak kurulmuş bulunan dinsel nitelikte "*Boxer*" Derneği (Çince'den "Uyumlu Yumruklar" olarak çevriliyor) *Manchu* hanedanlığı ile mücadele amacıyla faaliyette bulunuyordu. Ancak, Çin'in parçalanmasından sonra yabancı güçlerin Çin'deki etkinliklerine karşı mücadeleye başlamış ve 1900 yılına gelindiğinde Saray'ın da hoşgörüsüne sahip olmuştu. Bu tarihte ayaklanan Uyumlu Yumruklar, Çin'deki yabancı temsilciliklere, misyonerlere ve yabancı devletlerce yaptırılmakta olan demiryollarına ve buradaki işçilere saldırdılar. Ama, İngilizler, Ruslar, Fransızlar ve Amerikalılar Çin'e büyük bir ordu göndererek, ayaklanmayı acımasızca bastırdılar ve Çin'e bir zarar ödeneği yüklediler. Çin'in, son taksidi 1940 yılında bitecek olan bu parayı ödeme olanağı yoktu. Ancak bu, Avrupa'nın yaygın bir sömürü ve baskı taktiğiydi. Çin, bu borcu ödemek için Avrupa devletlerinden yine borç alacak ve Avrupa'nın daha çok etkisi altına girecekti.

Böylece, Batı'ya karşı silahlı mücadele başarısızlıkla sonuçlandı. Bilinçsiz, dağınık bir direnme ve bağnazca saldırı, Avrupa'nın üstün silahları ve örgütlenme yeteneği karşısında tutunamadı. Ayrıca, Çin'deki bu ulusçu harekette, halk kitleleriyle aydınlar arasında bir kopukluk da vardı. Çin'de büyük toprak sahibi olmayıp, toprak ufak parçalara bölünmüştü. Bu yüzden, Çin köylüsünün çoğunluğu için yabancılarla işbirliği yapan büyük toprak sahiplerinden kurtulmak diye

bir sorun yoktu. Böylece, Çin köylüsü Boxer ve aydınların 20. yüzyılın başında yabancılara karşı yürüttüğü ulusçu direnmeye katılmamış, sömürgeci devletlerin işi kolaylaşmıştır.

2. Japonya'da Açılma ve Güçlenme

Japonya ortaçağdan beri dışa kapalı bir biçimde yaşamaktaydı. Bir tek Nagasaki limanını Çinli ve Hollandalılara açmıştı. Ülke, yarı feodal askeri bir sınıf, *Tokugawa Şogunluğu* tarafından merkeziyetçi bir biçimde yönetiliyordu. Eğer ABD'nin ticari çıkarları gerektirmeseydi, belki de daha bir süre dış dünyaya kapalı ortaçağ yaşantısını sürdürecekti. *San Francisco* ile *Shanghai* arasındaki Amerikan ticareti, Japon limanlarının kapalılığı dolayısıyla engellendiğinden, 1853 yılında *Komodor Perry* dört savaş gemisiyle Japon sularına giderek, ülkenin ticarete açılmasını istedi ve düşünmeleri için de bir yıl süre verdi. Gerçekten, 1854'te bu kez 10 gemiyle geri geldi. Japon yöneticiler bu baskıya dayanamayacaklarını anladıklarından, iki limanı daha ticarete açtılar ve konsolos kabul etme yükümlülüğü altına girdiler. 1868'de ise Japonya'yı bin yıldır yönetmekte olan Şogunluk yıkıldı ve İmparator *Meiji*, yönetimi tümüyle ele geçirerek, askeri aristokrasinin etkinliğine son verdi.

Bundan sonra Japonlar şaşırtıcı bir enerji ve akılla, kültürlerini ve örgütlerini Avrupa devletlerinin düzeyine çıkarmak için yoğun bir çalışmaya girdiler. İnsanoğlunun tarihinde Japonya kadar hızla bu işi gerçekleştiren bir başka devlet bulunamaz. Japonya 1868 yılında katı bir feodalizmin ilginç bir karikatürü, bir ortaçağ ülkesiyken, 30 yıl gibi devlet hayatında son derece kısa olan bir süre içinde, tümüyle Batılılaşmış, en ileri Avrupa devletlerinin düzeyine çıkmış, Rusya'yı ise aşmıştı.

Bu büyük hamlenin nedenleri, burada incelenemeyecek kadar çok ve karmaşıktır. Ancak, çok genel olarak, Japon ulusal karakterinin uyumu da içermesi, bu "mucizenin" temeli olsa gerek. İkinci olarak, Çin'in aksine, köklü bir siyasal yapı ve kültüre sahip değildiler. Perry gelene kadar basit, feodal ve yalnızcı bir yaşam sürdürüyorlardı. Dolayısıyla, yine Çin'in aksine, modernleşmeyle yitirecekleri bir şey

yoktu. Bu bakımdan, Kuzey Amerika'ya göç edenlerle Japonlar arasında bir benzerlik bulmak mümkündür. Her iki toplum da geleneksel toplumların ağır yüklerine, düşük üretkenliğine sahip değildi. Eski tipte üretimde bulunan ve yeni teknolojiyle verimliliği düşen fabrikaları yenileştirmek zahmeti yerine, en yeni teknolojiyi hemen yerleştirme olanağı, ABD'ye olduğu kadar Japonya'ya da büyük bir avantaj sağladı. İki ülke arasındaki en önemli fark, Japonya'nın doğal kaynaklar bakımından çok yoksul olmasıydı. Bu eksikliğini Yakın Asya topraklarından giderme uğraşı ise, bu devleti saldırgan bir dış politikaya ve sömürgecilik faaliyetlerine itecektir. Japonya bugün, ihtiyacı olan hammaddeleri, uluslararası ticaretten sağlamaktadır. Üçüncü olarak, Japonya'nın askeri yöneticileri, Çin'in "filozof" monarklarına ve yönetici elitine göre, Batı'nın askeri gücünü daha iyi anlamış ve gelişmiş ekonomilerini gelişmiş bir askeri güçle desteklemeyi becermişlerdir.

Japonlar hızla Avrupalılaşırken, sanki üç yüz yıldır Avrupa diplomasisi içindelermiş gibi, karmaşık, diplomatik ilişki ve bağlantıları da iyi anladılar. Anladıkları en önemli gerçek, ülkelerine yakın bölgelerdeki güç boşluklarıydı. Bu boşluklardan en önemlisi olan Çin'i, kendilerinin doldurmaması halinde, bölgede güçlü duruma geçecek olan devlet Rusya dolduracaktı. Nitekim Rusya'nın Çin yönünde sarkacağı konusunda göstergeler de vardı. Bu devlet 1879 Alman-Avusturya Antlaşması ile Balkanlar'da sınırlandırılmıştı. Trans-Sibirya demiryolunun yapımını hızlandırmış, Fransa ile anlaşma yapmış ve Mançurya'yı eline geçirmişti. Batı'da etkinlik umudu azaldığından, şimdi Doğu'da genişlemeye çalışacağı besbelliydi. Bu durumda yapılacak ilk iş, son derece stratejik bir yarımada olan Kore'yi ele geçirip, Rusya'nın genişleme yönünü kısıtlamaktı. Daha önce görüldüğü gibi, 1894'te Çin ile savaşarak Kore'yi ele geçirdi ve sonra 1904-1905 savaşında Rusya'yı yendi. Japonya'yı Asya'da sömürgeciliğe iten, ekonomik nedenlerin yanında bu stratejik düşüncelerdir.

3. Hindistan'da Ulusal Kongre'nin Kurulması

Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin zaferi haberi, Hindistan'da İngiltere'ye hizmet etmekte olan Hintli askerler arasında hızla yayıldı. 1857 yılında yabancı yöneticilere karşı büyük bir ayaklanma çıktı. Bir ara İngilizler'i denize dökmeleri işten bile değildi, ama İngiltere Ada'dan getirdiği yeni birliklerle ayaklanmayı bastırdı. Bu başarısızlığın önemli bir nedeni, ayaklananların açık siyasal amaçlarının olmaması, dağınık ve örgütsüz biçimde savaşım vermeleriydi. Ayaklanma, tıpkı Çin'deki gibi, çaresizlik ve kızgınlıkla yapılan olumsuz bir patlamaydı. İkinci olarak, Hindistan'da ulusal bilinç tam anlamıyla gerçekleşmediğinden, ayaklananlar Hint halkını arkalarından sürükleyemediler.

Hint isyanının ikinci aşaması, 1885 yılında Hint Ulusal Kongresi'nin kurulması oldu. Bu kongre'nin yaygın çalışmaları sonucu, Hindistan'da ulusal bilinç yerleşmeye başladı. Yeni mücadelede Hint bağımsızlık önderlerinin Hint halkının desteğini almaları kolay oldu. Bunun nedeni, Çin'dekinin aksine, Hindistan'da toprakların büyük parçalara bölünmüş olmasıdır. Hint köylüsü için İngiltere'den kurtulmak, onunla işbirliği yapan büyük toprak sahiplerinden de kurtulmak demekti. 1885'te, emekliye ayrılmış bir İngiliz memurunun girişimiyle Kalküta'da Hint Ulusal Kongresi ilk toplantısın yaptı. Bu kongrenin başlangıçtaki amacı, Hint halkının gerçek eğilimlerini yöneticilere aktarmaktı. Ancak Kongre, önerdiği reformların gerçekleşmediğini görünce hemen siyasal mücadeleye atıldı. Aydınlar, 1906'da durumdan hoşnut olmayan halk kitleleriyle birleşerek, Hindistan için özerklik istediler.

Bu mücadelenin zayıf yönü, Hindistan'da yaşayan Müslümanların Kongre'ye katılmakta isteksiz davranmalarıdır. Doğal olarak, İngiliz yöneticileri bu eğilimi sonuna kadar kullanacaklardır. İngilizler, ülkeyi parçalamak ve bölge halkını birbirine düşürmekle, Hindistan'ı daha uzun bir süre boyunduruk altında tutabileceklerini düşünüyorlardı. İngiltere'nin bu politikası belirli bir süre başarılı olacaksa da, özellikle iki dünya savaşından sonra böyle kurnazca manevraların çağı geçecek ve Batı-karşıtı hareketlerin çoğu başarı kazanacaktır.

4. Mısır'da Arabi Paşa Ayaklanması

İlerde inceleneceği gibi, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde hemen hemen özerk bir duruma sahip olan Mısır, 1860'ları izleyerek gelişmeye başlamış ve içinde bulunduğu imparatorluktan bile varsıl duruma gelmişti. Yönetim ve adalet sistemi yenileştirilmiş, 1869'da Süveyş Kanalı açılmış, Kızıldeniz'de deniz ticareti gelişmiş, demiryolları yapılmaya başlanmış ve pamuk dışsatımı artmıştı. Kısaca, Mısır, Osmanlı Devleti'nden daha çok, dünya ekonomisi içine girmiş bulunuyordu.

Mısır'da bu gelişmenin sonucu olarak kabul edilebilecek olan Batı-karşıtı ulusçu hareket, 1882 yılında Arabi Paşa'nın yükselişiyle başlamış sayılabilir. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılıp, Kanal Şirketi'nin kurulmasıyla, sömürgeci devletlerin bu stratejik ülkedeki etkinlikleri yoğunlaştı. Mısır, savaşa bile gerek duyulmadan, yarı sömürge haline gelme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Dış güçlere karşı mücadele etmekte olan Ulusal Liberal Parti bu sömürgeleşmeye karşı çıktı. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın modernleşme yönündeki etkinliklerinden hoşlanmayan İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit, İsmail Paşa'yı görevinden aldı ve yerine bu devletlerin işine gelen Tevfik Paşa'yı getirdi. Bu durum, Arap ulusçularının, Ulusal Liberal Parti'nin önde gelenlerinden Arabi Paşa'nın önderliğinde ayaklanmaları sonucunu doğurmuştur.

Birbirinden farklı dört etken, Arabi Paşa'nın çevresinde toplanmıştı: (i) Batı örneği anayasa ve bunun yol açacağına inandıkları canlanmayı bekleyen küçük liberal reformcular; (ii) Hıristiyanlığın yayılmasından ve yönetici sınıfın dini ihmalciliğinden tedirgin olan tutucu Müslümanlar; (iii) Ülkeden yabancıları atmak bahanesiyle eski ekonomik ayrıcalıklarını korumak için mücadele eden hoşnutsuz toprak sahipleri; (iv) Batılı güçler tarafından uygulanan ve askerlik örgütünü asker sayısını azaltarak yeniden düzenleme politikası altında ezilen albaylar. Aynı amaçta birleşmiş gibi görünseler de, bu birbirinden çıkarları temelde çok farklı olan grupların varlığı, Mısır politikasını Nasır dönemine kadar sürekli etkileyecektir.

Milliyetçileri susturmak için, arkasında böylesine bir destek olan Arabi Paşa bir ara savunma müsteşarlığına ve sonra bakanlığına kadar yükseltilmişse de, özellikle İskenderiye kentindeki gerginlik, aşırıları yabancılara karşı gösteriler yapmaya itmiş ve bu olay İngilizlerce

Mısır'ı işgal için bir bahane olarak kullanılmıştır. Arabi Paşa'nın geniş desteğine karşı, böyle bir ayaklanmayı, İngilizler bile düzenlemiş olabilir. Gerçekten, bu ayaklanmadan hemen sonra İskenderiye topa tutuldu ve 1882 yılında Mısır'ın tümü İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi.

Bu tarihten sonra Mısır da, Çin gibi, biçimsel bir özerklik içinde yaşadı. Ancak, Çin'den daha ileri bir sömürge oldu. Bu yarı sömürge rejimi, daha çok Akdeniz'deki İngiliz-Fransız rekabeti yüzünden tam sömürge rejimine dönüştürülememiştir. İngiltere bu rejimi 1914 yılına kadar sürdürmüş ve Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na İngiltere karşısında girince, İngiltere Mısır'ı koruyuculuğu altına almıştır.

Hiçbir zaman tam bir sömürge haline gelmemiş bile olsa, Osmanlı Devleti üzerindeki açıklamalarda görüleceği gibi, bu devletin 1878 tarihli Berlin Kongresi'nde hızlanan parçalanma süreci ve bu süreçte Avrupa devletlerinin büyük payı, "Jön Türkler"i yurtsever bir faaliyet içine itmiş ve bu faaliyet, çeşitli aşamalardan geçtikten sonra, 1908 yılında 2. Meşrutiyet hareketiyle başarıya ulaşmıştır. Jön Türkler ve daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin faaliyetlerini, temelde Batı üstünlüğüne karşı ulusalcı hareketler olarak görmek, yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Zaten, Mustafa Kemal, böyle bir temel üzerinde, ilk Batı-karşıtı ve başarılı ulusal kurtuluş savaşını verecektir.

5. Genel Değerlendirme

Gördüğümüz dört ulusalcı nitelikte hareketin, Çin, Hindistan, Mısır ve Osmanlı Devleti'nde çıkması, tarihsel bir rastlantı sayılmamalıdır. Bir kere, bu dört ülkenin de uzun bir geçmişi, köklü uygarlığı vardı. Hareketlerinde kendilerine yol gösterecek olan tarihleri, çok sayıda önemli örnek olayla doluydu ve geçmiş başarılar gelecek başarılar için umut kaynağı oluşturmaktaydı. Bundan başka, bu dört ülkede de Batı müdahalesi, ister köklü ister yüzeysel olsun, eski düzeni sarsmıştı. Avrupa ticaretine açılan kapılardan içeri süzülen Fransız Devrimi'nin liberalizm ve ulusalcılık gibi akımları, yavaş yavaş ülke aydınlarını etkilemeye başlamıştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru, bu dört ülkenin

dışındaki sömürge bölgelerinde toplumsal ve ekonomik koşullar henüz ulusalcı hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayacak olgunluğa ulaşmamıştı.

Şimdi, bu dört ülkede, ortak yönleri giderek ağır basan devrimci bir hareket doğmuştu ve bu hareket Batı ile her temasa geçişte artıyordu. Avrupa devletleri, bu ülkeleri rekabet ekonomisi ve yabancı hükümet biçimleriyle temasa geçirdiklerinde, Asya ve Afrika toplumlarının istikrarına dayanan toplumsal dengeyi de bozuyorlardı. Toplumsal değişiklik ise, şu ya da bu biçimde, Avrupa üstünlüğüne karşı bir hareket yaratıyordu.

19. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan bu milliyetçi hareketlerin başarısız olmasının tek nedeni, doğal olarak, Avrupa'nın silah üstünlüğü değildir. Bunda iç zayıflık da önemli bir rol oynadı. Çin'de, Hindistan'da ve genel olarak Ortadoğu'da yöneticiler ve ayaklananların bir bölümü yönettikleri bölgenin çoğunluğu için tam bir yabancıydılar. Dolayısıyla, bu ülkelerin rejimleri, Batı'ya karşı kitle direnmesini bir türlü gerçekleştiremediler. Japonya'daki başarının bir nedeni de tek uluslu bir ülke olmasında yatar.

6. Afrika Parçalanıyor

Burada incelenecek olan Afrika, daha çok Akdeniz olarak kabul edilebilecek olan Kuzey Afrika ülkeleri ile Güney Afrika Birliği arasında kalan, yani Büyük Sahra'nın güneyindeki "Kara Afrika"dır.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Afrika'nın ancak kıyı bölgeleri biliniyor, içerleri ise tam bir "gizemli ülke" niteliğini sürdürüyordu Kıyı istasyonlarında Avrupalılarca, yerliler tarafından Afrika'nın içlerinden getirilen değerli "maddelerin" ticareti yapılıyordu. Bu ilk yerleşim bölgelerinin bugün bile kullanılan adları, ticaretin konularını çok iyi açıklamaktadır: Altın Sahili, Fildişi Sahili, Köle Sahili gibi. Kıtanın içlerinden, bilekleri zincirli tutsaklar getiriliyor, Nil ve Kongo gibi büyük akarsuların bilinmeyen kaynakları ve ilginç hayvan türleri, ancak romantik düşünce ve öykü konuları olabiliyordu. Afrika'nın tarım ve hayvancılıkla geçinen kara derili insanlarının yazılı dilleri ve sağlam siyasal örgütleri olmamakla birlikte, Avrupalıya ilginç gelen

sanat biçimleri vardı. 19. yüzyılın ortalarında, rengarenk kalkan ve tahta heykelcikler, Avrupa metropollerinin entografya müzelerinde Avrupa insanının Afrika ile ilk tanışmasını simgeliyordu.

Afrika'yı Avrupa'ya, misyonerler, kâşifler ve serüvenciler açtılar. 1841 yılında *Livingstone*, İskoçyalı bir tıp misyoneri olarak Afrika'nın içlerine girdi. Bu misyonerin herhangi bir siyasal ya da ekonomik amacı yoktu. Uzun bir süre kendinden haber alınamadı. Sonradan anlaşıldığına göre, Nil'in kaynağı olan *Victoria* gölünü bulmuş, Afrika'nın içlerini kendi evi bilmiş, yerli halkla çok iyi ilişkiler kurmuştu. Tek istediği yeni ve mutlu olduğu dünyasında yalnız bırakılmaktı. Ama, endüstri devriminin yayılmacı güçleri kendisini rahat bırakmadılar. Kaybolduğu ya da öldüğü söylentileri yayılmaya başlayınca, tirajını artırmak amacıyla *New York Herald* gazetesi, Galli gazeteci *Stanley*'i Livingstone'u bulmaya gönderdi. Uzun aramalardan sonra bu amaca ulaşıldı ama kısa bir süre içinde gizemli misyoner ölecekti. Livingstone öldüğü zaman yıl 1873'tü.

Stanley, *Livingstone*'un aksine, yeni bir dönemin, endüstri devriminin ikinci aşamasının adamıydı. Afrika'nın büyük ve Avrupa için kullanılacak olanaklarını gördü; büyük girişimlere destek olabilecek zengin birini aradı. Bulduğu, zengin ve onun görüşlerini olduğu gibi paylaşan Belçika Kralı II. Leopold'dur. Bu ikisi 1878 yılında Brüksel'de birkaç bankacıyla, özel bir kuruluş olan "Uluslararası Kongo Birliği"ni kurdular. Afrika, giderek, hükümeti olmayan, kimsenin hak iddiasında bulunmadığı, boş ve ilk gelenin eline geçirebileceği bir bölge olarak görülmeye başlandı. Stanley, 1882 yılında Afrika'ya daha da hazırlıklı olarak geri döndü ve 500 kadar kabile reisiyle "anlaşmalar" yaptı. Bunlar, birkaç incik boncuk ve kumaş karşılığında önlerine uzatılan ve ne anlama geldiği pek belli olmayan kâğıt parçalarına kaba işaretler koydular. Kuruluşun mavi-sarı bayrağını da, yine ne anlama geldiğini anlamadan ellerinde sallamaya başladılar. Kara Afrika'nın içinde sınırlar kesin bir biçimde belirlenemediği için, bu "anlaşmalarla", Kongo kuruluşunun ne kadar toprak elde ettiğini tam olarak kimse bilemiyordu. Bu arada, Alman kâşifi *Karl Peters*, Zanzibar'dan başlayarak, Doğu Afrika'da benzer kâğıtlar imzalatıyor, Fransız *Brazza* batı kıyısından itibaren Kongo akarsuyu boyunca Fransız bayrağı dağıtıyor, Portekiz ise Angola ve

Mozambik'e aynı yöntemlerle yerleşmiş, bunları birbirine bağlamaya çalışıyordu. Afrika, çok kısa bir süre içinde tam bir "panayır" yerini andırmaya başlamıştı.

1885 tarihli Berlin Kongresi ile Uluslararası Kongo Kuruluşu, "Kongo Özgür Devleti" biçimine dönüştürüldü. Bu, hiçbir devlete bağlı kalmayacak ve hükümet görevini II. Leopold yapacaktı. Leopold, Kongo'da kendi bildiği gibi bir yönetim kurdu, insani hiçbir yönü olmayan kurallar getirdi. Kauçuk plantasyonlarında kara derililer, insan gücünün ötesinde çalıştırılıyor, lastik üretiminde Avrupa'nın temel gereksinimlerinden biri haline gelmiş olan kauçuk ağaçları, kısa vadeli kâr için acımasızca sökülüyor, çalışmak istemeyen yerliler, tam bir soykırım anlayışıyla öldürülüyordu. Elde edilen kâr, Kral Leopold'un Brüksel'de iyi yaşaması için belki yeterli olabilirdi, ama şirketin sürdürülmesi için uzun vadede değil. Ödenmediği takdirde Kongo topraklarının Belçika'ya geçmesi taahhüdü karşılığında aldığı borcu da zamanında ödeyemeyince, 1908 yılında bu ülke "Belçika Kongosu" oldu.

Afrika'da Avrupalılar için en önemli sorun işgücüydü. Afrika insanı, para ve toplumsal statü gibi Avrupa değerlerine önem vermediği için Batılı işçiler gibi çalışmıyordu. Kendi toplumunda, sürekli çalışan kadın olduğu için, zaten "çalışkan" sayılamazdı. Avrupalılar, önce zorla çalıştırma yöntemine başvurdular. Bu etkili olmayınca, kabile şeflerini çeşitli dalaverelerle elde edip, onların otoritesini kullanarak adam kiralamaya başladılar. Ancak, en etkili yöntem, kara derili insanın yaşadığı toprak ya da kulübesine, parayla ödenmesi gereken vergi koymak oldu. Yaşamının belki de tek varlığı olan kulübesinde kalabilmek için, zorunlu çalışmaya başladılar. Bazı yerlerde ise, hükümet otoritesi tam olarak kurulduktan sonra, topraklar özel mülkiyete açıldı ve bu topraklar üzerinde yaşayanlar, tıpkı Kuzey Amerika'da Kızılderililere yapıldığı gibi, "rezervasyon" bölgelerine sevk edildiler.

Tüm bu faaliyetlerin Afrika insanı için çok kötü sonuçları oldu. Her şeyden önce, zorla yerinden etme uygulamasıyla, Afrika'da aile bağları koparıldı. Zorla çalıştırma yöntemiyle, Afrika insanı yaptığı işe yabancılaştı. Böylece, geleneksel kabile ve köy toplumu yıkılmış oldu ama yerine de hiçbir şey konmadı. En önemlisi, köle ticareti Afrika'da

uluslaşmayı olanaksız kıldı. Kabilesinin ötesinde bir siyaset anlayışına sahip olmayan Afrika toplumlarının uluslaşmaları, Avrupalıların bu radikal müdahalesi olmasa bile, pek de kolay olmayacaktı zaten. Ancak köle ticareti, bunu Afrika'nın büyük bir bölümünde olanaksızlaştırdı. Endüstrileşme Avrupa'da ulus-devleti güçlendirirken, bunun Afrika'daki uzantısı tam ters sonuç verdi. Çünkü, endüstrileşmiş devletlerin ihtiyaç duyduğu köle uğruna, Afrika'nın kabileleri karşı karşıya getirildi. Köle peşinde koşan bazı kabile şefleri, komşu kabilelere saldırdılar ve zorla köle alıp Avrupalılara verdiler. Afrika yöneticileri kendi toplumlarına yabancılaştılar. Sonuç olarak, uluslaşma süreci tıkandı ve büyük merkezi devletler kurulamadı. 20. yüzyılda bu durum değişmeye başladı. Avrupa yönetimlerinin de etkisiyle, Afrika ülkelerinde Batı'dakine benzer yönetici bir sınıf doğdu. Kabile reisleri, bunların çocukları ve bazı hükümet memurları, Batı'nın üniversitelerinde okuyarak ulusçu fikirlerle yetiştiler. Ulusçuluk akımı 20. yüzyıl boyunca giderek gelişti. Ancak, Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları için II. Dünya Savaşı sonrasını ve özellikle 1960'ları beklemek gerekecektir.

7. Latin Amerika'ya Erken Gelen Bağımsızlık

1789 Büyük Fransız Devrimi'nin ilkeleri, köhnemiş İspanya İmparatorluğu'nda bomba etkisi yaptı ve geniş ama zayıf imparatorluk temellerinden çatırdamaya başladı. Ayrıca, Güney Amerika'daki bağımsızlık önderleri, Kuzey Amerika kolonilerinin İngiliz boyunduruğundan kurtulduklarını görmüşlerdi. Karakaslı *Simon Bolivar* ve Arjantinli *San Martin*, Fransız Devrimi düşünürlerinin ve Kuzey Amerika demokratlarının düşüncelerini de öğrenmişlerdi. Yine, Karakaslı *Miranda*, George Washington'un ordularında savaşmış ve daha sonra Avrupa'ya giderek Fransız devrim ordularında çarpışmıştı.

1808 yılında bu adamların bekledikleri fırsat ellerine geçti. Bunların önderliğinde, İspanyol ve Portekiz genel valilerinin insafsız baskı ve sömürülerinden usanan Latin Amerika insanı, Napolyon Bonapart'ın devrim ordularının İspanya'ya girmesinden ve var olma mücadelesine girişen İspanyol tahtının askeri denetiminin

gevşemesinden yararlanarak ayaklandı. Böylece, 1824 yılına gelindiğinde, Batı Hint Adaları'ndakiler dışarda kalmak üzere, tüm Orta ve Güney Amerika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmış oldular. Bu erken bağımsızlığın nedenleri yalnız milliyetçi önderlerin çabaları ve Kuzey Amerika örneğinin coğrafi yakınlığı değildir. İspanyol sömürge yönetiminin bozukluğu ve feodal dönemden kalma baskı yöntemleri de etkili olmuştur. İkinci olarak, dönemin en güçlü iki devleti olan ABD ile İngiltere de, bu bağımsızlığın gerçekleşmesi için yardımcı olmuşlardır. İngiltere, bağımsız olacak Latin Amerika ülkeleriyle yapacağı ticaretle buraları etkisi altına alacağını tahmin ediyor, ABD ise, aynı ticari amaçların yanında, siyasal avantajlar da bekliyordu. Amerikan bağımsızlık önderleri ve bu arada George Washington, ABD'nin Avrupa'nın karışık diplomatik oyunlarının içine girmeme ve Avrupa'yı da Amerikalılara müdahale ettirmeme vasiyetinde bulunmuşlardı. ABD'nin bütünlüğünü koruyabilmesi ve gelişebilmesi için, Avrupa'nın Amerika'dan, Amerika'nın da Avrupa'dan uzak kalması gerekiyordu. Güney Amerika'da Avrupa devletlerinin varlığı, bu nedenlerle, son bulmalıydı.

Güney Amerika ülkeleri, bağımsızlıklarını kazandıktan kısa bir süre sonra İngiltere'nin ve daha sonra ABD'nin ekonomik üstünlüğü ve siyasal etkisi altına girmişlerdir. ABD'nin üstünlüğünü sağlayan, Monroe Doktrini'dir. ABD Başkanı James Monroe, 1823 yılında Amerikan Kongresi'ne sunduğu mesajında, ABD'nin Avrupa devletlerinin işlerine karışmak niyetinde olmadığını söylemiş ve Eğer ABD ile dostça ilişkiler kurulmak isteniyorsa, Avrupa devletlerinin de Amerika kıtasına müdahaleden kaçınmaları gerektiğini belirtmişti. Monroe'ya göre, Avrupa devletleri, Güney Amerika'daki ülkelerin içişlerine karışmaya kalkıştıkları taktirde, karşılarında ABD'yi bulacaklardı. Böylece ABD, Latin Amerika ülkelerini Avrupa müdahalesinden kurtardıktan sonra, Monroe Doktrini'nin verdiği rahatlık ve güvenle, bu bölgeyi ekonomik ve siyasal tekeli altına alacaktır.

19. yüzyılın ortalarından, daha önce değinilen 1898 ABD İspanya Savaşı'na kadar, herhalde Monroe Doktrini'den çekindiklerinden olacak, Avrupa devletleri Güney Amerika ile ilgilenmediler ve bu bölge bir bakıma unutuldu. Yalnız, 1860'larda İmparator

Maximillian'ın Meksika İmparatoru olması ile Latin Amerika tekrar gündeme geldi. Meksika'da Kilise ve toprak sahiplerinin desteklediği *Miramon* adlı biri, hükümeti ele geçirmiş ve bu arada Avrupa devletlerinden büyük miktarda kredi almıştı. Rejimi, borçlarını ödemeden çöktü ve yerine geçen liberal *Juarez* borçları reddedince, Monroe Doktrini'ni resmen kabul etmemiş bulunan İngiltere, Fransa ve İspanya, Meksika'ya birleşik bir ordu gönderdiler. İngilizler, daha önce Çin'de yaptıkları gibi, devletin gelirlerine el koyarak borcun ödenmesini sağlamaya çalıştılar. Aynı yöntem, ilerde görüleceği gibi Osmanlı Devleti'nde de uygulanacaktır. Ancak, Fransız İmparatoru III. Napolyon'un daha ihtiraslı amaçları vardı. Ordularının desteğinde, bir Avusturya soylusu olan *Maximillian*'ı Meksika İmparatoru yaparak, ülkeyi bir Fransız uydusu haline getirmek istedi. Bunun üzerine İngiltere ile İspanya, ordularını çektiler. Napolyon, bu arada bir iç savaş içinde bulunan ABD'nin çökeceğini ve böylece Meksika'da etkisini rahatlıkla sürdüreceğini de tahmin ediyordu. Ancak, 1865'te ABD bütünlüğünü koruyup, Fransa da ordu desteğini çekince 1867'de *Maximillian* düşürülerek idam edildi. Juarez ve Meksika liberalleri tekrar iktidara geldiler. Ancak, çok kısa bir süre sonra Meksika *Porfirio Diaz*'ın diktası (1876-1911) altına girecektir.

Bu arada Brezilya, hemen hemen yarım yüzyıl İmparator II. Pedro'nun yönetiminde kaldı ve 1889 yılında cumhuriyet rejimi kuruldu. Arjantin ise, ekonomik bakımdan sürekli kalkınan ve siyasal bakımdan istikrarlı tek Latin Amerika ülkesi oldu. Bunun en önemli nedeni, endüstrileşmiş Avrupa'ya sattığı, başta et ve buğdaydır. Geriye kalan 19 Latin Amerika ülkesinin ekonomileri ise ABD ve Avrupa'ya satılan bir ya da iki ürüne bağlı kaldı.

G. OSMANLI DEVLETİ'NİN PARÇALANMASI

Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin, "Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girildi?" ana başlığı altında incelenmesi, gerçekten uygundur. Çünkü, şimdi görüleceği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın belki de en önemli konusu ya da bu savaşta paylaşılmaya çalışılan kalıt, genellikle Osmanlı topraklarıdır. Savaş sonunda en kapsamlı barış antlaşmasının

Osmanlı hükümetiyle yapılmasının nedeni de budur. Bu bakımdan, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin parçalanma süreci ve 20. yüzyıla girildiğinde bu sürecin hızlanması, Birinci Dünya Savaşı'nın nasıl çıktığını en iyi anlatan olgudur.

1. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Genel Görüntüsü

19. yüzyıla girildiğinde, Osmanlı Devleti Avrupa devletleri görünümünde değildir. Yönetici sınıf Türkler ve başat din İslamiyet olan ülke, çeşitli ırksal ve dinsel bölüntülere ayrılmıştı. Müslüman olanlar orduda görev yapmakta, "reaya" olarak bilinen Müslüman olmayanlar ise vergi vermekteydiler. Aynı dinden olanlar, imparatorluğun sınırlarında, kendi yasaları, mahkemeleri ve gelenekleriyle yan yana yaşamaktaydılar. Din görevlileri, kendi dindaşlarıyla ilgili sorunlarda hükümete ayrı ayrı sorumluydular. Batı Avrupalılar ise özel haklara sahiptiler. Katolikler dinsel bakımdan Papa'ya, siyasal destek bakımından Fransa'ya, Ortodokslar ise, dinsel bakımdan Ortodoks Kilisesi'ne, siyasal destek için de Rusya'ya bakıyorlardı. Batılı tüccarlar, çıkış noktası 16. yüzyıla inen "kapitülasyon" anlaşmalarıyla sağlanan haklardan yararlanmaktaydılar. Bu anlaşmalarla, Osmanlı hükümeti ithal edilen mallara %8'den fazla gümrük vergisi koyamıyor, ayrıca Avrupalı tüccarlar iç vergilerin de çoğundan bağışık bulunuyorlardı. İster medeni olsun ister cezai, iki Avrupalıyı ilgilendiren davalarda Avrupa yasaları uygulanıyor ve konsolos hazır bulunuyordu. Bir Avrupalı ile Osmanlı yurttaşı arasındaki davaya Osmanlı yargı makamları bakmakla birlikte, mahkemeyi Avrupalı bir gözlemci de izlemekteydi.

Kısaca, Osmanlı Devleti, ulusçuluk ve ulusal birlik gibi iki önemli Avrupa düşüncesinden, tüm yurttaşlar için tek bir yasadan, laik devlet anlayışından yoksun bulunuyordu. Din, devlet işlerinden ayrılmamıştı. Bundan önceki bölümlerde incelediğimiz güçlü Avrupa devletlerinin karşısında, böylesine bir imparatorluğun bütünlüğünü koruma çabalarının uzun vadede başarılı olmayacağı açıktı. Osmanlı Devleti böyle bir görüntüdeyken, Fransız Devrimi'nin ilkeleri,

Napolyon istilalarının ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık ve Avrupa siyasal haritasının sürekli olarak uğradığı değişiklikler, Batı ve Orta Avrupa'da olduğu gibi, Doğu Avrupa'da da önemli gelişmelere yol açmıştı. Bu gelişmeler içinde en önemlisi, ulusçuluk ilkesinin kazandığı başarılardı. İşte 19. yüzyılda bu güç, Güneydoğu Avrupa'nın egemeni olan Osmanlı Devleti'nin kapılarını zorlamaya başladı.

2. Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin parçalanma nedenleri çok ve karmaşıktır. Ayrıntılarıyla ele alınması konu dışında kalmaktaysa da kısaca şu nedenler üzerinde durulabilir:

Bir kere, Osmanlı Devleti, Avrupa'ya Rönesans ve Reformasyon dönemlerini izleyen Aydınlanma Çağı'nın yeni teknolojik buluşları ve bunun sonucunda ortaya çıkan endüstri devriminden uzak kalmıştır. Avrupa'da Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren ulusal burjuva sınıfı, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı içinde oluşamamıştır. 19. yüzyılın ortalarından sonra bunun cılız bir kopyası belirmişse de, bu sınıf azınlıklardan oluşmuş ve "işbirlikçi burjuvazi" niteliğini kazanmıştır. Devletin sınırları içindeki ticaret ve ihracat, Grek, Yahudi, Ermeni ve Kuzey Afrika Araplarının elinde kalmıştır. Bunlar da genellikle yabancı devletlerin çıkarı doğrultusunda çalışmışlardır. Üstelik, İstanbul, Atina ve Selanik'te yoğunlaşan azınlık tüccarları, 19. yüzyıla kadar yabancı rekabete karşı gümrük duvarlarıyla da korunmuşlar ve böylece devlet içindeki zenginlik, azınlıkların tekelinde kalmıştır. Osmanlı yöneticileri ise, İstanbul'daki hazineye vergi, fetih ganimetleri ve gelirinin akışının sürdürülmesi çabaları dışında, bu yıkıcı gelişmelerle yakından ilgilenmemiş ya da ilgilenememişlerdir.

İkinci olarak, endüstri devriminin sonucunda Avrupa ordularında gerçekleştirilen büyük teknik ve lojistik başarılar, Osmanlı yöneticilerince çok geç ve etkisiz bir biçimde izlenmiştir. Büyük ölçüde bu yüzden, Osmanlı ordusu, 19. yüzyıl boyunca girdiği hemen hemen her savaştan yenik çıkmıştır. Bunda, daha önce gördüğümüz gibi, "yeniçeri ocağı"nın yozlaşmasının da payı büyük olmuştur. Bu

ocağın bağlılığı belirli bir siyasal kuruma değil, Osmanlı Sultanı'na idi. Savaşlarda sürekli ordusunun başında bulunan yetenekli sultanlar döneminde, devlete askeri yönden büyük yararlar sağlayan ocak, sultanların saraya kapanması ve imparatorluğun genel çöküntüsü içinde yozlaşmış ve sultandan bağımsız, istediği an ayaklanıp ödünler alan ve hatta sultanları düşüren anarşi yuvası haline gelmiştir. Ocak, 1826 yılında II. Mahmut tarafından ortadan kaldırılmışsa da, Avrupa'daki savaş teknolojisi gelişmelerini çok gerilerden izleyen Osmanlı ordusu, tüm çabalara rağmen, çağın gereklerine uygun bir biçimde modernleştirilememiş, kapatılan yeniçeri ocağının yeri doldurulamamıştır.

Üçüncü olarak, Fransız Devrimi'nin Avrupa sahnesine sunduğu ulusçuluk hareketi, Avrupa'nın ortasında iki büyük devlete ulusal birliklerini armağan ederken, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Ortadoğu'daki topraklarında yaşayan ulusların, bağımsızlıklarını alıp devletten ayrılmaları sonucunu vermiştir. Böylece, 19. yüzyılda, azınlıkların teker teker bağımsızlıklarını almalarıyla, imparatorluğun parçalanma süreci de başlamıştır.

Burada önemli ve Batı kaynaklarında pek anlatılmayan bir noktaya değinmek gerekiyor. Osmanlı Devleti temelde teokratik bir devletse de, yönetimin hoşgörüsüz olduğu ve azınlıkları baskı altında tuttuğu, 19. yüzyılda bile söylenemez. Üzerinde egemenlik kurulan ülkelerden, devletin maddi ihtiyaçları geldiği sürece, bölgesel yönetime doğrudan karışılmamış, kültürel ve dinsel baskı uygulanmamıştır. Böylece sürdürülen bölgesel özerklik, bağımlı ülkelerdeki ulusal benliğin sürdürülmesine yardımcı olmuştur. Ulusçuluk akımı Doğu Avrupa'ya geldiği zaman, burada uygun bir ortam bulabilmiş ve Osmanlıların bu hoşgörülü yönetimi, bir bakıma devletin parçalanmasında etkili olmuştur. Kısaca, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk gibi ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından hemen sonra, kolaylıkla Avrupa sisteminde ulusal devletler olarak yer almalarında ve ulusal bütünlüklerini korumuş olmalarında, Osmanlı yönetim anlayışının, hoşgörüsü, azımsanmayacak bir rol oynamıştır. Avrupa'nın emperyalist devletlerinin elinden kurtulan öteki bölgelerdeki devletlerin ulusal, kültürel ve ekonomik bütünlük

konularındaki güçlükleri bugün bile ortadadır. Avrupalının dilinden düşürmediği "Osmanlı Doğu despotizminin baskıcılığı" savlarına karşı, bundan güzel ve anlamlı bir kanıt bulmak zordur.

Dördüncü olarak, Osmanlı yüksek kademe yöneticilerinin ülkenin karşılaştığı sorunları bırakın çözecek, daha anlayamayacak kişiler olması, merkezi otoritenin yıpranması sonucunu doğurmuş ve gerçek yönetim yetkisi eyalet beylerinin, valilerin ve paşaların eline geçmiştir. 19. yüzyılın başında İstanbul, Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi asi valilerini yola getirmeye çalışacak ve bu çaba içinde daha da zayıflayacaktır. Yüzyılın ortalarına doğru merkezi hükümet otoritesinin güçlendirilmesi için önlemler alınacaksa da, bu devleti parçalanmaktan kurtaramayacaktır. Merkezi otoritenin zayıflamasının en kötü sonuçları ise vergi sistemindeki bozulma olmuştur. Bu otoritenin zayıflamasıyla birlikte vergi sistemi de bozuldu ve hazine malı gelir kaynakları "iltizam" adı altında ve belirli bir ücret karşılığında kişilere, özellikle Yahudi ve Rumlara satıldı. Bunlar, ödedikleri paranın karşılığını fazlasıyla çıkarmak istediklerinden, vergi yükümlüsü üzerindeki baskı arttı, "mültezimlerin" yolsuzluklarıyla hazine yoksullaştı ve kısır bir döngü içinde merkezi yönetim etkinliğini yitirdi.

Aslında parçalanmanın önemli bir nedeni, devletin gücünün en yüksek noktaya çıktığı dönemlerde yatmaktadır. Osmanlı Devleti gibi geniş toprak parçalarına yayılmış bulunan hiçbir otokrasi, böylesine büyük bir "kara imparatorluğu"nun yükünü sürekli taşıyamazdı. İstanbul'dan Cezayir, Macaristan ve Yemen'e kadar uzanan toprakların fethi ve korunması, esaslı bir karşılık alınmaksızın, kaynakların boşuna tüketilmesi sonucunu doğurmuştur. Belki deniz üstünlüğüne dayanan uzun mesafeli ticaret, bu açığı kapatabilirdi. Ama, Osmanlı Devleti gücünün zirvesinde olduğu zamanlar bile, böylesine bir deniz üstünlüğüne sahip olamamıştır. Kısaca, merkezden çok uzaktaki toprak parçaları, Osmanlı hazinesine katkılarından çok daha fazlasını alıp götürmüşlerdir.

Beşinci olarak, ekonomik ve mali durumun kötülüğü, devletin parçalanma nedenleri arasında en önemlilerinden biridir. Biraz önce değinildiği gibi, Osmanlı toplumu endüstri devrimi yaşamamıştır. Ekonomisi büyük ölçüde ufak işletme birimlerine dayanan devlet, 19.

yüzyılda bir çığ gibi genişleyen kapitülasyonlar yüzünden, Avrupa devletlerinin açık pazarı haline gelmiş ve zaten cılız olan endüstrisini geliştirmek olanağına sahip olamamıştır. Üstelik, Rusya ile yaptığı savaşların mali yükünü dış yardımlarla hafifletmeye çalışınca, ortaya bir de dış borçlar sorunu çıkmış ve Osmanlı maliyesi, bırakın almış olduğu borçları, bu borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Bu yüzden de ekonomisi, büyük ölçüde borç veren Avrupa devletlerinin denetimine girmiştir. İttihat ve Terakki yönetiminin en büyük uğraşı kapitülasyonların kaldırılması yönünde olmuş, bu ancak Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir.

Altıncı olarak, Osmanlı Devleti'nin dinsel bir nitelik göstermesi, devletin din işlerine, dinin de devlet işlerine karışması, reform ve yenilik hareketlerini baltalamıştır. Ayrıca, İslamiyet'in o zamanki dinsel öğretisi, insana çevresini araştırıp, her alanda etkin bir yaşam sürdürmekten çok, iç dünyasını zenginleştirmeyi öğütlemekteydi. Tarihçi Enver Ziya Karal'ın deyişiyle, "İslam eğitimi, doğa ve toplumsal olaylarını çözmeyi hedef tutmaktan çok, kişinin iç dünyasını, din ve edebiyat bilgileriyle süslemekteydi… (Avrupa insanı 18. yüzyılda doğanın yasalarını bulup, bunları üzerinde uygulamaya başlarken) medreselerde yetişen ve ulema adını taşıyan Osmanlı bilginleri, Aristo devrini bir saman çöpü geçmemiş durumda idiler".

Son olarak, Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişleme ve Türk Boğazları yoluyla sıcak denizlere çıkma politikası ve İngiltere'nin, ilerde görüleceği gibi, 1878'den sonra Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yıkma politikasına başlaması da, devletin zayıflayıp yıkılmasında etkili olmuştur. İngiltere, Rusya ve Fransa gibi büyük Avrupa devletleri, bu emellerini gerçekleştirmek için, imparatorluk içindeki ulusal ve dinsel azınlıkları bağımsızlık yönünde kışkırtmışlar, çeşitli mezheplerin koruyuculuğunu üzerlerine alarak, devleti içten yıkmak istemişlerdir. Bu yüzden, yalnız 19. yüzyıl içinde tam dört Osmanlı-Rus savaşı çıktığını belirtmek, konuyu aydınlatmak için yeterlidir.

Osmanlı Devleti, 1798 yılında Napolyon'un Mısır Seferi'nden başlamak ve tüm 19. yüzyıl boyunca sürdürülmek üzere, dış politikada bir denge politikası izlemiştir. Devletin giderek zayıflamasından temelini alan bu politika, varlığını sürdürmek için,

Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak, dış politikadaki ağırlığı şu ya da bu devlete vermek olarak tanımlanabilir. Gerçekten, Osmanlı Devleti 1798 yılından başlayarak, çeşitli dönemlerde, Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere, Fransa, Rusya üçlüsüne karşı ise Almanya'ya dayanmak yolunu tutmuştur. Durum kısaca şudur: 1798'den 1878 yılına kadar İngiltere'ye, bu tarihten sonra ise Almanya'ya dayanılmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dış politik gelişmeleri bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

3. Napolyon Dönemindeki Osmanlı-Rus Savaşı

Napolyon'un 1798'de Mısır'a, nedenlerini daha önce incelediğimiz saldırısı sonucu, Osmanlı Devleti aynı yıl Rusya ile bir antlaşma imzalamıştı. Bu, "denge politikası"nın başlangıcını oluşturduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı ilk ittifak antlaşmadır. Hükümlerine göre, Napolyon'un işgal etmiş olduğu Yedi Ada'nın Fransızlardan kurtarılması için, Rus donanması Boğazlardan serbestçe geçecek, ancak savaş bittikten sonra Karadeniz'e çekilecekti. Bu, sonraki gelişmeler açısından son derece önemli bir noktadır, çünkü bununla Osmanlı Devleti uzun süreden beri izlemekte olduğu "Boğazların kapalılığı" ilkesinden ilk ödünü vermiş oluyordu. Hatta, ağır Rus baskısı altında, 1805 yılında imzalanan ikinci bir ittifakla Rusya'ya verilmiş olan ödün genişletiliyor ve Yedi Ada'da bulunan askerleriyle ikmal bağlantısını sağlamak için, barış zamanında da Boğazlar'dan geçiş hakkı tanınıyordu.

Rusya'ya Boğazlarda sağlanan bu üstünlük, Hindistan yolunun güvenliği açısından en çok İngiltere'yi endişelendirmiş ve bu tarihten sonra Boğazların kapalılığı ilkesine bağlanarak, bu durumu uluslararası bir yükümlülük haline getirmeye çalışmıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin başına, tüm yüz yıl boyunca sürmek üzere, bir de Boğazlar sorunu çıkmış olacaktır. Halbuki, 19. yüzyıla gelene kadar Boğazlar konusunda herhangi bir uluslararası anlaşma imzalanmamış ve bu önemli su yolu tümüyle Osmanlı monarkının tasarrufuna bırakılmıştı. İngiltere'nin konuyu uluslararası alanda yükümlülük

altına almak yönündeki çabası, ilerde görüleceği gibi, 1841 yılında gerçekleşecektir. 1805 yılında Rusya'ya verilen ödün, bir yıl sonra çıkacak olan 1806 Osmanlı-Rus Savaşı ile ortadan kalkacaktır.

1806 tarihinde başlayan ve 1812 Bükreş Barış Antlaşması ile sona eren Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya ile savaşmakta olan Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni kışkırtması ve Padişah'ın Eflak ve Boğdan beylerini görevden alması üzerine çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişen savaş, 1812'de Napolyon'un Moskova seferinin hazırlıklarına başlaması üzerine ve Rusya'nın barış önerisiyle bitmiştir. İmzalanan barış antlaşmasıyla Prut akarsuyu ile devlet arasında sınır olmuş ve Sırbistan'a bazı ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmiştir. Bu, Balkanlar'da ilk ulusçuluk kıvılcımı ve bu yönde verilen ilk ödündür.

19. yüzyılın başlangıcında Osmanlı Devleti'nin iç gelişmeleri açısından önemli bir hareket, 1808 tarihli Sened-i İttifak'tır. Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıl anayasa hareketlerine mutlaka bir başlangıç noktası bulmak gerekirse, buna Sened-i İttifak'tan başlamak yanlış olmaz. Bu metin, padişahın mutlak otoritesine ilk kez hukuki bir sınırlama getiriyordu. Ancak, asıl amacı merkeze kafa tutan valilerin bağlılıklarının yeniden sağlanmasıdır. Daha önce, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, Osmanlı yerel yöneticilerinin zaman zaman ayaklandıkları ya da merkezden bağımsız hareket ettikleri belirtilmişti. İşte, hem monarkın mutlak yetkisinin sınırlandırılması hem de merkezin güçlendirilmesi çabalarının Sened-i İttifak'ta birleştiği görülüyor. Buna göre, âyan ve beyler Padişah'a bağlı kaldıkları sürece (vergi vermeleri, parayı Padişah adına bastırmaları, istendiğinde asker göndermeleri gibi) Padişah da keyfince kendilerini görevden alamayacaktı. Ayrıca, yeniçerilerin disiplinsizliği ve ordunun zayıflığı, 1808 yılında Sekban-ı Cedid adıyla yeni bir ordunun kurulmasını gerektirmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nde ilk reform hareketleri askeri alanda gerçekleşmiş olmaktadır.

4. Yunanistan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının önemi, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında yeni bir süreci başlatmasıdır: Ulusal azınlıkların bağımsızlıklarını kazanarak imparatorluktan ayrılmaları. Gerçekten, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı sınırları içinde yaşayan Balkan ulusları, Osmanlı Devleti'nin girdiği her savaştan yararlanarak bağımsızlıklarını kazanacaklardır. Bu bağımsızlık hareketlerinde, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının yanında, Fransız Devrimi'nin Avrupa'ya yaydığı ulusçuluk ilkesi ve Avrupa devletlerinin desteği de önemli unsurlar olarak sayılmalıdır.

Burada, özellikle Yunanistan'ın ve genel olarak Balkan uluslarının kolayca bağımsızlıklarını kazanmalarında etkili olan bir başka unsurdan da söz etmek gerekmektedir. 15. yüzyıldan bu yana Güneydoğu Avrupa topraklar Osmanlı Devleti'nce yönetilmekteyse de, bölgede din, eğitim, ticaret ve maliye büyük ölçüde Greklerin ve öteki Balkan ulusların elinde kalmış ve eyaletler bölgesel özerkliğe sahip olagelmişlerdir. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet döneminden bu yana, Osmanlı yöneticileri İstanbul'daki Yunan Patrikhanesi'nin faaliyetlerine büyük hoşgörüyle bakmışlardır. Böylece, İstanbul'daki Yunan Patrikhanesi yalnız Ortodoks Kilisesi'nin temsilcisi olarak kalmamış, aynı zamanda Osmanlı merkez yönetimi ile Grekler arasında resmi iletişim kanalı olmuştur. O kadar ki, Patrik, Osmanlı sadrazamının Ortodoks Hıristiyanların işlerine bakan yardımcısı durumuna gelmiştir. Osmanlı devlet sisteminde azınlıkların sağladıkları özgürlüklere bir örnek de budur.

Yunanistan'ın bağımsızlığı için çaba gösteren iki devlet Fransa ile Rusya'dır. 1815 Viyana Kongresi'nden güçlü çıkan Rusya, Grek ülkesindeki ulusçu duyguları alabildiğine kışkırtmış, 1821 yılında Mora'da çıkan ayaklanmada başrolü oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdüren İngiltere de bu tarihten sonra Grek bağımsızlığını desteklemeye başlayacaktır. Bunun nedeni nasılsa bağımsızlığını kazanacak olan Grek yarımadasının Rus etkisi altına girmesini engellemek ve İngiltere'nin yardımından doğacak minnet duygularından yararlanarak bu devlet üzerindeki etkisini artırmaktı. Böylece, stratejik Doğu Akdeniz de olası Rus genişlemesine karşı bir bağlaşık kazanmış olacaktı.

Yunanistan'ın bağımsızlık hareketinin ayrıntıları üzerinde durulmayacaktır. Osmanlı Devleti Grek ayaklanmasını, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın yardımıyla bastırmayı başarmışsa da, gerek İngiltere'nin 1825 yılında taraflar arasında ateşin kesilmesi için Osmanlı Devleti'ne verdiği ültimatom ve gerekse 1827 yılında bir İngiliz-Rus-Fransız ortak donanmasının Osmanlı donanmasını Navarin'de yakması, bu devletin asilere karşı sürdürdüğü savaşın hızını kesmiştir. Bunların yanında, 1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir unsur oldu. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve 1829 tarihli Edirne Barışı ile biten savaş, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında önemli bir aşamadır. Edirne Barışı ile Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul eden Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da bazı toprakları Rusya'ya bırakıyor ve Eflak ile Boğdan'da reformlarda bulunmaya yükümleniyordu.

Osmanlı Devleti'nin parçalanması süreci, bir yıl sonra yeni boyutlar kazandı ve 1529 yılından beri Osmanlı egemenliği altında bulunan Cezayir, tam 300 yıllık bir süreden sonra Fransa tarafından işgal edildi. Fransa'da uyguladığı ekonomik politikanın başarısızlığını örtmek, baskı yönetimine karşı ayaklanmalardan dikkati dışarıya çekmek ve Batı Akdeniz'de Fransa'nın üstünlüğünü sağlamak isteyen Kral 10. Charles, Cezayir'deki Osmanlı Valilerinin (dayı) Akdeniz'de korsanlık yapmalarını bahane ederek, 1830 yılında ülkeyi işgal etti. 1827'de Navarin'de donanmasını yitiren ve böylece eli kolu bağlı bulunan Osmanlı Devleti de, bir protesto çekmekten başka bir davranışta bulunamadı.

5. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması: 1831-1841

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra, Osmanlı Devleti on yıl süreyle bir valisinin ayaklanmasını bastırmak için uğraştı. Ayaklanmanın yüzeysel nedeni, Mehmet Ali Paşa'nın Navarin'de yanan donanmasını yeniden kurmak için, Suriye'nin ormanlarından yararlanmak ve bu yüzden Mısır'ın yanında Suriye valiliğini de istemesidir. Ancak, Mısır valisinin bunun ötesinde daha büyük tutkuları da vardı: (i) Mısır'ı, komşu

bölgelerde, yani Sudan ve tüm Arabistan'da en üstün güç haline getirmek; (ii) İstanbul'dan bağımsız bir biçimde hareket edebilmek; (iii) Mısır valiliğini bir hanedanlık içinde babadan oğula geçirmek; (iv) Suriye'yi, Anadolu'yu ve hatta belki de tüm Osmanlı Devleti'ni eline geçirmek.

Mehmet Ali Paşa bu emellerini gerçekleştirebilmek için, bağlı bulunduğu devletten daha güçlü olması gerektiğini biliyordu. Bu yüzden, Mısır'da ekonomik, askeri ve idari reformlarda bulundu. İlk iş olarak, Mısır'daki tüm toprakları ulusallaştırdı. Ülkenin ana üretim maddelerini devlet tekeli haline getirdi ve yeni endüstriler kurdu. Bu çabalar sonucunda, Nil deltasında pamuk üretimi geliştirilmiş, şekerpancarı ve zeytin gibi endüstriye hizmet eden ürünler ekilmeye başlanmıştır. Fabrikalar kurulmuş ve gençler, ticari ve ekonomik başarının sırlarını öğrenmek üzere, Batı ülkelerine ve özellikle Fransa'ya eğitime gönderilmiştir. Mehmet Ali Paşa tam bir despot olarak bu reformları yaparken, devletin başına bela olmayı 300 yıldır sürdüren Memlukluları ve Vahabileri de, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu ile dize getirdi. Mehmet Ali'nin bu faaliyetleri, Mısır'da ekonomik yatırımlarda bulunmuş olan ve güçlü bir Mısır'ı yetkisi altına alarak, İngiltere'nin imparatorluk yolu üzerinde üstün bir duruma geçmek isteyen Fransa tarafından da desteklenmekteydi. Napolyon'un başarısız politikası, 35 yıl sonra başarılı hale getirilebilirdi.

Osmanlı Padişahı II. Mahmut (1808-1839) ise, daha önce değinilen 1825 İngiliz ültimatomu üzerine İstanbul'a danışmadan askerlerini Mora'dan çeken, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına askeri yardımda bulunmayan ve kendisinden bağımsız hareket eden valisine içerlemekte ve kendisine iyi bir ders verilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Böyle bir hava içinde, İbrahim Paşa 1831 yılında Suriye ormanlarından yararlanmak gerekçesiyle Suriye'yi işgal etti ve 1832 yılında biri Belen, öteki Konya'da olmak üzere, üzerine gönderilen iki Osmanlı ordusunu ağır yenilgiye uğrattı. Bu durumda, Osmanlı Devleti için büyük devletleri yardıma çağırmaktan başka bir seçenek kalmamıştı. Belçika ve Hollanda sorunu yüzünden Avrupa'da meşgul olan İngiltere'nin isteksiz davranması üzerine, tek çare olarak Rusya yardıma çağrılmıştır. Zayıf bir Osmanlı Devleti'nin yerine,

güçlü ve Fransa tarafından desteklenen bir Mısır'ın geçmesini çıkarları açısından zararlı bulan Rusya ise, 1833'te İstanbul'a bir donanma ile 5000 kişilik bir ordu gönderdi. Böylece, Rusya Osmanlı Devleti üzerinde etkili duruma geçmiş oluyordu.

Tahmin edileceği gibi, bu durum, Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi. İstanbul'daki Rus askerlerinin bir ân önce çekilmesini sağlamak için bu iki devlet, Mehmet Ali üzerinde baskıda bulundular ve bu baskı sonucunda 1833 tarihli *Kütahya Antlaşması* imzalandı. Bu antlaşma ile Mehmet Ali'ye, Mısır ve Girit valiliklerinin yanında Suriye valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya Cidde valiliğinin yanında Adana'nın vergi toplama hakkı verildi. Bu antlaşmadan sonra, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. *Hünkâr İskelesi Antlaşması* adını alan ve 8 Temmuz 1833 tarihli olan ittifakın hükümlerine göre, taraflardan birine bir saldırı durumunda, öteki taraf askeri yardımda bulunacaktı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin zayıflığı göz önünde bulundurularak, Rusya'ya bir saldırı durumunda, Osmanlı Devleti Boğazları yabancı devlet gemilerine kapatacaktı. Askerlerini çektikten sonra, bu anlaşmayla Osmanlı Devleti üzerindeki üstün durumunu sürdürmek isteyen Rusya'nın bu tutumu, özellikle İngiltere tarafından tepkiyle karşılandı. Çünkü, bu antlaşma ile Rusya, yalnız Osmanlı Devleti'ne askeri müdahalede bulunma hakkını kazanmıyor, aynı zamanda Boğazları kendine açarken, öteki devletlerin savaş gemilerine kapatıyordu. Bundan sonra, İngiltere en kısa zamanda Boğazların kapalılığı ilkesini uluslararası bir yükümlülük altına almak için gösterdiği çabalara hız verecektir.

Mehmet Ali Paşa ayaklanmasının ikinci aşaması 1839 yılında başlar. Valisine 1833 yılında verdiği ödünleri geri almak isteyen II. Mahmut, topladığı bir orduyu Mehmet Ali Paşa'nın üzerine göndermiştir. Ancak, bu ordu Nizip'te yenildi. 1833 gelişmelerini aklından çıkarmayan İngiltere, bu kez Osmanlı Devleti'nin arkasında etkin bir tutum aldı. Bir süre sonra, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nde sağlamış bulunduğu üstünlüğü uzun süre sürdüremeyeceğini anlayan Rusya da İngiltere'ye katıldı. Her iki devlete birden karşı duramayacağını hesaplayan Fransa'nın, Mehmet Ali Paşa'ya karşı beliren bir gruplaşmaya katılmasıyla 1840 yılında

Londra'da bir konferans toplandı. Burada Mısır'ın yeni statüsü saptandı ve Padişah'ın (1839'dan beri Abdülmecit) 1841 tarihli fermanı ile Mısır valiliği babadan oğula geçmek üzere Mehmet Ali Paşa'ya verildi ve bundan sonra Mısır valilerine "Hidiv" denmeye başlandı.

Devleti gerçekten çok zor durumlara düşüren Mehmet Ali Paşa sorunu böylece bir çözüme kavuşturulduktan sonra, 1841 yılında Boğazlar'ın statüsü de karara bağlandı. İmzalanan *Londra Boğazlar Sözleşmesi* ile Boğazların barış zamanında savaş gemilerine kapalılığı uluslararası bir yükümlülük altına alındı. Böylece, bu sözleşmeyle, Türk Boğazları ilk kez uluslararası bir statü kazandı ve İngiltere'nin bu yöndeki çabaları başarılı oldu. Burada iyi bilinmesi gereken bir nokta, Boğazların kapalılığının yalnız barış zamanında uygulanmasıdır. Osmanlı Devleti bir savaşa girdiğinde Boğazları istediği gibi tasarruf edebilir, yani dilediği devletin savaş gemilerine açabilirdi. Nitekim, ilerde incelenecek olan Kırım Savaşı'nda bu durum ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti İngiliz ve Fransız donanmalarının Karadeniz'e geçmelerine izin vermiştir.

Sonuç olarak, 1841 yılında durumu değerlendirdiğimizde, Osmanlı Devleti üzerinde koruyuculuğunu kurmak isteyen Rusya gerilemiş, Fransa'nın Mısır üzerinde sağlamak istediği üstünlük ortadan kaldırılmış ve Hünkâr İskelesi Antlaşması son bulmuştur. Neresinden bakılırsa bakılsın, bu gelişmelerden kârlı çıkan tek devlet vardı: İngiltere.

6. 1838 Ticaret Sözleşmesi ve Tanzimat Fermanı

İngiltere, Mehmet Ali Paşa bunalımından başka bakımlardan da kârlı çıktı. Yardımlarının bir karşılığı olarak, 19 Ağustos 1838'de Osmanlı Devleti ile imzaladığı bir ticaret sözleşmesiyle, Osmanlı gümrük duvarları indirilmiş ve devletin yarı sömürge haline gelme süreci başlamıştır. Sözleşme ile Osmanlı Devleti, zaten cılız olan endüstrisi Avrupa rekabeti karşısında savunmasız durumda bırakılmıştır. Böylece, yalnız İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında daha sıkı bağlar kurulmakla kalınmamış, aynı zamanda Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da

yapabildiği ekonomik reformlara da balta vurulmuş, kurduğu tekeller yıkılmıştır. Sonuç olarak, İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğü özellikle ticaret alanında bir kez daha kurulmuştur.

Bu ticaret sözleşmesi, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın da temellerinden birini oluşturur. Her şeyden önce, İngiltere, şimdi yakın ticari ilişkiler kurmuş bulunduğu Osmanlı Devleti'ndeki tüccarlarının ve bunlarla iş yapacak olan Osmanlı bürokrasisinin haklarının güvence altına alınmasını, çıkarlar açısından gerekli görmeye başlamıştı. Osmanlı monarkı ise, Mehmet Ali Paşa ayaklanmasında kendisine yardım eden ve devletin bu zayıf döneminde dayanabileceği tek büyük devlet olan İngiltere'ye hoş görünmek niyetindeydi. İşte bu karşılıklı hesaplar Tanzimat'ın dış kökenini ortaya koymaktadır.

Duruma Osmanlı Devleti açısından baktığımızda, Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı liberal fikirler, yani yöneten ile yönetilen arasında kopuksuz, organik ve işlevsel bağların kurulması süreci, özgürlük ve eşitlik ilkeleri, Osmanlı Devleti'nde uzun süre etkili olamadı. Belki Lale Devri, giderek, Osmanlı devlet yapısında ve toplumsal örgütlenme alanında kısıtlı da olsa değişikliklere yol açabilirdi. Ama görüldüğü gibi, bu yenilikler dönemi kısa ömürlü olmuştu. Dolayısıyla, 18. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın ortasına kadar geçen yüz yıllık dönemde, yenileştirme hareketleri hep askeri alanda ortaya çıktı ve Osmanlı yöneticileri devleti yıkılmaktan kurtarmak için devlet bünyesinde değişiklik yapma zorunluluğu duymadılar. 19. yüzyılın ilk Osmanlı monarkı olan III. Selim'in (1789-1807) *Nizamı Cedid* adlı, II. Mahmut'un ise (1808-1839) 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak, yerine *Asakir-i Mansurei Muhammediye* adlı orduyu kurması, Osmanlı yöneticilerinin askeri örgütlenmeye verdikleri önemli göstermektedir.

1839 yılında II. Mahmut'un yerine geçen Abdülmecit'in tek taraflı iradesiyle Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) devletin bünyesinde bir değişiklik getirmemekle birlikte, can ve mal güvenliği gibi bazı hakları tanımış, vergi ve askerlik konularında belirli yenilikler ortaya çıkmıştır. Ancak, Tanzimat, Fransız Devrimi'nde ilan edilmiş bulunan Haklar Bildirisi gibi bir halk hareketi sonucu ortaya çıkmış olmayıp, yönetici tarafından tek taraflı olarak verilen ve dolayısıyla gerektiğinde geri

alınabilecek olan bazı temel hakları tanımış oluyordu. Ayrıca, Tanzimat'ın ilanında yabancı devletlerin sempatisini kazanmak isteği de etkili olmuş ve bu devletin zaman zaman Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarına olanak sağlanmıştır. Bu yüzden, Tanzimat'ı, Osmanlı reform hareketleri içinde temel haklarıyla ilk kez sağlayan, ancak devletin yapısında bir değişiklik getirmeyen ve bu nedenle zayıf yönleri de bulunan bir belge olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. En önemli özelliği, Avrupa'da ortaya çıkan yeni düşüncelerin 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı sınırları içine girmekle kalmayıp, merkezi otoriteyi de etkilemiş olmasıdır. Modern çağın temel siyasal örgütlenme ilkeleri, Asya ve Afrika'nın öteki bölgelerinden önce, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde dolaşmaya başlayacak ve böylece Türkiye Cumhuriyeti "binasının" oturacağı temele ilk taş konmuş olacaktır.

7. Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı

a. Savaşın Nedenleri

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Kırım Savaşı'nın nedenlerinin araştırılmasında iki öğe ağırlık kazanıyor: Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı değişen politikası ve kutsal yerler sorunu. 1853 yılına gelindiğinde, Rusya, Mehmet Ali Paşa bunalımında izlediği zayıf bir Osmanlı Devleti üzerinde etki alanı kurma politikasını bırakarak, bu devleti yıkma politikası izlemeye başlamıştı. Bunu sağlayabilmek için de kutsal yerler sorununu kullandı.

Hıristiyanlarca kutsal sayılan ve tüm tektanrılı dinlerin doğduğu yer olan Kudüs ve çevresinde Osmanlı Devleti gerek Katoliklere ve gerekse Ortodokslara çeşitli ayrıcalıklar vermiş bulunuyordu. 1853 yılına gelindiğinde bu ayrıcalıklar konusunda Ortodoks Rusya ile, Katolikliğin dünya çapında savunuculuğunu yapan Fransa çatışmaya başladılar. Bu sorunu parmağına dolayan ve Osmanlı Devleti için ilk kez yakında ölecek bir "hasta adam" deyimini kullanan Rusya, İngiltere'ye "mirasın" paylaşılması önerisinde bulunmuş, ancak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen

İngiltere bu öneriyi kabul etmemişti. Bunun üzerine Rusya, tek başına harekete geçerek, Osmanlı Devleti'ne bir antlaşma ve bu devletin sınırları içinde yaşayan Ortodoksların koruyuculuğunun Rusya'ya bırakılmasını önermişti. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin de desteğiyle bu istekleri reddedince, 19. yüzyıldaki üçüncü Osmanlı-Rus savaşı başladı. Bu savaşta Osmanlı Devleti'ne İngiltere ve Fransa da yardım ettiler. Burada savaşın ayrıntılarına girilmeyecektir. Çünkü, İngiltere ile Fransa'yı Osmanlı Devleti'ne yardıma iten nedenler, savaşın nasıl yapıldığından çok daha önemlidir.

b. Savaşın Anlamı ve Önemi

Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'ne yardım etmekten çok, Avrupa'ya özel düşüncelerle yürütüldü. Önemli olan Avrupa'nın siyasal statüsüydü. İngiltere için önem taşıyan Avrupa'daki güç dengesiydi ve bunun için savaştı. İngiltere'ye göre, Avrupa'da değişiklik bir büyük devletin tek yanlı iradesiyle değil, ancak "Avrupa Uyumu" içinde diplomasi yoluyla yapılabilirdi. Ayrıca, 1848 yılında Macar ayaklanmasının Rusya tarafından kanlı bir biçimde bastırılması, İngiliz kamuoyunda Rusya aleyhine duyguların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Avrupa özgürlükleri, Avrupa'nın bu tiranının baskısından kurtarılmalıydı. Dolayısıyla, Avrupa özgürlükleri korunmalı ve Rusya'nın şimdi zorla değiştirmeye çalıştığı güç dengesi sağlanmalıydı. Fransa, değişik düşüncelerle, ama İngiltere'nin safında savaşa katıldı.

III. Napolyon, güç dengesini yıkarak Fransa'ya Avrupa'da üstünlük sağlamak istiyordu. Kendisine göre, amcasının en büyük hatası, İngiltere ile çatışmasıydı. Fransa'nın başarısının açan ise İngiltere ile anlaşmaktan geçiyordu ve Kırım Savaşı da bunun için çok iyi bir fırsattı.

İngiltere ile Fransa'nın ortak düşünceleri ise, Rusya'nın Avrupa dışında tutulmasıydı. Bu bakımdan Kırım Savaşı, bugünkü "Soğuk Savaş" ortamının önemli bir özelliğinin, 19. yüzyılın ortasında anlamlı bir örneğidir. Avrupa'nın büyük devletlerinin koalisyonu, yalnız güç dengesini korumakla kalmaz, aynı zamanda, Rusya'yı da Avrupa dışında tutabilirdi. Böylece, Rusya "büyük devlet" statüsünden

indirilebilir, Polonya yeniden kurulabilir, Osmanlı Devleti zamansız bir parçalanmaktan kurtarılabilir ve Fransa'ya göre bu devlet Avrupa'da yeniden üstün duruma geçebilirdi. Orta Avrupa devletleri ise bu düşünceleri tam paylaşmadılar. Prusya, ilerde kurmayı tasarladığı Alman ulusal birliği için Rusya'nın yardımına ihtiyaç duyabilirdi. Avusturya için ise, savaş alanı ve Rusya çok yakında, "Tanrı ise çok uzaktaydı." Kırım Savaşı'nın sonunda Rus gücü zayıflayabilirdi, ama bunun somut bir biçim alması ancak yapılacak barış antlaşmasıyla gerçekleşebilirdi. Müttefiklerin nasıl bir barış antlaşması yapacakları konusunda belirgin görüşleri yoktu. Başka durumlarda olduğu gibi, Batılı devletler "neye" karşı savaşacaklarının bilincinde olmakla birlikte, "ne" için savaştıklarını tam bilmiyorlardı. Dolayısıyla, gerçek barış anlaşması hemen hemen hiçbir sorunu çözemedi.

1854 yılında Rusya'nın Sinop'taki Osmanlı donanmasına bir baskın yaparak yakması üzerine, İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katıldılar. Avusturya ile Prusya'nın yansız kaldıkları ve İtalyan ulusal birliğinin kurulması için İngiltere ve Fransa'nın desteğini ve sempatisini kazanmak amacıyla Piyemonte'nin de Osmanlı Devleti'nin yanında katıldığı savaş, 1856 yılında Rusya'nın barış istemesi üzerine bitti. 19. yüzyılda Osmanlıların Rusya'ya karşı kazandıkları tek savaş olan Kırım Savaşı sonunda *Paris Barış Antlaşması* imzalandı.

c. Savaşın Sonuçları ve Islahat Fermanı

Kırım Savaşı ve sonunda imzalanan antlaşma birçok bakımdan önemli sonuçlar doğurmuştur.

(i) Uzun sürede Romanya'nın tam bağımsızlığına giden yol açılmış, kısa sürede Karadeniz silahtan arındırılmıştı. Bu kısa süredeki sonucu, tıpkı ilerde incelenecek olan *Versailles*'da Ren bölgesinin silahtan arındırılmasına benzemektedir ve aynı ölçüde boş bir çaba olmuştur. Çünkü, Rusya, Antlaşma'nın bu hükmünü iki nedenden dolayı kabul etmiş olabilirdi: Ya İngiltere ve Fransa'dan korktuğu için "evet" demişti. Bu korku ilerde ortadan kalktığında, yeniden silahlandırabilirdi. Ya da Osmanlı Devleti'ne artık saldırı amacı

gütmemeye başlamıştı. Bu durumda da hiçbir gereği yoktu. Burada yeniden, Kırım Savaşı'nın karar verilmeden yapılan ve böylece istenen sonucu doğurmayan bir mücadele olduğu genellemesine varıyoruz. Rus gücü kırılmamış ama Avrupa'daki etkisi azaltılmıştı. Fransa'nın prestiji yükselmiş, ama Avrupa'da başat bir duruma gelememişti. Bu devlet Avrupa'da üstün duruma geçip, Almanya ve İtalya'ya kendi bildiği gibi bir biçim vermek istiyordu. Her iki devlet de, Fransa'ya, kendi bildikleri gibi birer devlet kuracaklarını gösterdiler. Gerçekte, *Bismarck* ve *Kont Cavour*'un, Kırım Savaşı'nın asıl galipleri olduğunu söylemek yanlış olmaz.

(ii) Sınırlarda herhangi bir değişiklik yapmayan antlaşma, (Rusya kazandığı her savaştan sonra toprak elde ederken, Osmanlı Devleti'nin kazandığı savaştan sonra toprak elde etmemesinin açıklanması, herhalde savaşı bağlaşıklarının yardımıyla kazanmış olmasında aramak gerek) Osmanlı Devleti'ni ilk kez Avrupa Uluslar Topluluğu'na kabul ediyor ve devletin bağımsızlığıyla toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına konuyordu. Bu hüküm, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda içine düştüğü durumu ve zayıflığını açıkça göstermektedir. Artık Osmanlı Devleti kendi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü kendisi koruyacak durumda değildir.

(iii) Osmanlı Devleti, çok pahalıya gelen yıkıcı bir savaşı yürütebilmek için, Avrupalı bağlaşıklarından, ödeme yeteneğinin çok üstünde borç para almıştır. Zaten cılız olan endüstrisinin gelişmesi, 1838 ticaret sözleşmesiyle engellenen devlet, bu borçların altından kalkamamış ve sonunda Avrupa devletlerinin mali denetimi altına girmiştir. Bu bakımdan, galip çıkılan Kırım Savaşı'nı, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki aşamalardan biri olarak değerlendirmek gerekir.

(iv) Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti Eflak ile Boğdan'ın özerkliğini kabul etmiş, Sırbistan'a verdiği ayrıcalıkları ise genişletmiştir. Bu hüküm de, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında dönüm noktası olarak görülebilir. Eflak ve Boğdan eyaletleri özerkliklerini aldıktan sonra, Fransa ve Rusya'nın desteğiyle, 1859 yılında birleşecektir. Eyaletlerin Romanya adıyla tam bağımsızlıklarını almaları, 1878 yılında ve bir başka Osmanlı-Rus savaşı sonunda gerçekleşecektir.

(v) Kırım Savaşı bugünkü modern Avrupa'nın temellerinin atılması konusunda da önemli bir aşama niteliğindedir. Savaşa asker gönderen Piyemonte, Paris Barış Konferansı'na yalnız Piyemonte'nin değil tüm İtalya'nın temsilcisi olarak katıldı. Konferansta İngiltere'nin sempatisini ve III. Napolyon'un da etkin yardımını sağladı. Böylece, İtalyan ulusal birliğinin temelleri bu savaş sonunda atıldı. Ayrıca, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın savaşmalarından ve böylece dikkatlerinin Yakındoğu'ya kaymasından yararlanan Prusya da, Alman ulusal birliğini sağlamak için gösterdiği çabalara uygun bir ortam buldu. Dolayısıyla, Kırım Savaşı yapılmamış olsaydı, Avrupa'nın bundan sonraki yirmi yıllık tarihi, herhalde değişik bir biçimde yazılır, modern Avrupa'nın temelleri aynı biçimde atılmazdı.

(vi) Paris Barış Antlaşması, o sırada ilan edilmiş bulunan *Islahat Fermanı*'nı Avrupa devletlerine duyurdu. Bu ferman, bir yönüyle Osmanlı reform hareketleri içinde önem kazanan bir belgedir. Fransız Devrimi ile Avrupa'ya yayılan eşitlik ilkesi, sınırlı bir biçimde de olsa, ilk kez Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşantısı içine girmiş bulunmaktaydı. Fransız Devrimi'nin ikinci ilkesi özgürlük ise, Osmanlı toplumuna 1876 I. Meşrutiyet hareketiyle girecektir.

Islahat Fermanı da, Tanzimat gibi dış kaynaklı olup, Kırım Savaşı'nda bağlaşıkların isteklerini karşılamak üzere hazırlanmış ve bu yüzden barış antlaşmasının içine alınmıştır. Belge, Tanzimat Fermanı'ndaki temel haklar güvencesine eşitlik esasını eklemekte ve 20 noktada Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlamaktaydı. Ancak, Müslümanlar için herhangi bir yeni hak söz konusu olmadığından ve Hıristiyanlar lehine hükümler içerdiğinden, Müslüman halkı memnun ettiği söylenemez. Bundan başka, 1856-1876 yılları arasında Islahat Fermanı'na dayanan yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha çok karışmaya başlayacaklardır. Eflak ile Boğdan'ın birleşmesi ve Sırbistan'a verilen ayrıcalıkların artırılması bunun tipik örnekleridir.

Islahat Fermanı'nın getirdiği hükümlerden ortaya çıkan amacı, imparatorluk içindeki herkese Osmanlı yurttaşlığını vermekti. Yasalar önünde eşitlik, dini fark gözetilmeksizin herkese memur olabilme hakkı, din yetkilerinin sivil otoritesinin kaldırılması, ordunun hem Müslüman hem de öteki dinlere bağlı olanlara açılması, vergi reformu

ve rüşvetle mücadele, Ferman'ın getirdiği yenilikler arasındadır. Osmanlı Devleti'nde 1856 yılından sonra, bunun etkisiyle Batı'nın liberal düşünceleri dolaşmaya başladı, gazeteler kuruldu, edebiyatta Fars stili bırakıldı ve *Montesquieu* ve *Rousseau* gibi düşünürlerin kitapları Türkçeye çevrildi. Abdülaziz (1861-1876), Avrupa gezisine çıkıp Viyana, Paris ve Londra'ya giden ilk Osmanlı sultanı oldu.

Islahat Fermanı gerçekten önemli değişiklikler getirmişti ve ödünsüz uygulandığı takdirde uzun vadede devletin temel niteliğini değiştirebilirdi. Ancak, kısa bir süre sonra getirdiği yeniliklere karşı büyük bir direniş ortaya çıktı. En önemli tepki, hemen her zaman olduğu gibi, din adamlarından geldi. Nedeni ise cemaatleri üzerindeki siyasal otoritelerinin ellerinden alınmasıdır. İşin ilginç yönü, cemaatleri şimdi Müslümanlarla eşit duruma getirilmiş bulunan Hıristiyan dini önderlerinin en sert tepkiyi göstermeleridir. İstanbul'daki Patrik, Grek Kilisesi'nin topraklarını denetlediği gibi, bugünkü Romanya'da toprağın 7/5'ine sahipti. Ayrıca, afaroz yetkisi, Grek Hıristiyanları üzerinde otoritesini gösteriyordu. Bunlar elinden alınınca, yeniliklere karşı çıktı. Müslümanlar da dahil, laik devlet, bireysel özgürlük ve Osmanlı yurttaşlığı işlerine gelmeyen tüm din yetkilileri, "eski düzeni" istemeye başladılar. Dolayısıyla, Islahat Fermanı başarılı bir biçimde yürütülemedi.

ç. 19. Yüzyılın Ortasında Devletin Genel Görüntüsü

Osmanlı Devleti 1699'da Macaristan'ı yitirdikten sonra büyük bir toprak kaybetme sürecine girmişti. Devlet, iki yüz yıl daha yaşamışsa, bu, Avrupa denge politikasının sonucudur. Eğer 19. yüzyılın başında Napolyon Savaşları'nın yıkıcı etkisinden kurtulmuşsa, bunun önemli nedenlerinden biri, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki çıkar çatışmalarına dayanmış olmasıdır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, devletin kıyılarından çökmeye başladığı görülüyor. Rusya, Kırım ve Kafkasları eline geçirmiş, Sırbistan özerkliğini kazanmış, Yunanistan bağımsız, Romanya ise özerk bir prenslik olmuştu. Fransa Cezayir'i işgal etmiş, Arap hanedanlarından Suudlar Arabistan'ın büyük bir bölümünü yönetmeye başlamışlardı. Mısır'da Mehmet Ali Paşa, ailesini ömür boyu vali yapmıştı ve eyaleti neredeyse bağımsız bir

biçimde yönetiyordu. Ancak, yitirilen tüm bu topraklara rağmen, Osmanlı Devleti yine de büyüktü. Anadolu, İstanbul'dan Adriyatik denizine kadar Balkanların orta bölümü, Kuzey Afrika'da Libya, Akdeniz'de Girit ve Kıbrıs gibi adalar, Mısır ve Arabistan üzerinde hükümranlığı vardı.

8. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve I. Meşrutiyet

a. Savaşın Nedenleri

19. yüzyılın dördüncü Osmanlı-Rus çatışması olan ve devletin Balkan topraklarını tam anlamıyla parçalayan bu savaşın nedenleri arasında, özellikle Rusya'nın 1870'lerden sonra Panslavist bir politika izlemeye başlaması ve bir vergi sorunu nedeniyle, Hersek halkının 1875 yılında ayaklanması, ağır basmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiye uğramasının nedeni ise, önceki Osmanlı-Rus çatışmalarının aksine, bu kez Rusya, Almanya ve Avusturya'nın birlikte hareket etmeleri, ortak bir politika izlemeleridir. Rusya'nın 1870'lerden sonra Panslavist bir politika izlemesinin bir nedeni, bu yolla içinde Sırp azınlığı olan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmak ise, ikinci nedeni 1871'de Alman ulusal birliğinin kurulmuş olmasıdır. Şimdi Avrupa'nın ortasında ortaya çıkan ve Balkanlara doğru da genişleme eğiliminde olan bu Pancermen blokuna karşı bir Panslav bloku ile denge kurmak amaçlanıyordu. Üç devletin Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etmelerinin nedeni ise, 1872 yılında Birinci Üç İmparatorlar Birliği'nin kurulmuş olmasıdır.

1875 yılında Hersek halkının vergi sorunundan dolayı ayaklanması üzerine, adı geçen üç devlet, Osmanlı Devleti'ne, bölgede reform yapılması konusunda baskıda bulundular. Baskının başarısız olması üzerine Rusya ile Avusturya, Peşte'de 1877 yılında bir antlaşma yaptılar. Peşte Antlaşması'na göre, Rusya Avusturya'yı Bosna ve Hersek'te, Avusturya da Rusya'yı Balkanların öteki bölgelerinde serbest bırakıyorlardı. Ancak, Rusya Balkanlar'da tek ve büyük bir Slav devleti kurmayacaktı. Bu antlaşmanın hemen arkasından Osmanlı-Rus savaşı çıkmıştır.

b. Ayastefanos ve Berlin Barış Antlaşmaları

Kafkaslar ve Tuna'da olmak üzere iki cephede süren savaş, Osmanlı ordularının yenilgisiyle sonuçlanmış ve iki devlet arasında Osmanlı Devleti için çok ağır hükümler taşıyan, ancak uygulanamayacak olan *Ayastefanos Barış Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşma, Osmanlı Devleti'ne bağlı, özerk ve sınırları çok geniş bir Bulgaristan Prensliği kurmaktaydı. Bu devletin sınırları kuzeyde Tuna nehrine, doğuda Karadenizle, güneyde Ege denizine ve batıda da Amavutluk'a dayanmaktaydı. Daha sonra bu sınırlar daraltılacak ve bu tarihten başlayarak bugüne kadar sürmek üzere, Bulgar hükümetleri "Ayastefanos Bulgaristanı"nı kurmayı en önemli dış politika amacı sayacaklardır. İkinci olarak, Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazandılar. Ayrıca, büyük bir Bulgaristan kurarak Peşte Antlaşması'nı çiğneyen Rusya, antlaşmaya Bosna-Hersek'te ortak Rusya-Avusturya denetiminde reform yapılması hükmünü koydurarak, Peşte Anlaşması'na ikinci kez aykırı hareket etmişti. Bunların yanında, Rusya Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Batum, Eleştirt ve Beyazıt bölgelerini de topraklarına kattı.

Bu barışa en büyük tepki Avusturya ve İngiltere'den geldi. Avusturya açısından neden açıktır: Rusya, iki devlet arasında iki yıl önce imzalanan Peşte Antlaşması'nı çiğnemiş ve Avusturya'nın Balkanlardaki çıkarlarını dikkate almamıştı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikada 1878 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ederek, bu devleti yıkarak toprakları üzerinde kendine bağlı devletler kurma ya da kendisi yerleşme yolunu tutacaktır. Ama şimdi, Rusya gerek Balkanlar'da gerekse Doğu Anadolu yaylasında üstün bir duruma geçerek, İngiltere'nin imparatorluk yolunu tehdit eder duruma gelmişti. İşte bu nedenlerle Avusturya ile İngiltere, Ayastefanos'un değiştirilmesi için Rusya'ya baskı yapmaya başladılar ve bunda başarılı da oldular. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aynı yıl *Berlin Barış Antlaşması* imzalandı.

Bu antlaşmayla Bulgaristan'ın sınırları daraltılmış ve Bosna-Hersek Avusturya'nın işgal ve yönetimine bırakılmıştır. Bir önceki antlaşmadaki Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık hükümleri

aynen korunuyor, Rusya, Doğu Anadolu'da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne geri veriyordu. Girit adası ise özerklik kazanacaktı.

1878 tarihli Berlin Anlaşması, özellikle Osmanlı Devleti ve genellikle Avrupa tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bir kere, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki parçalanma sürecinde önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. İki büyük devlet, İngiltere ile Avusturya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını bırakmışlardır. Bu tarihten başlayarak, bu iki devletten boşalan yeri Almanya almaya başlayacaktır. Ayrıca, Berlin düzenlemesi taraflardan hiçbirini tatmin etmiş değildir. Balkan Slavları aradıklarını bulamamış, Rusya istediği kadar güçlü bir Slav devleti kuramamış, Avusturya ise Bosna-Hersek'i tam anlamıyla sınırları içine katamamıştı. Bölgenin Avusturya yönetimine girmesi, Sırbistan'daki ulusçu duyguları körüklemişti. Kısaca, Berlin düzenlemesi bundan sonra ortaya çıkan Balkan bunalımlarının ve belki de I. Dünya Savaşı'nın temelini oluşturur.

c. İngiltere'nin Değişen Politikası

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasının ilk göstergesi, Kıbrıs adasının işgal ve yönetimini eline geçirmesidir. İngiltere, Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni destekleme sözüne karşılık olarak, bu devletle 1878 yılında yaptığı bir antlaşma ile Kıbrıs'ı işgal etti. Gerekçe olarak da, Berlin Antlaşması ile Kuzeydoğu Anadolu'da üstün bir duruma geçen Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin İngiltere tarafından daha rahat korunması gösterilmiştir. İngiltere, ikinci iş olarak 1882 yılında Mısır'ı işgal edecektir.

Osmanlı Devleti'nin parçalanması yolunda İngiltere'nin başvurduğu bir başka yol, Ermeniler'in bağımsızlık için kışkırtılmasıdır. Rusya nasıl Ortodoksların, Fransa Katoliklerin koruyuculuğun üstlenmişse, İngiltere de Protestanların davasını benimsemiştir. Daha Ayastefanos'tan önce, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamakta olan Ermeniler, Rusya'ya başvurarak korunmalarını istemişlerdi. Bu yüzden, Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri

içinde, Osmanlı hükümetinin Ermenilerin oturdukları bölgelerde reform yapması ve bu reform yapılana kadar Rusya'nın savaşta işgal etmiş olduğu yerlerden çekilmemesi koşulu eklenmişti. Berlin anlaşmasında bu hüküm hafifletilerek, Osmanlı Devleti'nin buralarda reform yapması ve bu konuda Avrupa devletlerine arada sırada bilgi vermesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Böylece, isteklerine kavuşamayan Ermeniler, bu tarihten sonra Hınçak ve Taşnak adlı gizli örgütler yoluyla örgütlenmeye başlayacaklar ve Osmanlı Devleti'nin zayıf anlarından yararlanarak, terör hareketlerine girişeceklerdir. Bu durum I. Dünya Savaşı'na kadar böyle sürecek, Osmanlı Devleti'nin asileri yola getirmek için aldığı önlemler ise, Avrupa ve ABD'de Osmanlılar aleyhine kampanyalar açılması sonucunu doğuracaktır.

ç. I. Meşrutiyet

Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki iç gelişmeler açısından en önemli hareket, 1876 tarihinde meşrutiyetin, yani anayasal ya da meşruti monarşinin kurulmasıdır. Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısını değiştirmeyi amaçlayan ilk hareket, 1865 yılında *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'nin kurulmasıdır. Bunun amacı, mutlak monarşi yerine, anayasal bir monarşi kurmak, yani monarkın yetkisini halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamento ile sınırlamaktı. Osmanlı Devleti sınırlarında rahat çalışamayacaklarını anlayan Yeni Osmanlılar, 1867 yılında Fransa'ya gittiler ve "Jön Türkler" adıyla çalışmalarını orada sürdürdüler. İşte, 1876 yılında ilan edilen meşrutiyette bu cemiyetin etkisi büyük olmuştur. Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabalarıyla yeni Padişah II. Abdülhamit (1876-1909) Meşrutiyet'i ilan etti.

Meşrutiyet'in ilanının II. Abdülhamit açısından başka nedenleri de vardır. Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'nda aldığı borcun faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşmüştü ve borcun süresini uzatmak, faizlerini düşürmek için uğraşıyordu. Ayrıca, daha önce görüldüğü gibi, İngiltere artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak niyetinde de değildi ve buna karşılık Rus baskısı da ağırlaşıyordu. Bu durumda II. Abdülhamit, sözde köklü bir reformla göz boyamak ve

İngiltere ile Fransa'dan ekonomik ve siyasal destek sağlamak düşüncesindeydi. Meşrutiyet bu yolda iyi bir fırsattı.

1876 Anayasası devletin siyasal yapısında sürekli bir değişiklik getiremedi. Padişahın yetkilerine gerçekte bir sınırlama konamamış, yürütme yetkisi yine onda toplanmış, yasama yetkisi de padişahın denetimi altına alınmıştı. Ayrıca, padişaha istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisi de tanındı. Üstelik I. Meşrutiyet, halkın baskısı sonucu ilan edilmek zorunda kalınan bir hareket de değildi. Türk siyasal tarihindeki önemi, mutlakıyete indirilmek istenen ilk darbe olması ve daha sonraki anayasal gelişmelerin başlangıcını oluşturmasındadır. Zaten II. Abdülhamit, ilanından bir yıl sonra başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek meclisi feshetmiş ve anayasayı da rafa kaldırmıştır. Bundan sonra Jön Türk hareketi 1889 yılında yeniden örgütlenmiş ve derneğin adı da *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* olarak değiştirilmiştir.

33 yıl Osmanlı tahtında kalan II. Abdülhamit, tüm iktidarı boyunca ulusalcı ve liberal hareketleri yabancı devletlerin oyunu olarak değerlendirip ağır bir baskı rejimi kurmuştur. Yabancı ülkelerdeki ulusalcı hareketler devletin parçalanması, içerdekiler ise mutlak yetkisinin kısılması anlamına geliyordu. Milliyetçiliğe karşı dini uyanışı kullanmaya çalıştı ve devleti, Avrupalıları birbirlerine karşı oynayarak korumak istedi. Amacı, Osmanlı sultanlarının son yüzyıllar içinde pek kullanmadıkları "Halifelik" sıfatını canlandırarak, ortak Hıristiyan tehdidine karşı militan bir İslam direnişi örgütlemekti. Ancak, Müslümanlık bilinci o dönemde Batı'nın üstünlüğüne karşı önemli bir güç haline gelmekteyse de, Halifelik tarihte kalmıştı. Dolayısıyla, beklediği, Halife Sultan önderliğinde Müslüman direnişi bir türlü gerçekleşmedi. Ama, her şeye rağmen, devleti fazla bir toprak kaybına uğratmadan, 33 yıl korumayı bildi.

9. Osmanlı Devleti'ne Yeni Bir Dost: Almanya

1 Kasım 1889'da, Almanya İmparatorluk yatı *Hohenzollern*, Kayzer II. Wilhelm ve eşiyle birlikte Boğazlardan geçti. II. Wilhelm İstanbul'a barış havarisi, ekonomik sızma habercisi ve siyasal destek müjdecisi

olarak geliyordu. Kayzer'in bu ziyareti Hohenzollern hanedanlığının geleneksel "Avrupa politikası"ndan önemli bir ayrılışı ve genç monark ile yaşlı şansölye arasındaki görüş farkını simgeler.

II. Wilhelm'ın yeni "dünya politikası"nda Osmanlı Devleti'nin önemli bir yeri vardı. Kendisi, İstanbul'da diplomatik bir boşluk olduğunu anlamıştı. Fransa, Kanuni Sultan Süleyman döneminden *Napolyon Bonapart*'a kadar, İstanbul'un dış politikada önemli bir dayanağı idi. Bu tarihten sonra, Fransa'dan boşalan yeri İngiltere doldurmuş, ancak 1878'de Kıbrıs ve 1882'de Mısır'ın bu devlet tarafından işgali, Londra ile İstanbul arasındaki ilişkileri soğutmuştu. İşte, II. Wilhelm bu boşluğu doldurmakta kararlıydı.

Daha 1881'de Almanya'nın ileri gelen askerlerinden *Baron Von Der Goltz*'un başkanlığında bir askeri heyet İstanbul'a gelmişti. "Goltz Paşa" tam 12 yıl Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek ve güçlendirmek için çalışmıştır. Bu arada, Alman askerleriyle birlikte Alman tüccar ve bankerleri de Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdi. *Deutsche Bank*'ın bir şubesi İstanbul'da açılırken, Alman tüccarları ülkenin her köşesine girip çıkmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nde Alman etkisi ve Osmanlı aydın ve yöneticilerinin Alman askeri disiplin ve başarılarına hayranlıkları artıyordu. İşte, II. Wilhelm'ın ziyareti, iki ülke arasında zaten iyi olan ilişkileri daha da güçlendirmek amacını taşıyordu.

II. Wilhelm, 1898 yılında İstanbul'a ikinci ziyaretini yaptı. Zaman çok iyi seçilmişti. Çünkü, daha önce değinilen Ermeni ayaklanmalarının bastırılması, İngiltere ve Fransa'da büyük tepkiyle karşılanmakta, bu iki devletle Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler her gün biraz daha bozulmaktaydı. Kayzer, İstanbul'dan sonra Kudüs'e giderek, burada bir Protestan Kilisesi açtı. Bu davranışla İngiltere'nin Osmanlı sınırları içinde yaşayan Protestanlar üzerindeki etkisini sınırlandırmayı amaçlamaktaydı. Ayrıca, Almanya'nın bir sömürge imparatorluğu kurmasında ve Doğu'ya yayılmasında Müslümanların da yardım ve sempatisini kazanmak gerekliydi. Bu yüzden, ziyareti sırasında "300 milyon Müslümanın Halifesi olan Sultan Abdülhamit, kendisinin dostu olduğumdan hiçbir zaman kuşku duymamalıdır" diyecektir.

Kayzer'in bu ikinci İstanbul ziyaretinin dini yönü dışında, belki de daha önemli bir amacı vardı: Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun yapımı için Alman Anadolu Demiryolları Şirketi'ne verilecek ayrıcalıklar. Gerçekte, Almanya'nın Yakındoğu politikası, bir "demiryolu politikası" idi. 1880'de Berlin'de kurulan şirketin amacı Anadolu'ya girmekti. 1888'de Anadolu demiryolları üzerinde yabancılara tanınmış olan tüm ayrıcalıklar, Alman şirketine devredildi ve 1902 yılında İstanbul'dan Bağdat'a kadar demiryolu yapımı projesi Alman şirketine verildi. Bu proje Basra Körfezi'ne kadar bitirildiği takdirde, büyük deniz imparatorluğu olan İngiltere, Almanya karşısında sömürge avantajını yitirmiş olacaktı. Almanya, üstün kara gücünü demiryolu aracılığıyla Ortadoğu'ya kolayca taşıyabilecek duruma gelebilirdi.

İktidarının ilk yirmi yılında II. Wilhelm'ın Yakındoğu politikası başarılı olmuş sayılabilir. Ancak, bu başarı, Wilhelm'ın Abdülhamit ile dostluğuna, dolayısıyla ikincisinin tahtının sağlamlığına dayanıyordu. İlerde görüleceği gibi, 1909 yılında Abdülhamit düşürülünce, Alman politikası da sınırlandırılmış oldu. Ancak, bu sınırlama çok kısa sürdü. Balkan bunalımları, Osmanlı yöneticilerini yeniden Almanya'ya yaklaştıracaktır.

10. Ağır Bunalımlar Dönemi: 1908-1914

a. Bosna-Hersek Bunalımı

Avrupa emperyalizmiyle ilgili bölümde, 19. yüzyılın sonlarına doğru dünyada sömürgeleştirilebilecek alan kalmadığı, bu yüzden Avrupa devletleri arasındaki ekonomik ve siyasal çatışmaların Avrupa'nın içine ve özellikle Balkanlar bölgesine geldiği belirtilmişti. İşte, 1908 tarihli Bosna-Hersek bunalımı bu çatışmaların en önemlisidir ve hatta tarihte bu olay I. Dünya Savaşı'nın "provası" olarak değerlendirilebilir.

Bosna-Hersek bunalımının temelinde iki unsur yatar:

(i) 1878 Berlin antlaşmasıyla işgal ve yönetimini eline geçirdiği bu bölgeyi, Avusturya'nın ilhak etmek istemesi ve

(ii) 1904-1905 savaşında Japonya'ya yenilen Rusya'nın Boğazlar yoluyla sıcak denizlere çıkmak istemesi. Rusya bu isteğini gerçekleştirmek için, başta İngiltere'nin "vizesini" alması gerektiğinden, bu devletle daha önce incelenen 1907 sömürge anlaşmasını yapmıştı. 1908 yılındaysa, Rus ve İngiliz monarklarının Reval'de yaptıkları görüşmede, Boğazlar ve Balkan sorunları da söz konusu edildi. Rusya, Reval görüşmesinden, İngiltere'nin kendisinin Boğazlarda üstün duruma geçmesine ses çıkarmayacağı sonucunu çıkardı ve bunu Avusturya'ya da kabul ettirmek için fırsat kollamaya başladı. Rusya ile Avusturya arasında 1908 Eylül ayında yapılan *Buchlau* görüşmesinde, Avusturya Dışişleri Bakanı *Aehrenthal*'e göre, Rusya Avusturya'yı Bosna-Hersek'te, Rus Dışişleri Bakanı *Iswolski*'ye göre ise, Avusturya Rusya'yı Boğazlar'da serbest bırakmıştı. Görüşmeler kâğıda dökülmediğinden, hangisinin doğru söylediğini bilmiyoruz. Bilinen, Avusturya'nın bu sözlü anlaşmaya dayanarak, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i resmen ilhak ettiğidir.

Bu davranışa karşı en sert tepki, toprağı kendi doğal yayılma alanı olarak gören Sırbistan'dan geldi. İlhakı, Balkan ulusçuluk hareketlerine ağır bir darbe olarak değerlendiren Sırbistan, destek için Rusya'ya başvurduğunda herhangi bir sonuç alamadı. Slav milliyetçiliğinin büyük destekçisi Rusya, 1905 yenilgisinin ezikliğini üzerinden atamamış, bağlaşığı Fransa ise Balkanlarda çıkacak bir çatışmada Rusya'ya yardım edemeyeceğini açıkça belirtmişti.

Büyük koruyucusunun desteğinden yoksun kalan Sırbistan, Avusturya karşısında gerilemek zorunda kaldı. Böylece, Sırp ulusçuluğu ağır bir darbe yemiş, Rusya'nın büyük devlet olarak prestiji sarsılmıştı. Ancak, Sırbistan, ilerde böyle bir bunalım çıkar ve Avusturya yayılmacılığını sürdürürse, Rusya ister desteklesin ister desteklemesin, gerilememe kararını aldı. Rusya ile Fransa ise, ilerde çıkacak bir çatışmada Sırbistan'ı ve birbirlerini yalnız bırakmayacaklardı. Yoksa, büyük devlet olarak prestijleri kalmaz, 1894 ittifakının inanılırlığı ortadan kalkardı. Böyle bir durum, ancak Avusturya ile Almanya'nın saldırganlığını kışkırtırdı. İşte, bu nitelikte bir uyuşmazlık altı yıl sonra, 1914 yılında çıkacak ve taraflar aldıkları kararlara uygun hareket edeceklerinden, I. Dünya Savaşı başlayacaktır.

Bosna-Hersek bunalımı, bunun için "I. Dünya Savaşı'nın provası" niteliğindedir.

Bu arada, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiği gün, karışıklıktan yararlanan Bulgaristan tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti ise, hukuken olmasa bile fiilen bu oldu bittiyi kabullenmek durumunda kaldı.

b. Trablusgarp Savaşı

Bosna-Hersek'in alınmasının yol açtığı gelişmeler Osmanlı Devleti'nin başına bir de Trablusgarp Savaşı'nı çıkardı. Daha Boğazlar konusunda harekete geçmeden Avusturya'nın bu ilhakı, Rusya'nın hiç hoşuna gitmemişti. Boğazlarla yakından ilgili devletler üzerinde baskı yapabilmek için yanına Avusturya'dan başka bir devletin desteğini almak gerekiyordu. Öte yandan İtalya, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i almasını en az Sırbistan kadar tepkiyle karşılamıştı. Yarımada devletlerinin dış politika kalıplarına uygun olarak, Adriyatik denizinin kıyılarına yerleşip kendini güvenlik altına almak istiyordu. Böylece, Rusya ile İtalya arasında doğal bir yakınlaşma oldu ve iki devlet arasında 1909 tarihli *Racconigi Antlaşması* imzalandı. Buna göre, İtalya Rusya'nın, Rusya da İtalya'nın Boğazlar ve Trablusgarp üzerindeki çıkarlarını tanıdılar. Antlaşmadan iki yıl sonra İtalya Trablusgarb'a saldırdı; Rusya ise Boğazlar konusunda Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaya başladı.

İtalya Trablusgarp'ı 1911 Eylülünde işgal etmeye başladı. İngiltere'nin Mısır yolunu kesmesi yüzünden, Trablusgarb'taki birliklerini takviye edemeyen Osmanlı Devleti savaşa çok kötü koşullar altında girdi. Ancak, inatçı bir direniş karşısında İtalya işgali hemen gerçekleştiremedi. Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunup barışa zorlamak için donanmasıyla Boğazları zorladıysa da sonuç alamadı. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Oniki Ada'yı işgal etti ama yine istediği barışı elde edemedi. Avrupa'nın yeni gücü İtalya, yaşlı ve "hasta" Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük sağlayamıyordu. Devleti Trablusgarp'tan çekilmeye zorlayan İtalya'nın gücü değil, bu sırada başlayan Balkan Savaşı oldu. İki ateş arasında kalan Osmanlı Devleti, 1912 Ekiminde imzaladığı *Ouchi (Uşi) Barışı*

ile Trablusgarb'ı İtalya'ya verdiği gibi, şimdi İtalya'nın işgalinde bulunan ama Balkan Savaşları sırasında Yunanistan'ın göz koyduğu Oniki Ada'yı "geçici olarak" İtalyan koruyuculuğuna bıraktı. Bu davranış, kuzuyu kurdun koruyuculuğuna bırakmaktan farksızdı.

c. Balkan Savaşları

1908 Bosna-Hersek bunalımının Osmanlı Devleti açısından bir başka önemli sonucu, 1912-1913 Balkan Savaşlarıdır. Çatışmaların temel nedeni ise, Bulgaristan ile Sırbistan'ın Balkanlarda hızlanan faaliyetleridir. 1878 Berlin Barışı ile umduğunu bulamayan Bulgaristan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Balkanlarda etkin bir politika izlemeye başlamıştı. Bosna-Hersek'in ilhakı ise, Sırbistan'ı aynı yönde bir politika izlemeye itti.

1912 yılında bu iki devletin faaliyetlerinin çatışmaması için Rusya, Bulgaristan ile Sırbistan arasında arabuluculuk ve düzenleyicilik yapmaya başladı. Bunun sonucu olarak iki Sırp devletinin Osmanlılara karşı yaptıkları anlaşmaya daha sonra Yunanistan ve Karadağ da katıldı. Birinci Balkan Savaşı, 1912 Ekiminde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlamış ve Osmanlı ordularının Balkan devletleri karşısında hemen hemen her cephede yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Taraflar arasında savaşı bitiren barış antlaşması, 1913 Mayısında Londra'da imzalanmıştır. Londra Barışı'na göre, (i) Bir başka Balkan devleti olan Arnavutluk bağımsızlığını kazanıyor; (ii) 19. yüzyılın ortalarından beri anlaşmazlık konusu olan Girit adası Yunanistan'a veriliyor;

(iii) Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırı, Edirne'yi dışarda bırakacak biçimde, Midye-Enez hattı oluyordu.

Balkan Savaşı bu noktada bitmiş değildir. Balkan devletleri Osmanlı Devleti'nden kalan miras üzerinde anlaşamadıklarından, bu kez kendi aralarında savaşacaklardır. I. Balkan Savaşı sonrası düzenlemelerinden hoşnut kalmayan Yunanistan ve Sırbistan'ın 1913 yılında Bulgaristan'a saldırmasıyla başlayan II. Balkan Savaşı'na Romanya da katılmış, Osmanlı Devleti de "fırsat bu fırsattır" diyerek eski başkenti Edirne'yi ele geçirmiştir. II. Balkan Savaşı Bulgaristan'ın yenilgisi ve Ağustos 1913 tarihli Bükreş Barışı ile bitti. Bu antlaşma

ile Bulgaristan Dobruca'yı Romanya'ya, Kavala'yı Yunanistan'a veriyor, Makedonya'dan ufak bir toprak parçası alıyordu. Bu antlaşmayı izleyerek Osmanlı Devleti de Bulgaristan ile İstanbul, Yunanistan ile Atina, Sırbistan ile İstanbul barışlarını yapacak, Bulgaristan Edirne'yi geri verecektir. Bu ve öteki iki devletle imzalanan barış antlaşmalarında, Balkan devletlerinin sınırları içinde kalan Türk azınlıklarının durumuyla ilgili hükümler bulunmakta, Türk halkının din ve mezhep özgürlüğü, Türkçe öğretim yapan ilk ve orta okulların açılması gibi konular işlenmektedir.

İtalya ve Yunanistan'ın işgaline uğramış ve hukuken Osmanlı toprağı olan Ege adaları konusunda, bu antlaşmalarda herhangi bir hüküm yoktur. Çünkü, bu konuyla Londra'da toplanmış bulunan Elçiler Konferansı uğraşmaktaydı. Konferans 1914 Şubatında şu kararı aldı: Meis adası dışında İtalya'nın işgal ettiği adalar İtalya'ya, İmroz ve Bozcaada dışında Yunanistan'ın işgal ettiği adalar ise Yunanistan'a bırakılacaktır. Ancak, konferansın aldığı bu kararların hukuki bir değer kazanabilmesi için, İtalya ile Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalaması gerekiyordu. I. Dünya Savaşı başladığında ise, bu nitelikte antlaşmalar yapılmış değildi.

19. yüzyılda başlayan Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin, 20. yüzyıla girildiğinde doruk noktasına vardığı açıkça görülüyor. İlerde ele alınacağı gibi, Osmanlı Devleti 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girecek, bu savaş sonunda 600 yıllık ömrünü tamamlayacaktır.

ç. İkinci Meşrutiyet

Osmanlı Devleti'nin parçalanma süreci üzerindeki açıklamaları bitirmeden önce, bu devlet açısından önemli bir gelişme olan II. Meşrutiyet hareketinden söz etmek gerekir. 19. yüzyılda giderek güçlenen Helen, Cermen ve Slav ulusçu akımlarına karşı, II. Abdülhamit Panislamizm görüşünü savunmakta, ancak bunun devleti daha da parçalanmaktan alıkoyacağına inanmakta ve iç politikada da başka yönde düşüncelere izin vermemekteydi. Üstelik, yavaş yavaş Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini artırmakta olan Almanya da, kendi çıkarları açısından, bu Panislamist politikayı desteklemekteydi.

Ancak, Abdülhamit'in gittikçe koyulaşan baskı yönetimi, devletin giderek parçalanması ve özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra gün geçtikçe daha da bozulan ekonomik ve mali durumun yarattığı sıkıntı, devleti gerçek bir tehdit altında bırakmaktaydı. Bu durumda Osmanlı aydınları, ülkedeki mutlakıyetçi yönetime son vererek 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe sokmak, parçalanmayı ekonomik ve toplumsal gelişme ve ilerleme yoluyla engellemek gereğini duymuşlar ve bu yönde gizli dernekler kurmaya başlamışlardı. Kurulan dernekler içinde en önemli ve etkili olanı "İttihat ve Terakki Cemiyeti" idi. Cemiyet üyeleri 1905 yılından sonra özellikle Trakya'da bulunan orduların içinde hızla yayılmaya başladı.

İttihat ve Terakki hareketi, temelde Batı'nın üstünlüğüne karşı ulusalcı bir harekettir ve daha önce gördüğümüz Asya ve Afrika direnişleri arasında belki de, eğer iktidara gelmek önemliyse, en başarılı olanıdır. Kısaca, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Avrupa-dışı dünyada ortaya çıkan uyanışın, isyanın çerçevesi içinde değerlendirilebilir. İttihat ve Terakki'nin ulusçu niteliği o dönemde açıkça ortaya konmamışsa da, faaliyetlerinin özü ve 1908'de iktidara ağırlığını koyduktan sonraki önlemleri, Batı-karşıtı ulusçu temelini, duraksamaya yer vermeyecek ölçüde göstermektedir. İttihatçılar arasında çok çeşitli bölüntüler olmasına rağmen, bir noktada hemen hemen tüm üyeler birleşmişlerdi: Öteki Asya hareketlerinin amaçlarıyla koşut olarak, devleti parçalanmaktan ve kapitülasyonlar adı altında Batı'nın ekonomik ve mali denetiminden kurtarmak.

Gerçekten, 1908 Haziran'ında İngiliz ve Rus monarklarının Reval'de buluştukları ve Boğazlar, İstanbul ve Makedonya'nın geleceği konusunda görüşmeler yaptıkları haberinin yayılması, İttihatçıları harekete geçiren en önemli olay olmuştur. İttihatçılara göre, parçalanma tehlikesinin artması karşısında, Osmanlı Devleti'nin başında parlamenter, yani seçim yoluyla iktidara gelecek güçlü ve sağlam bir hükümetin bulunması son derece önem kazanmıştı. Çünkü, özellikle Balkanlar'dan, şikâyetlerini kendilerinin ifade edebilecekleri temsilcilerin İstanbul'daki parlamentoya gelmeleri, reformlar yönünde Avrupa devletlerinin baskılarını azaltabilir, güçlü bir hükümet de bu baskılara karşı koyabilirdi. Bu düşüncelerle hareket eden Trakya ordularının artan baskısı karşısında, II. Abdülhamit 23 Temmuz

1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe koyarak, II. Meşrutiyet dönemini açmıştır.

Gerçekte, İttihat ve Terakki hareketi, 19. yüzyıl boyunca artan azınlık faaliyetlerine, imparatorluktan ayrılmalar sürecine ve Avrupa devletlerinin gerek ekonomik gerekse siyasal müdahale ve denetimine karşı, imparatorluk içindeki Türk unsurunun üstünlük mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Zaten ulusçu niteliği buradan kaynaklanmaktadır. İttihat ve Terakki iktidara ağırlığını koyduktan sonra, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya ve azınlıkların ekonomik ve siyasal üstünlüklerine karşı, böyle bir üstünlüğe tam olarak sahip bulunmayan Almanya'ya kaymış, bu devletin desteğiyle, hemen hemen her fırsatta, kapitülasyonları kaldırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Grek yarımadasının imparatorluk ticaretindeki üstün durumuna son vermek için etkili sayılabilecek bir boykota başlamıştır. Örneğin, Makedonya demiryolunun Grek yarımadasındaki şebekeye bağlanmasını engelleyerek, bu devletin Osmanlılar karşıtı gelişme ve genişlemesini önlemeye çabalamıştır. Ancak ne yazık ki, İttihat ve Terakki'nin bu yöndeki faaliyetleri, Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın karışık ve son derece sıkıntılı günleri içinde başarılı sonuçlar vermeyecektir.

H. 19. YÜZYILDA OSMANLI DİPLOMASİSİNDEKİ GELİŞMELER[2]

1. Çokyönlü Diplomasi Gereği

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikası üzerindeki açıklamalar, bu yüzyılda devletin izlediği politikaya yön veren ve içerde yapılan reformlarda büyük payı bulunan sivil bürokrasi ve özellikle dışişleri bürokrasisindeki gelişmeler incelendiği taktirde, eksik kalır. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nin Batılı anlamda uluslararası diplomasi içine girişi, sivil bürokrasinin devlet yönetiminde başat duruma geçişi, bu bürokrasinin reform hareketleri içindeki yeri, dışişlerini yürüten örgütün gelişimi ve karşılaştığı

zorluklar, devletin 19. yüzyıldaki tarihini yalnız etkilemekle kalmamış, aynı zamanda biçimlendirmiştir.

19. yüzyılla birlikte gerek Osmanlı Devleti gerekse Avrupa'da, imparatorlukların varlıklarını sürdürmelerinin, yalnız askeri yeteneklerine değil, aynı zamanda öteki büyük devletlerle ilişkilerde diplomasiyi etkin bir biçimde kullanarak, ulusal çıkarlarını diplomatik araçlarla gerçekleştirmelerine de dayandığı anlaşılmaya başlandı. Osmanlı Devleti için bu durum özellikle 1829 tarihli Edirne Barışı'ndan sonra tüm açıklığıyla ortaya çıktı. Hele Mehmet Ali Paşa bunalımının imparatorluğu içine düşürdüğü güç durumdan, Avrupa devletlerinin ortak tutumunun kurtarması, artık etkin diplomasiyi Osmanlı Devleti'nin vazgeçilmez bir aracı haline getirdi.

2. Reis-ül Küttaplık Dairesinin Önem Kazanması

Avrupa devletlerinin ortak desteğine bağlı kaldığı sürece, devletin asıl gereksinimi olan devlet adamlarının, Avrupalılarla ilişkileri bilen ve bu ülkelerle işbirliğinin dayandığı çeşitli reformları gerçekleştirebilecek yetenekte olmaları gerektiği açıkça ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde "dışişleri bakanı"nın yerini tutan "Reis-ül Küttap"ın dairesi önem kazanmaya başladı. Aslında, gerileme dönemi (1600-1789), dini ve askeri kuruluşların etkinliklerinin yavaş yavaş azalmasına ve Reis-ül Küttaplık hizmetlerinin ağırlığının artmasına tanık olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Reis-ül Küttaplığın içinde Divanıhümayun Kalemi, onun başında da Beylikçi bulunmaktaydı. Bu daire, 18. yüzyıla kadar "kalem" denen üç bölüme ayrılmıştı. Bunlardan Beylik bölümünün görevleri şuydu: (i) Yasaların, (ii) müslüman olmayan tebanın hukuki statüsüne ilişkin kuralların, (iii) yabancı ülkelerle yapılan anlaşmaların ve verilen ayrıcalıkların kaydı ile (iv) bunlara uyulup uyulmadığının anlaşılabilmesi için gereken önlemlerin alınması. Tahvil bölümü, çeşitli atamalarının kayıtlarının tutulması, has, zeamet ve tımar gibi toprak ayrıcalıkları ve bunlardan doğan geliri gösteren tahvil tezkeresinin çıkarılmasıyla uğraşıyordu. Rüus dairesi ise, rüus denen rütbelerin verilmesiyle görevlendirilmişti. Bu,

bir yazışma kalemi olmakla birlikte, asıl görevi dini eğitimi bitirmiş olanlara Rüus sınavına sokarak, kazananları dini kuruluşun çeşitli kademelerine atamaktı. Görüldüğü gibi, devletin dışişlerini yürüten kuruluş, uzmanlaşmış olmaktan uzaktı ve dış ilişkilerin yanında toprak ve din işleriyle uğraşmaktaydı.

Reis-ül Küttaplığa bağlanan bir başka daire, Divanıhümayun Tercümanı'dır. Önceleri çevirmenler, Saray'daki divana hizmet etmekteydiler. Ancak, Reis-ül Küttap yavaş yavaş dış ilişkilere bakan biri olunca, çevirmenlere de onun dairesinin elemanları gözüyle bakılmaya başlandı. 19. yüzyılın ortalarından 1821 tarihine kadar bu görev İstanbul'daki Yunan ailelerinin tekelinde kalmıştır. Görevleri (i) Sadrazam katına yani Babıâli'ye sunulan yabancı dildeki belgeleri çevirmek, (ii) resmi görüşmelerde Avrupa elçilerinin demeçlerini Sadrazam ya da Sultan'a çevirmek, (iii) kapalı çalışmalarda Reis-ül Küttap'ın dediklerini yabancı diplomatlara çevirmekti. Divanıhümayun Tercümanı, Avrupalı diplomatları ziyaret eden tek Osmanlı memuruydu. Kısaca, dışişlerinin yürütülmesinde Reis-ül Küttap'tan sonra en önemli memur idi.

Divanıhümayun tercümanlarının hemen hepsinin Müslüman olmayanlardan oluşması, Müslümanların Osmanlı okumuşlarının daha çok Arapça ve Farsça üzerinde bilgi sahibi olmaları ve çok azının Batı dillerini bilmelerindendir. Bilenler de zaten bu görevi üstlenmek istememişlerdir. Hıristiyanlıktan dönmelerin yerine Yunanlıların bu göreve gelmelerinin nedeniyse, Müslümanların bu kültürel eğilimleri ve İstanbul'da bir cins "Yunan aristokrasisi"nin doğmasıdır. Kentin Fener bölgesinde oturan bu aristokratlar, elde ettikleri geliri, ailelerinin zenginleşmesi, Grek kültürünü güçlendirip yayma ve hem Ortodoks hem de Osmanlı saltanat sisteminde güç ve statülerini artırmak için kullanmışlardır. Bunlardan bazıları çok da ünlü olmuştur. Örneğin, Köprülü Ahmet Paşa'ya (1635-1676) hizmet eden ve Karlofça Barışı'na varan görüşmelerde kilit bir rol oynamış bulunan *Alexander Mavrocordato*, bunlardan biridir. İstanbul'daki Yunan aristokrasisi, yani "Fenerli Rumlar" zamanla siyasal nitelikte görevler de almaya başladılar. Örneğin, Eflak ve Boğdan gibi bağlı prenslikler Babıâli'de iki tane Yunanlı Kapı Kahyası tarafından temsil olunurlardı.

Fenerli Rumlar bu siyasal görevlerini, Bizans emperyalizminin "Megalo İdea"sını yeniden canlandırmak için de kullanmışlardır.

3. Dışişleri Bakanlığı ve Sivil Bürokrasinin Temelleri (1790-1839)

III. Selim'in (1789-1807) "Yeni Düzen" (Nizam-ı Cedid) reformları içinde en yenilikçi atılımı sayılabilecek olanı, 1793'te büyük Avrupa başkentlerinde sürekli büyükelçiliklerin açılması ve böylece Osmanlıların sürekli ve karşılıklı diplomasi ile ilgili Batı kavramını kabul etmiş olmalarıdır. Bu olay, aynı zamanda, Reis-ül Küttaplığın önem kazanmasını ve yeni bir yazışma elitinin doğmasını sağlamıştır. Yeni elit, yalnız imparatorluğun dış ilişkilerinde sorumluluk almakla kalmamış, aynı zamanda diplomasiye uyum sağlama ile kazanılan batılı kültürel eğilimin sonucu olarak, devletin içişlerinde de modernleşmenin öncüleri olmuşlardır.

Osmanlı Devleti daha önce dışarda sürekli büyükelçi bulundurmadığından ve yabancı ülkelerin İstanbul'da bulundurdukları sürekli büyükelçilere Avrupa uygulamasına uymayan sınırlamalar getirildiğinden, Avrupa tipi diplomasiye geçiş, beklendiğinden daha karmaşık sorunlar çıkardı. Örneğin, 18. yüzyılda İstanbul'daki büyükelçiler hâlâ birer konuk gibi görülmekteydi. Ülke içinde masraflarını Osmanlı hükümeti karşılar ve gezilerinde yanlarına birer mihmandar koyardı. Üstelik, malikânelerinde bir çeşit göz hapsinde bulundurulur, seremonilerde bazen küçük düşürülür ve temsil ettikleri ülkelerle Osmanlı Devleti'nin arası bozulduğunda hapse girebilir ya da rehine durumuna düşebilirlerdi.

III. Selim'in büyükelçilik açma planının ilk uygulamaları Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de oldu. Üçer yıllık sürelerle gönderilen büyükelçilerin yanına, görevleri dil öğrenmek ve devlet hizmetinde öteki yararlı bilgileri edinmek olan genç memurlar da verilmişti. Bu yönde ilk adım, Yusuf Agâh Efendi'nin 1793'te Londra'ya gönderilmesidir. Selim, bunlara ek olarak, dışardaki Osmanlı yurttaşlarının ticari çıkarlarını korumak için konsoloslar da tayin etti. Daha 1725'te Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, Ömer Ağa adında birini Viyana'ya konsolos göndermişti. Bu, önemsiz tek bir olay gibi

görünse de, Lale Devri'nin özelliği olan değişiklik hevesini göstermekteydi. İster resmi ister gayri resmi olsun, 1725 ile 1802 tarihleri arasında Osmanlı konsolosları çeşitli Avrupa merkezlerinde boy göstermeye başlamışlardı.

Kısa dönemde düşünülürse, III. Selim'in sürekli diplomatik ve konsüler temsil sistemi, "Yeni Düzen"in öteki bölümlerinden daha başarılı olmuş değildir. Napolyon döneminde diplomatik havanın değişken niteliği ve Selim'in düşmesi, bu durumu etkileyen unsurlardır. Ayrıca, bu ilk kurulan büyükelçiliklerin sorunları, 19. yüzyıl Osmanlı reformistlerinin yenmeleri gereken güçlüklere de ışık tutmaktadır. En önemli ve temel sorun, sürekli ve karşılıklı diplomasi sisteminin işlemesini sağlayacak gelişmiş bir örgütsel temelin eksikliğiydi. Her ne kadar Reis-ül Küttap Dışişleri Bakanı'nın bazı görevlerini üstlenmişse de onun denetimi altındaki kalemler daha önce görüldüğü gibi, büyük bir imparatorluğun dış ilişkilerini eşgüdümleyip yürütebilecek uzmanlığa erişmiş değillerdi. Bu örgütsel eksikliğe, yetenekli ve eğitilmiş personel bulmanın güçlüklerini de eklemek gerekir. Bunların bir uzantısı olarak, modern anlamda dış politika planlaması ve uzun süreli uygulaması da yoktu. Elçiliklerin raporlarından anladığımız kadarıyla, bunların uğraştıkları konular, ittifak ya da askeri yardım arama ve yabancıların Osmanlı Devleti'nde elde ettikleri ticari ayrıcalıkları Osmanlı tüccarlarına da sağlama gibi zor işlerdi. Bu arada, bazı büyükelçiler Avrupa basınını etkilemeye çalışmışlar ya da en azından bu basını İstanbul'a bildirmişlerdir. Kısaca, Osmanlı büyükelçilerinin izleyebilecekleri özgül politika amaçları yoktu. Onlardan beklenen, gönderildikleri ülkeler hakkında genel bilgiler vermekti. Bu, Batılılaşma yönündeki reformlar başladığı zaman, devletin Batı dünyası ile ilişkilerinde kültürel bağımlılığı da beraberinde getirmiştir.

Selim'in düşmesinden sonra, reform hareketleri kesintiye uğradığından, yazışma hizmetinin gelişebileceği ufuklar da daraldı ve diplomatik temsil sistemi zayıfladı. 1811 yılında, yukarda sözü edilen merkezler maslahatgüzar düzeyine indirildi. Konsolosluk hizmetiyse 18. yüzyıldaki gayrı resmi havasına büründü. 1821'den sonra Yunanlılar hakkındaki kuşkular, Fener elitine de sıçradı. Bunun göstergesi, Divanıhümayun'daki Yunan tercümanlarının işlerine son

verilmesi ve yerine Babıâli'de Tercüme Odası'nın kurulmasıdır. Doğal olarak, Yunanlıların yerine hemen yetenekli ve bilgili çevirmenler bulunamadığı için, geçici bir süre çevirmenlik işi karanlıkta kalmıştır. Tercüme Odası'nın büyümesi ve önem kazanması, 1830'larla başlar. Mehmet Ali Paşa bunalımının yoğun diplomatik ortamında Oda'nın prestiji yükselmiş ve buraya ilerde hem Dışişleri Bakanı hem de Sadrazam olacak Ali ve Safvet Efendiler gibi yetenekli kişiler girmiştir. Birkaç yıl içinde bunlara, ilerde Sadrazam olacak Keçecizâde Fuat ve Ahmet Vefik Efendiler de eklenecektir. Oda'da Mustafa Reşit Paşa ile birlikte Ali ve Fuat Paşaların da bulunması, burasının ne kadar önemli ve itibarlı bir yer olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1841'de Oda, otuzu aşkın memura da sahip olmuştur.

II. Mahmut döneminin (1808-1839) sonlarına doğru sürekli dış temsilcilik kurulması yeniden gündeme geldi. 1834'te Mustafa Reşit Bey (1838'de Paşa) Büyükelçi olarak Paris'e gönderildi. Daha sonra bunu başka büyükelçiler ve konsoloslar izledi. Ancak, diplomatik temsilin yeniden başlaması, Selim zamanının sorunlarını yeniden ortaya çıkardı. Bunlardan Mahmut dönemi için en belirgin olanı, Osmanlı bürokratik yaşamının koruma geleneğinin, diplomatik sistemin rasyonel işlemesini engellemesidir. Örneğin, diplomatik atamalarda kişisel ilişkiler, yetenekli kişilerin büyükelçi olmasını engellemiştir. İkinci sorunsa, hizipler arası rekabetin diplomatik temsile etkisidir. Bunun belirgin bir örneği, ileri gelen reformcuların koruyucusu olan Pertev Paşa'nın 1837'de ölmesinden sonra, büyükelçilerin ve bunların atandığı merkez örgütü personelinin değiştirilmesidir.

Bununla beraber, 1790'lardaki durum ile 1830'lardaki durum arasında önemli farklar da vardır ve bunun önemli nedeni, uluslararası ortamdaki değişikliktir. 1830'larda Ortadoğu sorunu Avrupa'nın büyük devletlerinin ilgisini, otuz yıl öncesine göre daha fazla çekmeye başlamıştı. Bu devletler Mehmet Ali Paşa bunalımına ortaklaşa müdahale etmişler ve Osmanlı Devleti'ni ortaklaşa desteklemişlerdi. Doğal olarak, bu desteğin sınırları ve bir de bedeli olacaktı. Osmanlı Devleti ticaret alanında çeşitli ayrıcalıklar verecek ve Avrupalıların istedikleri reform hareketleri yapılacaktı. Bu koşullar altında II. Mahmut'un diplomatları, Mısır ve Cezayir sorunlarının çözümü,

gümrük tarifelerinin görüşülmesi, Avrupa basınını etkilemek ve yeni diplomatları eğitmek gibi görevlerinde başarılı olamadılar. Ancak, bir başka alanda etkili oldular. Bu da, Avrupa'daki deneylerini tam anlamıyla hazmetmeleri ve halka bunu anlatmadaki başarılarıdır. Böylece, Osmanlı Devleti'ni Batı'ya değil, Batı'yı Osmanlı Devleti'ne tanıtma yoluyla, dış ilişkilerin dar çerçevesini aşan bir nüfuza sahip oldular. 19. yüzyıl Osmanlı reform hareketlerinin yürütücü motoru, işte bu diplomat kökenli ve aydın devlet adamları olmuştur.

Yeni Osmanlı diplomatlarının en iyileri, dönemin etkili devlet adamları *Metternich* ve İngiliz Başbakanı *Palmerston* ile doğrudan temasları olan akıllı ve yetenekli diplomatlardır. Sadık Rıfat ve Mustafa Reşit gibi diplomatların merkeze gönderdikleri raporlar, 1830'ların Avrupasından alınacak derslerle doludur. Önceleri bu yetenekli kişilerin Osmanlı elitindeki sayıları azdı. Sadık Rıfat, Mustafa Reşit ve daha genç olan Ali ve Fuat Efendiler vb. Ancak, zamanla hem sayıları hem de etki ve uzmanlıkları artacaktır. Bunların, Osmanlı reform hareketleri içindeki yerlerine uygun olarak, Reis-ül Küttaplık da artan bir önem kazandı.

Bu yeni sivil bürokrasiye örgütsel bir temel hazırlamak isteyen II. Mahmut, Tercüme Odası'nı güçlendirip diplomatik ve konsüller faaliyeti canlandırdıktan sonra, 1836 Martında Reis-ül Küttaplığı "Hariciye Nezareti" yaptı. Bu yalnızca bir unvan değişikliği değildir. Aynı yıl Müsteşarlık, yani Dışişleri Bakan Yardımcılığını kurdu. Bu değişikliklerle birlikte, Babıâli ve yazışma işleri de çok önemli değişiklikler geçirdi. Yeni Dışişleri Bakanlığı ile yeni bir sivil bürokratik elit yaratma süreci de başladı. Ancak, gerek geleneksel Osmanlı hizipçiliği ve gerekse bazı reformların hiç incelenmeden aceleyle uygulanmaya başlanması, bu olumlu gidişin önemli zaafları oldular. Ama, II. Mahmut bu kuşkuları bir kenara itmişti. Onun için önemli olan, geniş reformist düşünceler içinde, diplomatik hizmetin canlanması ve modern bir dışişleri örgütünün kurulmasıydı.

4. Tanzimat Döneminde Sivil Bürokrasi (1839-1871)

II. Mahmut'un 1839 yılında ölmesiyle, Sultan ile yüksek dereceli memurlar arasındaki güç çatışması çözülmüş ve 1871 yılına kadar sürecek olan yeni bir reform dönemi açılmıştır. Bunun böyle olmasında üç önemli unsur vardı: (i) Mahmut'tan sonra tahta oturan Abdülmecit (1839-1861) çok tehlikeli bir dönemde ve 16 yaşında hazırlıksız bir monark olmuştur. Abdülaziz (1861-1876) otoritesini kurmak isteyen ama bunu yapabilecek akli dengesi olmayan bir sultandı. V. Murat'ın (1876) akli dengesizliği, üç ay içinde tahttan alınmasına yol açmıştı. Kısaca, Osmanlı Hanedanlığı II. Abdülhamit'e (1876-1909) kadar II. Mahmut'a gerçek bir halef çıkarabilmiş değildi. (ii) 1830 reformlarının yüksek kademeli memurlara sağladığı memuriyet güvencesiyle bürokratik esneklik azalmış ve gücün sultandan yüksek memurlara doğru kaymasına yol açmıştır. (iii) Siyasal gücün reform yanlılarının eline geçmesiyle asıl ağırlık bu sivil bürokrasi içinde yeni diplomatik elitin elinde toplanmıştır. En sonuncusu 1871'de ölecek büyük devlet adamlarının başarılı yönetimleri sayesinde, sivil bürokrasi gücünü artırmış ve Babıâli gerçek bir hükümet merkezi durumuna gelmiştir.

Bu üç unsur, birbirleriyle etki-tepki ilişkisi içinde, hem büyük bir siyasal istikrarsızlık hem de reformlarla dolu yepyeni bir dönem açtı. Bunun adı da dönemi gerçekten çok güzel anlatan "Tanzimat"tır (yeni bir düzen getirme, düzenleme). Bu dönemde Mustafa Reşit Paşa 1846-1852 yılları arasında sürekli Sadrazam, 1854'ten öldüğü 1858 yılına kadar yeniden üç kere Sadrazam olacaktır. Bu arada nüfuzu, genç taraftarları Ali ve Fuat Paşalara geçmeye başlayacaktır. Ali, 1846'da Hariciye Nazırı olmuş, 1852'de Sadrazamlığa gelmiştir. Fuat, her iki makamda da onu izlemiştir. Mustafa Reşit'in ölümünden sonra bu ikisi, Ali'nin 1871'de ölümüne kadar Sadrazamlığı tekellerine alacaklardır. O dönemde Osmanlı Devleti'nde İçişleri Bakanlığı yoktu. Bu görev Sadrazamın uhdesindeydi. Dolayısıyla, devletin bu iki önemli makamı, yani Sadaret ile Hariciye Nazırlığı, tüm yönetime egemen olmuştur. Ayrıca, yukarda belirtildiği gibi, sultanların zayıflığı da, siyasal denetimin bu iki makama geçmesini etkilemiştir.

1871 yılına gelindiğinde, Dışişleri Bakanlığı Babıâli'nin en gelişmiş bölümü ve yapısı itibariyle birçok yönden en moderniydi. Ancak bu durum, şimdi çok yaygınlaşmış bulunan bakanlığın çeşitli

daireleri arasında eşgüdümün sağlanması sorununu ortaya çıkarmaktaydı. Tanzimat adamlarının üzerinde hiç durmadıkları bu konu, durum işin içinden çıkılamayacak bir hale gelene kadar, yakın bir ilgi görmedi. Yine de, örgütün başında bulunan bakan, selefi Reis-ül Küttap'tan daha özgül bir biçimde sorumluluğu dağıtabilmekte ve denetimindeki dairelerden biri olan Divanıhümayun aracılığıyla sıfatının ötesinde bir nüfuza sahip olabilmekteydi. Üstelik, batılılaşma ve Batı tarafından baskıda bulunulan bir dönemde, Batılı ülkelerle ilişkilerden sorumlu olan Dışişleri Bakanı, hükümet politikasının birçok alanında söz sahibiydi. Kısaca, Dışişleri Bakanı hükümette ikinci adam durumundaydı.

Osmanlı Devleti'nde reform hareketi düz bir eğri çizmiş değildir. Çünkü, Sultan'ın geleneksel gücü hâlâ ilkesel olarak sınırlandırılmış değildi ve egemenliğin nereden kaynaklandığı konusu bulanıktı. Tanzimat döneminde siyasal yaşamın ana teması bu değil, bürokratik sistemin kurulup faaliyete geçirilmesiydi. Buna rağmen, Babıâli'ye bağlı bürokratik kuruluşlar önemli değişiklikler geçirmişti. Sadrazamın altında yeni bir daire kurulmuş, Dışişleri Bakanlığı örgütsel açıdan yaygınlaşıp farklılaşmış ve yeni örgütlenme kavramları, yüzeysel de olsa, ortaya çıkmıştı. En önemli yenilik neydi dense, şu söylenebilir: Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomatik ve konsüler tarihi ve bugünkü Dışişleri Bakanlığı, 1830'lardan bugüne kadar kesintisiz bir gelişim süreci geçirmiştir. Bunun yanında Şûrayıdevlet ve Cumhuriyet dönemindeki halefi olan Danıştay da 1868 yılından başlayan bir evrimin ürünüdür.

5. I. Meşrutiyet ve Sultan'ın Üstünlüğüne Geri Dönüş

1871'de Ali Paşa'nın ölümü, iktidarın merkezinin değişmesine ve Tanzimat dönemindekinden daha bunalımlı bir döneme girilmesine yol açtı. Abdülaziz yönetime ağırlığını koydu ve reformcuların sinsi düşmanı Mahmut Nedim Paşa'yı Sadrazam yaptı. Bu paşa, Tanzimat'ın kurduğu bürokratik sistemi dağıtmış ve yüksek kademe memurlarını sürekli değiştirerek bürokrasiyi hareket edemez duruma getirmiştir.

Yönetim merkezinin dışında ortaya çıkan bunalımlar ve aydın akımlar da karışıklığı artırmıştır. Genç Osmanlılar hareketinin yanında bir de Panislamist akım ortaya çıktı. 1873-1875 yıllarının tarım bunalımı, ekonomik durumu içinden çıkılmaz bir hale getirdi ve dış borçlar Mahmut Nedim Paşa'nın, ülkenin iflas ettiğini açıkça belirtmesine yol açacak kadar çoğaldı. 1875 Hersek ayaklanması ve tüm Balkanlara yayılma tehlikesinin belirmesi, dış müdahale ve savaş tehlikesini de beraberinde getirdi. 1876'da böylesine bir ortamda, o zamana kadar çok az bilinen II. Abdülhamit tahta getirildi.

Bu arada Balkanların durumu giderek kötüleşmiş ve yeni Sultan Rus savaşı ile karşılaşmıştı. Ayrıca, dış borçların içinden çıkılmaz bir duruma gelmesi, 1881 yılında Düyunu Umumiye Teşkilatı'nın (Genel Borçlar Yönetimi) kurulmasına yol açmıştı. Devlet, Tanzimat dönemindekinden daha ağır bir bunalıma girmiş ve ilk kez tam anlamıyla yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti.

İşte, bu ortam içinde, hâlâ etkisini sürdürmekte olan sivil bürokrasinin desteğiyle iktidara gelmiş bulunan Abdülhamit, önce ilk Osmanlı anayasasını kabul ederek işe başlamış ama çok kısa bir süre sonra, anayasayı yürürlükten kaldırmıştır. Abdülhamit döneminde merkezde Dışişleri Bakanlığı ve dışarda diplomatların etkinlikleri çok azalmıştır. Katı ilkelerden hareket eden Abdülhamit devletin dış ilişkilerini İstanbul'daki büyükelçilerle doğrudan temaslarla yürütmüştür. Üstelik, Sadrazam'ın kim olduğunun da önemi kalmamış ve Sultan bir sadrazam gibi hareket etmiştir. Böylece, nasıl Lale Devri'nin yenilikleri Patronalı Halil'in gerici ayaklanmasıyla durdurulmuşsa, Tanzimat döneminin yenilikleri de Abdülhamit'in baskıcı yönetimiyle boşa çıkarılmıştır. Eskimiş teknenin onarılması çabaları engellenince, devlet gemisi de I. Dünya Savaşı'nın fırtınalı sularında su alıp batacaktır.

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ BUNALIMLARI

I. Dünya Savaşı öncesi bunalımları arasında, Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerde incelenen, 1908 Bosna-Hersek bunalımı ve Balkan Savaşları en önemlileri sayılabilir. Ama, özellikle Kuzey Afrika'da

ortaya çıkan bir dizi bunalım da, bloklar arası çatışmaların nasıl şiddetlendiğini göstermesi açısından, anahatlarıyla da olsa ele alınmalıdır.

19. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın en büyük sorunu, belki de *Bismarck*'ın düşleyemeyeceği kadar, Almanya'nın hemen her alanda güçlenmesiydi. Ancak, Kayzer daha da güçlü bir Almanya istiyordu ve bunun önündeki gerçek engel de İngiltere idi. Tüm deniz yollarına egemen olan İngiltere, dünyada en varsıl ve geniş sömürgelere de sahipti. Üstelik, Almanya'nın Kuzey Afrika'da tek etki kuracağı yer olan Fas'a, Cebelitarık'taki güçlü varlığı ile başka bir devleti dokundurtmuyordu. Anlaşmaya vardıklar taktirde bu büyük sömürgeyi Fransa'ya bile verebilirdi. Dolayısıyla II. Wilhelm Almanya'nın geleceğinin açık denizlerde yattığı kararına vardı.

Kayzer bu düşünceler içindeyken, az daha Fransa ile İngiltere'yi bir savaşın eşiğine getirecek *Fachoda* bunalımı çıktı. Fransızlar, Afrika'yı sömürgeleştirme faaliyetleri sırasında Fransız Kongosu'ndan doğuya doğru ilerleyerek, 1898 yılında şimdi İngiltere'nin yönetimindeki Mısır'ın güneyinde bulunan Sudan'a girmişler ve *Fachoda*'ya Fransız bayrağını dikmişlerdi. Bölgede İngiliz ve Fransız hak iddiaları çatıştı. İki taraf da çekilmemekte ayak diretince, iki devlet arasında şiddetli bir bunalım ortaya çıktı. İngiltere'nin ültimatomu karşısında Fransa, ya savaşa girmek ya da bölgeden çekilmek seçeneğiyle karşı karşıya kaldı. Fransa, öteki devletlerden destek görmediği ve iç bunalımda olduğundan boyun eğmek zorunda kaldı. Ayrıca, Fransız Dışişleri Bakanı *Delcasse*'a göre, Fransa zaten elden çıkmış olan Mısır ve Sudan'la değil, topraklarına daha yakın olan Fas ile meşgul olmalıydı. İşte *Delcasse*'ın bu anlayışı, sonunda 1904 İngiliz-Fransız sömürge anlaşmasına varacaktır. *Alsace-Lorraine*'in acısını bir türlü unutmayan ve şimdi İngiltere ile anlaşan Fransa'yı kazanma umutları, Alman monarkı için tam bir hayal oldu.

Ama yine de, 1904 Anlaşmasının ne kadar sıkı olduğunu denemek istedi. İngiltere, acaba Fransız sömürgecilik faaliyetlerini gerçekten destekleyecek miydi? İki devlet arasındaki bağlar, bir ittifaka varacak kadar güçlü müydü? Bunu denemek için, Fransa'nın Fas'taki faaliyetlerine karşı Fas Sultanı'nı tahrik etmeye başladı ve 1905 yılında Tanca'yı ziyaret etti. Ziyaretinde, Fas'ı bağımsız bir ülke

olarak saydığını ve Almanya'nın Fas'taki çıkarlarını korumaya azimli olduğunu söyledi. Ayrıca, Fas Sultanı'nı, sorunun uluslararası bir konferansta görüşülmesi önerisini yapmaya ikna etti. Almanya'nın Fransa'ya cephe alması ve Fransa'nın bu öneriyi reddetmesi, Avrupa'da bir bunalım ortaya çıkardı. Fransa, dost ülkelerin de baskısıyla, sorunun görüşülmesini kabul edince, 1905 Ocağında *Algesiras konferansı* toplandı. Almanya, İngiliz-Fransız yakınlığının gerçek olduğunu anlamakta gecikmedi. Konferans Fas üzerindeki Fransa'yı sonuna kadar destekledi. Almanya'yı destekleyen tek devlet Avusturya oldu. Konferanstan sonra İngiliz ve Fransız genelkurmayları, ortak savaş planları üzerinde çalışmaya başladılar. Sonuç olarak, Almanya'nın ortadan kaldırmaya çalıştığı "*Entente Cordiale*", Fas bunalımından daha da güçlenerek çıktı. Bundan sonra, 1911 yılında, Alman hükümeti Fas'taki Alman çıkarlarını korumak için, *Panther* adlı büyük bir Alman zırhlısını, tam bir güç gösterisi olarak, Ağadir limanına gönderdi. Bunun amacı, artık perçinlenmiş olan İngiliz-Fransız dostluğunu denemek değil, baskıyla Fransız Kongosu'ndan pay almaktı. Ufak toprak parçaları Almanya'ya verilince, bunalım gevşedi.

Bu konuda son olarak şu söylenebilir: 1848'den önce Viyana düzeninin büyük devletleri, 1789'dakinden daha geniş iç ayaklanmalardan korktukları için, aralarında bir anlayış birliği, bir cins "anlaşma" yapmışlardı. Ama, 1848 ayaklanmalarının başarısızlığı, Fransa'da monarşinin yeniden kurulması, endüstri devrimiyle milliyetçiliği güçlendirmesi ve sömürgelerdeki genişlemeyle, anlaşmanın temelini oluşturan iç ayaklanma korkusu ortadan kalktı. Avrupa devletleri, 1789 öncesinin "dolap" ve "karşı-dolap" çevirme politikasına geri döndüler. Büyük devlet oyunları, 60 yıllık bir aradan sonra, yepyeni bir heves, çok daha yıkıcı silahlarla ve istikrarsız bir uluslararası sistem içinde bir daha oynanmaya başlandı. Bunlar 1914-1918 felaketine kadar da sürdü.

VII
Birinci Dünya Savaşı

A. SAVAŞIN YAKIN NEDENLERİ

I. Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda, bilim adamları ve tarihçiler arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir tartışma ve bir o kadar da araştırma vardır. İlerde de süreceği muhakkaktır. Ancak, burada "neden" kavramı üzerinde yapılacak bir açıklama, bazı gereksiz tartışmaların ortadan kalkmasına yardımcı olabilir. "Neden" sözcüğü, "sebep" sözcüğünün Türkçesi olarak kullanıldığından, değişik kavramlara değişik adlar verme çabasına açıklık kazandırmamaktadır. Oysa, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinde, değişik anlamlarda kullanılan çeşitli sözcükler ve bu bakımdan "neden" konusunda belirli ölçüde bir açıklık vardır. Olayların ve özellikle büyük tarihi olayların, bir yakın nedenleri vardır, bir uzak ya da temel nedenleri vardır, bir de olayın ortaya çıkmasını kolaylaştıran ortam vardır. Tüm bunları tek bir "neden" kategorisi içinde düşünürsek, çeşitli olayların nedenleri konusundaki anlaşmazlıklar sona ermez. Örneğin, eğer Avusturya Veliahtı 1914 yılında öldürülmeseydi, I. Dünya Savaşı bugün bildiğimiz biçimiyle ve o tarihte ortaya çıkmazdı. Ama, bu "yakın neden" gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Devlet adamlarına

suikast, Avrupa tarihinin geleneğinde vardır. Eğer her suikastten sonra savaş çıksaydı, Avrupa tarihinde başka bir olay yazma olanağı bulunamazdı. Demek ki, bir yakın nedenin belirli bir olayı çıkarabilmesi için, başka kategori nedenlere, "temel nedenlere" ya da sözcük yerindeyse, "etkenlere" gerek vardır. Örneğin, Balkanlar'da Germen-Slav çatışması ya da güç dengesinin bozulması gibi. Eğer, Balkanlarda Slav ve Germen milliyetçilikleri çatışmasaydı, Avusturya Veliahtı'nın öldürülmesi, Avrupa insanını bir iki gün üzer ve bunun ötesine geçmeyen bir olay olarak kalabilirdi. Yakın ve temel nedenlerden başka, bir de olayın ortaya çıktığı "ortam" önem kazanır. Emperyalizmin o dönemdeki niteliği, uluslararası sistemdeki güç dengesinin sağlam ya da değişken bir durumda bulunması, olayın gelişebileceği ortamı sağlar. Olayın izlediği süreci belirler. Örneğin, yukarda sayılanlardan bir tanesinin niteliği değişik olsaydı, belki savaş çıkabilir, ama kısa sürer ya da Balkanlarla sınırlı tutulabilirdi. Bu kitapta, "temel neden" ve "ortam" kategorileri bir arada ele alınacaktır.

I. Dünya Savaşı'nın, tarihçilerin üzerinde anlaştıkları yakın nedenleri vardır. Avusturya Veliahtı'nın 28 Haziran 1914'te öldürülmesi, Avusturya'yı Sırbistan'a savaş ilanına itti. Sırbistan'ı destekleyen Rusya'nın genel seferberlik ilan etmesi, Almanya'nın Rusya ve Fransa'ya savaş açmasına neden oldu. Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığına saygı göstermeyip bu ülkeyi işgali, İngiltere'yi Almanya'ya savaş ilan etmeye zorladı. Böylece, I. Dünya Savaşı çıktı. Belki devletlerin hiçbiri, tek tek savaş istemiyordu. İradeleri savaş yönünde değil, ulusal çıkarlarının korunması amacına yönelik olabilirdi ve tek tek bu iradelerini haklı da çıkarabilirlerdi. Her davranış kendi içinde haklı olduğu kadar tutarlı da olabilirdi. Ancak, tarihin büyük çaplı olayları, devletlerin ya da yöneticilerin tek tek, kendi içinde haklı ve tutarlı olan iradeleri yüzünden çıkmaz. Bu iradelerin toplamının, tek tek iradelerden farklı ve kendine özgü bir niteliği vardır. Örneğin, üç devletin iradelerini x, y ve z olarak kabul edelim. Bunların çatışmasından ortaya çıkan olay x + y + z değil, diyelim "s" dir. Dolayısıyla, ayrı ayrı devletler savaş istemese bile, kendilerine göre haklı politikayı inatla sürdürmeleri, ortaya I. Dünya Savaşı'nı çıkardı. Ama, savaş bir kere başlayınca, savaşa girme nedenleri de savaş öncesi plan ve projeleri ne olursa olsun, devletler

"zafer" için savaştılar. Şu sorun çözülmeye çalışıldı: Avrupa'nın efendisi kim olacak? Savaşanlar kendi "haklı ve tutarlı" iradelerini zorla öteki savaşanlara kabul ettirmek istediler ama işin ilginç yanı, bu iradelerinin ne olduğunu tam bilmiyorlardı. Tıpkı Kırım Savaşı'nda olduğu gibi, Avrupalılar "neye" karşı savaştıklarını belki biliyorlardı ama "ne" için savaştıklarını bilmiyorlardı. Tarih boyunca savaşların çoğu ve ne yazık ki bugünkü savaşlar da, tarihin bu şaşmaz ve acımasız kalıbına uymaktadır. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı'nda taraflar savaş amaçlarını kesin çizgileriyle tanımlayamadılar.

I. Dünya Savaşı'nın yakın nedenleri konusundaki anlaşma, temel nedenleri konusunda yoktur. Bu bakımdan, bunlar aşağıda ana kategoriler içinde verilmeye çalışılacaktır.

B. SAVAŞIN TEMEL NEDENLERİ

Büyük savaş, birçok bakımdan bir dönemin sonu sayılabilir. Liberallerin 19. yüzyılın iyimserliği içinde kendini gösteren kaçınılmaz gelişme umutlarını tümüyle söndürmüş, 19. yüzyılı bitirmiştir. Ama, I. Dünya Savaşı, başka yönlerden, kesintisiz evrim içinde tek bir olaydır. İnsanoğlunun ekonomik ve siyasal gelişmesi açısından, 50 yıldan beri etkinliklerini sürdüren ve savaştan sonra da giderek güçlenecek olan güçlerin, ilk büyük çaplı gösterisi olmuş, dünyanın globalleşme sürecini ve uygarlığın tüm yeryüzüne yayılmasını hızlandırmıştır.

1. Emperyalizm

Endüstri devriminin sonucu olarak, artan üretimin yeni pazarlar, biriken sermayenin yeni yatırım alanları, sürekli üretimde bulunan fabrikaların hammadde ihtiyacı ve Avrupa piyasalarının bu mallara doymasıyla sömürgecilik hızlanmış ve emperyalizm biçimine dönüşmüştü. Ayrıca, ulusal birliğini kurduktan sonra hızla bir endüstri ülkesi haline gelen Almanya'nın ürettiği malların da Avrupa piyasalarına çıkışı, sömürge ihtiyacını artırmıştı.

19. Yüzyılın sonlarına kadar, sömürgecilik Avrupa devletlerini doyurmaktaydı. Ayrıca, sömürgeler Avrupa-içi çatışmalara bir boşalım alanı olarak da hizmet görmekteydiler. Ancak, Japonya ile Çin'i, tam bir serbestlik içinde parçalayamamaları ve böylece sömürge alanlarının bitmesi, Avrupalılar'ın işini güçleştirmiştir. Artık, Avrupa devletlerinin artan nüfuslarını, büyük endüstriyel güçlerini ve gelişen savaş teknolojilerini boşaltacaklar alanlar, uzak denizaşırı bölgelerden, Avrupa'nın çok yakınlarına gelmişti. Kısaca, Balkanlara ve bölgenin egemeni olan Osmanlı Devleti'ne, Avrupa-içi çatışmaların boşalım alanı haline gelen Balkanlardaki "saatli bomba"nın patlama zamanı önce 1878, sonra da 1908 bunalımlarıyla ertelenmişti. 19. Yüzyılla birlikte dünya sahnesine çıkan dirik ve patlayıcı güçlerin çatıştıkları, hem de Avrupa içinde çatıştıkları bir uluslararası ortamda, bu bombayı etkisiz hale getirebilecek bir uzman kişi, bir "süper adam" yoktu.

2. Almanya'nın Güvenlik Sorunu

Almanya, Avrupa ve dünya politika sahnesinde birdenbire ve güçlü bir biçimde doğmuştu. Ancak, Almanya'nın sağlam bir diplomatik temelinin olmaması ve Avrupa'da saldırıya açık konumu, başka etkenlerle birlikte, Alman militarizmini körüklemişti. Askeri bakımdan her zaman hazırlıklı olmak ve ilk darbe yeteneğini elinde bulundurmak için ödünsüz bir disiplin gerekliydi. Ayrıca Almanya'nın, doğu ve batısından Rusya ve Fransa gibi iki güçlü devletle sarılmış olması ve bunun sonucu olarak *Bismarck*'ın karabasanı haline gelen "iki cepheli savaş" tehlikesi, Almanya'yı ayrıntılı bir savaş planı hazırlamaya itmişti. Alman Genelkurmay Başkanı *Schlieffen* tarafından hazırlanan ve aynı adla anılan plana göre, Almanya önce bütün gücüyle Fransa'ya yüklenecek ve bir ay içinde Fransa'yı yenilgiye uğratacaktı. Rusya'nın seferberliğini ancak bir ay içinde tamamlayabileceği düşünüldüğünden, Fransa yenildikten sonra Alman orduları Rusya ile savaşmaya başlayacaktı. Böylece, iki cepheli savaş tehlikesi ortadan kaldırılmış olacaktı.

Ancak, açıkça görüldüğü gibi, Schlieffen planının başarıya ulaşabilmesi için, Fransa'nın bir ay içinde etkisiz hale getirilmesi ve

bunun için de bir ay süreyle, yani Rusya seferberliğini tamamlayana kadar, Almanya'nın doğuda savaş yapmaması gerekiyordu. Bu nedenle, Almanya, Rusya'nın seferberlik ilanını, savaş ilanı olarak kabul edeceğini ilgili tüm devletlere bildirdi. Bu da Avrupa diplomasisi ve askeri hazırlıklarının savaşa doğru uzanan yolunu biraz daha kısalttı.

3. Değişken Güç Dengesi ve Uluslararası Güvensizlik

19. yüzyılın ilk yarısındaki güç dengesi istikrarlı ve yerleşmiş bir güç dengesiydi. Belirli bir toprak parçasının şu ya da bu devletin elinde bulunmasına bağlı olan bu güç dengesini denetleyen "Avrupa Uyum"u da güçlüydü. Ancak, özellikle 1870'lerden sonra, karşılıklı bloklar arasında askeri, siyasal ve ekonomik dengeye dayanan yeni güç dengesi, nazik ve değişken bir nitelik kazandı. Avrupa'nın düzenleyici gücü olan "Avrupa Uyumu" yıkılmış, güç dengesinin içine şimdi sömürge düzenlemeleri ve çatışmaları da girmişti. Dolayısıyla, güç dengesi kolaylıkla değişebiliyordu. Sonuç olarak, taraflardan biri, dengenin kendi aleyhine eğilim gösterdiğini anladığı ânda karşı tarafa saldırma hakkını kendinde bulmaya başlamıştı. Çünkü, böylesine değişken bir güç dengesinde "ilk darbe yeteneği" yaşamsal önem kazanmıştı.

Üstelik, yine nazik ve değişken güç dengesi ortamında, savaş teknolojisindeki gelişme, devletlerin birbirlerine verebilecekleri zararı ve orduların çevikliğini artırmıştı. Belirli bir bölgenin çok kısa bir sürede işgal edilme olanağını doğuran bu gelişme, devletlerin birbirlerinden duydukları korkuyu artırmış, korku da daha çok silahlanmaya yol açmıştır. Böylece, korkuyla silahlanma arasındaki etki-tepki ilişkisi 1914 yılına kadar sürdü. Bu ortamda seferberliğini en seri biçimde gerçekleştirecek devletin, savaşta çok avantajlı bir duruma geçeceği açıktı. Bu da, seferberlik ilanının savaş ilanı olarak kabul edilmesi olgusunu yaygınlaştırdı.

19. yüzyılın büyük teknolojik gelişmeleri, sömürgeciliği geliştirdiği, güç dengesini değişken bir hale getirdiği ve silahlanmayı hızlandırdığı gibi, örgütlenmeyi de geliştirmiş, siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduranların etkinliğini artırmıştı. Ancak, güçleri

büyük ölçüde artan büyük Avrupa devletlerinin dış politikaları, hâlâ yetkileri kuramsal olarak sınırlı, ancak uygulamada tümüyle despot olan tek tek bireylerin ya da genelkurmayların elindeydi. Dış politika konusunda eski basmakalıplar, ulusal çıkar, gelenek ve süreklilik gibi düşünceler, dış politika alanında parlamenter denetimi ikinci plana düşürmüştü. Özetle, 1914 yılına gelindiğinde sömürge çatışmaları ve değişken güç dengesi ortamında, Avrupa'nın askeri bakımdan güçlenmiş büyük devletlerinin dış politikalarını, parlamento yerine tek kişi, idealizm yerine korku yönetmekteydi. Böylesine patlayıcı bir ortamda, devletlerin silaha sarılmaları için küçük bir kıvılcım yeterliydi. O kıvılcım ise 28 Haziran 1914'te Balkanlar'da çaktı.

4. Uluslararası Örgütlenmenin Olmaması

19. yüzyıl, bir iyimserlik çağı olmasına rağmen, insanoğluna özlediği barış ve huzuru veremedi. Çünkü, endüstriyel teknik ve gelişme, geniş, özgürlük yanlısı liberalizm ve giderek emperyalizme ve saldırganlığa sürüklenen milliyetçilik Avrupa'da kol gezerken, uluslararası etkin bir örgütlenmeyi gerçekleştiremedi. Feodalizmden güçlü monarşiler, güçlü monarşilerden de güçlü ulus-devletler doğmuştu. Avrupa insanı bu en etkin, bireyin mutluluk ve çıkarlarına en uygun ve ekonomik gelişmeye en çok olanak sağlayan siyasal örgütlenme biçiminin Avrupa'da yaygınlaşmasıyla, tüm sorunların çözüleceğini sandı. Ancak ulus-devletlerle ekonomik ve siyasal milliyetçilik arasındaki "anlaşma", uluslararası sistemde büyük bir anarşi yarattı. Feodal dönemin anarşik havasını, merkeziyetçi büyük monarşiler bir dereceye kadar ortadan kaldırmıştı. Ulus-devletler dünyasının anarşisini ise, ancak uluslararası siyasal ve ekonomik örgütlerin kurulması ortadan kaldırabilirdi. Ne var ki, 19. yüzyılın devlet adamları ve düşünürleri, ulus-devletler dünyasında örgütlenmenin, özellikle uluslararası örgütlenmenin önemini kavrayamadılar. Uluslararası refah ve insanoğlunun yaratıcı zekâsındaki gelişmeye karşılık, uluslararası örgütlenme konusundaki başarısızlık, yüzyılın büyük bir çöküntü ve genel bir savaşla sona ermesine yol açtı.

5. Osmanlı Mirası Üzerinde Çatışma

Osmanlı Devleti hakkındaki açıklamalarda görüldüğü gibi, bu devletin parçalanması, I. Dünya Savaşı'nın en önemli ve temel sorunu olmuştur. Savaşın öteki önemli nedenlerinin yanında, 1914-1918 savaşı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki çatışmalarının bir sonucudur. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması, Boğazlar üzerinde Alman-Rus üstünlük çekişmesi, İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakındoğu yollarını korumak istemesi ve Fransa'nın Suriye üzerindeki tutkuları, diplomasiyle değil, savaşla çözüme bağlanacak sorunlar çıkarmıştır. Savaşın Balkanlar'da patlak vermesi bu bakımdan tarihi bir rastlantı sayılamaz.

İster yakın olsun ister temel, I. Dünya Savaşı'nın çıkışını açıklamaya çalışan bu kadar çok nedenin bulunması, bunların hiçbirinin tek başına "gerçek" neden olmadığının en güzel kanıtıdır. Belki de I. Dünya Savaşı bunların hepsinin bir karışımı ya da bunlar arasında etki-tepki ilişkisiyle açıklanabilir.

C. SAVAŞIN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

I. Dünya Savaşı dünya tarihinde tümüyle yeni bir olaydır. Yeni olmasının ve "dünya savaşı" denmesinin nedeni, genel kanının aksine, uzun sürmesi, savaşa katılan devletlerin sayısının çokluğu ya da birkaç kıtayı birden etkilemesi değildir. Tarihte, dört yıldan uzun süren (Otuz Yıl Savaşları), daha çok sayıda ülkenin katıldığı (Napolyon koalisyon savaşları) ve tüm dünyayı etkileyen (Yedi Yıl Savaşları) savaşlar da vardır. I. Dünya Savaşı'nın ayırıcı ve belirgin özelliği, onun ilk "topyekün" (total) savaş olmasıdır.

Savaşlar, belki cephedeki asker için ölüm kalım sorunudur, ama bir ulus için bu her zaman doğru değildir. Savaşın bir ulus için ölüm-kalım savaşı olması demek, onun mutlaka topyekün bir savaş olması demektir. Tarih boyunca savaşların, I. ve II. Dünya Savaşı dışında, hemen hepsi "sınırlı savaş" niteliğinde olmuştur. Bunun en önemli nedeni, savaştan beklenen siyasal amacın sınırlı kalmasıdır. I. Dünya Savaşı, bir kere başlayınca denetimi olanaksız ve sonuçları

hesaplanamayacak bir savaş haline geldi. 19. yüzyılda Bismarck savaşlarının kesin siyasal amaçları vardı ve o amaçlara varıldığında savaş durdurulmuştu. *Sadowa* ile Avusturya yenilip, Alman devletleri üzerindeki etkisi kırıldığı zaman, Bismarck savaşı durdurmuş, savunmasız kalmasına rağmen Viyana'ya girmemişti. Şimdi, savaş politikanın bir aracı olmaktan çıktı, başlangıçtaki amaçlar hemen unutuldu ve savaşın siyasal amaçlarına hiç bakılmaksızın ölü sayısının çok yükseldiği askeri girişimlerde bulunuldu. Böylece, araçlar artınca amaçlar da yükseldi. Savaş içinde çok sayıda insanın ölmesi ve maddi zararın yükselmesi, savaş sonundaki barışın niteliğini de etkiledi. Tam anlamıyla bir "yıpratma savaşı" haline gelen I. Dünya Savaşı'nda araçlar amaçları saptadı, amaçlar araçları değil.

Belki de yıpratma savaşının ve topyekün savaşın en anlamlı ve kısa anlatımı budur. Özetle, I. Dünya Savaşı'nın en önemli özelliği, varılmak istenen amaçlar, bunlar için ödenen bedel ve alınan sonuçlar arasındaki orantısızlıktır.

Savaşların amaçları neydi? Fransa *Alsace-Lorraine*'i geri almak istiyordu. Buysa, ancak Almanya'nın yenilgisiyle olanaklıydı. İngiltere, Prusya militarizmini yıkmak ve Avrupa güç dengesine Almanya'nın yönelttiği tehdidi ortadan kaldırmakta kararlıydı. Bu da Almanya'nın yenilgisini gerektiriyordu. Almanya ise en tutkulu savaş amaçlarına sahipti. Avrupa'da başat güç olmak ve yeryüzünde İngiltere'nin yerini almak istiyordu. Ama, gördük ki dünyada başat olan gücün bu durumuna son verilmesi ancak büyük bir savaşla mümkündü. İberik yarımadası devletlerinin ve daha sonra Hollanda ile Fransa'nın başat güç durumlarına son verilmesi, büyük savaşlar sonucu olmamış mıydı? Dolayısıyla, İngiltere'nin katılmadığı bir Alman-Fransız savaşı, büyük bir olasılıkla Avrupa ile sınırlı kalabilir, topyekün bir nitelik almayabilirdi. Ama başat güç olan İngiltere'ye meydan okuyan Almanya'nın mücadeleleri, mutlaka bir dünya savaşına dönüşecekti. Tarihin gösterdiği buydu. İşte böylesine amaçlarla yola çıkan ve savaş uzadıkça amaçları daha tutkulu biçimler alan devletlerin, mücadeleyi durdurup bir uzlaşmaya varmalarının olanağı yoktu.

Savaş, 19. yüzyılın güçlü endüstri devletleri arasında olmuştur. Bu devletler tüm maddi ve manevi güçleri denetlemekte ve istedikleri

biçimde kullanmaktaydılar. Ayrıca, modern teknolojinin tüm olanakları bu devletlerin kullanımına açıktı. Kısaca, I. Dünya Savaşı, tüm dünyayı denetimleri altına almış bulunan büyük devletlerin tüm ekonomik potansiyellerini ortaya koyarak yürüttükleri bir savaştı. Bu nitelikleriyle dünya ekonomisini köklü bir biçimde etkiledi ve dört uzun yıl Avrupa'nın ekonomik ve askeri gücünü tüketince, bu kıtanın zayıflama süreci de başladı.

20. Yüzyıla kadar savaşlar "tek boyutlu" bir nitelik taşımaktaydı. Yani, yalnız karada ve deniz yüzeyinde olmaktaydı. Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı uçak ve denizaltı, I. Dünya Savaşı'nı üç boyutlu bir hale getirdi. Kara ve deniz yüzeyine ek olarak, hava ve denizaltı da savaş alanları oldu. Hemen hemen eşit güçteki devletler, böyle bir savaş teknolojisini kullanarak, büyük bir inatla savaşı sürdürdüler. Bu nitelikleriyle, 20. yüzyılın bu ilk büyük mücadelesi, 19. yüzyıldakiler gibi yalnız sınırlardaki birliklerin değil, büyük kitlelerin savaşıdır. Askeri, sivili, kadını, erkeği, yaşlısı, genci ve hatta çocuğuyla tüm halkın katıldığı, etkilendiği ve sıkıntılarını paylaştığı bir savaştır.

Savaşın çıkmasında sorumluluk kimindi? Hemen her savaş sonrasında olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da galipler, sorumluluğu yeniklere yüklediler. Tarihçiler için sorumlunun bulunması bu kadar kolay olmasa gerek. Daha önce de belirtildiği gibi, tarafların hepsi davranışlarının sınırlı kalıpları içinde haklı ve tutarlı olabilirler. Tarihin de gösterdiği, tartışmasız saldırının kaynaklandığı devletlerin bile, bu saldırılarına "haklı" gerekçeler bulduklarıdır. Dolayısıyla, özellikle birçok devletin katıldığı savaşlarda "sorumlu"yu bulmak hiç de kolay değildir. İlerde, savaşın genel akışı içinde görüleceği gibi, I. Dünya Savaşı'nın sorumlularının aranması gibi belki de olanaksız bir uğraş içinde, şu genellemede bulunabilir: Bunalımı başlatan ve tırmandıran Almanya olmuştur. Ancak ilk etkin askeri tedbirleri alan devletler İngiltere, Fransa ve Rusya, barışçı bir çözümü olanaksız kılan da Rus seferberliğidir.

Ç. SAVAŞIN ÇIKIŞI

1. Savaş İlanları

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahtı *Franz Ferdinand*, 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'yı ziyaretinde bir Sırp milliyetçisi olan *Princip* tarafından öldürüldü. Habsburg Hanedanlığı altı yıl önce ilhak ettiği topraklar üzerinde hükümranlık haklarını böylece doğrulatmak istiyor, Sırplar da milliyetçilik ateşinin sönmediğini, oldu bittiyi kabul edemeyeceklerini anlatmaya çalışıyorlardı. Çokuluslu Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nu bir arada tutan tek öğe, devletin tek meşruiyet kaynağı Habsburg Hanedanlığı'ydı ve bu hanedanlığın tek veliahdı öldürülmüştü. Sırp ulusçuluğunun, iyice denetim altına alınmadığı sürece, bunun büyük imparatorluğunun sonu olabileceğini düşünen Avusturya hükümetinin tepkisi çok sert oldu. Avusturya, Rusya ile tek başına karşı karşıya gelmekten çekindiği için, gerekli önlemleri almadan önce Almanya'ya danıştı. Bu sırada Baltık'ta bir deniz gezintisinde olan Kayzer ilginç bir ikilem içinde kaldı. Ya Avusturya'yı desteklemeyecek ve böylece tek başına kalan Avusturya harekete geçmediğinden herhangi bir bunalım ortaya çıkmayacaktı (ama, böyle davrandığı takdirde, belki de tek sadık müttefiki ile arası açılacaktı. Almanya ise bir saldırı karşısında, Avusturya'nın yardımı olmaksızın iki cepheli bir savaşı nasıl yürütebilirdi?) ya da Avusturya'yı destekleyerek bir bunalımı başlatacaktı. Ancak, her şeyden önce, şu küçük ve bağlaşığının başına bela kesilen Sırbistan bu işten kolay kolay kurtulmamalıydı. Ayrıca, bir hanedanlık üyesi öldürülmüştü ve bunun hesabının sorulmasında, Avrupa'nın çeşitli hanedanları birbirlerine yardım etmeseler bile, karşı da çıkmamalıydılar. Kuzeni olan Rus Çarı durumu anlayışla karşılayabilirdi. Kuzenine sonra yazacağı bir mektupla onu yumuşatabileceği düşüncesinin verdiği rahatlıkla, "deniz sefası"na devam etti ve Avusturya'ya destek sözü verdi. Ama, bu destek, altı imzalanıp miktar hanesi boş bırakılan bir çek gibiydi. Yine de, Avusturya'nın fazla ileri gidemeyeceğini düşünmüş olsa gerekti.

Bu koşulsuz desteğin verdiği güvenle, Avusturya Sırbistan'a 48 saat süreli ve bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği ağır bir nota verdi. 1908 bunalımındakinden farklı olarak, zaten Rusya'nın desteğini almış olan Sırbistan, Avusturya'nın ültimatomuna kaçamaklı yanıtlar verdi.

Gerek Sırbistan ve gerekse Rusya, 1908'in küçük düşürücü günlerinden sonra böyle davranmaya karar vermemişler miydi? Bu davranış üzerine, Avusturya 28 Temmuz 1914'te Belgrad'ı bombalamaya başlayarak Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya'nın Sırbistan'a desteğini gösterecek, Avusturya'yı daha ileri gitmekten alıkoyacak ve istenmemesine rağmen savaş çıkarsa Rusya'nın savunmasını sağlayacak şey seferberlikti. Ancak, Genelkurmay Başkanı, böyle bir seferberlik olamayacağını, seferberliğin ya tam ilan edilebileceğini ya da bu işe hiç girişilmeyeceğini, Rusya bir savaşta hazırlıksızlık yüzünden yenilirse sorumluluk alamayacağını söyledi. Çar ikna olunca, Rusya 31 Temmuz'da genel seferberlik ilan etti. Rus seferberliğinin bir savaş ilanı sayılacağını daha önce açıklamış bulunan Almanya, bunun durdurulmasını istedi ve olumlu bir yanıt alamayınca, 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş açtı. Kuzenler ve hanedanlar arasında olması gereken anlayış ve dayanışma; köhne bir imparatorluğun kaprisleri, Sırp milliyetçiliğinin şiddeti ve modern devletlerin dar ulusal çıkar hesaplarına yenik düştü.

Almanya, barış zamanında hazırlamış bulunduğu *Schlieffen Planı*'na uygun olarak, Fransa'yı hemen ezip seferberliğini tamamlama çabası içinde bulunan Rusya'ya sonra dönmek istediğinden, Fransa'ya saldırıda en kolay yol olan Flander düzlüklerinden ordusunu geçirmek istedi ve bunun için Belçika'ya zararsız geçiş hakkı için başvurdu. Tarafsız bir ülke olan Belçika, İngiltere'ye danıştıktan sonra Almanya'nın önerisini reddedince, Almanya 4 Ağustos'ta Belçika'ya saldırdı ve İngiltere de Almanya'ya savaş açtı. Böylece, 4 Ağustos 1914 tarihine gelindiğinde üç cephede savaş başlamıştı; Alman-Fransız cephesi, Alman-Rus cephesi ve Avusturya-Sırbistan cephesi.[1]

2. Çabuk Sönecek Büyük Ümitler

I. Dünya Savaşı, savaşın kısa süreceği yanılgısı ve sağlam bir temeli olmayan coşkuyla başladı. Fransız askerleri, kendilerini cepheye götürecek trenlere binerken vagonların üzerine "Berlin'e" yazıyorlar, İngilizler "bu iş yıl sonuna biter" diyorlardı. Berlin'de Kayzer, teftiş ettiği birliklerine "sonbahar yapraklarıyla birlikte, zaferle Berlin'de

olacaksınız" kehanetinde bulunuyordu. Kehaneti, dört yıl sonrasının sonbaharında, birlikleri yenik olmak koşuluyla, doğru çıktı. Bunların tümü, 1866 ya da 1870'te olduğu gibi kısa bir savaşla, ülkeleri açısından en olumlu sonuçların alınacağını sanıyorlardı. Kısaca, 1914'te genel bir coşku havası vardı. O dönemin kuşağı ciddi ve yıkıcı bir savaş deneyine sahip değildi. Bir tek İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey gerçeği sezer gibi olmuştu. Bir akşamüstü Londra sokak lambaları yakılırken "bu lambalar yarın sabah söndürülecek; ancak bir daha herhalde dört yıl sonra yakılacak" demişti. Gerçekten, Avrupa insanının büyük umutları, çok kısa bir süre sonra söndü. Dört yıl sürecek olan yıpratma savaşı başlamıştı.

Yıpratma savaşı, savaşan toplumlara büyük yükler yükledi. Büyük sorunlar çıkardı. Bu duruma karşı tepki, hemen hemen her toplumda toplumsal denetimin, önceki yüzyıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde, sıkılaştırılmasıdır. Uzun bir savaş beklenmediği ve bir örneği de bulunmadığı için, bu denetim planlı bir biçimde yapılamadı. Milyonlarca askerin seferber edilmesi, giydirilmesi, beslenmesi ve silahlandırılması, işgücünün ve doğal kaynakların kıt olduğu savaş döneminde üretimin sürdürülmesi, sivil toplumun beslenmesi ve morallerinin yüksek tutulması gibi güç işler, günlük uygulamalarla ve adım adım gerçekleştirilmeye çalışıldı. Ancak, sorunlar çok büyük, karmaşık ve birbirleriyle bağlantılıydı.

Savaşın baskısı karşısında 19. yüzyılın liberal kuram ve uygulamasıyla faaliyet alanı sınırlı tutulmuş olan hükümet, yeni yetkiler eline geçirdi. Önceleri bir "gece bekçisi" olarak görülen hükümet, bireyi ve maddi değerleri seferber etmeye başladı, ekonomik yaşamı yönetti, söz ve yazı özgürlüklerini kısıtladı. Savaş koşulları altında hemen hemen hiçbir tepki de görmedi. Almanya, İngiltere ve Fransa'da parlamentolar güçlerinden çok şey yitirdiler.

Her devlette sivil toplum büyük sıkıntılar içine itildi. Askeri ve sivili, kendi yaşamlarının ya da en yakınlarının yaşamlarının, sonu gelmeyecek bir savaşın hiçbir kazanç sağlamayan anlamsız bir muharebesinde sona erebileceği korkusunu dört yıl boyunca taşıdı. 1916 yılına gelindiğinde, 1914 Ağustosunun hevesli ve coşkulu havası yerini umutsuzluğa, bunalımlara ve korkuya bıraktı.

D. 1914 VE 1915 YILLARINDA CEPHELER

1. 1914 Yılında Batı Cephesi

Batı cephesindeki savaş için Alman Genelkurmayı'nın elinde *Schlieffen Planı* hazırdı. Bunun başarısı ise, Rusya seferberliğini tamamlayana kadar, ki bu en az bir ay sürerdi, Fransa'nın safdışı edilmesine bağlıydı. Planın batı cephesindeki amacı, Fransa'nın endüstri bölgeleri olan kuzey ve kuzeydoğusunun ve bu arada Paris'in hemen işgali, Fransa tarafından çok iyi korunmuş bulunan Verdün bölgesinin kuzeyden çevrilerek, bu korunmanın boşa çıkarılmasıydı. Bunların yanında, Fransa'nın doğu bölgesi ağaçlık olduğu için büyük ordu harekâtına uygun değildi. Oysa, Belçika ile sınırdaş olan kuzey bölgesi düzlüktü.

Paris'in işgali ve böylece Fransa'nın teslimi 6 hafta içinde gerçekleştirilmeliydi. Çünkü, doğudaki zayıf Alman ordusu ile Avusturya ordusu, Rusya'ya karşı ancak bu kadar dayanabilirdi. Böylece, Fransa'nın tesliminden sonra, seferberliğini tam anlamıyla bitirmemiş olan Rusya'ya çullanılabilecekti. Ancak, Almanya'nın Belçika üzerinden ileri harekâtı 24 saat içinde *Liege* kentinde durduruldu. Küçük ve güçsüz Belçika'nın direnişi umulduğundan daha güçlü çıktı ve *Liege* ancak on üç gün sonra, 16 Ağustos'ta düşürülebildi. *Schlieffen Planı* 12 günlük bir gecikmeye uğramıştı ve bu gecikmenin nasıl doldurulacağı planda yazılı değildi. 1905 yılında hazırlanan planın mimarı olan *Schlieffen* ise savaş başlamadan bir yıl önce ölmüştü. Tam bir panik içinde, Alman genelkurmayı kenti *Zeplin* ile havadan bombalamışsa da, Belçikalıların direnişini kolay kıramamıştır. Ancak, bu tür bombalamayla, 20. yüzyılın en önemli ve etkili savaş uygulaması da başlatılmış oluyordu. Büyük savaşların ikincisinde, son derece hantal ve etkisiz olan *Zeplin* yerine savaş uçakları kullanılacaktır. *Liege* duraklamasının İtilaf devletleri için en büyük yararı, bir İngiliz birliğinin Kıta'ya çıkacak zamanı bulması ve Fransız birliklerinin yanında yer almasıdır. Belki de, Almanya için, I. Dünya Savaşı'nda sonun başlangıcı, bu *Liege* direnişi olmuştur.

Liege duraklamasından sonra Almanya, Paris'i 6 haftada düşürümeyeceğini anladı. Ama, zaman geçtikçe Rusya seferberliğini tamamlıyor ve Almanya iki cepheli savaş tehlikesiyle her geçen gün daha çok burun buruna geliyordu. Alman genelkurmayı bu kez doğudan Paris'e girmeyi denediyse de, *Marne* akarsuyunda güçlü bir Fransız direnişiyle karşılaştı. Burada, I. Dünya Savaşı'nın kanlı muharebeleri arasında sayılan *Marne* Muharebesi verilmiş ve bu savaşın sonucunu etkileyen önemli bir duraklama olmuştur.

6-12 Eylül arasındaki *Marne* direnişinden sonra, *Schlieffen Planı*'nın başarısızlığı açık bir biçimde ortaya çıktı. Çünkü, savaşın başlangıcından bu yana bir ay geçmesine karşılık, Fransa teslim olmamıştı. Ancak, Fransa da karşı saldırılarda başarılı olamadı ve Alman ordularını Fransız topraklarından atamadı.

Schlieffen Planı'nın başarısızlığının temel nedeni, umulmadık Belçika ve Fransız direnmesidir. Bunun da nedenini, 19. yüzyıldan bu yana savaş stratejisinde ortaya çıkan değişikliklerde aramak gerekir. 19. yüzyılda iyi bir topçu ateşi, süvari birliği ve hareketi iyi planlanan piyade ile saldırı savunmadan daha avantajlıydı. Şimdi, savaş sanatına yeni silah ve araçların girmesiyle, savunma saldırıdan avantajlı duruma geldi. Umulanın üstünde başarı sağlayan ve belki de I. Dünya Savaşı'nın niteliğini belirleyen, Endüstri Devrimi'nin ikinci aşamasının ürünü olan çelikten yapılan "dikenli tel" idi. İki metre yüksekliğinde dikenli tel, bunun arkasında bir buçuk iki metre derinliğinde ve içinde piyadelerin bulunduğu bir hendek ve bu hendeği arkasından koruyan makinalı tüfek yuvası, I. Dünya Savaşı'nın en yaygın savaş düzenini oluşturdu: *Siper.* Savaşta böylesine iyi korunmuş siperi, topçu ateşi, süvari ve piyade birlikleri ile ele geçirmek çok zorlaşmıştı. 1914 yılının sonunda batı cephesinde "siper savaşı" başlamış durumdadır. Artık, I. Dünya Savaşı, bu tipte siper savaşlarının yer aldığı bir "yıpratma savaşı" niteliğini kazanacaktır. Savaşı da, maddi kaynakları kolay kolay tükenmeyecek, büyük sömürgelere sahip olan tarafın kazanacağı yavaş yavaş belli olacaktır.

2. 1914 Yılında Doğu Cephesi

Doğuda savaş, 12 Ağustos 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a saldırısıyla başladı ve Avusturya Bosna yolu ile Belgrad'a doğru ilerledi. Büyük Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun küçük Sırbistan'ın başkentine gireceği sanılırken, çatışmalar aralık ayına kadar sürdü ve Belgrad üç aylık bir gecikmeyle düştü. İki hafta içinde toparlanan Sırplar, Belgrad'ı geri aldıkları gibi, Avusturya ordularını Tuna'nın kuzeyine de attılar. Böylece, Avusturya'nın zayıflığı açık bir biçimde ortaya çıktı. Almanya için durum zorlaşmıştı. Çünkü, yalnız Fransa'yı yenememekle kalmamış, aynı zamanda doğu cephesinde Avusturya'ya da güvenemeyeceğini, asıl sonucu Alman kuvvetleriyle alması gerektiğini anlamıştı.

Üstelik Rusya, Almanya'nın umduğundan daha çabuk seferberliğini tamamladı. 17 Ağustos'ta Doğu Prusya'ya girdi ve hızla batıya doğru ilerlemeye başladı. Rusya'nın bu ilerlemesi karşısında doğudaki Alman ordularının başına, Alman ulusal birliği kuruluşunda çıkan savaşlarda görev yapmış *Hindenburg* ile ilerde büyük bir Nazi sempatizanı haline gelecek olan *Ludendorff* getirildi. Bu arada Rus ordularının komutanı olan Samsonov, Alman ordularının bozgun halinde geri çekildiğini sanarak tedbirsiz hareket etmeye başladı. Birlikleri arasındaki haberleşmede şifre kullanmayı bıraktı ve ikmal merkezleriyle olan bağlantısının güçleştiğini görmemezlikten gelerek, Almanya içlerine doğru ilerledi. Gerçekte, Rus ordu birliklerinin hareketlerini bilen Alman generalleri, onları *Tannenberg* bölgesindeki bir pusuya doğru çekmekteydiler. Burada büyük bir Rus ordusu çember altına alınarak yenilgiye uğratıldı ve 120.000'in üstünde esir alındı. Böylece Rus ilerlemesi durdurulmuş, doğuda Almanya büyük bir zafer kazanmıştı. Rusya çok yıpranarak vurucu gücünü yitirmişti. Bağlaşıklarından silah ve cephane yardımı isteyerek, bundan sonra savunma durumunda kalacağını bildirdi. Rusya'nın tekrar saldırıda bulunarak, Fransa'nın üzerindeki Alman yükünün hafiflemesini isteyen İngiltere ile Fransa, bağlaşıkları Rusya'ya acil silah yardımı yapmak isteyecekler ve bu da 1915 yılında bu amaçla geçmek girişiminde bulunacakları Türk Boğazlarında ünlü "Çanakkale Savaşları"nın verilmesine yol açacaktır.

Avusturya ise Rusya'ya karşı Galiçya cephesinde bir "*Tannenberg*" kazanamadı. Bu cephede uzun ve kanlı savaşlar sonunda her iki taraf

da önemli bir avantaj sağlayamamıştı.

Böylece, yıpratma savaşının ilk dönemi bitti. Savaşın ilk yılında savaşanlardan hiçbiri amacına ulaşamamıştı. Almanya, bir darbede Fransa'yı yenip Paris'i eline geçirememiş, Fransa ise Alman ordularını topraklarından atamamıştı. Avusturya Sırbistan'ı yıkamamış, Rusya da Almanya'ya karşı zafer kazanamamıştı. İngiltere ve Almanya birbirlerinin deniz güçlerini yıkamamışlardı. Ancak, 1914 yılı biterken bütün açıklığı ile görülememesine rağmen, zaman hilaf devletlerinin lehine işlemeye başlamıştı. Yıpratma savaşında hammaddelerin artan önemi ve kolay bulunamaması dolayısıyla, geniş sömürgelere sahip olan ve bunlarla deniz ulaşımını hâlâ elinde tutan İngiltere ile Fransa daha avantajlı duruma gelmişlerdi. Bir darbede ve kısa sürede kesin zafer söz konusu olmayınca, temelde hâlâ bir kara devleti olan Almanya ve Avusturya'nın işi zorlaşmış, uzun bir savaşa dayanıp dayanamayacakları sorulmaya başlamıştı.

3. 1915 Yılında Batı Cephesi

1915'te yani savaşın ikinci yılında batı cephesinin öyküsü, taraflara somut hiçbir şey kazandırmayan uzun ve son derece kanlı muharebelerdir. I. Dünya Savaşı'nda siper ilginç bir yerdi; İsviçre sınırından Manş denizine kadar uzanan, savaşın orada başlayıp bittiği, yorgun askerlerin orada savaşıp dinlendiği ve uyuduğu, çoğu kez bir buçuk metre derinliğinde, bir kısmı yarısına kadar su dolu, sonsuz gibi görünen iki sıra hendek şeridi. Bir hendekte bir taraf, ikincisinde öteki taraf ve Çanakkale cephesinde görüldüğü gibi, düşman askerlerin savaşmadıkları zaman birbirlerine yiyecek ve içecek maddesi fırlatabilecekleri kadar birbirine yakın olan iki ölüm hendeği. Siperin çevresi, aşılması son derece güç olan dikenli telle çevrili olunca ve bir de arkasından makinalı tüfek yuvasıyla desteklenince, ele geçirilmesi son derece güç olan bir yer haline geliyordu. Bir ara, taraflar düşmanlarının siperlerini "zehirli gaz bombası" ile ele geçirmeye çalıştılar. Zehirli gaz havadan ağır olunca, siperin üstünde patlatıldığında hendeğin dibine çökmekte ve buradaki askerleri öldürmekteydi. Ancak, zamanla bunun büyük dezavantajları ortaya

çıktı ve karşı-silahı da bulundu: Gaz maskesi. Gaz bombasını atarken rüzgârı çok iyi hesaplamak gerekiyordu. Çünkü, bir süre sonra yön değiştirirse, taraflar kendi attıkları gaz bombasıyla kendileri avlanmış oluyorlardı. Ne olursa olsun, bu siperleri delmek için taraflar inatla saldırılarda bulundular ve her saldırı binlerce kişinin ölmesine yol açtı. Bu yüzden batı cephesinde savaş uzayıp gitti.

1915 yılının sonbaharına geldiğimizde, yani savaş tam bir yaşındayken, tarafların batı cephesinde ölü sayıları şöyleydi: İngiltere 60.000, Fransa 190.000 ve Almanya 210.000. Buna karşılık, 1915'te batı cephesinde hiçbir amaç gerçekleşmemiş ve hemen hemen hiçbir toprak kazanılmamıştı.

İngiltere'ye gelince, Almanya bu devleti havadan hantal zeplinlerle bombalamaya başladı. Ancak, bunlar çok kolay hedef olduklarından, 1916 yılında bombalamayı kesti ve zaten 1916'dan başlayarak bombardımanın zararı çok az da olsa (tüm savaş boyunca 11.000 kişi öldü) bu savaş biçimi İngiltere'de büyük bir karışıklık ve Almanya'ya karşı nefret yarattı. Çünkü, İngiliz insanı bu tarihine kadar kendi Adası'nda hiçbir savaş görmüş değildi, İngiliz askerleri sürekli ya Avrupa'da ya da sömürge bölgelerinde mücadele etmişlerdi. Dolayısıyla, hazırlıksız yakalanan İngiltere'de günlük yaşam bozuldu, her gece uygulanan karartma tüm savaş boyunca sürdürüldü.

Almanya, Zeplin'den sonra daha tehlikeli ve çok önemli siyasal sonuçlar doğuracak olan bir başka silah kullanmaya başladı: *U-Boat* ya da *Unterseeboot*, yani denizaltı.

Bu araç denizin altında olduğu zaman çok yaman bir silah, üstündeyse savunmasız bir araçtı. Önemli üstünlüğü gizli seyredip habersiz torpillemesiydi ve Almanya tarafından, bu özellikleriyle, kendisine karşı İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı deniz ablukasını kırmak amacıyla savaş alanına sokulmuştu. O zamana gelene kadar, savaş hukuku uygulamasına göre, bir savaş gemisi bir düşman ticaret gemisi gördüğü zaman tehditle onu durdurur, tüm mürettebat ve yolcuları kendi gemisine alır ve ondan sonra batırırdı. Ancak, denizaltı bunu yapacak ne yere ne de güce sahipti. Dolayısıyla, savaş gemileriyle birlikte ticaret gemilerini de habersiz batırmaya başladı ve bu süreç içinde yüzlerce sivil yaşamlarını yitirdi. Tüm bu gelişmelerde, büyük deniz güçleri olan İngiltere ve tarafsızlığını

sürdürmekte olan ABD'nin şiddetli tepkisine yol açtı. Bu denizaltı savaşının sonucu olarak, 1915 Mayısında *Lusitania* ve Ağustosunda *Arabic* adlı İngiliz yolcu gemileri, Alman denizaltıları tarafından batırıldı ve birçok Amerikan yurttaşı da öldü (yalnız Lusitania'da 1200 kişi yaşamını yitirmişti). Bu olaylar Alman-Amerikan ilişkilerin gerginleştirdiyse de, Almanya bu çeşit olayların tekrarlanmayacağı konusunda güvence verince, ABD daha ileri gitmedi.

4. 1915 Yılında Doğu Cephesi

1915 yılının kışında Rusya'ya karşı ortak Alman-Avusturya harekâtı başarılı oldu ve iki hafta içinde Rusya içinde 120 km. kadar ilerlediler. Tam başarısızlık ve işgalden korkan Rus hükümeti bağlaşıklarına başvurarak, bu baskının azalmasını sağlayacak olan yeni bir cephenin açılmasını istedi. Yeni cephe, Osmanlı Devleti'nin topraklarında ve önemli bir ulaşım yolu olan Boğazlarda açılmak istenecektir. Bu davranışın nedenleri olarak şunlar söylenebilir:

(i) Bu harekât başarılı olup Boğazlar açıldığı takdirde, Rusya ile bağlantı sağlanmış olacak ve savaş malzemesi gönderilebilecekti. Rusya yeterince güçlendiği takdirde Almanya'ya doğudan yüklenecek ve böylece Almanya'nın Fransa cephesindeki ağırlığı azalacaktı.

(ii) Trakya işgal edildiği takdirde, Almanya'nın Balkanlardaki üstün durumu sarsılacak ve güneyinden de tehdit edilmiş olacaktı. Bu da, Fransa üzerindeki yükü hafifletebilirdi.

(iii) İtalya ile Romanya hâlâ savaşa girmemişlerdi. İtilaf devletleri Balkanlar'da üstünlük sağlarlarsa, bu devletlerin Almanya'dan korkusu kalmaz ve İtilaf devletlerinin yanında savaşa katılabilirlerdi.

(iv) Kuvvetlerinin bir bölümünü Çanakkale'ye çekmek zorunda kalacak olan Osmanlı Devleti'nin, Kafkas cephesinde Rusya üzerideki baskısı hafifletilecekti. Doğal olarak, Boğazlar bölgesinde cephe açılması kararının verilmesini kolay hale getiren bir durum da, İngiltere ve Fransa'ya göre, daha iki yıl önce küçük Balkan devletlerine yenilen Osmanlı Devleti'nin zayıflığıydı. Karaya asker bile çıkarmadan, savaş gemileriyle Boğazlar açılabilir ve İstanbul ele geçirilerek, bu devletin hemen 1915 yılında teslimi sağlanabilirdi.

Ancak unutulan nokta, Osmanlı Devleti ne kadar zayıf olursa olsun, Çanakkale'deki insanların, Osmanlı hanedanlığının uzak topraklarında değil, kendi anayurdunda savunma yaptığıydı.

E. SAVAŞ VE OSMANLI DEVLETİ

1. Osmanlı-Alman İttifakı

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girişinin ve yenilgisinin nedenlerinin araştırılmasında, üçlü itilaf ve üçlü ittifak devletlerinin Yakındoğu politikalarının bilinmesi gerekir.

Balkan Savaşları, Balkanlar bölgesini iki karşıt kampa bölmüştü: Bir yanda Sırbistan, Romanya ve Yunanistan öte yanda Bulgaristan. Birinci kampta olan ilk üç devlet, Balkan Savaşlarından galip olarak çıktıklarından, İtilaf devletlerinin koruyuculuğu altındaydılar. Özellikle Rusya, Avusturya'nın Balkanlar'daki baskısını sınırlamak ve İstanbul üzerindeki tutkularını gerçekleştirmek için, bu grubun başını çekiyordu. Balkanlar'daki Rus düzenlemelerine karşı çıkan Avusturya ise, Sırbistan'a egemen olmak, faaliyetlerini sınırlamak ya da bu devleti ezmek istiyordu. Avusturya'nın bu politikası, Balkanlar'da Sırbistan'a karşı genişleyip, Ayastefanos Bulgaristanı'nı kurmak isteyen Bulgaristan'ın işine gelmekteydi. Bu yüzden, Bulgaristan, Balkan Savaşları'ndan sonra Avusturya yanlısı bir dış politika izlemeye başlamış ve bu devletle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Almanya tarafından da desteklenen bu yakınlaşma, 1914 Haziran'ında büyük miktarda bir borç anlaşmayla sonuçlanmış ve böylece Bulgaristan fiilen üçlü İttifaka bağlanmıştır.

Almanya, Osmanlı Devleti'ne karşı ikili bir politika izliyordu. I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı ordularının komutasında en yüksek mevkilere kadar gelecek olan *Liman Von Sanders* gibi ünlü bir generalini, Osmanlı hükümeti üzerinde etki yapmak ve orduyu güçlendirmek için Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Bu askeri etki, Bağdat demiryolu ayrıcalıklarıyla birlikte düşünüldüğünde, Almanya Yakındoğu'da büyük bir üstünlüğe sahip olacaktı. Alman politikasının

ikinci yüzü, Almanya'nın 1914 yılında gizli olarak İngiltere ve Fransa ile yaptığı demiryolu anlaşmasıydı. Bu, Osmanlı Devleti'ni etki alanlarına bölüyordu. Devlet, bütün çabalara rağmen parçalanacak olursa, Almanya bu paylaşmadan aslan payını alacaktı.

İtilaf devletlerinin Balkanlara ve Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarıysa karışık ve birlikten uzaktı. İngiltere ve Fransa, Almanya ile yaptıkları demiryolu anlaşmalarıyla, devleti etki alanlarına ayırmışlardı. Rusya ise, bu durum karşısında Osmanlı Devleti'yle ilgili konularda "statükocu" bir tavır aldı. Çünkü Boğazlar'da Almanya gibi güçlü bir devleti komşu olarak istemiyordu. İşine gelen, hiçbir büyük devletin karışmaması, durumun olduğu gibi korunmasıydı. Ancak böyle bir durumda, Boğazlar konusundaki emellerini gerçekleştirme olanağına sahip olabilirdi. Oysa, Almanya'nın İstanbul'daki çok yönlü faaliyeti hiç işine gelmemişti. İşte bu nedenlerle, "statükocu" bir Osmanlı politikası izlemeye başlamıştı. Rusya, Balkanlar'da ise kendi denetiminde bir Balkan ittifakı kurmak peşindeydi.

I. Dünya Savaşı, daha önce görüldüğü gibi, Sırbistan ile Avusturya'yı Balkanlar'da çatışır halde buldu. Yunanistan ile Romanya, İtilaf grubuna yönelik bir yansızlık içindeydiler. Bulgaristan, İttifak devletleriyle antlaşma yapma peşindeyken, Osmanlı Devleti 3 Ağustos 1914'te geleceğini Almanya'ya bağladı. Bu tarihte Osmanlı yöneticileri Almanya ile bir antlaşma imzaladılar. Bu anlaşmanın iki taraf için de nedenleri, buraya kadarki açıklamalardan ortaya çıkacaksa da, bir kez daha ve toplu bir biçimde belirtmede yarar vardır. Her şeyden önce, İttihat ve Terakki önderleri ve bu arada özellikle Savaş Bakanı Edirne fatihi Enver Paşa'ya göre, Almanya askeri bakımdan Avrupa'nın en güçlü devletiydi ve çıkacak bir savaşı kazanacaktı. Dolayısıyla Osmanlı hükümeti, Almanya'ya yaklaşmada duraksamadı. İkinci olarak, 1878 yılında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasına başlamasından sonra, İngiltere'den boşalan yeri yavaş yavaş Almanya almaya başlamış ve bu devlet denge politikasında Osmanlı Devleti'nin tek dayanağı olmuştu. Üçüncü olarak, özellikle 1890'lardan sonra, Almanya'nın Osmanlı ekonomisi üzerinde etkin bir devlet durumuna gelmiş olmasını da hesaba katmak gerekir. Son olarak, Almanya, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni yanına alabilmek için, Rusya'da yaşamakta olan Türkler'in

Osmanlı sınırları içine alınmasını amaçlayan Pantürkist hareketi de kışkırtmaktaydı. Osmanlı yöneticileri, çıkacak bir savaşta, Rusya'nın yenilgisiyle bu ülkünün gerçekleşebileceğini de umduklarından, Almanya'ya yanaştılar.

Bir savaşta Osmanlı Devleti'nin kazanılması, Almanya için şu avantajları sağlayacaktı: Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar'da açacağı bir cephe, Rusya'ya karşı yürütülecek savaşı kolaylaştıracak, özellikle Avusturya'nın Galiçya cephesindeki yükü hafifleyecekti. Ayrıca, Osmanlı monarkının "Halife" sıfatıyla tüm Müslümanlar için ilan edeceği "kutsal cihat" İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarında yaşayan Müslüman halkı ayaklandıracak ve böylece İtilaf devletleri en hassa noktalarından vurulmuş olacaktı.

Bu koşullar altında Alman-Osmanlı Antlaşması, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, 2 Ağustos 1914'te hazırlandı ve bir gün sonra imzalandı. Anlaşmaya göre Almanya ve Osmanlı Devleti, Avusturya ile Sırbistan arasındaki çatışmada tarafsız kalacaklardı. Ancak, bu çatışma bir Alman-Rus savaşına dönüşürse (Antlaşmanın imzalandığında dönüşmüştü bile ve Osmanlı yöneticilerinin belki bundan haberleri de yoktu) Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katılacaktı. Buna karşılık, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Rusya tarafından bozulursa, Almanya Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti.

2. Osmanlı Devleti'nin Savaş Dışı Durumu

Osmanlı Devleti savaşın ilk aylarında "savaş-dışı" durum ilan etti. Bu gerçekte akıllıca bir hareketti. İmparatorluk, büyük bir savaşın yükünü çekemeyecek kadar zayıftı. Osmanlılar'ın "savaş-dışı" durumu, Boğazlar'dan geçebildikleri için, İtilaf devletlerinin işine gelmekteydi. Bu yüzden, Almanya'nın bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu, bu devleti savaşa sokma temeline dayanacak ve iki Alman savaş gemisi bu yolda uygun bir araç olarak kullanılacaktır.

Osmanlı Devleti, donanması için İngiltere'de "Reşadiye" ve "Sultan Osman" adlı iki savaş gemisi yaptırıyordu. Halktan toplanan paralarla finanse edilen bu iki zırhlı, Ege'de Yunanistan'a karşı deniz

üstünlüğünü sağlayacak, Karadeniz'de Rusya'yı tehdit edebilecekti. "Sultan Osman" Mayıs ayında bitip de Osmanlı Devleti'nin parasını ödediği bu gemiyi almak isteyince, İngiltere vermemek için bir bahane buldu: Yunanistan'ın bu gemiyi denizaltı ile batıracağını haber almıştı. "Reşadiye" bitene kadar beklenmesini istedi. İngiltere, kısa bir süre sonra savaş çıkabileceğini sezmiş ve bu iki güçlü ve modern gemiyi Osmanlı Devleti'ne vermek istemiyordu. Bu yüzden, Temmuz'da ikincisi de bittiğinde yeni bahaneler sıralandı ve Ağustos'ta da el koydu. 30 milyon dolara mal olan zırhlılar, sanki Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye hibe edilmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı *Sir Edward Grey*, Osmanlı hükümetine gönderdiği notada, özetle, "Osmanlı hükümeti, İngiltere'nin gemilere neden el koyduğunu anlayacaktır. İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'nin mali ve öteki kayıplarına çok üzülmektedir ve bunun üzerinde durulacaktır" diyordu ve notada tazminattan herhangi bir bahis yoktu. Böyle bir davranışın, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına iteceği apaçıktı. Demek ki, İngiltere bu iki zırhlıya, Osmanlı Devleti'nden daha çok önem vermekteydi. Nota İstanbul'a geldiği gün Alman-Osmanlı anlaşması imzalanmıştı. Bu arada, Akdeniz'de, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokacak büyük oyun yavaş yavaş tezgahlanmaktaydı.

Daha kara savaşı başlamadan, Alman Akdeniz filosu komutanı *Wilhelm Souchon*'a, 4 Ağustos'ta Berlin'den şifreli bir telgraf geldi: "Osmanlı Devleti ile anlaşma dün imzalandı. Hemen İstanbul'a doğru hareket ediniz." Komutası altında iki yeni, hızlı ve savaş gücü yüksek zırhlı vardı. Ağır kruvazör *Goeben* ile hafif kruvazör *Breslau*. O zamana kadar tarihte hiçbir savaş aracı, bu iki geminin, bu şifreden sonraki yedi günlük yolculuğu kadar, dünyanın geleceğini etkilememiştir.

Amiral *Souchon* şifreli telgraf aldıktan sonra harekete geçtiğinde, Osmanlı hükümeti hâlâ kararsızdı. İngiltere düş kırıklığı ve kızgınlık yaratmıştı; Rusya'dan korkuluyordu ve Almanya'ya da tam güvenilemiyordu. İttihat ve Terakki'nin önderi olan Enver Paşa hevesli ve inanmış bir Alman yandaşıydı. Avrupa'nın geleceğinin Almanya'da olduğuna inanıyordu. Komitenin siyasi önderi Talat Bey, Enver Paşa kadar durumdan emin değildi. İtilaf devletlerine göre, Almanya'dan daha çok ödün alınabileceğini biliyordu. Büyük devletlerin savaşında,

yansızlık politikasının Osmanlı Devleti'nin sonu olacağını düşünüyordu. İtilaf devletleri galip çıkarsa, Osmanlı'nın bu grubun baskısı ile Osmanlı Devleti yıkılabilirdi. Almanya galip çıkarsa, bu devletin koruyuculuğu altına girebileceğini biliyordu. Öteki hükümet üyeleriyse, İngiltere ile pazarlık yapılabileceğine inanıyorlardı.

İstanbul, bu düşüncelerle bir bekleyiş dönemine girdiğinde, Kayzer, iki cepheli savaş korkusunun altında, Osmanlı Devleti ile anlaşmaya daha çok önem vermeye başladı. Osmanlı Devleti, Karadeniz'e çıkışı kapayıp, Rusya'nın bağlaşıklarıyla bağlantısını kesecek tek devletti. İngiltere ile Fransa'nın Akdeniz'deki endişesi de, Kuzey Afrika'dan Fransa'ya birlik sevkinin engellenmesiydi. Dolayısıyla, onların da gözleri bu sevkiyatı engelleyebilecek iki Alman zırhlısındaydı. *Goeben* ile *Breslau*, İstanbul yolundayken 6 Ağustos'ta Berlin'den yeni bir telgraf aldı: "Siyasal nedenlerle şimdilik İstanbul'a gitmekten vazgeçin." Bunun nedeni, Osmanlı hükümetindeki bölünme ve bunun sonucu olan kararsızlıktı. Enver Paşa, gemilerin gelmesine izin vermiş olmasına rağmen, böyle bir davranış savaş-dışı durumla bağdaşmayacağı için, Osmanlı hükümetinin öteki üyeleri ve Sadrazam karşı çıktılar. Ancak, bu sırada amiral *Souchon* da çok güç durumda kaldı. Ege denizine girerken zırhlısının iki kazanının çalışmadığı anlaşıldı; dolayısıyla İngiliz donanmasının önünden Batı Akdeniz'e doğru kaçamazdı. Kararını kendi başına verdi: İstanbul'a gidecek, Türkler'i iradeleri dışında da olsa zorlayıp savaşı Karadeniz'e sıçratacak ve Osmanlı Devleti'ni geleneksel düşmanı olan Rusya ile savaştıracaktı! Bu kararı verdiği zaman tarih 8 Ağustos'tu ve İngiliz zırhlıları giderek Alman zırhlıları *Goeben* ve *Breslau*'a yaklaşıyorlardı.

Ancak, Souchon'un verdiği bu kararı uygulaması olanaksızdı. Çünkü, yeri belli olacağından İstanbul'la telsiz bağlantısı kuramıyordu. Üstelik bir başka gemiyle İzmir'deki Alman Deniz Ateşesi'ne şu haberi gönderdi: "Askeri durum düşmana Karadeniz'den saldırıyı gerekli kılıyor. Boğazlar'dan geçmem için izin isteyin." 10 Ağustos'ta yanıt geldi: "İçeri girin, kalelerin teslimini isteyin ve gönderilecek rehberi yakalayın." *Souchon*, bunun ne anlama geldiğini bilmeden Boğazlara doğru "yelken açtı". Çanakkale Boğazı'nın girişinde demirleyip, rehber gönderilmesini isteyen bayrağı çekti.

Bunun üzerine Enver Paşa, Sadrazama danışmadan geçiş izni verdi ve İngiliz filosunun *Goeben* ile *Breslau*'yu izlemeleri durumunda "ateş" emrini de verdi. Böylece, iki Alman zırhlısı Boğazlara girdi ve İngiliz donanması da Boğazı abluka altına aldı.

Uluslararası hukuk kurallarına göre, Osmanlı Devleti'nin bu iki gemiyi silahtan arındırması ve savaş sonuna dek el koyması gerekiyordu. Osmanlı yöneticileri bunun yerine çoğu için bir emrivaki olan bu olaydan bir çıkış yolu buldular. Osmanlı Devleti, İngiltere tarafından el konmuş bulunan Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarına karşılık olarak, *Goeben* ile *Breslau*'yu hiç para ödemeden "satın aldılar" ve "Yavuz" ile "Midilli" adlarıyla Osmanlı donanmasına kattılar. Bundan hemen sonra, Osmanlı donanmasının başına Amiral *Souchon* getirildi. Böylece, İngiltere'nin el koyduğu iki gemi, Osmanlı donanmasına başka yoldan katılmış oldu.

İki savaş aracıyla ilgili bu dramatik gelişmelerin son derece önemli sonuçları olmuştur. Bir kere, Yavuz ile Midilli, Alman ve Osmanlı deniz kuvvetlerinin Karadeniz'i denetlemelerini sağladı. Bu gemilerle Osmanlı donanması Karadeniz'deki Rus donanmasından daha güçlü hale geldi ve böylece Rusya'nın İstanbul'a saldırma olasılığını çok azalttı. Ancak, bundan daha önemli olarak, Amiral *Souchon*'un donanma komutanlığına getirilmesi, Almanya'nın İstanbul üzerindeki denetimini güçlendirdi. Artık Almanya, Osmanlı Devleti'ni ne zaman isterse o zaman savaşa sokabilirdi. Dönemin Maliye Bakanı Cavit Bey, kendisine Brüksel'in ele geçirildiği haberini ileten bir Belçikalı'nın "size çok kötü haberlerim var... Almanlar Brüksel'i ele geçirdiler" sözüne karşılık olarak, "size daha da kötü haberlerim var... Almanlar Osmanlı Devleti'ni ele geçirdiler" demiştir.

Gerçekten, bu iki zırhlı, Alman Amirali *Souchon*'un komutasında ve Harbiye Bakanı Enver Paşa'nın bilgisi içinde Karadeniz'e açılacak (manevra yaparak Osmanlı subaylarına geminin nasıl çalıştığını öğretmek bahanesiyle) ve 29 Ekim 1914'te Odessa ile Sivastopol'u topa tutarak Osmanlı Devleti'ni savaşa sokacaktır. Böylece, 6 yüzyıl yaşamış bulunan imparatorluk, iki savaş gemisinin oyunuyla büyük bir savaşa girecek ve savaşın sonunda ömrünü tamamlayarak tarih sahnesinden çekilecektir. Bu iki savaş gemisi olmasaydı, Osmanlı Devleti savaşa girmeyecek miydi? O dönemin koşulları ve Almanya-

Osmanlı antlaşmasının imzalanış nedenleri dikkate alındığında, büyük bir olasılıkla gireceği söylenebilir. Ancak, kendi istediği anda ve yerde savaşa katılabilirdi. Zaten *Goeben* ve *Breslau* olayının gelecek kuşaklara verdiği en önemli tarih dersi de budur: Bağlaşık da olsa, bir devletin silahlı kuvvetlerinin, başka bir devletin subaylarının denetimine verilemeyeceği. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 2. Dünya Savaşı sırasında, bu konularda son derece titiz davranmış, İngiltere ve Fransa ile anlaşması olmasına rağmen, devleti istediği anda ve istediği biçimde, yani ilerde görüleceği gibi, savaşın son aylarında savaşa sokmuştur.

3. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cepheleri

I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı Devleti belli başlı dört cephede savaşmak durumunda kaldı.

a. Yenik Düşülen Cepheler

Enver Paşa tarafından açılan Kafkas cephesinde, 1914 Aralık ve 1916 yazında iki kez yapılan Sarıkamış harekâtının amacı, Kafkas Türklerini ayaklandırarak Rusya'ya son bir darbe vurmak ve "turanı" ele geçirmekti. Başarısızlıkla sonuçlanan bu iki harekâtta 150.000 kişilik Osmanlı ordusu 90.000 kayıp vermiştir ve bu askerlerin çoğu düşmana değil, bozuk ulaşım ve soğuğa yenilmişlerdir. Donanma Bakanı Cemal Paşa tarafından Süveyş Kanalı cephesinin açılmasının amacı, İngiltere'nin imparatorluk yolunu kesmekti. Harekâtın başlarında iyi gitmesine rağmen burada da başarılı olunmamış, Osmanlı ordularını Kanal bölgesinden geriye atan İngiltere, savaşın sonlarına doğru Irak'ı ele geçirerek Toroslar'a dayanmıştır. İngiltere tarafından açılan Irak cephesinde, İngiltere açısından amaç, bir yanda Rusya ile kara bağlantısını sağlamak, öte yanda Abadan petrollerini korumaktı. 1917 yılına kadar başarılı olamayan İngiltere, bu tarihten sonra Osmanlı ordusunu kuzeye doğru sürecektir.

Osmanlı Devleti'nin bu muharebelerde yenilmesinin nedenleri çok çeşitlidir ve işin içine daha önce incelenen genel zayıflama

nedenleri de sokulabilir. Ancak, burada toplu olarak şunlar söylenebilir. Her şeyden önce, ekonomik ve mali durumu son derece bozuk olan devletin, uzun ve yıpratıcı bir savaşı sürdürmesi olanağı hemen hemen yok gibiydi. İkinci olarak, imparatorluğun sınırları çok geniş olduğundan, dört ayrı cephede birden savaş yapma durumuna düşmüş, ulaştırma yol ve araçlarının yetersizliği yüzünden ikmal merkezleri ile cephe arasında sürekli bağlantı sağlanamamıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti savaşa eşgüdümlü bir savaş planı ile de girmiş değildir. Orduların nerede, nasıl, hangi taktik ve stratejik amaçla savaşacakları konusunda ayrıntılı planlar yapılmamış, cephelerin açılması büyük ölçüde düşmanın saldırılarına ve savaşın günlük gidişine bağlı kalmıştır. Tüm bunların yanında, Osmanlı Devleti'nin yenilgi nedenleri arasına, Trablusgarb savaşından, yani 1911 yılından bu yana süren uzun savaş yıllarının askerler üzerinde yarattığı bıkkınlık duygusunu da eklemek gerekecektir. Bu bıkkınlık içindeki askerin, Arap ülkelerinin kızgın güneşi ve çölü arasında, doğup büyüdüğü yerlerin çok uzağında, amacını bir türlü anlayamadığı bitmez tükenmez muharebelerde canla başka savaşması güçtü. Nitekim, Anadolu topraklarının "bekçisi" durumunda olan Gelibolu'da aynı asker, anavatanını savunduğu bilincinde, hevesle savaşacak ve galip gelmesini de bilecektir.

b. Çanakkale Cephesi[2]

Açılma nedenlerinin daha önce belirtildiği Çanakkale cephesinde, İngiliz-Fransız ortak donanması, 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'nın müstahkem mevkilerini bombalamaya başladı. Çanakkale saldırısının mimarları, o zamanlar Amirallik I. Lordu olan *Winston Churchill* ile Savaş Bakanı *Herbert Kitchener* idi. Bombalamanın ertesinde İngiliz piyade birlikleri Çanakkale'de kıyıya çıkarıldı. Bu harekâttan bir ay sonra, 18 Mart'ta İngiliz ve Fransız zırhlıları Boğazlar'dan geçme harekâtına başladılar. Bunların bir kısmı mayınlara çarptığından, bir kısmı da topçu ateşi sonucu ya battı ya da yaralandı. Boğazların böyle geçilmesi mümkün olmadığı için donanmanın komutanı Amiral *de Roebeck* geri çekildi.

Boğazlardan geçmeyi başaramayan İtilaf devletleri, daha sonra kara harekâtına girişmişlerdir. General *Ian Hamilton*'ı bu harekâtla görevlendiren *Kitchener*, kendisine görevinin İstanbul'u ele geçirmek olduğunu ve bunu başardığı takdirde yalnız bir harekâtı değil, savaşı da kazanmış olacağını söyledi. Yapılan genel plana göre, Anafartalar bölgesine asker çıkarılacak, Gelibolu'daki Türk mevzileri arkadan sarılacak, bu kuvvet Saroz körfezine çıkarılacak orduyla birleşince, Marmara Denizi ve İstanbul'un yolu açılmış olacaktı. Bu ihtiraslı harekât için İngiltere ile Fransa'nın elinde yeterince asker olmadığı için, Gelibolu'ya Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri de getirildi (bunlara *Anzac* birlikleri adı verilecektir).

Gelibolu harekâtı, saldırganlar için birtakım eksiklik ve aksiliklerle başladı. Hamilton'ın elinde iyi bölge haritaları ve 1900'lerden sonra Türk savunması hakkında ayrıntılı bilgi yoktu. Ayrıca, emri altındaki birlikleri denizden karaya çıkarma harekâtı (amfibik harekât) konusunda deneyimleri de yoktu. Üstelik, tam karaya çıkılacağı sırada malzemelerin yanlış yüklenmiş olduğu anlaşıldı ve İskenderiye'ye geri dönülüp uygun malzeme yüklendi. Aradan geçen üç hafta içinde Türkler zaman kazanmış ve Gelibolu'daki birliklerini takviye etmişlerdi. Artık Gelibolu yarımadasına asker çıkarıp işgal etmek pek kolay değildi. 25 Nisan'da çıkarma başladıysa da Türklerin şiddetli direnmesi ve Anafartalar'da görev alan *Mustafa Kemal*'in akıllı ve inatçı savunması karşısında İngiliz ve *Anzac* birlikleri ancak kıyılarda tutunabildiler. Aylarca süren mücadele içinde bir türlü tepelere tırmanıp, açık araziye çıkamadılar. Avrupa'daki batı cephesinde olduğu gibi siperler kazıldı ve taraflar bu siperlere çakılıp kaldılar. Gelibolu, bundan sonra uzun ve ağır siper savaşlarına sahne olmaya başladı. Bağlaşıklar Ağustos ayında ikinci genel saldırıya geçtiler. Suvla körfezinden başlayan saldırı ilk birkaç gün başarılı olduysa da, yeniden duraklama aşamasına girildi. Çanakkale'nin, ister denizden olsun ister karadan, geçilemeyeceği anlaşılmıştı. Saldırganlar 1915 yılının sonunda Gelibolu'dan çekildiler.

Görüldüğü gibi, Çanakkale savaşları İtilaf devletleri için tam bir yenilgiyle sonuçlandı. Her iki taraf da 250.000 ölü verdiler. Almanya'ya batı cephesinde genel bir saldırı için kullanılabilecek birlikler boşu boşuna tüketildi. Dolayısıyla, Çanakkale'nin

geçilmemesi Almanya ve Avusturya açısından önemli yararlar sağlamıştır. Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında bağlantı kurulamadığı için, bu devletler Almanya ve Avusturya karşısında zayıf kalmış, ayrıca Alman kuvvetleri dikkatlerini dağıtmadan Rusya ile savaşabilmek olanağını bulmuşlardır. Mustafa Kemal ise, Gelibolu savaşlarında ilerisi için büyük deneyler kazanmış ve Anadolu insanının ulusal kurtuluş mücadelesinde, birliklerine güvenebileceğini anlamıştır. Bazı tarihçilere göre, İtilaf devletlerinin Boğazlardan geçememeleri, 1917 Bolşevik Devrimi'ni kolaylaştıran nedenler arasındadır. Çünkü, İngiltere ve Fransa tarafından beslenemediği için Çarlık ordusu zayıf kalmış ve dolayısıyla devrimcilere karşı güçlü bir mücadele verememiştir.

F. 1916 YILINDA CEPHELER

1. Batı Cephesi

1916 yılının savaşları, savaşanlara yeni hemen hemen hiçbir şey kazandırmadı. Artık her iki devletler grubu da çocukları askere alıp cepheye göndermeye başlamışlardı. Tam anlamıyla tüketici olan yıpratma savaşı etkisini kesin bir biçimde göstermekteydi. Bu yılın ve belki de tüm I. Dünya Savaşı'nın en kanlı mücadeleleri *Verdün* bölgesinde oldu. Zaten sınırlı olan sömürgeleriyle bağlantısı kesilen (İngiltere, deniz gücüyle Almanya'ya karşı etkili bir abluka uygulamaktaydı) ve savaşın uzamasının aleyhine olduğunu anlayan Almanya, uzun sürecek bir savaşı kısa kesmek amacıyla, her ne biçimde olursa olsun, *Schlieffen Planı*'nın arkasından dolaşmayı tasarladığı Verdün'ü düşürüp Paris'e girmek ve hiç olmazsa batı cephesinde savaşı bitirmek istedi.

Muharebeler önceleri Almanya lehine bir gelişme göstermiş ve Fransız askerleri panik halinde batıya kaçmaya başlamışlardı. Eğer Fransa, savaşın ikinci yılında Almanya karşısında ağır bir yenilgiden kurtulmuşsa, bunun onuru büyük ölçüde Mareşal *Petain*'indir. *Petain*'e göre, karşı-saldırıdan da önemli olan, Verdün cephesi ile Fransa'nın

öteki bölgeleri arasındaki ulaşım olanaklarının artırılması ve cepheye sürekli cephane sağlanmasıydı. Bu amaçla büyük yol yapımına girişildi ve cephane taşıması düzene giren Fransız ordusunun sürekli ve etkili top ateşi sayesinde, Alman ilerlemesi durduruldu. Verdün savaşları, Şubat'tan Haziran ayına kadar sürmüş, çok sayıda ölüye mal olmuş (Fransa 350.000, Almanya 300.000) ama taraflara önemli ve savaşın sonunu getirebilecek bir kazanç sağlayamamıştır.

Verdün'den sonra İngiltere, *Somme* bölgesinde karşı saldırıya geçmişse de önemli bir başarı kazanamamıştır. Sonu gelmeyen siper savaşları sonunda ve 1916 yılında, yalnız Batı cephesinde ölü sayısı 1.263.000'dir. Ayrıca, bu savaşlarda ilk kez tank kullanılmıştır.

2. Doğu Cephesi

1915 yılında İtalya'nın İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmiş olması, 1916 yılında Doğu cephesindeki savaş durumunda önemli bir değişiklik yaratmadı. Üçlü İttifak'ın bir üyesi olan İtalya, sömürge hevesleri dolayısıyla 1915 Nisanında İngiltere ve Fransa ile gizli Londra Anlaşması'nı yapmış, bu devletlerin yanında savaşa katıldığı takdirde, Güney Tirol, İstinye bölgeleri ve Trieste kentini, Dalmaçya'da bazı adaları, Osmanlı Devleti parçalanırsa Antalya ve İzmir bölgelerini, Almanya'nın Afrika sömürgeleri parçalanırsa Somali'yi ödün olarak koparmıştı. İşte bu anlaşmadan şevk ve güç alarak, 1915 Mayısında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na, 1916 Ağustosunda ise Almanya'ya savaş açtı. Önderlerinin aceleci davranışları sonucu savaşa giren İtalya'da, halk savaşı benimsemedi. İtalya, Avusturya ile Almanya'nın Rus cephesindeki yükünü hafifletemediği gibi, Almanya'yı İtalya sınırına asker göndermeye zorlayacak kadar varlık da gösteremedi. Üstelik, 1915 Ekim'inde Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle savaş durumu yeniden dengelendi. Kısaca, İtalya'nın girmesi savaş dengesini etkilemedi ve bu kadar geniş sömürge bölgelerinin, bu kadar zayıf bir ortağa, kâğıt üstünde de olsa, verilmesi savaş sonrası düzenlemelerini çok zorlaştırdı.

1916 yılında Doğu Cephesi'nde savaşa giren bir başka devlet Romanya'dır. Romen önderlerinin düşüncelerine göre, Almanya ve Avusturya'ya karşı girişilecek bir saldırı başarılı olursa, Transilvanya, Bukovina ve Banat yaylası ele geçebilirdi. Ancak, evdeki hesap çarşıya uymadı; Alman ve Avusturya orduları Romanya'yı dört ayda ezdiler ve 1916 Aralık ayında Bükreş'e girdiler. Dolayısıyla Romanya'nın savaşa girmesinin sonucu, önemli bir buğday ve petrol deposunun Almanya'nın eline geçmesiyle, bu devlete karşı uygulanan ablukanın etkisinin biraz azalması ve savaşın daha da uzamasıdır.

Tüm bu savaşların sonunda, batı cephesinde olduğu gibi, doğu cephesinde de bir durgunluk dönemine girildi. 1916 yılının sonunda, savaşın nasıl ve ne zaman biteceği 1914'teki gibi belirsizdi. Savaşın başındaki güç dengesi hemen hemen hiç değişmeden iki buçuk yıl sürmüş, hiçbir taraf öteki üstünde kesin bir üstünlük sağlayamamıştı. 1916 Aralık ayında, özellikle ABD Başkanı *Woodrow Wilson*'ın çabalarıyla ilk kez barış görüşmeleri için girişimler olmuşsa da, başarı sağlanamamıştır. Bu arada, Almanya'ya karşı uygulanan ablukanın sürdürüldüğünü de unutmamak gerekir. Almanya'nın belki yeterli demir ve kömür stoku vardı ama pamuk, kurşun ve tahıl gereksinimi kendisini giderek duyurmaya başlamıştı.

G. OSMANLI DEVLETİNİ PARÇALAYAN GİZLİ ANLAŞMALAR

1917 yılında ortaya çıkan önemli uluslararası gelişmelere ve savaş durumlarına geçmeden önce, savaş içinde İtilaf devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılması halinde ortaya çıkacak olan "mirası" aralarında paylaşmak üzere yaptıkları gizli anlaşmaları kısaca belirtmekte, ulusal kurtuluş savaşını, bu savaşın verildiği uluslararası ortamı ve Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra Ortadoğu bölgesinde çıkan ve etkileri günümüzde de süren bunalımları anlamak açısından yarar vardır.

1. Rusya ile Yapılan Boğazlar Anlaşması[3]

Rus hükümeti, tüm savaş boyunca İstanbul ve Boğazlar düşüne bağlı kaldı ve Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra, açık denizlere serbestçe geçiş sorunu, Rusya için savaşın belki de ana amacı haline geldi. 1915 yılının başında İngiltere ile Fransa'nın Çanakale'ye saldırıları, aynı ittifak grubunda olmasına rağmen, Rusya'da kaygı uyandırmıştı. Bu saldırı başarılı bir biçimde geliştiği takdirde doğrudan yardım alacağı doğruydu ve bu bakımdan Boğazların açılması işine geliyordu. Ama, saldırının başarısıyla İngiltere ile Fransa, Boğazlar bölgesinde üstün duruma geçebilir ve savaştan sonra burasını Rusya'ya vermeyebilirlerdi. Bu yüzden, Çanakkale savaşlarının tüm hızıyla sürdüğü 1915'in Mart ve Nisan aylarında harekete geçerek, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini isteksiz bağlaşıklarına kabul ettirdi.

İşin aslına bakılırsa, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki imparatorluk sömürge yolunun geleneksel tehditçisi Rusya idi ve İngiltere, Rusya'nın Boğazlar'da üstün duruma geçmesini istemiyordu. Kırım Savaşı'nda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmesinin bir nedeni de buydu. Ancak, 20. yüzyıl bu konuda bir değişiklik getirdi, İngiltere Savunma Komitesi 1903 yılında "Rusya'nın Boğazlar'dan uzak tutulmasının İngiltere için birinci derecede önemli bir askeri çıkar olmadığına" ait bir rapor yayınlamıştı. Bu politika değişikliğinin en önemli nedeni, kuşkusuz, Yakındoğu'da Almanya'nın artan etki ve faaliyetlerine karşı bir denge arama çabasıydı. İlke olarak, bu böyle kabul edilmesine rağmen, bu ödün hemen verilmemeli, verildiği zaman da önemli karşı ödünler istenmeliydi. Gerçekten, İngiltere ancak savaşın en sıkıntılı günlerinde, 1915'te bu ödünü vermiştir.

Anlaşmaya göre, İstanbul dahil, Midye-Enez çizgisinden Sakarya akarsuyunun Karadeniz'e döküldüğü yere kadar bütün Boğazlar bölgesi Rusya'ya bırakılıyordu. Böylece, Rusya'nın yüzyıllardan beri gözünü diktiği bu önemli stratejik bölge, kağıt üzerinde Rusya'ya verildi.

2. Londra Anlaşması

Osmanlı Devleti'ni parçalayan bir başka gizli anlaşma da, biraz önce değinilen ve İtilaf devletleri ile İtalya arasında 1915 Nisan'ında Londra'da imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşma ile İtilaf devletleri, İtalya'nın savaşa girmesi koşuluna bağlı olarak, bu devlete Antalya bölgesini, İzmir'i ve Trablusgarp savaşından beri işgali altında bulundurduğu Oniki Ada'yı verdiler.

3. Sykes-Picot Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları, İngiliz hükümeti adına *Mark Sykes* ile Fransız hükümetine adına *Georges Picot* tarafından imzalanan 16 Mayıs 1916 tarihli gizli anlaşma ile paylaşılmıştır. Buna göre, Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i eline geçirmekteydi. Filistin'in geriye kalan toprakları üzerinde uluslararası bir rejim ve sınırları belli olmayan bir de Arap devleti kurulacaktı.

Gerçekte, *Sykes-Picot* Anlaşması, İngiltere'nin daha önce Araplarla yaptığı Ortadoğu düzenlemelerine aykırı düşmekte, İngiltere'nin ikiyüzlü dış politikasını göstermekte ve bölgede bugüne kadar sürecek anlaşmazlık tohumlarını atmaktaydı. Çünkü, İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarını sağlamak ve böylece yükünü hafifletmek için Arapları kendi yanına almayı tasarlamış ve bunun için de Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri *McMahon* arasında, şimdi İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmış bulunan topraklar üzerinde bir Arap Krallığı'nın kurulması yönünde bir antlaşma imzalanmıştı. Öteki gizli anlaşmalarla birlikte *Sykes-Picot* antlaşmasının da Bolşevikler tarafından 1918 ilkbaharında açıklanması, özellikle Ortadoğu'da büyük karışılıklar çıkaracak ve bir yanda Araplarla öte yanda Batılı devletlerin arası açılacaktır.

4. St. Jean de Maurienne Anlaşması

Bu gizli anlaşma İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 1917 Nisanında imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, İtalya'ya Anadolu'da Antalya'ya ek

olarak İzmir-Kayseri-Mersin üçgeni arasında bulunan güneybatı Anadolu bölgesi de bırakılıyordu.

5. Balfour Deklarasyonu

İngiliz Dışişleri Bakanı *Lord Arthur James Balfour*, 2 Kasım 1917'de, uluslararası Siyonist hareketin önderlerinden *Lord Rothschild*'a bir mektup göndererek, Filistin'de Yahudilere bir "ulusal yurt" kurulması çabasının İngiliz hükümeti tarafından destekleneceğini belirtmişti. Ancak, yine mektuba göre, Yahudiler için kurulacak böyle bir yurt, bölgenin Yahudi olmayan kesiminin haklarını ihlal etmeyecekti. İngiliz Dışişleri Bakanı'nı böyle bir mektup yazmaya iten en önemli neden, toprakları üzerinde çok sayıda ve etkili olan Yahudinin yaşamakta bulunduğu ABD'nin sempatisini ve Almanya'ya karşı yürütülen savaşa katkısını sağlamaktı. Mektubun zamanlaması da iyi yapılmıştı, çünkü kısa bir süre sonra Almanya ve Osmanlı Devleti de, Yahudi desteğini sağlayabilmek için özellikle Alman Siyonistlerine savaş sonrası ödünlerini vermeye başlamışlardı. Ancak bu çabalar, Siyonistlerin İtilaf devletlerine olan eğilimlerini değiştiremedi.

Siyonistler, İngiltere ile işleri bittikten sonra, öteki İtilaf devletlerinin de bu deklarasyona katılması için çaba harcamaya başladılar. Fransa, 1918 Şubatında, İtalya ise hemen sonra Balfour Deklarasyonu'nu desteklediklerini açıkladılar. Başkan *Wilson* da, 1918 Ekiminde deklarasyona açık desteğini ifade etti. Böylece, Siyonizmin kaderi, hilaf devletlerinin savaş davasıyla birleştirilmiş oluyordu. Kendisiyle daha önce yapılmış bulunan anlaşmaya taban tabana zıt olan bu deklarasyonun tüm İtilaf devletleri tarafından desteklendiği haberi Kral Hüseyin'e geldiği zaman bir açıklama istedi. İngiliz Hükümeti de yaptığı açıklamada, deklarasyonun ne anlatımının ne de özünün, bölgede yaşayan halkın özgürlüğün sınırladığını ve bir "Yahudi Devleti"nden hiç söz etmediğini belirtti. Böylece, bir mektubun yazılışında, büyük bir olasılıkla kasten yapılan belirsizlik, yine sıkıntıları bugüne kadar gelen ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra dört tane Arap-İsrail savaşına yol açacak gelişmelerin de çıkış noktası oldu. Ayrıca, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin üzerinde kurulacak

olan *mandat* sisteminin de temelini oluşturdu. Bu tarihten sonra, 2000 yıl öncesine giden tarihsel bir "hak" üzerinde, Yahudiler, dini öğretilerinin katılığı yüzünden verilmeyip, ayrı etkin grup olarak yaşadıkları ülkelerden, giderek artan sayılarda Filistin'e göç edecek ve burada II. Dünya Savaşı'nın sonrasında bağımsız bir devlet kuracaklardır.

H. 1917 YILINDAKİ GELİŞMELER

Yalnızca askeri açıdan, yani işgal edilmiş olan topraklar bakımından değerlendirilirse, 1917 yılına gelene kadar Üçlü İttifak avantajlı durumda görünmektedir. Ancak, savaş uzadıkça, Almanya'nın çekmekte olduğu hammadde ve gıda maddeleri sıkıntısı ağırlaşmaya başladı. Sömürgelerinden beslenmekte olan İngiltere ile Fransa, Almanya'nın bu olanağını bütünüyle ortadan kaldırmak için Almanya'yı denizden abluka altına almışlardı. Anımsanacağı gibi, İngiltere benzer bir ablukayı Fransız devrim savaşları sırasında Napolyon'un Kıta Sistemi'ne karşı uygulamış ve Napolyon buna verecek bir yanıt bulamamıştı. Şimdi Almanya'nın kurmaya çalıştığı kıta sistemine karşı İngiltere'nin deniz ablukası söz konusuydu. Ancak, bu kez Almanya'nın elinde kullanacağı bir koz vardı, denizaltı. Böylece, Almanya, deniz ablukasını kırabilmek için denizaltı savaşına başlamıştı.

1. ABD'nin Savaşa Girişi ve Wilson'ın 14 Noktası

Almanya'nın, İngiltere ve Fransa'ya karşı denizaltı savaşına başlaması, ABD'nin uluslararası ticaretini büyük ölçüde tehdit etmeye başlamıştı. Alman denizaltıları uluslararası sularda karşılaştıkları gemileri savaş, ticaret ve yolcu gemisi olmalarına bakmaksızın batırmış ve batan gemilerde birçok Amerikalı yaşamını yitirmişti. Üstelik, çeşitli casusluk ve karşı-casusluk faaliyetleri sonunda, Almanya'nın Meksika'yı ABD aleyhine savaşa girmeye teşvik ettiği de ortaya çıkarıldı.

Alman Dışişleri Bakanı *Arthur Zimmermann*, 19 Ocak 1917 tarihinde Meksika büyükelçisine şifreli bir tel gönderdi. Bakan, bir Alman-Meksika ittifakı öneriyordu. ABD'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda, Meksika ABD'ye saldıracak ve bunun karşılığında ABD'den New Mexico, Texas ve Arizona eyaletlerini alacaktı. Almanya, aynı zamanda, Japonya'yı taraf değiştirerek Pasifik Okyanusu'nda ABD'ye saldırmaya ikna etmeye çalışmaktaydı. Telgraf, İngiliz deniz istihbaratçılar tarafından ele geçirildi, deşifre edildi ve *Washington*'a gönderildi. 1 Martta Amerikan basınında da yayınlanınca, kamuoyunda büyük bir kızgınlık ve tepki doğurdu. Almanya'nın bu "sinsi oyunu" denizaltı savaşı ile de birleşince, Amerikan Kongresi 6 Nisan'da Almanya'ya savaş ilan etti.

ABD'nin savaşa girişi, Üçlü İtilaf devletleri açısından büyük avantaj olmuş ve büyük maddi gücüyle Almanya'nın karşısına dikilmiştir. Ancak, bu giriş siyasal açıdan önemli sorunlar da çıkarmamış değildir. Çünkü, ABD hükümeti ve özellikle Başkan Wilson'ın savaş sonrası düzeni konusunda bağlaşıklarından çok farklı görüş ve düşünceleri vardı. Wilson'ın bu görüşleri savaş sonrasında toplanan barış konferansını etkilemiş ve iki savaş arası dönemde Avrupa'nın sömürgeci devletlerini güç durumda bırakan sorunlar çıkarmıştır.

Daha savaş sona ermeden, 1918 yılının Ocak ayında Başkan Wilson savaş sonrası dünya ile ilgili görüşlerini ünlü *14 Noktası* ile açıkladı. Başkan Wilson, bu genellemeleri yapmadan önce, I. Dünya Savaşı'nın nedenleri üzerinde düşünmüş, savaşı ortadan kaldıracak önlemleri ve kendine göre adil olan sınır düzenlemelerini içeren bir açıklamada bulunmuştur. Barışın kurulması üzerindeki görüşleri 1-5 ve 14. maddelerde şöyle açıklanmaktadır: Açık görüşmeler sonunda varılmış açık anlaşmalar; barışta ve savaşta açık denizlerde gidiş-geliş serbestliği; uluslararası ticaretteki engellerin kaldırılması; ulusal silahlanmanın iç güvenliğin gerektirdiği ölçü ve düzeyde tutulması; sömürge yönetimi altındaki ulusların hak ve isteklerinin, sömürgeci devletlerin hak ve istekleri ölçüsünde dikkate alınması ve büyük-küçük her devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü karşılıklı güvence altına almak amacıyla, uluslararası bir örgütün kurulması.

14 Noktası'nın öteki maddelerinde Başkan Wilson, Rusya, Belçika, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarını kendi görüşüne göre ve "uluslar" esasına uygun olarak düzenlemekteydi. Osmanlı Devleti ile ilgili olan 12. maddedeyse, Osmanlı Devleti'nin Türk kesimlerinin egemenliğinin güvence altına alınması, imparatorluk içindeki öteki uluslara can güvenliği ve özerk gelişme olanakları sağlanması, Boğazlar'dan sürekli geçiş özgürlüğünün uluslararası güvence altına alınmasını önermektedir. Başkan Wilson'ın bu önerilerine savaş içinde hiçbir devletten olumlu yanıt gelmemiştir.

Bir bütün olarak ele alındığında, Başkan Wilson'ın önerileri, geçen yüzyılın liberal, ulusçu, demokratik ve ilerici hareketlerinin, aydınlanma, Fransız Devrimi ve 1848 dünyalarının özlemlerinin 20. yüzyılda gerçekleşmesi amacına yönelikti. Wilson'a göre, bu büyük savaş bambaşka bir antlaşma ile sona ermeliydi. Örneğin, 1815 Viyana Kongresi gibi önceki yüzyılların barış konferanslarında, insanların liberal özlemlerine uymayan kötü bir yan vardı. Özellikle bu konferanslarda beliren eski diplomasi, savaşa yol açmıştı. Uzun zamanlardan beri barış antlaşmaları, çok yanlış bir biçimde, güç politikaları, güç dengesi ve ilgili halkların istekleri hiç dikkate alınmadan yapılan pazarlıklar temeline oturmuştu. Wilson, uluslararası ilişkilere yepyeni bir hava getirmek istiyordu. Ancak bu "idealist" yaklaşım, I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa sisteminin gerçeklerine uygun düşmeyecekti.

2. Sovyet Devrimi ve Rusya'nın Savaştan Çekilmesi

Rusya'da Sovyet Devrimi'nden sonra bu devletin savaştan çekilmesi, bazı tarihçilerin belirttiklerinin aksine, savaşın sonucunu kesin olarak etkilememiştir. Yani, Rusya'nın savaştan çekilmesi, ABD'nin savaşa girmesiyle İtilaf devletlerinin kazandığı üstünlüğü dengeleyememiştir. Ancak, savaşın genel akışı içinde bu konuda açıklamalara girişmeden önce, 1917 yılının ve yeni zamanlar tarihinin en önemli olaylarından olan Sovyet Devrimi'nin öncesini, nedenlerini ve ortaya çıkışını kısaca görmek gerekmektedir.

a. Öncesi ve Nedenleri

Avrupa'da, 1870 ile 1914 yılları arasında toplumsal sınıflar arasında belirli bir siyasal denge kurulması çabaları, çıkarların dengelenmesi ve karşılıklı uzlaşmalar yoluyla bir ölçüde başarılı olmuşsa da, iki etkin grup bu arayışların dışında bırakılmıştı. Bunlardan biri, batı eğitim ve düşüncesiyle yoğrulup, içinde bulunduğu ortama yabancılaşmış, Doğu Avrupa'nın okumuş azınlığıydı. Toplumdan uzaklaşma ve yalnızlığın derin huzursuzluklarının yarattığı aşırı görüş ve davranış kalıpları, Rusya gibi köhnemiş Doğu Avrupa imparatorluklarında, zaten oluşmakta bulunan devrim potansiyelini artırmaktaydı. İkinci olarak, Batı Avrupa'nın endüstrileşmiş ülkelerinde fabrika işçileri her zaman orta sınıfın siyasal önderliğini kabul etmiyorlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısının Marksizmi bunlara çıkarlarını koruyacak yeni yöntemler göstermişti. 1870'lerden sonra özellikle Almanya'da sosyalist düşünce kendine toplumda bir yer bulma uğraşı içine girmişti. Ancak, kapitalizmi ve burjuva hükümetini ne kadar reddederlerse etsinler, Marksistler, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan demokratik, uzlaşmaya dayalı ulus-devletin değer ve kalıplarına, genel olarak bağlı kalmışlardır.

Ancak, Rusya'daki siyasal devrim, Batı Avrupa'daki gibi olmadı. 1890'larda Rusya'da uzun zamandan beri var olan ideolojik aşırılık, Marksizm'de uygun bir anlatım ve boşalım buldu. Modern endüstrileşmenin başlaması ve 1861 yılında serflik kurumunun hukuken ortadan kaldırılması, ortaya bir işçi sınıfı çıkardığı gibi, köylülerin siyasal uyuşukluğunu da biraz olsun azaltmıştı. Böylece, radikal düşüncelere sahip aydın azınlıklar, kurtarılacak ve harekete geçirilecek bir kitle buldular. Bu arada Rusya'da kentsel kesimde sorunlar büyümekteydi. Fransız Devrimi ilkeleriyle bir türlü "barışmamış" olan despot çarlık rejimi, kentten ve kırsal bölgelerden hem liberal hem de sosyalist nitelikte tehdit altında kaldı. Önce Japonya'ya ağır yenilgi ve bunun yol açtığı huzursuzluklar, sonra I. Dünya Savaşı, Rus toplumundaki çatışmayı su yüzüne çıkardı ve 1905'teki ayaklanmaya ve 1917 devrimlerine yol açtı.

1898'de Rusya'da Marksist nitelikte Sosyal Demokrat İşçi Partisi kurulmuştu. Sonraları bu parti Lenin'in önderliğini yaptığı Bolşevik ve Menşevik olmak üzere ikiye ayrıldılar. Ayrıldıkları noktalar daha

çok partinin örgütlenme biçimiydi. Bolşevikler, küçük ve devrimci bir elitin denetiminde sıkı bir parti kurma düşüncesindeyken, Menşevikler daha geniş ve katılmaya açık bir örgüt kurmak istiyorlardı. Bu ayrılığa rağmen her iki grup da içerden ve dışardan Rusya'da Marksist akımın güçlenmesi için yoğun faaliyette bulunmaya başladılar. Bu faaliyetlerin sonucu olarak, Menşevik Troksky'nin önderliğinde 1905 yılında Petersburg'da bir ayaklanma oldu. Petersburg ve Moskova'da İşçi Sovyetleri kuruldu. Hükümet 1905 yılının sonunda bu ayaklanmayı bastırdıysa da, *Çar II. Nikola* bazı özgürlükler vermeyi ve Rus Meclisi'ni (Duma) açmayı zorunlu gördü, 1914'te I. Dünya Savaşı başladığı zaman Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunuyordu.

Bu temel nedenlerin yanında Sovyet Devrimi'ni kolaylaştıran yakın nedenler de vardır. Her şeyden önce, 1917 yılına gelindiğinde Rusya'da maliye, tıpkı Fransız Devrimi öncesinde olduğu gibi, iflas etmiş durumdaydı. Vergi sistemi karışık, bozuk ve adaletsizdi. Savaşın finansmanı ancak erimekte olan altın rezervleri ve dış borçlarla sağlanmaktaydı. 1904-1905 Japon savaşı bu yollarla finanse edilmiş, 1905 devrimi de kanlı bir biçimde ve Fransa'dan alınan büyük borçla bastırılabilmişti. Bunlara ek olarak, Çarlık rejimi toprak sorununa da bir çözüm bulamamıştı. İkinci neden olarak, Rusya'da, devlet kurulduğundan bu yana demokratik gelenek ve örgütler yoktu. 1917 yılına gelindiğinde Rus halkı sesini hiçbir biçimde duyuramadığı için, Çarlık rejimine karşı şiddetli başkaldırıdan başka bir seçenek de kalmamıştı.

Sovyet Devrimi'nde I. Dünya Savaşı'nın da payı varsa da, hareketin bastırılmamasını tümüyle savaşa bağlamak doğru değildir. Yukarda belirtilen koşullar altında Rusya'da büyük bir patlama olacağı belliydi. Ancak, barış zamanında Çarlık ordusunun Çar'ın yanında yer alıp ayaklanmayı bastırması söz konusu olabilirdi. Şimdi, Çar böyle bir olanaktan yoksun kalmış, üç yıldır aç, silahsız ve bıkkın bir biçimde anlamsız bir savaşı sürdüren ordu Çar'ın yanında yer almayarak, barış, ekmek ve toprak sloganlarıyla ortaya çıkan devrimci hareketin üstüne yürümemiştir.

b. Geçici Hükümetin Başarısızlığı

Gerçekte, Sovyet Devrimi iki aşamalıdır. Mart 1917'deki birinci aşamada Çarlık yönetimine son verilmiş ve liberal düşüncelerin savunucusu Prens Lvov'un başkanlığında, Bolşevikler hariç, hemen hemen bütün siyasal eğilimlerin katıldığı geçici bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Reformcu geçici hükümet, Rus halkının gerçek özlemlerini anlayamadı ya da anlamak istemedi. Halkın barış ve ekmeğe ihtiyacı vardı. Dolayısıyla, amacı tam anlaşılamayan bir savaş ortamında geçici hükümetin yapacağı, her şeyden önce barışı sağlamak, toprak reformunu gerçekleştirmek ve işçilerin sorunlarına eğilmekti. Geçici hükümet bunların hiçbirini yapmadığı gibi, Alman cephesinde hiçbir anlamı olmayan yeni saldırılara girişti.

Geçici hükümetin bir başka başarısızlığı da, devrim hareketinin ekonomik önemini kavrayamaması ve onu bütünüyle siyasal nitelikte bir başkaldırma olarak değerlendirmesidir. Bu anlayışla hareket eden geçici hükümet, genel oy, genel af, söz ve yazı özgürlüklerini içine alan siyasal nitelikte bir "reform programı" ilan etti ve uygulamaya koydu. Ekonomik sorunların üzerine gitmedi ve toprak reformunu gerçekleştiremedi. 125 yıl önceki Fransız Devrimi ve sonuçlarından hiç ders alınmadığı çok açıktı. Rusya'nın savaş amaçlarında herhangi bir değişiklik de ortaya çıkmadı. Hatta Dışişleri Bakanı *Milinkov*, Rusya'nın ekonomik bakımdan gelişebilmesi ya da hiç olmazsa bunalımın atlatılabilmesi için, İstanbul'un ele geçirilmesinin şart olduğunu belirtmekteydi. Özet olarak, devrimin başına geçen geçici hükümet, Rus halkının ilk iş olarak beklediği barışı gerçekleştiremedi ve bu yüzden de Bolşeviklerin artan ve halkta destek bulmaya başlayan etkinliklerine karşı koyamadı.

c. Bolşevik Devrimi ve Savaştan Çekiliş

Rusya'daki devrimin ikinci aşamasında Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, hemen hemen tek kurşun bile atmadan, Kasım ayında iktidarı ellerine geçirdiler. Devrimcilerin üzerine gönderilen ordu, kayıtsız şartsız barışı savunan Bolşeviklere karşı silah kullanmadı.

İktidara geçtikten sonra Bolşevik hükümeti için en önemli şey, iç barışın sağlanmasıydı. Bu yöndeki yoğun çabaların sonucu olarak, 1918 Mart'ında Rusya ile ona karşı savaşan devletler arasında *Brest-Litovsk Barışı* imzalandı. Rusya için çok pahalıya mal olan bu antlaşmayla Rusya; Polonya, Baltık devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü yitirdi. Romanya ile yaptığı Bükreş antlaşması ile de Besaraya'yı bu ülkeye verdi. Böylece Rusya'nın elinden 3 milyon km^2'lik toprak ve 62 milyon insan çıktı. Kayıplar o kadar çoktu ki, Petersburg (daha sonra Petrograd ve sonra Leningrad, sonunda ise yine Petersburg) sınıra yakın olduğu gerekçesiyle başkent Moskova'ya taşındı.

Rusya'nın savaştan çekilmesi Almanya açısından iki cepheli savaşı sona erdirdiyse de, bu devlet belirgin bir üstünlük sağlayamadı. Bir kere, daha önce belirtildiği gibi, ABD'nin savaşa girişi Rusya'nın yarattığı boşluğu fazlasıyla doldurdu. İkinci olarak, Sovyet Devrimi, Alman işçisinin de savaş ateşini söndürdü. Savaş malzemesi üreten fabrikalarda işçiler greve gittiler. *Ebert* ve *Scheidemann* gibi adları iki savaş arası dönemde çok duyulacak olan işçi önderleri, bu grevleri isteksiz bir biçimde bastırmaya çalıştılar. Bu nedenle yöneticiler, grev önderlerini cezalandırmak için ve pek de akıllıca olmayan bir davranışla cepheye gönderdiler. Doğal olarak bu önderler, savaşmak şöyle dursun, cephede savaş aleyhine kampanya sürdürmeye başladılar.

I. SAVAŞIN SONU

1918 yılında savaş bütünüyle İttifak devletlerinin aleyhine dönmüş bulunmaktadır. Bu yılın Mart ayında General *Ludendorff*, batı cephesinde son bir saldırı girişiminde bulundu. Ancak, ABD'nin savaşa girişi bu cephede ağırlığını göstermeye başlamıştı. Özellikle Amerikan yapımı tankların savaş alanlarına sokulmasıyla, bu saldırı durdurulduğu gibi, İtilaf devletleri Alman ordularını doğuya doğru sürmeye başladılar. Artık Almanya ve müttefikleri için yapacak çok birşey kalmamıştır. 1918 yılının Mayısında Romanya, Eylülünde Bulgaristan, Ekiminde Osmanlı Devleti (30 Ekim tarihli Mondros Silah Bırakışmasıyla) ve son olarak da 11 Kasım 1918'de Almanya

teslim oldular. Almanya'da "Cumhuriyet" ilan edilerek sosyalist *Ebert* Cumhurbaşkanı oldu.

J. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUÇLARI

1. Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları

a. Büyük Ekonomik Çöküntü

I. Dünya Savaşı, etkilerini bugüne kadar sürdüren önemli sonuçlar doğurmuştur. Ekonomik açıdan konuya baktığımızda, ekonomik refahın dünyanın hemen hemen tüm köşesinde gerilediği anlaşılıyor. Ancak savaş daha çok Avrupa'da yıkıcı etkilerini göstermiş ve Avrupa devletlerinin hazineleri zayıflamıştı. Uzun savaş yılları boyunca bu ülkelerin ekonomileri tüketim malları üretiminden, giderek savaş malları üretimine geçmişti. Savaştan sonra uzun bir süre ekonominin eski rayına oturtulması güç oldu. Buna bağlı olarak, Avrupa'da kitle halinde işsizlik ortaya çıktı. Savaşın yol açtığı maddi değerler kaybı büyüktü. Yok olan evler ve fabrikalar, tükenen ulusal ekonomiler, boşa harcanan maddi kaynaklar, enflasyonla düşen ulusal para değerleri, giderek şişen ve ödenmesi olanağı bulunmayan borçlar; Avrupa ekonomisini çöküntünün tam ortasına getirmişti. I. Dünya Savaşı'nın bedeli, Avrupa kıtası için 350 milyar dolar olarak hesaplanmaktaydı. Yeryüzü ekonomisinde Avrupa'nın yeri, bir daha eski günlerine geri dönmeyecek biçimde azaldı. Avrupa zayıflayıp çökmeye başlayınca, iki endüstri devi, ABD ile Japonya büyük bir gelişme içine girdiler.

Savaşın ortadan kaldırdığı insan ve manevi değerlerin ölçülmesi, maddi değerler kadar kolay değildir. Savaşta 10 milyon Avrupalı öldü, 20 milyon insan yaralanarak sakat kaldı. Milyonlarca sakat, Avrupa sokaklarında savaşın anısını taze tuttu. Fransa, 20-32 yaş grubu arasındaki nüfusunun yarısın yitirdi.

b. Devlet Müdahalesi

I. Dünya Savaşı Avrupa toplumunu, etkileri savaştan uzun sürecek temel değişikliklere itti. Her şeyden önce, daha önce bilinen biçimiyle kapitalizmi dönüştürdü. Hükümetler giderek artan bir biçimde ekonomik yaşama karışmaya başladılar. Gümrük tarifeleri koydular, ulusal endüstrileri korudular, pazar ve hammadde aradılar ve işçi sınıfının çıkarına koruyucu yasalar çıkardılar. "Planlı ekonomi" düşüncesi ilk kez I. Dünya Savaşı'nda uygulandı. Tarihte ilk kez, devlet toplumun tüm zenginliğini, kaynaklarını ve törel değerlerini belirli bir amaç doğrultusunda yönetti. Savaşın baskısı altında, serbest rekabetin çok israflı, yönlendirilmeyen serbest teşebbüsün belirsiz ve yavaş olduğu anlayışı yerleşti. Dış ticaret tam bir devlet tekeli haline gelmişti. Özel şirketler ancak son derece sıkı kota ve lisanslarla faaliyet gösterebildiler. Açık denizlere çıkışı olmayan Almanya, hiç görülmemiş ölçüde kendi kendine yeterli olma tedbirleri almak durumunda kalmıştı. Almanlar, öteki savaşkanlardan daha açtı ve hükümet denetimi, kendilerinin "savaş sosyalizmi" adını verdikleri sistemi doğuran kapsam ve etkinlikteydi. Devlet müdahaleciliği, göreli olarak azaltılmışsa da, savaştan sonra da sürdürüldü ve iki savaş arası dönemde, önce Avrupa sonra dünya ekonomisini etkiledi.

c. Enflasyon ve Borçlanma

Ne kadar ağır vergi yükü koyarsa koysun, hiçbir hükümet harcayacağı parayı karşılayacak fon bulamazdı. Yaptıkları, kâğıt para basmak, büyük miktarda devlet tahvili satmak ve bankaları kredi yolunda zorlamak oldu. Sonuç, büyük talep ve düşük arzla birlikte, fiyatların alabildiğine yükselmesi oldu. Her zaman ve her yerde olduğu gibi, enflasyondan en çok etkilenen, para gelirleri artırılamayan devlet memurları, ücretliler, "sağlam yatırım" yaptıklarını sanan yukarı orta sınıf ve uzman kişiler oldu. Bu toplum katmanları savaştan önce Avrupa'ya istikrar getiren temel öğelerdi. Savaş her yerde statülerini, prestijlerini ve yaşam standartlarını düşürdü. Alınan büyük miktarda borç, gelecek yıllarda daha çok vergi demekti ve en tehlikelisi de yabancı ülkelere yapılan borçlardı. Savaş boyunca Avrupa kıtasındaki İtilaf devletleri İngiltere'den, her ikisi de ABD'den borç aldı ve böylece Avrupa devletleri geleceklerini ipotek altına soktular. Bu

borcu ödemek için ithal ettiklerinden daha çok ihraç etmek, tükettiklerinden daha çok üretmek zorundaydılar ve bu durum savaştan sonra uzun bir süre böyle devam edecekti.

Üstelik, dört yıllık savaştan yıkık çıkan Avrupa'nın karşısında şimdi, Avrupa'dan mal gelmemesi yüzünden kendi endüstrilerini kurup geliştiren Avrupa-dışı dünya da vardı. ABD'nin üretim kapasitesi görülmemiş biçimde arttı. Japonya, Çin, Hindistan ve Güney Amerika'ya tekstil malları satmaya başlamıştı bile. İngiltere'den madencilikte kullanılan makina ve lokomotif parçaları alamayan Arjantin ile Brezilya, bunları kendileri üretmeye başlamışlardı.

Almanya'nın dünya pazarından tümüyle çıkması, İngiltere ile Fransa'nın yalnız kendi tüketimleri için üretme durumunda kalmaları ve Batı Avrupa denizciliğinin savaş amaçları için kullanılması ile, 1700'lerden beri süren Avrupa deniz ve ticaret üstünlüğü tehlikeye düştü. Avrupa savaştan sonra geleneksel ticaret alanlarında yeni rakiplerle karşılaştı. 19. yüzyılın dayandığı ekonomik temeller yıkılmış, "Avrupa üstünlüğü dönemi" kapanmaya başlamıştı. İnsanoğlunun tarihinin genel akış süreci içinde ve uzun sürede, I. Dünya Savaşı'nın belki de en önemli sonucu budur.

ç. Toplumsal Sonuçlar

Savaşın toplum üzerindeki en önemli sonucu, ulusalcılık duyu ve tutkusunun güçlenmesidir ve savaş sonrası düzenlemelerinde uygulanan ulusal "*self determination*" ilkesi bu akımın yalnızca bir yönünü göstermektedir. Kitle seferberliği ve kitle halinde ölüm, milyonlarca insanı öldürmesinin doğurduğu acı, savaş çabasının yarattığı büyük baskılar, zaferdeki mutluluğun, mağlubiyette üzüntünün paylaşılması, Avrupa insanının kafasını; ulusçu bir gurur ve yurtsever bir heyecanla doldurdu. Her ülkede düşman, adi, vicdansız ve kötü olarak damgalandı. Başlangıçta, milliyetçiliğin sosyalizmden çok daha güçlü bir akım olduğu görüldü. Sayıları az olan aşırı devrimcilerin dışında, tüm dünya işçilerinin ekonomik zincirlerinden başka kaybedecekleri şey olmadığı ve savaşların da kapitalist sınıfın savaşı olduğu yolundaki Marksist tez bırakıldı. 1914'te her ülkede

parlamenter sosyalist partiler, ulusal hükümetlerini destekleyerek, savaş harcamaları için olumlu oy kullandılar. Son yılı ve Almanya ile Rusya dışarıda tutulursa, hükümetlerin savaş çabası grev ve pasifist sabotajlarla engellenmedi. Kısaca sosyalizm, ulusal sosyalizm biçimine dönüştü. Modern dünyanın bu iki en güçlü akımı arasındaki ittifak, Avrupa'nın gelecek yıllarına da damgasını vurdu. Rusya'da 1917 yılında devrimcilerin zaferi, sosyalist düşünce ve uygulamanın arasındaki ayrılığı keskinleştirdi. Parlamenter sosyalistler, Bolşevizmin acımasız yöntemleriyle, Marksizmin sınıf savaşı tezini kabul edemediler. Kısaca, sosyalizmle komünizmin yolları ayrılmaya başladı.

Savaşın yol açtığı toplumsal karışıklık büyük oldu. Toplum içinde yaş grupları ile cinsler arasındaki denge bozuldu. Çünkü, seferberlikle aile yaşamı altüst oldu, milyonlarca genç insan öldü ve doğum oranı da düştü. Savaşta Avrupa'nın gelecek kuşağı yok oldu. Siperlere saldırılarda ilk saldırıya kalkanlar, genç subay ve gönüllülerdi. Örneğin savaşta görev alan *Oxford Üniversitesi* öğrencilerinden %20'si öldü. Fransa'da *Ecole Normale Superieure*'ün 346 öğrencisinden 143'ü geri dönmedi. Avrupa bile böylesine bir yıkımı kaldıramazdı.

Silah fabrikalarında ve savaş hizmetlerinde yurtseverce çalışan kadın, daha önce görülmemiş biçimde iş pazarına girmiş oldu. Böylece, daha çok bağımsızlık için gerekli olan ekonomik temele sahip çıktı. Başta İngiltere olmak üzere, kadınların savaş çabasına katkısı, oy verme ve seçilme isteklerini artırdı ve hükümetler buna giderek daha az direnebildiler. Tüm dünyada kadının toplum içindeki statüsündeki bu değişiklik, modern zamanların en sessiz ve dikkati çekmeyen ama en önemli devrimlerinden biri haline geldi. Toplumsal düşüklük, hukuki birtakım haklara sahip olmama ve erkeğe her bakımdan bağlı bulunma durumundan, toplumun erkekle eşit haklara sahip onurlu üyesi oldu. Bu hareket giderek Asya'ya da yayıldı, 21. yüzyılda herhalde Afrika'ya da yayılacaktır.

Savaşın bir başka toplumsal sonucu, saldırgan milliyetçiliğin de giderek artmasıdır. İlk kez savaşa katılanlar, savaş öncesinin düzenli ve gayrişahsi kapitalist toplumunda bulamadıkları heyecanı, arkadaşlığı ve ortak amaç duygusunu, cephede bulmuşlardı. Bu gruplar, göreceğimiz gibi, savaş sonrasında nazi ve faşist hareketlerin belkemiğini oluşturacaklardı.

2. Siyasal Sonuçları: Avrupa'nın Dünya Üstünlüğünün Sarsılması

Ekonomik ve askeri güç Avrupa'nın dışındaki kanatlara geçince, Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğü de azalmaya başladı. Napolyon savaşlarından sonra 1815 Viyana Kongresi ile yeni bir denge kurularak, istikrar sağlanmıştı. 1919'da bu yapılamadı. Savaştan sonra toplanan Paris barış konferanslarında kendi kendine yeterli bir Avrupa'nın kurulmasının artık olanaksız olduğu anlaşıldı. Hohenzollern Almanyası'nın mutlak yenilgisi, ABD'nin ezici üstünlüğünün sonucu olarak gerçekleşmişti. İngiltere dahil edilse bile, Avrupa kendi sorunlarını yalnız kendisi çözecek durumdan çıkmıştı. Kısaca, 1918 yılına gelindiğinde, Avrupa devletlerinin gücü azalmış, asıl güç Avrupa'nın kanatlarındaki iki büyük güce ve Uzakdoğu'da Japonya'ya geçmiş bulunuyordu.

Bu nedenle, ABD'nin 1917'de I. Dünya Savaşı'na girişini tarihin bir dönüm noktası olarak kabul etmek yanlış olmasa gerekir. 1917 tarihi, Avrupa politikasından dünya politikasına geçişin belki de tamamlandığı bir noktadır. Bu yıl bir başka açıdan da önemlidir. Rusya'da Bolşevik Devrimi'nden sonra iki uzlaşmaz ideoloji ile dünyanın iki düşman bloka ayrılması süreci de biçimlenmeye başlamıştır. Wilson ve Lenin'in programlarının en önemli özelliği, merkez olarak Avrupa'yı almamaları, hiçbir ayrım gözetmeksizin bütün dünya insanlarına seslenmeleridir. Her ikisi de, biri komünist öteki liberal açılardan, eski Avrupa sistemini reddetmişler, programlarını bu anlayışla biçimlendirmişlerdir. Sonunda da bu uğurda büyük bir rekabete girişeceklerdir. Bu rekabet ileride dünya politikasını etkileyecektir.

3. Genel Değerlendirme

William Archer, *The Great Analysis* (Büyük Çözümleme) başlıklı ve 1911 yılında bastırdığı kitabında, I. Dünya Savaşı gibi "büyük bir felaketin" daha mutlu bir dünya yaratacağını söylemekteydi. *Archer*'ın bu iyimser kehaneti çok yanlış çıktı. I. Dünya Savaşı, o zamandan bu

yana çok kısa aralarla süren bir uluslararası çatışma dönemini açmıştır. Savaş kısa süreli sonuçları itibariyle, ABD'nin "yalnızcılık" (*isolation*) politikasını sürdüremeyeceğini ortaya koydu. Sovyet Rusya kuruluşundan hemen sonra büyük ve yıkıcı bir içsavaşın içine itildi. Geçici olarak yenilmiş bulunan Almanya, barış düzenlemelerinde hiç sesini duyuramadı. Böylece, barış sonrası dünyasını düzenleme görevi, zayıflamış İngiltere ve Fransa'ya, dünyanın değişikliğe doğru giden hareketini durdurma ya da dondurma olanağı sağladı. Bu iki sömürgeci devletin buna gücü ancak 20 yıl yetebildi.

I. Dünya Savaşı'nın sonuçları kabaca dörde indirilebilir. Birincisi, endüstri, işçiler ve hükümet arasındaki siyasal işbirliği deneyleri, Faşistler, Komünistler ve bazı demokrat politikacılar tarafından arzulanan yeni bir "korpore" devlet anlayışını ilham etti. İkincisi, savaş sonrasının acı ve propagandaları, çok yakında yeni bir savaşın geleceğini haber veren nefret duyguları yarattı. Üçüncüsü, savaş ve barışı sağlama çabalarının ortak etkisiyle, savaş öncesi dönemi refahının temeli olan kredi sistemi zedelendi. Alman maliye ve parası mahvoldu. Bugün 14.000, yarın 24.000 mark olan bir ekmek almak için el arabalarında taşınan kâğıt para desteleri, Avrupa devletlerinin *Bismarck* Almanyası'na layık gördükleri ekonomik durumun simgeleriydi. 1919 koşulları, bugün de süren, para değerlerinde büyük dalgalanmalar dönemini açtı. Dördüncüsü, demokrasi dünyasının güç ve etkisi, bir daha geri gelmemek üzere, ABD'ye geçti. Bu durumu en iyi biçimde borçlanma göstermektedir. 1914'te ABD'nin Avrupa'ya 6 milyar dolar borcu vardı. 1918 yılına gelindiğinde, yani dört yıl sonra, Avrupa devletlerinin ABD'ye borcu 16 milyar doların üzerindeydi. Borçlanma, enflasyon ve savaş korkusu 1918 yılından beri ortadan kalkmış değildir. Üstelik *Winston Churchill*'in I. Dünya Savaşı'nı anlatan kitabının adı olan "Dünya Bunalımı" bugün de sürmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, monarşi despotizminin yıkılması yeni hükümet biçimleri gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu hükümet biçimleriyse belki de yeni ve iyi kurulmamış, aceleye getirilmiş olduklarından, daha büyük karışıklıklara yol açtılar. Süreç, Fransız Devrimi ile başlamıştı. Fransız Devrimi'nin kurduğu hükümet biçimleri, yıktığı rejimden çok daha istikrarsız oldular. Ancak, belki biraz da çelişkili olarak, çok daha da kuvvetliydiler. Bu yeni kuvvet,

Fransız Devrimi ve endüstri devriminin çocuğuydu. Başkan Wilson, 4 Temmuz 1918'de verdiği ve "Dört Amaç" başlıklı demecinde "Prusya yöneticileri, hakkında hiç bilgi sahibi olmadıkları güçleri harekete geçirdiler" demekteydi. Ancak zaman, *Woodrow Wilson* gibi ilerici liberallerin de bu güçler hakkında fazlaca bir şey bilmediklerini göstermiştir.

K. PARİS BARIŞ ANTLAŞMALARI

Paris Barış Konferansı sonunda imzalanmış bulunan barış antlaşmaları, üç büyük devletin, daha doğrusu üç devlet adamının eseridir. ABD Başkanı *Wilson*, Fransız Başbakanı *Georges Clemenceau* ve İngiltere Başbakanı *Lloyd George*. Bu bakımdan üçünün de görüşlerini kısaca bilmekte yarar var. W. Wilson'ın her şeyin üstünde bir idealist olduğu söylenebilir. En çok üzerinde durduğu konular, demokrasi ilkeleri, ulusal *self determination* (ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptaması ilkesi) ve bundan sonra savaşın çıkmasını engelleyeceği düşüncesinde olduğu uluslararası bir örgütün, yani Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıydı. Savaşta sağladığı büyük prestijle öteki devlet adamlarını etkilemeye çalıştı, gerisine de karışmayarak ülkesine döndü. *Clemenceau* ise eski ve kurt bir politikacı olarak, konferansta Fransa'nın dar ve milliyetçi çıkarlarını savundu. Ana amacı, Almanya'nın imzalanacak barış antlaşmasıyla baskı altında tutularak Fransa'nın yakın güvenliğinin sağlanmasıydı. *Lloyd George*, İngiliz çıkarlarını, *Wilson* ile *Clemenceau* arasında aracı rolü oynayarak sağlamak istedi. Asıl amacıysa, *Clemenceau* ile baş başa kalarak, Avrupa sorunlarını kendi kafalarındaki "modele" uygun olarak çözmekti. Wilson'ın en çok üzerinde durduğu konu olan Milletler Cemiyeti'ni hemen kabul edip, onun ülkesine dönüp, bunu Amerikan halkına kabul ettirme çabasından yararlanarak, kafa kafaya verdiler ve savaşın çıkardığı büyük ve karmaşık sorunları çözmeye çalıştılar. Bütün bu anlatılanlar göz önünde tutulduğunda, Paris Barış Antlaşmalarının Clemenceau ile Lloyd George'un isteklerine göre kaleme alındığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

1. Karşılaşılan Sorunlar

Konferansın karşılaştığı en önemli sorun, temelinden bozulmuş olan Avrupa güç dengesiydi. Savaş öncesinin egemen güçleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmaları, Avrupa'da büyük bir "güç boşluğu" yaratmıştı. Bu kapsamlı devletlerin yerine kurulacak olan küçük devletler, böylesine bir boşluğu dolduracak güçte değillerdi. Üstelik Rusya 1917 devrimiyle kabuğuna çekilmiş, ABD ise yeniden "yalnızcılık" politikasına başlamıştı.

Ayrıca, Avrupa'nın büyük devletleri iki önemli sorunla daha karşı karşıya kaldılar: (i) Almanya ile öyle bir antlaşma yapmalıydılar ki, Avrupa'nın ortasında kurulacak olan güç dengesi Almanya'nın yeniden saldırgan ve militarist bir devlet olarak sivrilmesini önlesin. (ii) Orta ve Doğu Avrupa'nın sınırlarını öyle çizmeliydiler ki, burada kurulacak devletlerin askeri güvenlikleri, ekonomik durumları ve milliyetler esasına göre çizilecek olan sınırları bir daha bozulmasın. Bu iki sorun ilk bakışta ayrı ayrı görülmelerine rağmen, gerçekte birbirlerine sıkı bir biçimde bağlıydı. Birinci sorunu çözmek yolunda kurulacak olan "küçük" bir Almanya ile, Orta Avrupa'nın öteki devletleri içinde mutlaka Alman azınlıkları bırakılacaktı. Öte yandan, milliyetler esasına uygun bir Orta ve Doğu Avrupa çizilecekse, Almanya'nın, düzenlemeyi yapanların istemedikleri kadar büyük olması gerekiyordu. Ancak, sorun böyle ele alınmadı; ayrı ayrı sorunlar olarak düşünüldü. Asıl sorun da bundan çıktı.

2. Barış Antlaşmasının Hükümleri

Paris Barış Konferansı'nın sonunda yenik devletlere imzalattırılan barış antlaşmaları şunlardır:

a. Almanya ile Versailles Barış Antlaşması (28 Haziran 1919)

440 maddelik antlaşma ile Almanya, *Alsace-Lorraine* ve *Saar* bölgelerini Fransa'ya bıraktı. Ancak, bu son bölgede 15 yıl sonra

plebisit yapılacak, hangi devlete bağlanacağı kesin olarak o zaman kararlaştırılacaktı. Polonya'ya Poznan ve Batı Prusya verildi; böylece Polonya denize çıkmış oldu. *Danzig*, Milletler Cemiyeti'nin koruması altında serbest bir kent haline geldi. Belçika'nın tarafsızlığı kaldırıldı ve Ren akarsuyunun iki yanında 50'şer kilometrelik bir toprak şeridi askerden arındırıldı. Almanya; Avusturya, Polonya ve Çekoslovakya'nın bağımsızlıklarını tanıdı ve Almanya'nın Avusturya ile birleşmesi yasaklandı.

Almanya bütün denizaşırı topraklarından vazgeçti. Bu sömürgelerde Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında "Mandat" sistemi kuruldu ve İngiltere, Fransa, Belçika ile Japonya "mandater" devlet oldular. Her mandater devlet, eski sömürgenin yönetiminde Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumluydu. Sömürge bölgeleri gelişmişlik derecesine göre A, B ve C olmak üzere üç sınıfa ayrıldı. Mandater devlet A ve B kategorisinde olanları bağımsızlık için hazırlayacaktı. Bu sistem, Paris Barış Konferansı'nda, galip devletlerin toprak ilhak etmelerine bir alternatif olarak düşünülmüştü.

Almanya en çok 100.000 kişilik bir orduya sahip olacaktı ve zorunlu askerlik sistemi kaldırıldı. Bütün savaş gemilerini İtilaf devletlerine verdiği gibi, bundan böyle denizaltı ve uçak da yapmayacaktı. Bunun yanında Almanya'ya "onarım borcu" adı altında savaş tazminatı da yüklendi. Daha sonra bir komisyon tarafından saptanan borcun miktarı 56 milyar dolar gibi, Almanya'nın ödeme yeteneğinin çok üstünde bir rakamdı.

b. Avusturya ile St. Germain Barış Antlaşması (10 Eylül 1919)

Avusturya; Macaristan, Çekoslovakya ile Yugoslavya'nın bağımsızlıklarını tanıdı. Önemli toprak parçalarını Polonya, Yugoslavya, İtalya ve Romanya'ya bıraktı. Avusturya'ya da, Almanya'ya olduğu gibi, kısıtlayıcı askeri hükümler uygulandı ve onarım borcu yüklendi. 19. yüzyılın büyük ve güçlü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan kala kala, 2 milyonu başkent Viyana'da yaşayan 7 milyonluk nüfus kaldı. Avusturya'nın ekonomik açıdan bu biçimiyle yaşaması çok güçtü.

c. Neuilly ve Trianon Barış Antlaşmaları
(27 Kasım 1919 ve 4 Haziran 1920)

Neuilly Barış Antlaşması'yla, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya gibi komşu devletlere toprak veren Bulgaristan'a, askeri kısıtlamalar uygulandı ve onarım borcu ödetildi. Yeni kurulmuş bulunan ve savaştan yenik çıkan Macaristan, Tirianon Barış Antlaşması'yla komşu ülkeler olan Çekoslovakya, Yugoslavya ile Romanya'ya toprak verdiği gibi, öteki yenik devletlerle aynı sınırlandırıcı hükümlere tabi tutulmuştur.

Yenik Osmanlı Devleti'yle imzalanan *Sevres Barış Antlaşması*, yukardakilerin hepsinden daha ağır hükümler taşımaktadır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile ilgili bölümde incelenecektir. Ayrıca, Paris Barış Konferansı ile kurulmuş bulunan Milletler Cemiyeti de ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

Bu barış antlaşmaları sonunda Doğu Avrupa'da kazançlı çıkan devletler, Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya ve Romanya'dır. Bu yüzden adı geçen devletler, iki savaş arası döneminde antirevizyonist, yani statükocu bir politika izlemişler ve Macaristan, Bulgaristan ve İtalya gibi bölgenin revizyonist, yani antistatükocu devletlerine karşı politik ve askeri düzenlemelere girişmişlerdir. 1930'larda Lozan'dan arta kalan sorunları çözüp Batı Avrupa devletleri ile normal ilişkiler kuran Türkiye de, 1930-1939 yılları arasında bölgede statükocu bir politika izleyecek ve antirevizyonist gruplaşmaya yönelecektir.

3. Barış Düzenlemesinin Değerlendirilmesi

Paris düzenlemesinin en genel ilkesi, hiç olmazsa Avrupa'da "*self determination*" hakkının kabul edilmesidir. Bu ilke, her ulusun kendi hükümran ve bağımsız ulusal devletini kurma hakkı olarak tanımlanabilir; işin aslına bakılırsa, Paris düzenlemesini yapanların bu konuda fazla bir seçenekleri de yoktu. Çünkü, savaşın sonunda yeni devletler zaten kendiliklerinden bağımsızlıklarını ilan etmiş bulunuyorlardı. Ancak, Doğu Avrupa'da ulusların birbirleriyle karışık bir biçimde bulunmaları ve barışı hazırlayanların da büyük ölçekli bir nüfus mübadelesi yapmayı düşünmedikleri için, yeni kurulan

devletler, sınırları içinde yabancı azınlıklar buldular ve başka ülkelerde de kendi halkından azınlıkların yaşadığı iddiasına hak kazandılar. Bir iki örnek vermek gerekirse, Çekoslovakya'da Macarlar, Polonya'da Rutenyalılar, Litvanya'da Polonyalılar ve Romanya'da Bulgarlar kalmıştı. Dolayısıyla, azınlık sorunları ve milliyetçilik, 1914'ten önce olduğu gibi, barış düzenlemesinden sonra da Doğu Avrupa'da istikrar kurulmasını engelledi. O kadar ki, Çekoslovakya'da yaşayan Almanların, kendilerine baskı yapıldığı konusundaki şikâyetleri ve Almanya'nın bu azınlığı kendi sınırları içine alma isteği, II. Dünya Savaşı öncesinin Münih bunalımını ortaya çıkaracaktır.

Versailles Antlaşması, Alman tehdidine bir son vermek için hazırlanmıştı ancak başarılı olamadı. Almanya açısından, biraz da çelişkili olarak, ne sert ne de yumuşaktı. Almanya'nın uluslararası sisteme yeniden ve saygın bir üye olarak kabul edilmesi ve böylece kurulan düzeni bozmaması düşünülüyorsa, son derece sert bir antlaşmaydı. Öte yandan, Almanya'nın tam olarak ezilmesi ve bir daha belini doğrultamaması düşünülüyorsa, çok hafifti. Bu amaç, ancak Almanya'nın işgal edilmesi ve parçalanmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu yapılmadığı için, Almanya birleşik, gururlu ve ilerde güçlenecek temellere sahip olarak kaldı. İlerde görüleceği gibi, bu düzenlemenin hatalarından alınan dersle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, galip devletler Almanya'yı parçalayıp işgal edeceklerdir. Ancak bu davranış da başka sorunları birlikte getirecektir. Napolyon'un yenilmesinden sonra galip devletler, özellikle Bourbon'ların yeniden Fransız tahtına çıktığı gerçeğinden hareket ederek, Fransa'ya karşı yumuşak davranmışlar ve istikrar da böyle sağlanmıştı. I. Dünya Savaşı'ndan sonraysa galipler, şimdi Almanya'da kurulan Cumhuriyet rejimi ile, sanki Alman İmparatorluğu ile barış yapıyorlarmış gibi bir düzenlemeye gittiler. Böylece, kurulacak olan Nazi Partisi'nin eline büyük kozlar verdiler. *Versailles* antlaşmasının bütün suçu ve yarattığı sıkıntılar, Prusya militarizmi ve Alman İmparatorluğu'ndan yeni bir devlet yaratmak isteyen Sosyal Demokratlara ve liberallere yüklendi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra barışçı ve liberal bir Almanya kurulamamışsa, bunun suçu her şeyden önce İngiltere ve özellikle Fransa'nın katı ve tarihten ders almaz tutumlarındadır. Yıllar geçtikçe, İtilaf devletlerindeki kamuoyunun hiç olmazsa bir bölümü, Versailles'in hükümlerinin

bazılarını sert bulup, değiştirilmesi konusunda baskı yaptı. Antlaşmayı hazırlayanların bu tereddütleri ise Alman tahrikçilerinin işine yaramış ve Adolf Hitler'e iktidar yolunu açmıştır.

Çok kısa bir biçimde belirtmek gerekirse, Paris barış düzenlemesi tam bir başarısızlığın ve kısa süreli dar çıkar hesapları uğruna tarihin genel akış çizgisinin hesaba katılmamasının öyküsüdür. Böyle olunca da, I. Dünya Savaşı'na yol açan temel sistem bozukluklarının hiçbirini çözemeyerek, yeni bir savaşın tohumlarını atmıştır.

I. TÜRK ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI[4]

Burada Türk ulusal kurtuluş savaşının ayrıntılarına girilmeyecek, Türk ulusal kurtuluş savaşının genel tarih içindeki yeri, hazırlanması, önderinin görüşleri ve önemli dönüm noktaları üzerinde durulacaktır.

1. Ulusal Kurtuluş Savaşının Örgütlenmesi ve Misakımilli

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı hükümetine imzalattırılan Mondros Silah Bırakışması, İtilaf devletlerine yalnız savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarda belirtilen yerleri işgal hakkını vermemekte, aynı zamanda şu iki önemli hükmü de öngörmekteydi: (i) Boğazlar bölgesi işgal altına alınacak ve (ii) İtilaf devletleri güvenliklerini tehlike altında gördükleri bölgeleri de işgal edebileceklerdi. İşte, I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri, anlaşmalarda söz konusu edilen "Mezopotamya" ve "Kilikya" gibi sınırları hiç de belli olmayan bölge adlarına ve yukardaki maddeye dayanarak, Türklerin içinde yaşayacağı sınırı sürekli kuzeye, Anadolu'nun içlerine doğru zorlamaya başlamışlardır.

Bu kötü koşullar altında İstanbul'daki Osmanlı hükümeti galip devletlere karşı tam bir teslimiyet politikası izlerken, Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da başlayan ulusal kurtuluş hareketi, Temmuz-Eylül 1919 tarihleri arasında Erzurum ve Sivas Kongreleri ile örgütlenmiş ve mücadelenin amaçları bu kongrelerde anahatları ile belirlenmiştir: Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür; geçici bir

hükümet kurulacaktır ve Mandat ile himaye sistemleri kabul edilemez.

Anadolu'da bu örgütlenme çabaları olurken, Osmanlı Meclisi Mebusan'ı 28 Ocak 1920 tarihindeki son toplantısında, ulusal kurtuluş hareketinin temel ilkelerini "Misakımilli" adı altında ilan etmiştir: (i) 30 Ekim 1918 Mondros Silah Bırakışması sırasında düşman işgaline düşmüş bulunan ve halkının çoğu Arap olan bölgelerin geleceğine, bölge halkı bizzat karar verecektir (ulusal self *determination* ilkesi); (ii) Kars, Ardahan ve Batum'da halkın oyuna başvurulacaktır; (iii) Batı Trakya'da halkın oyuna başvurulacaktır; (iv) İstanbul kenti ve Marmara bölgesinin güvenliği sağlanacaktır; (v) karşılıklı olması halinde azınlık hakları kabul edilecek ve uygulanacaktır (kapitülasyonlardan alınan derslerle karşılıklılık esası getiriliyor); (vi) her türlü siyasal, adli ve mali ayrıcalıklar kaldırılacaktır (aynı kaygı).

Misakımilli, ulusal ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiş, Osmanlı yönetim ve gelenekleriyle bağlantının kesildiğini tüm dünyaya açıkça ilan etmiştir. İslam dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çokuluslu bir imparatorluk yerine, bağdaşık bir "ulus-devlet" kurulacaktı ve yeni Türkiye'nin gücü buradan kaynaklanıyordu.

2. Sevres Barış Antlaşması

I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerle İstanbul'daki Osmanlı hükümeti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan bir barış antlaşması olan Sevres, galiplerle öteki Avrupa devletleri arasındaki anlaşmalardan çok daha ağırdır. Sevres, yalnız eski, köhne ve yenilmiş bir imparatorluğu parçalayan antlaşma değildir. Sevres, Türkler'e "yaşama hakkını" tanımayan bir barış antlaşmasıdır. Aslında "barış antlaşması" da değil, bir ulus hakkında gerçek bir "ölüm fermanı"dır.

Sevres Antlaşması'na göre, Osmanlı Devleti'nin Rumeli sınırı bugünkü İstanbul ilinin sınırına getiriliyor ve böylece "Türkler'in Avrupa'dan atılması" ile ilgili yüzyıllık Avrupa amacı gerçekleşiyordu. Batı Anadolu Yunanistan'a, güneyde Mardin, Urfa, Gaziantep ve Amanos dağları Fransa'ya veriliyordu. Doğuda Beyazıt, Van, Muş,

Bitlis ve Erzincan'ı içine alan bir Ermenistan, Fırat akarsuyunun doğusundaysa yeni kurulan Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölgede Kürdistan kuruluyordu. Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. İstanbul uluslararası bir kent olacak ve Boğazlar'da donanması, ordusu ve bütçesi olan bir Boğaz Komisyonu kurulacaktı. Bütün bunların dışında, Osmanlı Devleti'nin askeri gücü de kolluk kuvvetleriyle sınırlandırılıyordu.

Kısaca, Osmanlı Devleti İtilaf devletlerinin ortak bir sömürgesi haline getiriliyor, Türklere "yaşama bölgesi" olarak Ankara, Kastamonu ve dolayları bırakılıyordu. Ege ve Akdeniz'e çıkışı olmayan ve yeterli yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip bulunmayan bu küçük bölgede Türk insanı, uzun sürede ortadan kalkıp yok olmaya terk ediliyordu. Bir imparatorluğun içindeki azınlıklara yaşama ve bağımsızlık hakkı verilirken, bu imparatorluğun başat unsuru olan Türk insanına uygulanmak istenen bu antlaşma, hem tarihsel bir "anakronizm" idi ve hem de İtilaf devletlerinin propagandasını yaptıkları ilkelere ve dönemin uluslararası sisteminin gerçeklerine ters düşüyordu. Türk ulusal kurtuluş savaşı, haklı, güçlü ve gerçekçi bir temelde başlayacaktı.

3. Savaş ve Diplomasi

Türkler, işgalci İtilaf devletleri ve öteki işgalcilere karşı üç cephede çarpıştılar: Doğu, Güney ve Batı cepheleri. Doğu cephesinde Ermenilere karşı savaşıldı. Yeni kurulmuş bulunan Bolşevik rejimden yardım alan Ermeniler, 1920 yılında saldırıda bulundular ve Kazım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu karşısında yenildiler. 2 Aralık 1920 tarihli *Gümrü Antlaşması* ile doğudaki harekât sona erdi. Bu antlaşma ile, Sevres Antlaşması hükümlerine göre Ermenilere bırakılan doğu illerine ek olarak, 1878 Berlin Barışı ile Rusya'ya bırakılan Kars ve dolayları da Türk sınırları içine alındı. Bunun yanında, son derece önemli bir nokta olarak, Türkiye sınırları içinde Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu hiçbir bölge olmadığı da antlaşma maddeleri arasına alındı. Gümrü antlaşmasının önemi şuradadır: Erzurum-Bakü demiryolunun açılmasıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği

arasında doğrudan bağlantı sağlanarak, Türkiye'nin bu devletten yardım alması kolaylaştı ve Türk kuvvetleri arkalarından emin olarak güneyde ve batıda savaşmak olanağını buldular.

Gümrü'den sonra, Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 tarihinde *Moskova Dostluk Antlaşması* imzalandı. Bu antlaşmayla, Sovyet hükümeti Misakımilli'yi tanımış ve Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasındaki bütün antlaşmalar hükümsüz hale getirilmiştir. Ayrıca, 22 Şubat 1921 tarihinde Gürcü hükümetine verilen bir ültimatom sonucu, Artvin ve Ardahan Türkiye'ye devredilmiştir. 16 Mart tarihli antlaşma, batıda Yunanlılara karşı kazanılan I. İnönü Savaşı'nın (10 Ocak 1921) Sovyetler Birliği tarafından iyi değerlendirilmesi sonucu mümkün olmuştur. Türkler'in düzenli ordu birlikleriyle kazandığı bu ilk zafer, Sovyet hükümetinin Türkiye'nin güç ve azmi konusundaki ikirciklerine son vermiş ve Sovyetler Birliği Misakımilli'yi tanıyan ilk büyük devlet olmuştur. I. İnönü Savaşı'ndan sonra İtilaf devletleri, Türkler ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümeti ile kolay baş edemeyeceklerini anladıklarından, Londra'da *Sevres*'i değiştirecek bir konferans topladılar. İtilaf devletlerinin çok az değişiklik önerdikleri bu konferans başarılı olmamışsa da, ulusal davanın dünyaya duyurulmasını sağladığından önemlidir.

31 Mart 1921'de kazanılan 2. İnönü Zaferi'nin sonucu olarak İtalya, Anadolu macerasını daha fazla sürdüremeyeceğini sezdiği için, askerlerini Anadolu'dan çekti. Türk mücahitlerinden güneyde sert bir direnme gören Fransa ise, bu savaşa daha uzun bir süre dayanamayacağını anladı. Ancak, Fransa bir süre daha bekleyerek Türklerin gerçek gücünü anlamak ve ona göre hareket etmek isteyecektir.

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerindeki Sakarya Zaferi'nin sonunda Fransa da, İtalya gibi, Anadolu'da tutunamayacağını kesinlikle anladı ve Fransa ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesini imzaladı. Bu antlaşma ile iki devlet arasındaki savaş durumu sona eriyor, Türk dilinin resmi dil haline geldiği ve Türkler'in kültürlerini geliştirme olanakları sağladıkları İskenderun Sancağı için özel bir yönetim biçimi saptanıyor ve Türkiye ile Fransız mandası altındaki Suriye arasındaki geçici sınır çiziliyordu. Ankara

İtilafnamesi'nin sonunda doğu sorunundan sonra güney sorunu da çözüme bağlanmış, böylece Misakımilli amaçları büyük ölçüde gerçekleştirilmişti. Ayrıca, şimdi boş kalan güneydeki birlikler de batı cephesine çekilmiş ve Yunanistan'a karşı daha güçlü bir duruma gelinmişti.

1922 yılının başında, Mustafa Kemal'in önderliğindeki ulusal kurtuluş hareketinin en önemli görevi, Yunan işgal kuvvetlerini Batı Anadolu ile Trakya'dan çıkarmak ve Misakımilli esaslarına göre barışı sağlamaktı. Bu amaçla girişilen Büyük Taarruz, 30 Ağustos 1922 tarihinde başarıyla sonuçlanmış ve Türk birlikleri 9 Eylül'de İzmir'e girerek, Anadolu'yu Yunan kuvvetlerinden temizlemiştir.

4. Lausanne (Lozan) Barış Antlaşması

11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Silah Bırakışması'ndan sonra, uzun ve tartışmalı geçen *Lausanne Konferansı*'nın sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan *Lausanne Barış Antlaşması* ile yeni Türkiye devleti, ulusal sınırlarının içinde uluslararası alanda tanınmış olmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının temeli olan bu antlaşmanın önemli hükümleri şöyle özetlenebilir:

(i) *Sınır Sorunları:* Türkiye'nin güney sınırları, Ankara İtilafnamesiyle saptanmış bulunmaktaydı. Bu sınırlar doğrulandı. Irak ile sınır saptanırken Musul konusunda anlaşmaya varılamadı. İngiltere, nüfusunun çoğunluğu Türk olmasına rağmen, petrol bakımından zengin olan bu ili Türkiye'ye bırakmak istemedi. Sorunun 9 ay içinde taraflar arasında görüşmelerle çözüme bağlanması, bu mümkün olmadığı takdirde, Milletler Cemiyeti'ni gidilmesi kararlaştırıldı. Batı sınırı ise Misakımilli'ye uygun olarak çözüldü. Ege denizinde İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye verildi (Çanakkale Boğazı'nın tam karşısında bulunduklarından Türkiye açısından stratejik önemi çok büyüktü) ve Yunanistan'da kalan öteki Ege adaları, Türkiye'nin yakın güvenliği göz önüne alınarak, silahtan arındırıldı.

(ii) *Azınlıklara*, uluslararası hukukun tanıdığı haklar dışında herhangi bir ayrıcalık tanınmadı.

(iii) *Kapitülasyonlar* bütünüyle kaldırıldı. Böylece, 19. yüzyılın başından beri Osmanlı Devleti'nin başına bela olmuş ve ekonomik kalkınmasını engellemiş bulunan, İttihat ve Terakki yönetiminin kaldırmak için çok uğraştığı, bağımsız bir devletin veremeyeceği nitelikte olan ayrıcalıklar silinmiş oldu.

(iv) *Borçlar* sorununda Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ne verilen borçların altın lira olarak ödenmesi konusunda ısrar ederlerken, Türkiye, borcun şimdi Osmanlı Devleti'nden ayrılmış bulunan bölgelere de bölünmesi gerektiğini ve Türk lirası olarak ödenmesini savundu. Gerçekten Osmanlı Devleti'nin aldığı borçların büyük bir bölümü, şimdi Türkiye devletinin sınırları dışındaki bölgelerdeki masraflar ve yatırımlar için de kullanılmıştı ve bu bakımdan Türk hükümetinin görüşü haklı ve doğruydu. Borçlar konusunda *Lausanne*'da ancak kısmen çözüme ulaşılmış, son çözümse 1930'da gerçekleşmiştir.

(v) *Boğazlar* sorununa gelince, ilkesel olarak Boğazlardan serbest geçiş sağlanmış, bu geçişi düzenleyecek bir Boğazlar Komisyonu kurulmuş, Boğazların güvenliği ve statüsü Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına konulmuş ve bölge silahtan arındırılmıştır. Bu düzenlemenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği ve hükümran hakları açısından büyük sakıncalar taşıdığı açıktır. Bu yüzden, yeni devletin izleyeceği dış politikanın önemli amaçlarından biri bu durumun düzeltilmesi olmuş ve 1936 tarihli *Montreux Sözleşmesi*'yle sorun çözülmüştür.

Açıkça görüleceği gibi, gerek ulusal kurtuluş savaşı gerekse diplomasisi büyük bir başarı kazanmıştır. Bunun böyle olmasının nedenlerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür. (1) Askeri alanda kazanılan zaferler, (2) I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletler arasındaki dayanışmanın çökmesi, (3) Sovyetler Birliği ile Batılı devletler arasında ortaya çıkan çatışmadan Türk yöneticilerinin akıllıca yararlanmaları ve (4) en önemlisi, ulusal kurtuluş savaşının önderi Mustafa Kemal'in, mücadelenin ve mücadele sonunda kurulacak olan devletin temel nitelikleri konusundaki sağlam görüş ve düşünceleri. Şimdi bu konular toplu biçimde ele alınacaktır.

5. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Ayırıcı Özellikleri ve Atatürk

Türk ulusal kurtuluş savaşı, emperyalist Avrupa devletlerinin üstünlüğüne karşı verilen ilk başarılı askeri mücadeledir. Ancak, bu mücadelenin başarılı olmasının *nedenleri*, en az başarılı olması kadar önemlidir. Bu gerçekten önemlidir, çünkü Türkiye 1918 yılında yenilen devletler arasında, birkaç yıl içinde hakkında verilen kararı değiştiren ve İtilaf devletleriyle eşit statüde yeni bir barış antlaşması imzalayarak bağımsızlığını kazanan *tek* devlettir. Türkiye; Almanya ve Rusya gibi, yenik olmakla birlikte zamanla güçlenmesi beklenen büyük bir devlet değildi. Türkiye ayrıca, Avusturya ve Macaristan gibi Avrupa'nın büyük devletlerinin yıkılmasına pek göz yummayacakları Hıristiyan bir Avrupa devleti de değildi. Çekoslovakya ve Polonya gibi, İtilaf devletlerinin zaferinden yararlanan bir devlet de değildi. Türkiye, bunların hiçbirine benzememesine karşın, nasıl oluyor da yabancı denetimini atan ilk devlettir? Bu sorunun yanıtı, ulusal kurtuluş savaşının niteliğini açıklayacaktır.

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Türkiye'de tıpkı Çin, Hindistan gibi haklıydı ve güç günlerde aydınlığa çıkarabilecek binlerce yıllık bağımsızlık deneyimi vardı. Yukarıda belirtildiği gibi, Mustafa Kemal iyi bir asker olduğu kadar iyi bir diplomattı. İtilaf devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan ustaca yararlanmasını bilmişti. Ancak, bunlardan da önemlisi, Çin ve Hindistan'daki mücadelenin o dönemlerdeki başarısızlığının açıkça gösterdiği gibi, hareketin önderi Mustafa Kemal'in geniş ve sağlam görüşleridir. Avrupa devletleri ilk kez bilinçli ve kendi silahlarıyla savaşan bir mücadeleyle karşı karşıya kaldılar. Bu, Avrupa değerler sistemini reddetmeyen, bu değerler sistemi içinde ama onun üstünlüğüne karşı bir mücadeleydi. Mustafa Kemal'in mücadelesi, çağdaş Avrupa değerlerine karşı değildi ve onları kendi silahlarıyla vurdu. Tüm bu nedenlerle Mustafa Kemal'in, ulusal kurtuluş hareketini hangi düşünce ve ilkelere dayayarak yürüttüğünü görmek, hareketin ayırıcı niteliğini anlamak açısından gereklidir.

a. Atatürk'ün Ulusçuluk Anlayışı

Atatürk, 19. yüzyılın ikinci yarısında, yani ulusçuluk ve liberalizm akımlarının Doğu Avrupa'da güçlü bir biçimde estiği bir tarih kesiminde Selanik'te doğmuştu. Bölgenin ulusçuluk ve liberalizm kokan havasından ve 19. yüzyılın pozitivist filozoflarından etkilendi. O'na göre, Avrupa uluslar topluluğunun fiziki sınırlarının dışında, bu sistemin üstünlüğüne karşı mücadeleler mutlaka ulusçu nitelikte olmalı, 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin başarılı deneylerinden esinlenmeliydi. Dolayısıyla, Atatürk ulusçuluğu, din ve ırk anlayışının dar uygulamasından çok, Avrupa'da olduğu gibi, ulusal sınırlar içinde, ulusal oydaşmaya dayanan ortak yurttaşlık temelinde oluştu ve gerek ulusal mücadele içinde ve gerekse sonrasında milliyetçiliği bu çerçeve içinde uyguladı.

Atatürk'e göre, bağımsızlık için mücadele, tüm ulusun desteğine ve etkin bir biçimde harekete katılmasına dayanmalıydı. Bu özellik O'nun hareketini, 19. yüzyılın öteki Asya-Afrika hareketlerinden, yani nüfusun ancak belirli bir bölümüne dayanan ve sonunda başarısızlıkla sonuçlanan hareketlerden ayırmaktadır. O'nun hareketi, 20. yüzyılda yalnız askeriyenin harekete geçip bağımsızlığı kazandığı Asya-Afrika devletlerinin mücadelelerinden de farklıdır. Bunlar, ulusal bağımsızlığı koruyacak güçleri sınırlı olduğu için, bir süre sonra başka ülkelerin siyasal etkisi altına girmektedirler. Kısaca, Atatürk'e göre, ulusal bağımsızlık mücadelesi, tüm dünyaya açık bir biçimde ve halkın etkin desteğiyle yürütülmeliydi.[5]

Bu temel anlayışlarla Atatürk, halktan kopuk gizli örgütler içinde çalışmamış ve işgalci güçlere karşı düzensiz çete savaşlarına ve savaşçılarına güvenmemiştir. Ulusal kurtuluş savaşını örgütleme yolunda Erzurum ve Sivas gibi ulusal kongrelerle, Türk halkının harekete katılması ve hareketin tüm dünyaya duyurulmasını sağlamış, düzenli ordu birliklerini güçlendirerek hem başarı sağlamış hem de savaş sonrası kurulan devletin uluslararası sistemde saygın bir yere sahip olmasını gerçekleştirmiştir. Kısaca, Atatürk'ün mücadelesinin özü şuydu: Ulusal ve savunulabilir sınırlar içinde, modern bir Türk ulus-devletinin kurulması.

Önce ulusal kongrelerle çizilen ve sonra Misakımilli içine alınan yeni devletin ulusal sınırlarının üç önemli ve ayırıcı niteliği vardı: Bu sınırlar, her şeyden önce, stratejik olarak savunulabilecek askeri sınırlardı. O kadar ki, Osmanlı Devleti yenilgisinin en alt noktasında bile bu sınırları korumasını bilmişti. İkinci olarak, bu sınırlar hukuki sınırlardı, çünkü savaş sonunda imzalanan Mondros Silah Bırakışması'nda kabul edilmişti. Son olarak, bunlar siyasal sınırlardı. Mustafa Kemal önderliğindeki ulusçu hareket, amaç ve araçlarını çok iyi hesap ederek siyasal programını bu sınırlara dayamış, onurunu bu sava bağlamış ve süngüsü ile bu iddiasını kabul ettirmişti.

Görülüyor ki, Atatürk'ün bir Türk ulus-devleti kurma, yani ulusçuluk anlayışı, gerçekçi, ileri görüşlü ve akıllı idi. Askerlik ve siyaset alanlarında "mutlak gereklilik" sınırlarını hiç aşmamış ve ülkenin kurtuluşunu sadece askeri açıdan düşünmemişti. Yalnızca işgalci güçlerin ülkeden kovulmasıyla yetinmemiş, Türk insanını çağdaş dünyanın birleşik ve uygar bir ulusu durumuna getirmeyi amaçlamıştır.

b. Atatürk'ün Meşruiyet ve Hukuka Bağlılık Anlayışı

Tek sözcük ile bir örgüt adamı olan Mustafa Kemal, tüm misyonu boyunca yasalara ve hukuka bağlı kaldı. Ankara'da TBMM'yi toplamadan önce, ulusal güçleri yüksek bir karar organının altında birleşebilmek için kongreler düzenlediğini gördük. Bu O'nu dönemin öteki önderlerinden ayıran önemli bir özelliktir. Mücadele için çok geniş ve etkin bir örgütlenmeye girişti. Dönemin öteki devlet kurucularına, örneğin bir Sukamo'ya, bir Nkrumah'a bakarsak, bunların kendilerini mücadelelerinde destekleyecek çok az örgüte sahip olduklarını ve dolayısıyla bağımsızlık sonrası karışıklıklar içine girdiklerini görüyoruz. Mustafa Kemal ise, bunlara göre, Osmanlı Devleti'nden gelişmiş bir örgütsel yapı devraldı ve bu yapıyı daha da geliştirerek etkin kıldı.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgalinden hemen sonra Samsun'a geçerek ulusal kurtuluş mücadelesini örgütlemeye başladı. Bu işgal, Mondros Silah Bırakışması'nın tam bir ihlali idi. Dağınık direniş hareketleri, yurtsever ordu komutanları ve yerel yöneticilerle temas

kurdu ve bunları bir tek komuta altında birleştirmeyi en önemli misyonu yaptı. Bu yolda en önemli engeller, Osmanlı Sultanı'nın hükümeti tarafından kışkırtılan iç ayaklanmalar ve Ankara'nın denetimini kabul etmeyen direnme hareketleriydi. Bu koşullar altında verdiği karar, düşmanla mücadeleye başlamadan önce, Anadolu'da hukuk ve düzeni kurmak gerektiğiydi. Bu, düşmana karşı askeri mücadeleden çok daha önemliydi.[6] Dolayısıyla, Atatürk dış ve iç cepheler arasında kesin bir ayrım çizgisi koymaktaydı. O'na göre, uzun sürede yıkılmayacak, sağlam ve gerçek cephe, halkın birliğinin oluşturduğu iç cepheydi. Dış cepheyse, yalnızca düşman birlikleriyle karşı karşıya bulunan bir hattı ve birincisi kadar yaşamsal değildi. Kısaca, önemli olan, güçlü bir örgütlenme yoluyla ülkenin iç bütünlüğünü gerçekleştirmekti.

Tüm mücadelesi boyunca hukuka bağlılığı elinden bırakmadı. Ankara'da TBMM toplanmadan önce, İstanbul hükümetinin otoritesini açıkça yadsımadı.[7] Ancak, 16 Mart 1920'de İstanbul itilaf devletlerince işgal edilip, İstanbul parlamentosu ile hükümeti artık resmen çalışamaz duruma gelince, TBMM'yi açtı ve İstanbul hükümetini, Türk halkının gerçek temsilcisi olarak tanımadı. Artık, TBMM ülkenin tek yasama ve yürütme organıydı ve adım adım ve hukuka bağlı olarak, yeni yönetimin nasıl çalıştığını gösteren bir anayasa kabul edildi. Bundan sonra, Anadolu'da düzen, hukukun üstünlüğü ve merkezi otorite sağlandı ve tüm yasalara bağlı olma ilkelerine uyuldu. Bunlar yapıldıktan sonradır ki düşmana karşı savaş çabasına girişildi. Savaş alanlarında zaferin ve Türkiye'nin uygar uluslar topluluğu içinde saygıdeğer bir yere sahip olması için, bu anlatılanlar tam bir önkoşuldu.

c. Atatürk'ün Barış ve Uluslararası İşbirliği Konularındaki Görüşü

"Savaş kaçınılmaz ve yaşamsal olmalıdır. Ulusun yaşamı söz konusu olmadıkça savaş bir suçtur." Bu sözleri söyleyen Mustafa Kemal, ulusal kurtuluş savaşına üç temel ilkeyle başladı ve eğer bunlar kabul edilseydi, askeri harekâta gerek kalmayacaktı: Bağımsızlık, eşitlik ve ulusal sınırların tanınması. Bu temel ilkeleri gerçekleştirmek için işgalcilere, Yunanistan'a ve onu destekleyen Avrupa devletlerine savaş

açmak zorunlu hale geldi. Ancak, işgalcilere karşı savaşırken bile, ana amacı bölgede barış ve istikrarın korunması ve gelecek Türk devleti için olumlu bir uluslararası atmosferin yaratılmasıydı. İşte bu nedenlerle, barış için kapıyı her zaman açık tutmuştur.

Mustafa Kemal dış politikada duygusal değildi. Ülkenin çıkarlarına en uygun politikayı izlemesini bilmiş, uluslararası sistemin olanaklarını ve gerçeklerini çok iyi araştırmış ve değerlendirmiştir. Ulusal kurtuluş savaşı sırasında ve sonrasında, "mutlak gereklilik" kapsamı içine girmeyen konularda ödün vermekte ikircik göstermemiştir. Mudanya görüşmeleri başladığında, gerek Türkiye ve gerekse Batı'da bazı aşırılar, diplomasiyi horlayarak, askeri kampanyanın sürdürülmesinde ısrar ettiler. Ancak, askeri harekâtın bir yerde bitmesi gerektiğine inanan ve daha güçlü bir iş olan, kurulacak devleti örgütleme ve reformlarla çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme çabalarına girişmek isteyen Atatürk barış istedi. İsmet İnönü, askeri harekâtla ele geçirilecek bölgelerin tümünün diplomasiyle ve daha çok insan ve madde kaybı olmaksızın kazanıldığını söylemektedir.[8] *Lausanne*'da Batı dünyası, Türk heyetinin yalnız silahlarıyla konuşan bir avuç asi olmadığını ve Türkiye'nin komşuları ve Avrupa sistemiyle barış içinde yaşamaktan başka amacı bulunmadığını anladılar.

İsmet İnönü'ye, neden Musul, İskenderun ve bazı Ege adalar konusunda ödün verildiği sorulduğunda, şu yanıtı vermiştir:

"*Bu sınırlar içinde teselli bulduğumuz yön, barışın kazanılmış olduğudur. Lozan Antlaşması ile gerçek bir barış yapmış olduğumuz kanaatidir.*"

Ulusal hükümetin barışa bağlılığını bundan iyi gösteren birşey olamaz.

Bir Ortadoğu uzmanı olan *Lenczowski*, Türk dış politikasını değerlendirirken şunları söylüyor:

"*Yeni Türkiye, 200 milyonluk dev Rusya ile sınırı olan, etkisine açık bulunan 16 milyon nüfuslu orta derecede büyük bir devletti. Dolayısıyla, Türkiye'nin siyasal ve askeri yapısı ne kadar mükemmel olursa olsun, gücünün belirli sınırları vardı. Belki de Mustafa Kemal ve onu izleyenlerin en büyük yanı, bu sınırlamaların bilincinde olmaları ve*

ülkenin gücüne uygun gerçekçi ve ılımlı bir dış politika izlemeleriydi. Kemal'in dış politikasında romantik ve serüvenci hiçbir yan yoktur."

Gerçekten, Atatürk'ün dış politikasının değerlendirilmesinde bu nokta son derece önemlidir. Atatürk'ün dış politikası, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında bağımsızlıklarını alan devletlerin çoğunun dış politikalarından temelde değişiktir. Bu devletler gösterişe yönelik serüvenci bir dış politika izlemişlerdir. Bunun da nedeni, içerde büyük sosyoekonomik sorunlarla karşılaştıklarından, sıkıntıyı hafifletmek için halkın dikkatini dışarıya çekmektir.

Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış", anlamını bilmeden rastgele kullanılacak bir slogan olmamalıdır. Bu söz iki bölümden oluşur ve arasında sıkı ve anlamlı bir etki-tepki ilişkisi vardır.[9] "Yurtta barışı" kurma uğraşı, gereken sosyoekonomik reformları gerçekleştirmek ve Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacına yöneliktir. Bu, doğrudan doğruya "dünyada barış" çabalarını etkilemektedir. Dünyada barış ise, serüvencilikten uzak, eski düşmanlıklar üzerinde durmayan, "dostluk" ve "işbirliği" gibi kavramların gerçekleşmesine yönelik bir dış politikayı anlatır. "Dünyada barış" politikası ise, yeni Cumhuriyete bir "nefes alma" zaman ve alanı sağlayarak, iç istikrarı gerçekleştirecek ve içte devletin temelini kuran reform çabalarına fırsat verecektir.

ç. Atatürk'ün Çağdaş Uygarlık Anlayışı

Atatürk'ün ulusal kurtuluş hareketini ötekilerden ayıran önemli bir özellik, çağdaş uygarlığa bağlılığı ve Türk halkının onun düzeyine yükselmeye çalışmasıdır. Reformların hemen hemen tümü bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Buraya kadar anlatılanlardan, çağdaş uygarlık denen bütünün, hiçbir ulus ya da bölgenin tekelinde bulunmadığı, en az on bin yıllık tarih süreci içinde çeşitli kavim bölgelerin katkılarıyla geliştiği ve yalnızca 1500'ler sonrasında Batı Avrupa'da simgelendiği, onun üstünlüğü döneminde de (1700'ler sonrası) global bir nitelik almaya başladığı sonuçları çıkarılabilir. İşte Mustafa Kemal böyle bir "çağdaş uygarlığın" üstünlüğüne inanmaktaydı. *Lenczowski* bu konuda şöyle diyor:

"Mustafa Kemal ve onun Türkiyesi, çağdaş totaliter rejimlerden temelde çok değişik bir eğilimi temsil etmektedir. Bu rejimlerin (dönemin gözde rejimleri olan komünist ve faşist devletlerden söz ediyor) büyük bir hevesle yaptıklarının aksine o, Batı mirasını (yani çağdaş uygarlık çizgisini) reddetmemiştir... Türk reform hareketinin en önemli amacı genel bir anlatımla, Türkiye'nin eski Asya Arap kültür ve gelenek alanından çıkarmak ve çağdaş bir ulus biçimine dönüştürmektir."

Gerçekten, bir ulusçu olarak, Türkiye üzerindeki denetimlerini yok etmek için Batı'ya karşı silahlı mücadele vermişse de, Avrupa değerleri sistemine, yani uygarlığın 20. yüzyılda vardığı noktaya, karşı değildi. Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının temel nedenlerinden biri olarak, bu devletin Avrupa ile bağlarının kesilmesini göstermekte ve aynı yanlışın bir daha yapılmaması gerektiğini söylemektedir. Bu uğurda en önemli misyonu, Türk halkının çağdaş bilimin ürünlerinden en etkin biçimde yararlandırılmasıydı. Ülkelerin kendilerini sınırları içine hapsederek, çağdaş dünya ile en alt düzeyde ilgilenmeleri, Atatürk'ün düşüncelerine tam bir karşıtlık gösterir.[10] O'nun kesin inancına göre, uluslar bağımsızlıkları için mücadelede başarılı bile olsalar, gelişme ve modernleşme yolunu gericiliğin ve karanlığın engellerinden temizleyemedikleri takdirde, çağdaş düşünce ve dünya ile uyumlu bir biçimde yaşayamazlar ve eninde sonunda daha gelişmiş devletlerin "kuklası" olurlar.[11] Atatürk'ün uygarlık konusundaki düşünceleri ve gerçekleştirdikleri, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan devletlerin bugün karşı karşıya bulundukları sorunların geniş çerçevesi içinde değerlendirildiği zaman büyük bir anlam ve önem kazanmaktadır.

Notlar

I Tarih Nedir?

1 Bu konuda şu kaynak okunmalıdır: Oral Sander, "Tarihte Yöntem", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1973, (c. 28), ss. 59-71. Şu kaynaklar yardımcı niteliktedir. E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, 1993 ve R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Ara Yayınları, 1990.

III XIX. Yüzyıla Kadar Dünya Tarihinin Anahatları

1 Tarihin bu biçimde bölünmesinde ve bu bölümün açıklamalarında yararlanılan kaynaklar şunlardır: William McNeill, *The Rise of the West*, 1963, Chicago, The University of Chicago Press; H. G. Wells, *The Outline of History*, 2 c., 1956, Garden City, New York, Garden City Books; Hugh Thomas, *A History of the World*, 1979, New York, Harper and Row Publishers; Andrea Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, çev. Halil Berktay, Yalçın, İstanbul, Say Kitap Pazarlama, 1983; William Woodruff, *The Struggle for World Power, 1500-1980*, 1981, Londra, The Macmillan Press Ltd.; Michael Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy*, 1977, New Haven, Yale University Press; George Modelski, *Principles of World Politics*, 1972, New York, The Free Press; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Sander Kitabevi, İstanbul; Geoffrey Barraclough, *Times Dünya Atlası*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1980; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1. ve 2. ciltler, 1972 ve 1975, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi; Carl Sagan, *Cosmos*, Altın Yayınları, 1990.

2 İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, yeraltı zenginlikleri yeterli olmayan ve dönemin uluslararası ekonomik bunalımı nedeniyle, bunları ticaret yoluyla sağlayamayan Almanya ve Japonya gibi

(bugünkü uygarlığa her ikisinin de katkısı vardır) devletlerin saldırgan dış politikaları ile benzerlik ilgi çekicidir.

3 "Barbar" sözcüğü burada orijinal, yani Yunanca konuşmayan ve Atina dünyasının dışında yaşayan göçebe *topluluk* ve *insan* anlamında kullanılmıştır.

4 1939'da İspanya'daki ve bugün Lübnan'daki faşist eğilimli Falanjist partilerinin adı bu Grekçe sözcükten gelmektedir.

5 Bu anlayış, eski çoktanrılı dinlerde ve özellikle eski Mısır inanışlarında da vardı. Ancak, bu dinlerde insan öldükten sonra dirilecek ve başka bir gövde içinde gerçek dünyada yeniden yaşayacaktı. Mezarlara, bu dünyayla ilgili eşyaların cesetlerle birlikte konmasının nedeni budur.

6 Türklerin Osmanlı öncesi tarihi konusunda şu kaynaklara başvurulabilir: Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, 2. c., Karacan Yayınları, İstanbul, 1982; Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 5 c., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978; Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, 2 c., İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul, 1976; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 5 c., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

7 "Batı" sözcüğü, burada, doğusu hariç tüm Avrupa ve 18. yüzyılla birlikte ona hem ırksal hem de kültürel bağlarla bağlı olan ABD ve Avustralya'yı içine alacak biçimde kullanılmaktadır. Bugün sözcüğün kapsamı, Yeni Zelanda ve ekonomik gücü ve endüstriyel ve siyasal bağlarıyla bu merkeze katılan Japonya'yı da içerecek biçimde genişletilmektedir.

8 Bugün özellikle ABD'deki iş adamlarının genel olarak temel nitelikleri ve hatta açıkça benimsedikleri iş ilkeleri ile Batı'nın tüccarlarının çıkış noktası arasındaki koşutluk ilginçtir. Demek ki, 11. yüzyılda Batı Avrupa'da tam bin yıl sürecek olan bir geleneğin tohumu atılmış olmaktaydı.

9 Bu köylüler "tutsak" değil, "serf"tiler. Serf, tutsaktan daha çok haklara sahiptir. En önemlisi, belirli bir toprağa bağlı bulunup, yer değiştirmeye zorlanamamalarıdır.

10 Rönesans sanatı ve sanatkârları konusunda okunmaya değer çok iyi bir kaynak şudur: E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, 1972, çev. Bedrettin Cömert, ss. 113-259, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

11 "The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State", *Comparative Studies in History and Society*, c. 20, No. 2, ss. 214-235, Nisan 1978: "Long- Cycles of World Leadership", Paper delivered at the annual convention of the American Political Science Association, New York, 1981; "Testing Cobweb Models of the Long Cycle of World Leadership", Paper delivered at the l7th North American Conference, Peace and Science Society, Pennsylvania, Kasım 1981; *Principles of World Politics*, 1972, New York, The Free Press, 1972.

12 Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılan geniş ve güçlü bir imparatorluk kurmuşsa da, Akdeniz ve Kızıldeniz'in ötesinde büyük okyanuslara açılıp dünya deniz üstünlüğünü kuramadığı ve temelde bir kara devleti olarak kaldığı için, "başat güç" kategorisi içine alınmamaktadır.

13 1509-1564 yılları arasında yaşamış olan John Calvin, Fransa'daki Protestan reformcularının en büyüğüdür. Hıristiyanlıktaki batıl inanışlara ve görkemli törenlere şiddetle karşı çıkmış, öğretisinde Luther'in aksine, dinin devlete boyun eğmesini eleştirmiştir. İskoçya, İsviçre, Macaristan ve Kuzeybatı Amerika'da derin etkiler bırakmışsa da, bugün taraftarları çok azdır.

14 Vikingler, 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Kuzey ve Batı Avrupa'nın kıyıdaki yerleşim bölgelerine yağma saldırıları düzenleyen İskandinav denizcileridir.

15 Roma İmparatoru Sezar'dan sonraki devlet adamlarının bazıları, "onun gibi olmak" için, adını kendi adlarının başına eklemişlerdir. Avusturya, Alman ve Rus İmparatorlarının "Kayzer" ve "Çar" gibi adlarının başlarına koydukları unvanlar, "Sezar" sözcüğünden gelmektedir.

16 Bu bölüm yazılırken yararlanılan kaynaklar: Noel Barber, *Lords of the Golden Horn*, Londra, Pan books, 1973; Morroe Berger, *The Arab World Today*, Garden City, New York, Doubleday and Co. Inc., 1962; James A. Bill ve Carl Leiden, *Politics in the Middle East*, Boston, Little, Brown and Co., 1979; H. A. L. Fisher, *A History of Europe from the Beginning of the 18th Century to 1937*, Londra, Eyre and Spottiswoode, 1952; John A. Garraty and Peter Gay, "A History of the World", c. III, *The Modern World*, New York, Harper and Row, Publishers, 1972; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries, The Rise and the Fall of the Turkish Empire*, İstanbul, Sander Kitabevi, 1977; William McNeill, *The Rise of the West: A History of Human Community*, Chicago, Chicago Univ. Press, 1963; Arnold Toynbee, *A Study of History*, Londra, Oxford Univ. Press, 1935; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3. cilt, 2. kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977; William Woodruff, *The Struggle for World Power, 1500-1980*, Londra, The Macmillan Press, 1981.

IV Devrimler Dönemi (1776–1848)

1 IV. Bölüm yazılırken yararlanılan kaynaklar: Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990; Eugene Black, *Posture of Europe, 1815, 1940*, Homewood, Illinois: The Dorsey Press, 1964; H. A. L. Fisher, *A History of Europe from the Beginning of the 18th Century to 1937*, Londra, Eyre and Spottisvoode, 1952; A. Goodwin, *The French Revolution*, Londra, Arrow Books, Ltd., 1959; William McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1963; R. B. Nye ve J. E. Morpurgo, *The Birth of the United States: I; The Growth of the United States: II*, Middlesex, Londra, Penguin, 1964; R. R. Palmer ve Joel Colton, *A History of the Modern World*, New York, Alfred A. Knopf, 1971; Bertand Russell, *Freedom and Organization, 1814-1914*, Londra, Allen and Unwin, Ltd., 1952; Oral Sander, "Arap-İsrail Savaşı'nın Onuncu Yıldönümünde 1815 Avrupası ve Henry Kissinger", *SBF Dergisi*, c. 38, S. 1-4, 1983, A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Londra, Oxford Univ. Press, 1974; Hugh Thomas, *A History of the World*, New York, Harper and Row, Pub., 1979; David Thomson, *Europe Since Napoleon*, Middlesex, Londra, Penguin, 1966; H. G. Wells, *The Outline of History*, c. 11, New York, Garden City Books, 1956, William Woodruff, *The Struggle for World Power, 1500-1980*, Londra, The Macmillan Press, Ltd., 1981.

2 Güney Amerika'ya gelen İspanyol ve Portekizlilerin büyük bir bölümü, serüvenci kişilerdi. Buralarda zengin olup ülkelerine dönmeyi düşlediklerinden, ailelerini arkalarında bırakmışlar, dönmeleri gerçekleşmeyince de Güney Amerika'nın çeşitli yerlileriyle karışmışlardır. Böylece, Kuzey Amerika'dakinin aksine, Güney Amerika'da birbirinden ayrı melez ırklar ortaya çıkmıştır. Kuzey Amerika kolonileri birleşip güçlü bir devlet haline gelirken, Güney Amerika'nın yirmiden fazla devlete bölünmüşlüğünün ve birleşememelerinin temel nedenlerinden biri, işte bu güç anlayışındaki farklılıktır.

3 Bu savaşlar ve Napolyon'a karşı kurulan bir dizi koalisyon hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1914*, İş Bankası Yayınları, ss. 42-69, Ankara, 1961.

4 İlerde görüleceği gibi, Napolyon'un İspanya'ya girişi, İspanya hükümetinin Latin Amerika sömürgeleri üzerindeki denetimini gevşetmiş ve bölge ülkelerinin bağımsızlık yolunu açmıştı.

5 Türk ulusunun, Versailles'den çok daha ağır olan Sevres Barış Antlaşması'na karşı açtığı mücadele ve bu mücadelenin Lozan ile başarıya ulaşması ve Türkiye'nin yeni kurulan uluslararası sisteme üç yıl gecikmiş olarak girmesi, Türkiye dışında bilim adamlarının pek akıllarına gelmeyen önemli bir örnektir. Galip devletlerin korkutucu "iştahlarını" sınırlandıramamalarının sonucu olarak yıkılan Osmanlı Devleti'nin başat öğesi olan Türk insanına, yaşayacak alan bırakılmadı, ilerde görüleceği gibi, Metternich ve bir dereceye kadar Castlereagh'ın ulusçuluk akımına düşman olmaları, 19. yüzyılın başlarında bağışlanabilecek bir yanlıştı. Ama, 20. yüzyılın başında, tüm Avrupa devletleriyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin eskiden üç yüz yıl yönettiği Doğu Avrupa ülkelerinin ulusçu akımları başarı kazanırken (belki de daha doğrusu başarı kazanmaları sağlanırken) Türk ulusuna aynı hakkı tanımayan Lloyd George için aynı "hafifletici" nedeni bulmak zordur.

6 20. yüzyılda Hitler'in Almanya'da çıkması ve Almanların çoğunu peşinden sürüklemesi, 19. yüzyıldaki bu temel toplumsal doku ve ruh bilindikten sonra, çok şaşırtıcı olmasa gerek.

7 Babıâli, Osmanlı sadrazamının ikamet ettiği ve ofisinin bulunduğu binalar topluluğuna verilen addır. Geniş anlamda Osmanlı hükümeti anlamına gelir.

V Endüstri Devrimi ve Sonuçları: Globalleşme Dönemi

1 Bu bölümün yazılmasında, bir önceki bölümdekilere ek olarak yararlanılan kaynaklar şunlardır: Geoffrey Barraclough (Ed.), *Times Dünya Tarihi Atlası*, çev. Zeki Okar, Karacan Yayınları, İstanbul, 1978; Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, çev. Z. Uray, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969; F. Lee Benns, *Europe, 1870-1914*, 1965, N.Y., New York, Meredith Pub. Co.; Aldous Huxley, *Science, Liberty and Peace*, Chatto and Windus, Londra, 1947; *Brave New World Revisited*, N. Y., Harper and Row Publishers, New York, 1958; A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1972.

VI Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Gidildi?

1 Bu bölüm yazılırken yararlanılan kaynaklar: F. H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, SBF Yayını, Ankara, 1974; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, SBF Yayını, Ankara, 1977; Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, C. Watts and Co. Ltd., 1966; Raimond Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, E Yayınları, Ankara, 1975; A. W. Palmer, *A Dictionary of Modern History*, Londra, Penguin Reference Books, 1965; Jack C. Plano ve Roy Olton, *The International Relations Dictionary*, Oxford, Cloi Press Ltd., 1982; David Thomson, *Europe Since Napoleon*, Middlesex, Londra, Penguin, 1966; A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, SBF Yayını, Ankara, 1972; Immanuel Wallerstein, *Africa: The Politics of Independence*, New York, A Vintage Original, 1961; Dick Wilson, *Asia Awakes, A Continent in Transition*, Middlesex, Penguin, 1970.

2 *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, 1980, New Jersey, Princeton; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, 6 ve 7, 1970, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, 1977, İstanbul, Sander Kitabevi.

VII Birinci Dünya Savaşı

1 Bu bölümün yazılmasında, daha önce gösterilen genel nitelikli kaynaklara ek olarak yararlanılan kaynaklar: Raymond Aron, *The Century of Total War*, Boston, Beacon Press, 1955; F. Lee Benns, *World Setting*, N. Y., New York, Appleton-Century-Crofts, Inc, 1949; Gerd Hardack, *The First World War, 1914-1918*, Los Angeles, Univ. of California Press, 1977; William McNeill, *Dünya Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, 1994. The Contemporary World, Glenview, Illinois: Scott, Foreman and Co., 1975; *The First World War, an Illustrated History*, Middlesex, Penguin Books, 1963; John Terraine, *The Great War, 1914-1918*, Londra, Arrow Books, Ltd., 1967; David Thomson, *World History, 1914-1961*, N. Y. New York, Oxford Univ. Press, 1964; Barbara Tuchman, *The Guns of August*, N. Y., New York: Dell Book, 1963.

2 Burada savaşlar konusunda ayrıntıya girilmeyecektir. Konu üzerinde daha çok bilgi için: Gn. Celal Erikan, *Çanakkale'de Türk Zaferi*, İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1964; Gn. Ian Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, çev. O. Öndeş, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972; Aziz Kaylan (der.), *Çanakkale İçinde Vurdular Beni*, Tercüman, 1001 Temel Eser, İstanbul; Alan Moorehead, *Gallipoli*, New York, N. Y.: Harper and Row, Pub., İstanbul, 1956; Joseph Murray, *Gallipoli 1915*, Londra, Nel Books, 1977; Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler ki*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1960.

3 Bu ve bundan sonraki gizli antlaşmaların tam metinleri için: J. C. Hurewitz, *The Midde East and North Africa in World Politics, 1914-1945*, c. 2, A Documentary Record, New Haven, Yale Univ. Press, 1979; Robert G. Landen, *The Emergence of the Modern Middle East, Selected Readings*, N. Y.: Van Nostrand Reinhold Co., 1970.

4 Bu bölüm yazılırken yararlanılan kaynaklar: *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Ens. Yayını, İstanbul, 1969; *Atatürk'ün Söylevleri*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1968; *Atatürkçülük*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982; İlhan Akın, *Devrim Tarihi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976; Abdülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 2 c., İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1964; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, T. Tarih Kurumu

Basımevi, Ankara, 1959; Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1974; Sadi Borak, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977; Roderic Davison, "Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne", Craig and Gilbert (ed.), *The Diplomats, 1919-1939*, c. I, New York, Atheneum, 1972; Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutankaları*, T. Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975; İsmet İnönü, "Negotiations and National Interest", *Perspectives on Peace*, Londra, Stevens and Sons, Ltd., 1960; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2 c., T. Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Boğaziçi Üniv. Yayını, İstanbul, 1980; Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Sander Kitabevi, İstanbul, 1967; *Kurtuluş Savaşımız*, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973; Nail Kubalı, *Türk Devrim Tarihi*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1973; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973; George Leczowski, *The Middle East in World Affairs*, Ithaca, Cornell Univ. Press, 1980; Seha L. Meray (çev.) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, 8 c., AÜ SBF Yayını, Ankara, 1970; Osman Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, AÜ SBF Yayını, Ankara, 1981; Kazım Özalp, *Milli Mücadele, 1912-1922*, 2 c., T. Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaacılık, İstanbul, 1965; Dunkward Rustow, "Atatürk as a Founder of a State", Rustow (ed.), *Philosophers and Kings, Studies in Leadership*, New York, Deadalus, 1970; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938*, T. Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1973; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. c., 1920-1945, T. Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983.

5 Atatürk'ün bu konudaki sözleri için Bkz.: *Atatürk Söylevleri*, s. 17, 83 ve Kansu, s. 32-33 ve 143.

6 Atatürk'ün bu konudaki sözleri için Bkz.: Kansu, s. 593.

7 Kansu, s. 235 ve *Söylevler*, s. 27.

8 Atatürk'ün bu konudaki sözleri için Bkz.: Kansu, s. 593.

9 Kansu, s. 235 ve *Söylevler*, s. 27.

10 Atatürk'ün Söylevleri, s. 87.

11 *age*, ss. 138-39.